

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ABDULLAH ŞEVKET'İN AHLAK-I DİNİ ADLI ESERİNİN
ÇEVİRİ YAZISI VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

ŞERMİN KAYMAKCI

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÇOŞAR

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Hasan AKKANAT

Jüri Üyesi : Doç. Dr. M. Fatih KALIN

KASTAMONU-2024

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

şermin KAYMAKCI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDULLAH ŞEVKET'İN AHLAK-I DİNİ ADLI ESERİNİN ÇEVİRİ YAZISI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

ŞERMİN KAYMAKCI

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ HAKAN ÇOŞAR

Ahlak, insanlık tarihinin her döneminde önem arz eder. Birçok açıdan ele alınan Ahlak, insanların ilişkileri, topluma karşı sorumluluk, aile ahlakı vb. birçok açıdan dönemlere ışık tutmuştur. İslam düşüncesinde ahlak alanında özellikle 14-15. yüzyıla kadar olan süreç ile ilgili çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Fakat Osmanlı düşüncesindeki ahlak alanı ile ilgili olarak ve özellikle de son dönem hakkında akademik çalışmalar yeterli seviyede değildir. Tez olarak çalıştığımız bu eser son dönem Osmanlı düşüncesine ait olup, ahlak alanında bu dönemin özelliklerini taşıması, sistematik ve bütüncül olması açısından dikkate değer bir eserdir. Ayrıca Abdullah Şevket, eserleri ile son dönem Osmanlı düşüncesinde etkili olmuş bir düşünürdür. Bu sebeple ahlak düşüncesinin devamlılığını ortaya koymak ve Osmanlı Türkçesinde yazılan eserleri tespit edip çeviri yazısını yapmak önem arz etmektedir. Eserin içinde önemli yer tutan ahlak, sosyal bir varlık olan insanın toplum içinde mutlu huzurlu bir şekilde yaşayabilmesi için oluşturulan kurallar bütünü olarak ifade edilebilir. İnsan için önemli olan ahlak, her dönemde üzerinde durulan önem verilen bir konu olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde İslam düşünce geleneği üzerine yaşayan Abdullah Şevket'in o dönem içerisinde Kur'an ve sünnet çerçevesinde ahlak kavramına bakış açısını öğrenmek, anlamak ve değerlendirmek bu tezin önem verilen hususlarından.

ANAHTAR KELİMELER: Ahlak, Din, Felsefe Tarihi, İslam, Abdullah Şevket

Ekim 2024, 214 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

TRANSLITERATION AND EVALUATION OF ABDULLAH ŞEVKET'S WORK TITLED AHLAK-I DİNİ

ŞERMİN KAYMAKCI

**KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES
SUPERVISOR: ASSIST. PROF. DR. HAKAN ÇOŞAR**

Morality is important in every period of human history. In the field of morality in Islamic thought, there have been many academic studies on the process, especially up to the 14-15th century. However, academic studies in relation to the field of morality in Ottoman thought, and especially about the last period, are not sufficient. This work, which we work as the thesis, belongs to the late Ottoman thought and is a remarkable work in terms of having the features of this period in the field of morality and being systematic and holistic. In addition, Abdullah Sevket is a thinker who has been influential in the last period of Ottoman thought with his works. For this reason, it is important to reveal the continuity of moral thought and to identify the works written in Ottoman Turkish and to write the translation. The morality that holds an important place in the work can be expressed as a set of rules created so that the human being, a social being, can live happily peacefully in society. Abdullah Sevketin, who lived on the tradition of Islamic thought in the last period of the Ottoman Empire, learned, understood and evaluated the concept of morality within the framework of the Quran and circumcision in that period. Within the tradition of Islamic thought, many works have been written in this field from the beginning to the present day. These written works are related only to moral or political philosophy, and there are works written to cover both areas. Philosophy of Morality is one of the important issues that was emphasized in the last period of the Ottoman State Many works were written in this field and these works were read in the educational institutions of the period. Abdullah Sevket's work, which we will examine, is a work written in the field of morality of practical philosophy in the last period of Ottoman Turkish thought. This work is remarkable in that it contains both theoretical and practical aspects of morality. Therefore, the aim of this study is to evaluate the concept of morality, which also holds an important place in the Islamic religion, first by considering Abdullah Sevketin Morality-Religion in terms of moral point of view and then in the framework of Islamic thought tradition.

KEYWORDS: Morality, Religion, History of Philosophy, Islam, Abdullah Sevket

September 2024, 214 Page

TEŞEKKÜR

Öncelikle tez konumun belirlenmesinden başlayarak, bu kıymetli ilim yolunda beni hiç yalnız bırakmayan, okumalarım esnasında ve çalışmamın her aşamasında zaman mefhumu gözetmeksizin yardımını ve desteğini ziyadesiyle gördüğüm kıymetli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Hakan Coşar'a yolumu aydınlattığı için, bu süreçte bana gösterdiği sabır, özen ve ilgi için teşekkürü bir borç bilirim. Bunun yanında "Bu senin hikayen, nasıl yazmak istersen öyle yaz." Diyerek hikâyemin başlamasına vesile olan, yolumu kaybettiğimde ya da hangi yoldan gideceğimi bilemediğimde rehberlik eden, her zaman yanımda olup, bu yolda ellerimi sımsıkı tutan, maddi manevi desteklerini esirgemeyen kıymetli annem Nefise Kaymakcı, değerli babam Veysel Kaymakcı ve çalışma sürem boyunca yanımda olan tüm aileme arkadaşlarıma ve sayın hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Şermin KAYMAKCI

Kastamonu, 2024

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZ ONAYI	ii
TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
1. GİRİŞ	1
1.1 Kuramsal Çerçeve	1
1.2 Kavram ve Terimler	2
1.3 Araştırmanın Konusu, Amacı, Yöntemi ve Sınırlılıkları	2
2. ABDULLAH ŞEVKET'İN HAYATI ve ESERLERİ	4
2.1 Abdullah Şevket'in Hayatı	4
2.2 Abdullah Şevket'in Eserleri	4
2.2.1 Necâtü'l-Mükellefin.....	4
2.2.2 Ahlâk-ı Dinî	6
3. AHLÂK-I DİNÎ ESERİNİN ÇEVİRİ YAZISI	9
4. ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	207
4.1 Nazari Ahlak Konuları	208
4.2 Ameli Ahlak Konularından Örnekler	210
4.3 Terbiye ve Ahlak Terbiyesine İlişkin Görüşleri	211
5. SONUÇ	213
KAYNAKLAR	214

1. GİRİŞ

Abdullah Şevket'in incelediğimiz bu eserinde öncelikle amacımız çeviri yazısını gerçekleştirmektir. Akabinde izleyeceğimiz yol eserleri değerlendirmek ve tahlil etmektir. Son olarak da eserlerin İslam Düşünce geleneğinden hareketle son dönem Osmanlı düşüncesini tespit etmektir.

Çalışmamızın ana konusu Ahlâk-ı Dinî eserinin incelemesi olduğu için çalışmanın temel kaynağını tabi olarak eserin kendisi oluşturmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde müellifin hayatı ve eserlerine yer verilmiştir. İkinci bölümünde eserin tamamının çevirisi bulunmaktadır. Eserin Osmanlıca yazılmış olması sebebiyle içeriğine ait konuların önemli bir kısmı Türkçeye aktarılmaya çalışılmıştır. Eseri çevirirken büyük oranda eski Türkçe kelimelerden oluştuğu gözlemlenmiştir.

İçeriğinde yer alan ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerin geçtiği yerlerin Türkçe anlamları eklenmiştir.

Osmanlıca sözcüklerin çevirisinde Şemseddin Sami'nin Kamus-ı Türki başta olmak üzere, Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Lûgatı, dijital ortamda yer alan Hayrat İmla Klavuzu ve Osmanlıca-Türkçe lûgatlarından istifade edilmiştir.

Abdullah Şevket'in hayatı ve Ahlâk-ı Dinî eseri ile ilgili daha önceden yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Müellifin hayatı ve eserleriyle ilgili Hasan Meydan'ın "Son Dönem Osmanlı Mütefekkirlerinden Abdullah Şevket'in Ahlâk ve Terbiyeye İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme" ve Recep Dikici'nin "Karamürsel Nâibi Abdullah Şevket ev Osmanlı Dönemindeki Diğer Kocaelili (İzmitli) Âlimler" başlığında yazılmış makale ve Sempozyum bildirileri bulunmaktadır.

1.1 Kuramsal Çerçeve

Ahlak, sosyal bir varlık olan insanın toplumda diğer insanlarla birlikte huzur ve sükûnet içinde yaşamaları için koyulan kurallardır. İslam Felsefe geleneği içerisinde

Farabi'nin özel bir yer ayırdığı ahlak ve siyaset, pratik ilimlerin altında ele alınmış ve incelenmiştir. İslam düşünce geleneği içerisinde bu alanda başlangıçtan günümüze kadar birçok eser yazılmıştır. Bu yazılan eserler sadece ahlak veya siyaset felsefesi ile ilgili olduğu gibi, her iki alanı da kapsayacak şekilde de yazılan eserler vardır. Ahlak Felsefesi, Osmanlı Devleti'nin son döneminde de üzerinde durulan önemli konulardan biridir. Bu sahada birçok eser kaleme alınmış ve bu eserler dönemin eğitim kurumlarında okutulmuştur. Abdullah Şevket'in inceleyeceğimiz bu eseri de, pratik felsefenin ahlak alanında son dönem Osmanlı düşüncesine ait Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bir eserdir. Bu eser Ahlakın hem teorik hem de pratik yönlerini içermesi açısından dikkate değerdir. Dolayısıyla tezi yazmaktaki amacımız İslam dininde de önemli bir yer tutan ahlak kavramını önce Abdullah Şevket'in Ahlak-ı Dini eserinde ahlaka bakış açısı üzerinden daha sonra da İslam düşüncesi geleneği çerçevesinde ahlak kavramını ele alarak değerlendirmektir.

1.2 Kavram ve Terimler

İslam düşüncesi ve felsefesinde pratik felsefenin alt disiplini olarak ahlak felsefesinin, ahlak, nefis, akıl, erdem, fazilet, rezilet, özgürlük, sorumluluk ve vicdan gibi kavramlar, temel kavramlarımızı oluşturacak. Ayrıca son dönem Osmanlı düşüncesinde tartışılan yenileşme, modernleşme, din toplum ilişkileri ve geri kalmışlık gibi kavramları da ele alacağız.

1.3 Araştırmanın Konusu, Amacı, Yöntemi ve Sınırlılıkları

Abdullah Şevket'in hayatı, eserleri ve Ahlak-ı Dini Adlı Eserinin Çeviri Yazısı ve Değerlendirilmesi. Ahlak kavramının yanında Abdullah Şevket'in ahlak kavramına olan yaklaşımını İslam felsefesi çerçevesinde değerlendirdik. İslam düşünce geleneği içerisinde ortaya konulmuş, ahlak ve siyasetle şekillenmiş, pratik felsefenin son dönem Osmanlı düşüncesindeki seyrini ortaya çıkarmakta katkı sağlamıştır. Kısaca, Abdullah Şevket'in incelediğimiz bu eserinde öncelikle amacımız çeviri yazısını gerçekleştirmektir. Akabinde izleyeceğimiz yol eserleri değerlendirmek ve tahlil etmektir. Son olarak da eserlerin İslam Düşünce geleneğinden hareketle son dönem Osmanlı düşüncesini tespit etmektir.

Ahlak, insanlık tarihinin her döneminde önem arz eder. Birçok açıdan ele alınan Ahlak, insanların ilişkileri, topluma karşı sorumluluk, aile ahlakı vb. birçok açıdan dönemlere ışık tutmuştur. İslam düşüncesinde ahlak alanında özellikle 14-15. yüzyıla kadar olan süreç ile ilgili çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Fakat Osmanlı düşüncesindeki ahlak alanı ile ilgili olarak ve özellikle de son dönem hakkında akademik çalışmalar yeterli seviyede değildir. Tez olarak çalışacağımız bu eser son dönem Osmanlı düşüncesine ait olup, ahlak alanında bu dönemin özelliklerini taşıması, sistematik ve bütüncül olması açısından dikkate değer bir eserdir. Ayrıca Abdullah Şevket, eserleri ile son dönem Osmanlı düşüncesinde etkili olmuş bir düşünürdür. Bu sebeple ahlak düşüncesinin devamlılığını ortaya koymak ve Osmanlı Türkçesinde yazılan eserleri tespit edip çeviri yazısını yapmak önem arz etmektedir. Eserin içinde önemli yer tutan ahlak, sosyal bir varlık olan insanın toplum içinde mutlu huzurlu bir şekilde yaşayabilmesi için oluşturulan kurallar bütünü olarak ifade edilebilir. İnsan için önemli olan ahlak, her dönemde üzerinde durulan önem verilen bir konu olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde İslam düşünce geleneği üzerine yaşayan Abdullah Şevket'in o dönem içerisinde Kur'an ve sünnet çerçevesinde ahlak kavramına bakış açısını öğrenmek, anlamak ve değerlendirmek bu tezin önem verilen hususlarındandır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde ahlak düşüncesi ile ilgili çok sayıda eser yazılmıştır. Ahlak konusunu nazari ve pratik her iki yönden de detaylı ve dönemin düşüncesini aksettirecek şekilde ele aldığı için konumuzu Abdullah Şevket'in Ahlak-ı Dini eseri ile sınırlandıracağız.

2. ABDULLAH ŞEVKET'İN HAYATI ve ESERLERİ

2.1 Abdullah Şevket'in Hayatı

Son dönem Osmanlı âlimlerinden Abdullah Şevket'in hayatı hakkındaki bilgiler oldukça azdır. İçel asıllı olup Ahmet Hamdi Efendi'nin oğludur. Kaynaklarda doğum ve vefat tarihine dair malumat bulunmamakla beraber yazmış olduğu ve matbu olarak elimize ulaşan 1317/1901 ve 1328/1912/1913 tarihli iki eser, yaşadığı dönemle ilgili fikir vermektedir. II. Abdülhamit (1876/1909) ve Mehmet Reşat (1909/1918) dönemlerine şahitlik eden müellif, Bandırma ve Karamürsel'de nâiblik görevinde bulunmuştur. Karamürsel'de nâiblik yaptığı yıllar II. Abdülhamit dönemine, Bandırma'da görevli olduğu yıllar ise II. Meşrutiyet döneminetekâbül eder. Recep Dikici, Abdullah Şevket'in Mudanya nâibliği yapmış olduğuna dair bilgi verse de Hasan Meydan' a göre bu bilgi doğru değildir. Bu bilgiler haricinde Abdullah Şevket'in hayatına dair başka bir malumat bulunmamaktadır.

2.2 Abdullah Şevket'in Eserleri

Abdullah Şevket'in elimize ulaşan Ahlâk-ı Dini ve Necâtü'l-Mükellefin adlı iki eseri bulunmaktadır. Bu iki eser de Osmanlı'nın son döneminde taşbaskı olarak basılmıştır.

Abdullah Şevket, bir ahlâk felsefesi çalışması olan Ahlâk-ı Dini adlı eserinde insana ait eylemleri sınıflandırarak bunların ibadet, muâmelat, ukûbat, kefarete, itikat ve bu konuların güzel ahlâk ile bağlantısını anlatır. İleride detaylarını vereceğimiz üzere Necâtü'l-Mükellefin adlı eser ise ibadet, kefarete, ukubat ve itikat konularını muhtevî bir ilmihal kitabıdır. Müellif eserinin mukaddimesinde muamelata dair konuları, Dercü'l-Ahkâm Hızrü'l-Hükkâm adlı eserinde ele aldığından bahsetmektedir. Fakat yapılan katalog taramalarında bu eserle ilgili bir bilgiye rastlanamamıştır.

2.2.1 Necâtü'l-Mükellefin

Eser, maarif nezaretinin 4 Safer 1319 hicri veya Mayıs 1317 Rûmî tarih ve 124 numaralı izni ile basılmıştır. Eserin basıldığı tarih miladi olarak 1901 yılına tekabül

etmektedir. Toplam 376 sayfadan müteşekkil olan eser bir ifade-i mahsusa, bir mukaddime, üç bölüm, bir hatime ve kitabın telifinin tamamlanması hürmetine müellif tarafından yazılan bir şiirden/manzum lahikadan oluşmaktadır. İfade-i mahsusa bölümüne müellif Allah'a hamd ve sena, Hz. Peygamber'e salavat; sahabe ve geçmiş ulemaya övgü ile başlamakta ve eserin yazılış amacını açıklamaktadır.

Müellif eserin yazılış amacını geçmişte pek çok âlimin fıkha ilişkin konularda yazmış olmasına karşın bu eserlerin dilinin Arapça olması nedeniyle halk tarafından yeterince istifade edilip olmaması; tercümelemlerinse özensiz ve düzensiz olması nedeniyle Osmanlıca yazılmış bir fıkıh kitabına duyulan ihtiyaca bağlamaktadır. Müellife göre Osmanlıca eserlere duyulan ihtiyaç Osmanlıcanın ümmetin tüm unsurlarını birleştiren bir dil olmasından da kaynaklanmaktadır. Zira Osmanlıca; Arapça, Farsça ve Türkçeden oluşmuş bir dil olarak Müslüman milletlerden her birinin okuyup öğrenebileceği ortak bir zemin oluşturmaktadır. Hatta Osmanlıca; oluşturduğu bu ortak zeminle aynı zamanda üç milletin duygu, düşünce ve siyasette birliğine de ortam oluşturmaktadır.

Ona göre Türkçe konuşan halk Kur'ân, hadis ve eski âlimlerin Arapça olarak yazdıkları dini kitapları anlayamamakta; bu nedenle halk arasında ecnebi adetleri yaygınlaşıp gitmektedir. Bunu önlemek için âlimler, Kur'ân ve sünnet ile eski âlimlerin eserlerini kendi dillerinde halka anlatmalıdırlar. Ulemanın geçmişte yazdığı kitaplar kütüphane köşelerinde heder olup dururken halk onları anlamadığı için başka adetlere düşmesin diye bu kitap muteber şariat kitaplarından iktibasla yazılmıştır. Müellif kitaba Necâtü'l-Mükellefin ismini verme gerekçesini ise Hz. Peygamber'in ,ilim öğrenmek kadın erkek her Müslümana farzdır' hadis-i şerifi gereğince mükelleflerin öğrenmeleri yaptığı görülmektedir. Kitap içerik olarak –yazarın da belirttiği üzere– daha çok halka yönelik bir ilmihal görünümündedir. Kitabın içeriği ve üslubu bu izlenimi doğrulamaktadır. Müellif kitapta ilmi münaaka ve istidlallere dayalı bir metot yerine daha didaktik/öğretici bir metot tercih etmekte; ihtilaflara girmeden Ehl-i Sünnet çizgisinde, net öğretici bilgiler vermekte ve bu bilgileri ayet, hadis, sahabe kavilleri, şiir ve ulema görüşlerinden çeşitli örneklerle desteklemeye çalışmaktadır. Kitap içerik olarak da bir ilmihal kitabında bulunması beklenen inanç, ibadet ve ahlâka ilişkin konuları bir bütün olarak içermektedir.

2.2.2 Ahlâk-ı Dinî

Abdullah Şevket 1328 tarihinde basılan Ahlâk-ı Dinî eserini ifâde-i mahsusa, mukaddime, beş bâb, hâtîme, fezleke-i manzume bölümleri olarak ele almıştır.

Mukaddime kısmını ikiye ayırarak birinci kısımda, bir din ile mütedeyyin, bir şeriatle müteşerri'olmanın lüzûmu üzerinde durmuş, ikinci kısımda ise 'hami-i din ve şeriat olan imâmü'l-müslimîne izhâr-ı ittiba ve riayet' konusunu gündeme getirdikten sonra bâblar bölümüne geçmiştir.

Birinci bâb vazife-i şahsiyye beyânında olup yirmi dört fasıldır. İkinci bâb vazife-i dinî beyânında olup on altı fasıldır. Üçüncü bâb vazife-i medenniyye beyânında olup yirmi üç fasıl, Dördüncü bâb vazife-i resmiyye beyânında on iki fasıl, Beşinci bâb ise insanın mahlûkât-ı hayâvaniyye ve nebâtiyyeye karşı vazifeleri ile şer'î hareketi beyânında olup beş fasıldır.

Birinci bâbda şahsi vazifeler başlığıyla ele alınan konular yirmi dört fasıl olup sırasıyla şöyledir: Nefsin hayvânî rezilliklerden arınması, kötülüklerin anası sayılan haset, riya, ucb ve kibir, cevârih ve azaların yaratıldıkları amaç üzerine kullanılmalarının fazileti; iyiliklerin ve kötülüklerin kaynağı olan yedi aza; yedi azadan göz; yedi azadan kulak; yedi azadan dil; dilden kaynaklanan sekiz menhiyattan birincisi yalan; ikincisi sözünde durmamak, üçüncüsü gıybet, dördüncüsü insanlara mürâî olmak, cedel ve tartışma, beşincisi nefis tezkiyesi, altıncısı lânet etmek, yedincisi insanlar aleyhinde dua, sekizincisi insanlara hakaret etmek, onuncu fasıl yedi azadan karın; on birincisi tenâsül organı, on ikinci fasıl yedi azadan eller, on üçüncü fasıl yedi azadan ayaklar, on dördüncü fasıl tek başına yemek ve içmek, on beşinci fasıl toplulukla yemek, on altıncı fasıl yiyecek ve içeceklerin faziletleri, on yedinci fasıl yollar ve geçitlerden geçmek, on sekizinci fasıl yollar ve geçitlerde insani görevler, on dokuzuncu fasıl geçinmek için gayret etmenin gerekliliği, yirminci fasıl rahata düşkünlüğün ve tembelliğin beyanı hakkında; yirmi birinci fasıl en faziletli sanat, sanatın icrasıyla olunacak muamele, yirmi ikinci fasıl müşteri ve satıcının birbirlerine karşı olan muameleleri, yirmi üçüncü fasıl ölüm korkusunun giderilmesi, yirmi dördüncü fasıl hüznü gerektiren sebepler ve bunların giderilmesi beyanındadır.

İkinci bâbda dini vazifeler başlığı altında ele alınan konular on altı fasıldır ve şunlardır: Hakikî dostun yalnızca âlemlerin Rabbi olduğu, hakiki mabuda karşı kulluk görevlerini yerine getirme, tövbenin tarifi ve nassen sübutu, günahları bilmek, tövbenin husulü keyfiyeti, camilerde cemaatle namaz kılmanın fazileti, cami ve mescitlere gerekli saygı gösterilmesi, sekizinci fasıl selâmın lüzüm ve nasıl verileceği, selamın manevî üstünlüğü, iyilik ve ihsânın övülmesi, on birinci fasıl kendisinden bir şey istenilen kimsenin isteyene karşı yumuşak olması, on ikinci fasıl bir şey isteyen kişinin uyması gereken şartlar, on üçüncü fasıl suâlin zem ve kadhı, on dördüncü fasıl misafirin vazifeleri, on beşinci fasıl ev sahibinin misafire kaşı vazifeleri, on altıncı fasıl misafirin ev sahibine karşı vazifeleri beyanındadır.

Üçüncü bâbda medeni vazifeler başlığında işlenen konular yirmi üç bab olup şunlardır: Muallimin vazifeleri, talebenin vazifeleri, evlâdın anne babasına karşı mükellef olduğu vazifeler, anne babanın rızasını kazanmanın faziletleri, insanların on üç sınıftan olan tanımadığımız kimselerle sohbet ve ülfet beyânı.

Altıncı fasıl ihvan ve arkadaş ile musahabet ve ülfet, yedinci fasıl tanıdıklarımızla musahabet, sekizinci fasıl muhabbeti elde edilecek kimselerde ne gibi hasletler aranılması beyanında, dokuzuncu fasıl hukuku musahabet beyanında, onuncu fasıl insanlara üniseyet etmenin şekillerinin beyanı hakkında, on birinci fasıl kelâm (konuşma) beyanında, on ikinci fasıl konuşmanın şartları beyânında, on üçüncü fasıl lafız ve manâların fesahat ve belağatı beyânında, on dördüncü fasıl her bir konuşanın uyması gereken vazifeler beyanında, on beşinci fasıl latifeleşme beyânında, on altıncı fasıl latifeleşme esnasındaki muamele beyânında, on yedinci fasıl resmi olan sual ve cevap beyânında, on sekizinci fasıl gayr-ı resmî sorular ve cevaplar beyânında, on dokuzuncu fasıl her bir hususta istişârenin lüzumu beyânında, yirminci fasıl istişâre edilen kimsede bulunması gereken beş husus beyânında, yirmi birinci fasıl anne babaların evlatlarına muhabbet, ta'lim ve terbiyelerine dikkat etmesinin lüzumu beyanında, yirmi ikinci fasıl evlâdın anne-babasına itaati ve evlâdın eğitiminin lüzumu beyânında, yirmi üçüncü fasıl babalarını kızlarıyla geçimlerinin şekilleri beyanındadır.

Dördüncü babda resmi vazifeler başlığı altında işlenen konular on iki fasıldır ve şunlardır: Ulu'l-emre ve hükümete itaat, giyinmenin vazifeleri, üçüncü fasıl elbiselerin

renkleri, dördüncü fasıl evler ve mekânlar, beşinci fasıl hastalara karşı vazifeler, altıncı fasıl îade-i hasta, yedinci fasıl hastaların tedavileri, sekizinci fasıl evliliğin faziletleri, dokuzuncu fasıl zevcin zevce üzerinde bulunan hakları, onuncu fasıl zevcenin zevc üzerinde bulunan hakları, on birinci fasıl zevc ve zevcenin her birinin diğerine karşı muhabbetini izhar etmesinin beyanı ve samimi olmalarının lüzumu, on ikinci fasıl zevc ve zevcenin haklarında bazı önemli hususlar.

Beşinci bâbda insanın bitki ve hayvanlara karşı vazifeleri ile şeriatın belirlediği kurallar başlığı altında işlenen konular beş fasıl olup şunlardır: Birinci fasıl insanın hayvanlara karşı olan vazifeleri, ikinci fasıl insanın bitkilere karşı olan vazifeleri, üçüncü fasıl şeriatın nehyettiği şeyler, dördüncü fasıl insanın vazifelerin hülasası olan haklar, beşinci fasıl bazı dinî vazifeler beyanındadır.

3. AHLÂK-I DİNÎ ESERİNİN ÇEVİRİ YAZISI

Sahife Mevzu

3 İfade-iMahsusa

8 Mukaddemenin birinci kısmı bir din ile mütedeyyin ve bir şeratle müteşerri olmaklığın lüzumu beyanındadır.

14 Mukaddemenin ikinci kısmı imam-ı Müslimine izhar müessir-i hürmet ve riayet beyanındadır.

(Birinci bab vezaif-i şahsiye beyanında yirmi dört fasıldır)

16 Birinci fasıl nefis-i rezail-i hayvaniyeden tathir beyanındandır.

21 İkinci fasıl ümmehat-ı habaisten hased beyanındandır.

23 Üçüncü fasıl riya beyanındandır.

27 Dördüncü fasıl veb ve kibr beyanındadır.

31 Beşinci fasıl cevarih ve azanın mahluk lehlerinde isti'malinin fazileti beyanındadır.

33 Altıncı fasıl masdar-ı hasenat ve murd _ olan aza-yı seb'a beyanındandır.

35 Yedinci fasıl aza-yı seb'adan izin beyanındandır.

37 Sekizinci fasıl aza-yı seadan izn beyanındadır.

39 Dokuzuncu fasıl aza-yı seb'adan lisan beyanındandır.

41 Mecra-yı lisandan cari olan sekiz nev'i menhiyattan birinci nev-i kizb.

- 43 İkinci nev' vaatte hulf.
- 44 Üçüncü nev' gıyvet.
- 46 Dördüncü nev' mer' ve cidal ve münakaşa-i nas.
- 48 Beşinci nev' tezkiye-i nefis.
- 49 Altıncı nev' laane.
- 50 Yedinci nev' nas aleyhine dua.
- 51 Sekiz nev' tahkir-i nas.
- 53 Onuncu fasıl aza-yı seb'adan batın beyanındadır.
- 56 On birinci fasıl aza-yı se'adan alet-i tenasül beyanındadır.
- 57 On ikinci fasıl aza-yı seb'adan yedeyn beyanındadır.
- 58 On üçüncü fasıl aza-yı seb'adan raculeyn beyanındadır.
- 64 On dördüncü fasıl münferiden ekl ü şürb beyanındadır.
- 71 On beşinci fasıl müctemian ekl beyanındadır.
- 73 On altıncı fasıl me'kulat ve meşrubatın efdali beyanındadır.
- 77 On yedinci fasıl taruk ve maabirde olan vezaif-i insaniye beyanındadır.
- 81 On sekizinci fasıl turuk ve maabirde olan vezaif-i insaniyeye beyanındadır.
- 84 On dokuzuncu fasıl te'min-i maişet için say' etmenin lüzumu beyanındadır.
- 89 Yirminci fasıl tevani yani ten-perverlik beyanındadır.

92 Yirmi birinci fasıl efdal-i sanayi ile icra-yi san'atte olunacak muamele beyanındadır.

96 Yirmi ikinci fasıl bayi'n müşteriye ve müşterinin bayi'a karşı olan muameleleri beyanındadır.

99 Yirmi üçüncü fasıl def-i havf mevt beyanındadır.

110 Yirmi dördüncü fasıl hüznü icab eden esbab ile suret-i def' beyanındadır.

(İkinci bab vezaif-i diniye beyanındadır on altı fasıldır.

114 Birinci fasıl enis-i hakiki ancak Cenab-ı Perverdigar alem hazretleri olduğunun beyanındadır.

134 İkinci fasıl ma'bud-ı hakikiyeye karşı ifa-yı vecibe-i ubudiyet beyanındadır.

147 Üçüncü fasıl tövbenin tarifi ve nassan sübuti beyanındadır.

150 Dördüncü fasıl ma'rifet-i ma'asi beyanındadır.

155 Beşinci fasıl tövbenin keyfiyet-i husulü beyanındadır.

164 Altıncı cevami'i şerifede cemaatle kılınan namazın fazileti beyanındadır.

167 Yedinci fasıl cevami-i mesacide lazıme-i ta'zimin ifası beyanındadır.

170 Sekizinci fasıl selamın lüzum ve keyfiyet teaddisi beyanındadır.

176 Dokuzuncu fasıl selamın meziyyet-i ma'ney-viyyesi beyanındadır.

179 Onuncu fasıl pür u ihsanın memduhatı beyanındadır.

186 On birinci fasıl mes'ul __ için riayeti labüdd olan vezaif beyanındadır.

190 On ikinci fasıl sail için riayeti lazım kelam şürot beyanındadır.

192 On üçüncü fasıl sualin zemm ve kadehi beyanındadır.

194 On dördüncü fasıl misafirinın vezaifi beyanındadır.

197 On beşinci fasıl sahib-i hanenin misafire karşı vezaifi beyanındadır.

200 On altı fasıl misafirinın sahib-i haneye karşı vezaifi beyanındadır.

Üçüncü bab vezaif-i medeniyye beyanında yirmi üç fasıldır.

203 Birinci fasıl vezaf-i muallim beyanındadır.

213 İkinci fasıl vezaif-i müteallim beyanındadır.

215 Üçüncü fasıl evladın velideynine karşı mükellef olduğu vezaif beyanındadır.

217 Dördüncü fasıl valideynin tahsil rızalarının fezaifi beyanındadır.

224 Beşinci fasıl nassın esnaf-ı selasesinden mechukeyn ile musahabet ve istinas beyanındadır.

225 Altıncı fasıl ihvan ve estika ile musahabet ve istinas beyanındadır.

227 Sekizinci fasıl muhibb-i ittihaz olunacak kimselerde ne gibi haslet aranılması beyanındadır.

241 Dokuzuncu fasıl hukuk-ı musahabet beyanındadır.

244 Onuncu fasıl istinas-ı bi'n-nassın suver-i icraiyyesi beyanındadır.

255 On birinci fasıl kelam beyanındadır.

261 On ikinci fasıl şürot-ı tekellüm beyanındadır.

- 264 On üçüncü fasıl elfaz ve muayinin fesahat ve belagati beyanındadır.
- 266 On dördüncü fasıl her bir mükellimin ayine mecbur olduğu vezaif beyanındadır.
- 272 On beşinci fasıl mülatafa beyanındadır.
- 275 On altıncı fasıl mülatafa hususunda olunacak muamele beyanındadır.
- 277 On yedinci fasıl resmi olan sual ve cevap beyanındadır.
- 278 On sekizinci fasıl es'ele ve evvibe-i gayr-ı resmîyeye beyanındadır.
- 281 On dokuzuncu fasıl her bir hususta istişarenin lüzumu beyanındadır.
- 282 Yirminci fasıl müsteşarada beş hasletin bulunması lüzumu beyanındadır.
- 287 Yirmi birinci fasıl ebeveynin evladına muhabbet ve ta'lim ve terbiyelerine dikkat etmelerinin lüzumu ve beyanındadır.
- 293 Yirmi üçüncü fasıl levazım-ı übüvvet ve bünüvvetin suver-i icraiyyesi beyanındadır.

Dördüncü bala vezaif-i resmîye beyanında on iki fasıldır.

- 308 Birinci fasıl ülülemre ve hükümete itaat beyanındadır.
- 315 İkinci fasıl vezaif-i telbis beyanındadır.
- 318 Üçüncü fasıl elvan-ı elbise beyanındadır.
- 325 Dördüncü fasıl büyüüt ve emakin beyanındadır.
- 330 Beşinci fasıl vezaif-i mariz beyanındadır.

- 333 Altıncı fasıl vezaif-i mariz beyanındadır.
- 338 Yedinci fasıl vezaif-i mariz beyanındadır.
- 340 Sekizinci fasıl fezail-i tezevvüç beyanındadır.
- 346 Dokuzuncu fasıl zevcin zevce üzerinde bulunan hukuku beyanındadır.
- 351 On birinci fasıl zevc ve zevceden her birinin ahire karşı izhar-ı asar vedd ve muhadenet isimlerinin lüzumu beyanındadır.
- 357 On ikinci fasıl zevc ve zevce haklarında bazı müteferrikat beyanındadır.
- Beşinci bab insanın mahlukat-ı hayvaniye ve nebatiyeye karşı vezaifi ile bir nehc-i şeri hareketi beyanında beş fasıldır.
- 360 Birinci fasıl nev-i beşerin hayvanata karşı olan vezaifi beyanındadır.
- 368 İkinci fasıl nev-i beşerin nebatata karşı olan vezaifi beyanındadır.
- 374 Üçüncü fasıl şeriatin nehy ettiği şeyler beyanındadır.
- 384 Dördüncü fasıl hülâsa-i vezaif-i şeriyye olan hukuk beyanındadır.
- 393 Beşinci fasıl bazı vesaya-yı şeriyye beyanındadır.
- 397 Hatime
- 398 Fezleke-i Manzume

AHLAK-I DİNİ

-Müellif-

Bandırma Naibi: İçel'i Abdullah Şevket Bin Mahmud Hamdi

-Tabi' ve Naşiri-

Çatalcalızade Ahmet Hilmi

1328

Bismillahirrahmanirrahim

(S.2) Rahman olan yani dünyada mü'min ve mü'minata kafir ve kafirata in'am ve ihsan eden Rahim olan yani mü'min ve mü'minata ahirette inam ve ihsan edici kafir ve kafirata azabı elim ile azab eden Allah'ın adıyla.

Hamd-ı cedir nâ-ma'düd ve şeker cezir nâ-ma'düd evvel âferinende-i ukul ve havas ve ruzi dehünde-i kaffe-i ünas olan cenab-ı vacibül vücud ve müfiz'ül hayır ve'l- cüd hazretlerine ehakk ve ihradır ki bi'l cümle kainatı ebda'ı nizam ve'l kemal kıvam üzere hak ve icad ve (İnsanı yarattı ona anlama ve anlatmayı öğretti (Rahman Suresi 3-4)) nizam-ı celili mücebince nev-i beni ademe akıl ve zeka ile ihasan-ı isti-dad ve Kur'an-ı mucizül Beyan inzaliyle tarik-i hak ve sevabe irşad eyledi celle celalühü

Ve enva salavat bi intiza ve izaf-ı tahiyat la ta'd ve latuhsa sebab-i hilkat Alim Seyyid nev-i beni adem meblağül-ahkam- üş-şer'iye ve rehber-i saadet-i diniye ve uhreviye habib-i hüda ve şefi rüa hoşru ceza Muhammed'ül Mustafa aleyh ekmel-i iltihaya efendimiz hazretlerine senadır ki hilye-i baha'yı vema ersalnake illa rahmeten'lil alemin iksasıyla şan-ı ali-i risalet-penahileri a'zam ve İclal rida-yı bi- hemta-yı (Sen elbette üstün bir ahlaka sahipsin (Kalem Suresi 4)) ile üç şeref ve saadete a'la ve isal olunmuştur. Salli Ala Teali Aleyh u Selam ve Selam encam-ı ibtida-yı bi'setde zat-ı ali-i nebeviyeye (S.3)musahabat ve hatime-i kitab-ı risalete mukarrenetle haiz şeref-i bihterin ve [Benim ashabım yıldızlar gibidir kime uyarsanız o doğru yola ulaşır] hadis-i şerifi delaletiyle umed-i Muhiddin olan al ve ashab-ı guzin ve emme-i din-i Mübin ve kaffe-i müslümin hazeratının ervah-ı bahir'ul inşirahlarına işar olunur ki her biri müşrid-i rah-ı hidayet ve mevsil semt-i saadet ve selametda rıdvan ah teali aleyhim ecmain.

Emma badü bu abd hakir ve zaif el-muhtaç ila rahmet Rabbel latif Bandırma kazası naibi iç ili Abdullah Şevket bin Mahmut afa'l-lahu anhüma ve ammen yakülü amin.

Cenab-ı Mün'im-i hakikinin fazl-ı umumuyla milel mülk-el berin ve-l Bahreyn hadimu'l harameyn-i şerifeyn a'ni bi's sultan ibn-ül-sultan ibn-ül-Sultan Mehmet Reşad han hamış-i idame-ah teali ila-Efendimiz hazretlerinin perverde-i nimet ve gününde-i zıll-ı zail Refet ve inayetleri olup dua-yı devam umur ve devlet ve sena-yı

kıyam şevketlerine müdaemet lazıme-i adab ubudiyet ve mememe-i aday hak şükür ve mehmedetten olduğuna ve [Eğer birinizin kabul olunacak bir duası varsa bunu hükümdar için kullansın] hadis-i şerifi ve Fazl bin Abbas rıza ah anhümanın [Eğer kabul olunacak bir duam olsaydı onu sultan için kullanırdım çünkü o ülkenin ve insanların hallerini düzeltendir] kul-ı latifi muktefasınca hem şu ni'metin vecibe'i teşekkürünü ifa etmek hem de zat-ı mekarimsimat hazreti zıll ileyhinin enzar-ı müzeyyene-i ma'ali- perverleri mülk ve milletin ihtihsal-i selamet ve saadetine ma'tüf ve efkar-ı münevvere-i ma'rif gösterileri henüz ve ma'rifetin istikmal-i seraret ve bera'atine masruf olageldiğinden cesaret alarak [İnsanların (davranışları) kendi krallarına göredir] fehvasınca ala kader'l bida'a acizane bir hizmette bulunmak niyet-i halisanesiyle işbu kitabı bir mukaddime ve beş bab ve bir (S.4) Hatime üzerine cem' ve tertib ve zabtını teshil için ehvab-ı mezküriye fusul-i adideye taksim ve bu kitaba ahlak-ı dini tesmiye eyledim.

Çünkü muamelat-ı beşeriye ya savm ve salat hacc ve zekat gibi ibadeta veya mu'avazat gibi mu'amelata veya hadd-i zina ve haddi şürb ve hadd-i kazf gibi ukübata veya keferat-i savm ve zihar gibi kefata veya sarf-ı i'tikadiyayta veya bunların ma haslı olmak üzere ahlak-ı haseneye müte'allik olmasına ve bunlardan ibadet ve kefart ve ukubat ve i'tikadiyat kısımları müellif "Nezat'ün mükellefin" namındaki eserinde münderic ve muamelat kısmı dahi teali derdest ikmal bulunan "derc'ül hakem" namındaki eserinde mündemiç olmasına mebni işbu kitap yalnız ahlaka tahsis olunmuştur.

Gerçi necat'ül mükellefinin bab-ı salisine ahlaka dair bazı mübahat ilave edilmiş ise de kitabın hacmi na-müsaid olduğundan tahsilat-ı lazıme olunamadığı ve islamiyetin şartını alan fiil evamir ve terk-i nevahinin netayic-i matlübeleri [Beni Rabbim terbiye etti de ne güzel terbiye etti] hadis-i şerifi mucibince adab ve ahlak-ı Muhammediye ile te'dib ve tahlikten ibaret bulunduğu cihetle al babda be kadar tafliyat verilse yine hakkıyla ve tamamıyla ifda edilmez zira ahlak-ı hasene-i Muhammediye bir bahr-ı bi-payan ve keyfiyet ve kemiyetine kesb-i ittıla adim'ül imkandır ahlak-ı hasene istihracı herkes için sehlül husul Olmadığı cihetle herkes kendi edep ve terbiyesini başkasına tercih etmekte ve birisi diğerine cüz'i (S.5) bir iğbirar peyde eder etmez terbiyesizliğe ithamına kıyam eylemekte ise de evvel kimsenin evvel vecihle ithamıçün müttehemin

vicdanından başka ortada ma bat'tatbik bir kaide-i mevzu'a olmadığı cihetle evvel kimsenin terbiyesizliği müttehem oluş olmadığı ve herkesin terbiye-i müktesebesi muvafık adab bulunup bulunmadığı perde-i istidarda kalmakta olmasına nazaran böyle bir esere şiddetle ihtiyaç vardır.

Binaberin uyün-ı fazılanın tecessüs-i maayibden teğafül ve azan-ı kerematın istima'ı müsaviden tesamuh buyuracakları ümid-i kavisiyle acizane bu vazifeyi deruhde ettim fakat iktidarım taahhüd edindiğim vazifeyi tamamıyla ifaya kafi olmayıp noksan ve hatiatten hali olmayacağından tilk-i fazılanın rakam-ı tasbihiyle refte refte tekamül edeceğine ümiduarım.

[Kim nefsinin bilirse Rabbini bilir] hadis-i şerifi mucibince arz kusurumu itirafla beraber [Ümmetim üzerinden kim sünnetimden kırk hadis hıfz ederse(ezberlerse) kıyamet gününde onun için şefaatçi ve şahid olacağım] hadiseyn-i şerifeynine müsteniden levm-i laimden tehaşi etmeyerek tahrik-i halka-i bab-ı maarife ictişardan maksat aslı zikr olunan hadis-i şerif saadet-i radif mucibince mücerred da'vat mefrüza-i hazreti hilafet penahinin isticlabından ibaret olmasına mebni mevzu ve haris mülk ve millet bulunan zat-ı maali sıfatı hazret-i hilafet – perahinin isticlabından ibaret olmasına mebni mevzü kitab olan mukaddime-i din-i Mübin-i islam ile çalış örmek hilafet ve haris mülk ve millet bulunan zatı maali (S.6) sıfat-ı hazret-i hilafet penahinin ulüvvi kadar ve birinci bab ve zaif-i şahsiyeye ve ikinci bab ve zaif-i dinineye ve üçüncü bab ve zaif-i medniyeye ve dördüncü bab ve zaif-i resmîyeye ve beşinci bab mahlukata karşı ve zaif-i insaniyeye tahsis kılınmış ve ebvab-ı mezkürede muharrer ve zaif-i beşeriyenin sünen-i saniyye-i Muhammediye ve ahlak-ı hasane-i Ahmediyeye muvafık olduğunu i'lam için dere olunan ehadis-i şerife asanid-i sahiha ile lisan-ı hikmet-i beyan Cenab-ı risalet- penahiden şeref-riz sahife-i südur buyurulan ve şerh-i cami'ül sağir-i münavide ruvatına “esnada sahih” ve ehadis-i mezküreye “hadis-i sahih” ve “hadis-i hüsn” ta'biratıyla sıhhatine remz ve işaret olunan ehadis-i şerifeden ahz olunmakla beraber tarik-i ihtisar ihtiyarla silsile-i rüvatını beyandan sarf-ı nazar olunmuştur.

Marrul-beyan hadis-i şerifte vaki' hıfzın ma'nası ehadis-i şerifeyi müslimine nakl ve beyandan ibaret olup maani-i hakikiyelerini bilmekle meşrut ve mukim olmadığından

şu hidmetizm din ve dünyada vesile-i menfaat olur ricası ahass-ı amalim (Bir başka grup var ki, onlar işe bir de kötü iş karıştırdıktan sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok esirgeyici, çok bağışlayıcıdır (Tevbe-102)) ayet-i kerimesi dahi yegane istinad gahımdır. Maamafih işbu kitabı mütalaa buyuran ihla-i kiramdan mütemennadır ki eserin takdir ve tahsin ve tenkid ve ta'rizi cihetine gitmeksizin bu babda ta' kib edilen arza vukuf tam hasıl etmek üzere eserin serapa kıra'atiyle mahsure nail olalar. (S.7)

Mukaddime

İki kısım olup birinci kısım bir din ile mütedeyyin bir şeriâtle müteşer' olmaklığın lüzumu babındadır.

Kudret-i Fatır ul ileyh vaktaki bu alem-i keun ve fesadi ketm ve ademden sahra-yı vücud'a getirdikte azamet ve ceberutta mütevahhid ve kudret ve manada müteferrid olduğunu ve kudretiyle halık ve gına-sıyla Razık idüğini a'lam ve zat-ı ecel ve a'lasına ibadet ve ta'atte Bulunmak lüzumunu ifham için hikmet-i balğa-i samedaniyesiyle kaffe-i mahlukatı acizeyn ve muhtaceyn bir surette halk ve icad ve [İnsan zayıf yaratılmıştır] ayet-i kerimesi mantıklıca nev-i beşerî cemi' hayvanlardan haceten ekser olarak sıhhatten dünyaya irad eyledi.

Ayet-i celile-i mezkurenin mukteza-yı müridefince cenab-ı bari tealiye ibadat ve ta'atle arz-ı acz ve ihtiyaç nev-i beşerin tabi'atında mezkur bir sıfat-ı daime ve ebna-yı cinsinden istimabdve isttiöne hılkatinde memzüc bir haslet-i lazımdedir.

Nev-i beşer ahsen-i suret ve siretle fitriten mümtaz ve hasse-i akıl ile mahlukat-ı sairede şer-efraz iken [Hayır! Gerçek şu ki insan kendini kendine yeterli gördüğü için çizgiyi aşar-hayır! Kendini kendine yeterli görerek çizgiyi aşar(Alak 6-7)] nazm-ı celili mucibince ihtiyacat gūna gün ile ihtilaları saika-i istiğna ile acz ve ihtiyacını feramüş ederek izhar-ı asar kibr ve gurur ve ilan-ı ef'al ucb ve zuhur etmemeleri hikmetine ve şeref akıl ve zeka ile hayvanat-ı saireden (S.8) temayüzleri ise ihtiyacat-ı zaruruye-i beşeriyelerinne neyl ve vusul-ı temyiz etmeleri illetine mübtenidir.

Akl-ı beşer te'mini ihtiyaca dal olmasıyla beraber husul-ı mask'ülhikmete maksüm ve miktara mevküf olduğundan insan fart-ı akıl ve zekasına emniyet ve itimad etmeyip her halde gına ve iktidar Cenabı Allah'a hüsn-i zan etmek ibadettir malını meş'ar olan [Allah'a iyi bir iman sahibi olmak iyi bir ibadetin parçasıdır.] hadisi-i şerifi mucibince Cenab-ı Bari Tealiyi hüsn-i zan etmek ve hadd-i intikarda [Kim onu yaratıcısına (Allah'a) karşı kötü hissettirirse o delalet sahibi olur] mefhumunca su-i zandan tevakki eylemek icab eder.

Her müessir-i hakiki Cenab-ı perdegâr-ı alem olduğuna tevekkül ve itikad ile beraber insanın bu dar-ı teklifte tedarik-i ihtiyaca esbabına mütevessil ve dar-ı karar içinde ibadat ve taat ile mütevaggil olması lizumuna beyan için havace-i kainat efendimiz [Sizin en hayırlınız, her ikisine de musibet olana kadar dünya hayatını da dünya hayatı için terk eden değildir. Çünkü bu dünya, ahirete bir öğüttür. İnsanlara yük oluyor.] buyurdıkları mervi olup meali ahiret için dünyasını ve dünyası için ahiretini terk eden izin hayırlınız değildir. Ancak hayırlınız dünya için taleb-i helal ve ahiret için ikame-i hukuk-ı zil-celal beynini cem edendir. Zira dünya ahirete mevşul olduğundan hem dünya hem ahiret için sa'y ediniz ve her bir umurunuzda nas üzerine bar-ı sakil olmayıp havacenizi kendiniz temib ve tedarike çalışınız demektir ve hazreti ali radiyallahü anhin dünyayı zemm ve terk eden bir kimseye hitaben [Dünya, inananlar için gerçek bir mesken, onu anlayanlar için bir kurtuluş yurdu, kendisine rızık verilenler için bir zenginlik yurdudur.] (S.9) kelâm-ı hikmet encamı ta'bir-i ahiriyle hadisi-i şerif-i mezkurun mealini beyandan ibaret bulunmuştur.

Binaberin ihtiyacat-ı dünyeviye'nin tedarikiyle adem-i tevaggul alzam-ı alemin tağayyül ve ihtilalini muab olacağından hadisi-i şerif-i mezkur hayr tarzında emr olup ümmetim havayic-i beşeriye-i dünyeviye ve levazım-ı zaruriye-i diniyelerinin istihsali ve sailine tevessül ile salah-ı din ve dünyalarına sa'y etsinleer demek olur.

Salah-ı dünya ise iki cihetten mu'teberdir ki birisi cami umur-ı dünyanın salahı ve birisi ehl-i dünyanın her birinin ala fetal olup ahal-ı hümanın salahı ahirin salahına mütevakkuf olduğundan her biri ahirin lazım-ı gayr-i müfarıkıdır Zira umur-ı alem mihver-i motlubda deveran etmediği bir zamanda ehl-i salah halinde ledünniyat olmayacağı gibi bilakis fesad hali alanlar intizam-ı alemde müstefid olmayacakları

bedihi ve ma'mafih dünyanın herkese seyyanen ikbal ve kaffesinden ebdar etmemesi nizzam-ı alem iktizasından olmakla cümlesinden araz mücib-i kedad ve seyyanen tevcih-i müstevcib fesad olacağından [Hak yolunda iş birliği yaptılar ve birbiriyle buluştular] ayet-i kerimesi mantıkınca ehl-i dünyanın inkisam ettiği fakir vve Garriyyi alem ve cahil hamma ve cema gibi aksamından ger biri ahirin muavenetine muhtaç olup herkes kendi ihtiyacını kendi tedarik etmek suretiyle münferiden yaşayamayacağı tabi'dir.

Salah-ı dünya ise esasat-ı zairenin esası olmak üzere başlıca iki esas metin üzerine müessestir. (S.10)

Birincisi nizam-ı alemin tatarruk-ı halelden masüniyeti için evvel emirde ehl-i dünyanın bir din ile mütedeyyin ve bir şeri atle müteşerri olması lazımdır ki din şehavat-ı nefsanıyeye karşı teşkil-i manila-i ma'neviye ile zecr-i zama'ir men'i sera'ir etsin çünkü teynet-i beşeriyede merkez haslet-i mehasii pesendane ve sıfat-ı zera'il-i perestane nin netaii hasilalarını takbir ve ta'yin için nev-i beşerin bir kayd-ı din ve şeri'atle mütedeyyin olmalarını icab etmiştir.

İbn-i Abbas radiyallahü anhümeden menkul ve Ebü Hureyre radiallahu anhdan Kainat Efendimiz [Din, Allah'a, Onun kitabına, elçisine, Müslümanların ileri gelenlerine ve halklara karşı samimidir.] yani din Cenab-ı Perverdigar-ı aleme ve taraf-ı ikdas-ı uluhydine izhar assar-ı sadakatten ibarettir buyurmuştur.

Hadis-i şerif mezkurda vaki olduğu üzere Allahu Teala ve takaddes hazretlerine izhar-ı sadakat ve ubudiyet Cenab-ı Bari Teale'nın varlığına ve birliğine ve şerik ve sebihden mukaddes ve zaman ve mekandan münezze olduğına inanmak ve sıfat ve esmasından lüfi ve ilhadı terk ile hunn-ı fillah ve nevahiden ictinala ile bazı fillah olmak ve Cenab-ı Perverdigar aleme mubi olanlara muhabbet ve asi olanlara adavet ve herkesi talat-ı mevlaya (S.11) hass ve terhib ve hilafetten men ve terhib ile lazımi insanıyeti icradan Zira Cenab-ı Hakk nısh-ı nasihiden ganidirç Teala Allah uluvenkebira ama Kitabullaha sakat-ı Kur'an-ı Mu'cizül Beyyanın taraf-ı ikdas-ı uluhiyetten menzil olduğına ve muhtevi olduğı kelam-ı Halikin kelamına müsabih olmayıp en kısa bir ayetinin öislini icad ve ityana tavk-ı beşerin kadir olmadığına imanla evvel nokta-i

nazardan tutabullaha ve ta-zlmin faşıyla hak basiretle tilavetinden ve hin-i kıra'atinde ayat-ı azamı inzal eden Cenab-ı Sani-i ayat-ı beyanatın muhkemiyle amel ve müteşabihine teslim ve nasih ve mensuh ve umum hususunun ibaret olup işte evsaf dahi nef-ül emirde nasihin nefesine nacidir zira kitabullah nışh-ı nasihinden ganidir. Ama Rasulallah sakadat Cenab-ı Risalet-meab Efendimiz hazretlerinin risaletini ve taraf-ı uluhiyetten getiriğ tebliğ ettiğini bilcümle ahkamı tasdik ve imanla emrine itaat nebyinden ictinala ve hayat ve mematında Nusret ve Hak ali-i risalet penahiden nefi töhmet ve zat-ı maali sıfat-ı nühevvet-penahiye muhabbet edenlere muhabbet ve adavet gösterenlere bazı ve adave şe'ni azam ve ala ve sünen-i seniyesine icra ve ihya ve intişar-ı ulumuna ve tafakkuh ve say ve akdam ve ehadis-i şerifenin esna-yı kıratatında ile tebide say ve akdam ve ehadis-i şerifenin esna-yı kıraatında dünya kelamıyla adem-i tekellüm ve ahlak-ı Rasülallah ile tahalluk ve ehl-i beytine ve ashabına muhabbet ve kudüh mübtede'adan ve ashab-ı Rasüllah (S.12) taarruz edenlerden mücenebettir. İşte bunlar dahi nef-ül eöirde nasihin nefesine racidir zira Rasül-i Kibriya-i aleyh ekmel intihaya Efendimiz hazretleri nışh-ı nashından ganidir. İmam-ı Müslimin ve halife-i rasül-i Rabbel alemin hazretlerine sadakat-ı emr hakta muavenet ve [Ey iman edenler! Allah'a itaat edin Peygambere itaat edin sizden olan Ülü'l emre de (devlet başkanı) itaat edin (Nisa-59)] ayeet-i kerimesi mucibince emirlerine mutavaat ve hukuk-ı müsliminde haberdardır minin muhabbet ve itaatine cella ve cem akdam ve ifa-yı tekalif-i emiriye ve ifa-yı ve davet-i Hayriye -veledi!! sürat icazet ve [Kim Allah'ın otoritesine (Sultanlığına) hakaret ederse Allah da ona hakaret eder(ceza verir manasında) kim de Allah'a ikram ederse (saygı duyarsa) Allah da ona ikram eder.] hadis-i şerifi mucibince hak ve hümayunlarında hüsn-i zanla herhalde emirlerine dade ve itaattir işte bu nasihat dahi nasihın nefesine raci'dir çünkü halife-i ruy-ı zemin hazretleri [Krallara ilham veren] sırrınca nışh-ı nashından müstağnidir. Ve amme-i müslimine sadakat-i din ve dünyada kavlen ve fi'len emr-i hayra delalet ve mehma-i imkan haklarında muavenet ve şefkat ve ayıplarını setre say ve akdam ve celb-i münfeti ve def-i mazarratlarına bedel ced ve ihtimam ve nifk ve ihlas ile emr-i bilma'ruf ve nehy-i anil münker ve kibarına hürmet ve sığarına merhamet ve terk-i itab ve hased ve muhabbet ve ikrah ettiği şeyde kendi nefsiyle müslimin miyanesinde müsavata riayet ve arz ve mallarını hıfz ve sıyanet ve hususata (S.13) mezkure ile tahalluk için herkesi hass ve terğib ve mehmüm ve mağmumeni tenşidden ibarettir. İşte bunlar dahi hakikatte nashın nefesine ait olduğundan nessih-i

mezkurete riayet edenler dünyevi ve uhrevi muazzez ve makbul ve aksini itizam edenler muamuatib ve mes'uldür.

İbn-i Ömer radiyallahu anhümadan mervi olan [Allah sizin için üç şeyden razı olmuş, üç şeyden de hoşlanmamıştır. Dolayısıyla kendisine ibadet etmenizden, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamanızdan, hep birlikte Allah'ın ipine sarılmanızdan ve Allah'ın ipine sarılmanızdan razı olmuştur. Allah'ın size emanet ettiği kimselere öğüt vermenizi, dedikodu yapmanızı, çok soru sormanızı ve israf etmenizi hoş karşılamaz.] hadis-i şerif-nin meali Allah Teala ve tekaddüs hazretleri sizin için üç hasletten razı olur ve üç hasletten ikrah eder yani size üç hasleti emr ve üç hasletten nehi eder imdi hasail-i memur bahadan birisi ancak Allah Teala ve takaddüs hazretlerine ibadet edip mahlukatından hiçbir şeyi zat-ı ecel ve alasına teşrik etmemize ve birisi Kur'an-ı mucizül teferruk ve muhafaletе suluk eylememeniz ve birisi müdür-i umurunuz imam-ı ekrem ve halife-i efhamım olan zat sütude sıfata dua ve emr hakkında muavenet ve itaat eylemenizdir ve münhi-i anha olan hasal ise terk-i kil ve kal ve ihbar-ı nasdan sual ve itlaf ve ebzar-ı maldır demek oluyor ki cemiyeti beşeriyeyi teşkil eden efhad-ı nasın herbiri için kendisine mahsus bir daire-i öahdüde-i beşeriyet olup herkes evvel daire dahilinde hareket etmeye mecbur ve harekat-ı tecavüz cesaret edenleri daire-i mahdüdesine ırea-a taraf-ı şari azamdan halife-i ruy-ı zemin hazretleri büruca esas-ı sani-i memurdur. (S.14)

“İkinci Kısım Hami-i bin ve Şeriat olan imam'ül Hüslimine” “İzhar-ı Müesser Hürmet ve Riayet Beyanındadır” Esasin-i mezkurinin ikincisi sıfat-ı celile-i saltanatla kaffe-i zir-i destan-ı hükümrânillerinin rekabesine ve sıfat-ı mukaddese-i hilafetle min'el meşarık ilel mağarib bilcümle muvahhidinin ribkasına malik ve mutasarrıf olmak ve sıfateyn-i celiteyn-i mukaddeseteyn ile zill-i zilil hüda ve halife-i zasül-i Kibriya bulunmak suretiyle calis-i örnek hilafet ve saltanat ve haris mülk ve millet olan zat-ı meali sıfat hazret-i hilafet penohinin vücud-ı kudsiyet nümud-ı hümayunlarıdır ki nüsha-i nefise-i şer-i şerifi tebcil ve tevkir ve nüfus-ı adıye ve eyad-i mütegalibeyi men ve tahzir ve hukuk-ı hakaniyepay-ı endaz tecavüz olanları kahr ve tedmir ve ashab-ı ceraimi terhib ve tekdir ancak satvet-i saltanat ve ruhaniyet hilafetle hasıldır çünkü anifül beyan tab'ı insan hasail-i hasise-i hayvaniyeye mütemayil ve fezail-i celile insaniyeden mütegafile olageldğinden bazı rezail hubb-ı fezail celile-i insaniyeden

müteğafil olageldiğinden bazı rezail hubb-ı fezaile sevk ve imale için bir kuvvet ve satvetin vücudu elzemdir. Gerçi akıl ve din ve acz gibi üç nev kubbeti maneviye irtikabı rezaili mani ise de kuvayı mezküre mağlup heva ve heves olarak vuku-u nadirattan olmayan ahval vekayiden men ve zear için kuva-yı mezkureye hakim bir kuvvetin vücudu icab eylemiş ve bu da [Eğer Allah insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yer yüzünde düzen bozulurdu. (Bakara 251)] nazm-ı celili ile müberhen olan rebet-i saltanattan ibaret bulunmuştur. (S.15) İşbu ayete celilenin tesfir ve tevaliden müfessinin zam-ı ekber Allah-u azimüşşan kavi-yı zaifden ve mecuri cairden def için yeryüzüne sultanı ikame etmese di kavi-i zafi helal eder ve halkın bazısına taarruzla intizam hallerine halel-i tari olarak nas bir mahalde teferrüd edemeyüb ruy-ı arz fesad ile mala-mal olurdu demişlerdir ki muvafık akl ve hikmet ve mutabık hal ve hakikattir. Binaberin nizam-ı mahlukatın merkez emn ve itidalde deveran için Cenab-ı bari teali yeryüzüne sultanı kame eyledi ve şu nimet-i azaminin uluvvi kader ve şanını kullarına bildirmek için [Fakat Allah alemler için büyük lütufları vardır. (Bakara 251)] nazm-ı celilini inzal buyurdu ki alemine olan fazl-ı umumundan birisi de yeryüzüne sultan ikamesidir imdi nas yek diğerinin cevı ve tadiyahatından sultan ile emin olur Cenab-ı hakk ayet-i celile-i mezküre vecihle alemin cümlesinden bulunan caire fazlı yedd-i cairi cevıden kef ve mecure fazl-ı mecurden yedd-i cairi defdir çünkü ıslah-ı ahval ibad ve imran-ı imkana ve bilad ancak sultan iledir. Nev-i beni adem cevhere-i dünyanın kader ve şeref cihetinden aziz ve alisi sultan ise bais salah-ı insan olduğundan cazz ve alası demek olur biden aleyh sultan efrad-ı nasa nisbetle nasl-ı sahib kader-i cesim ve nef-i amim ise indah-ı şerefi dahi o nöbette azim ve makamı kerimdir.

Nasıl ki enbiyayı Zışan efendilerimizin ibad için mefaaleri itikadla ıslahına (S.16) ve zulumat-ı cehl ve tesliden küşayış-i nuraniyet-i vahdaniyetle ihracına say etmişler ise Sultan dahi halkın ıslahı ve taat ahmana dabette ve ikamei dinde nübüvvetin halifesidir şu hakikate mebni dünyada ve ahirette kader ve mertebesi sultanın fevkinde kimse yoktur ancak nebi-i Mürsel ve melek-ı mukarreb vardır şu edille-i şeriye ile dareynde ulüvvi kader ve mertebesi taayyün ve herkes halkalarındaki nef-i azimi tebeyyün eden zat-ı azimine karşı [Eğer şükrederseniz size nimeti mi daha çok vereceğim (İbrahim7)] nazmı celili mucibince teşekkür ve Muhammede say firavan etmelidir ki nimeti nef-i tezayüd etsin. Sultanın nef-i yalnız itayı maaş ve in'am ve ihsandan ibaret olmayıp

herkesin mal ve canını ve evlad ve iyalini muhafaza etmesi ifa'yı teşekkürü emr-i muhal bir nimet-i alelaldır idame-i Allah Teala ma-deme melevan Amin.

Birinci Bab ve Tarf-i Şahsiye Beyanından Yirmi Dört Fasıldır. “Birinci fasıl nefsi rezail-i hayvaniyeden tathir beyanındandır”

İstinas-ı bin nas bahsinde mufassalan beyan olunan ahlak-ı haseneyi yalnız başkalarında aramayup evvel emrde kendi nefsinde tatbik ettikten sonra başkasında aramalıdır bu ise kalbi dess-i maasiden tathir ve rezail-i menfüre-i hayvaniyeyi hasal-ı mergube-i insaniyeye tedbil ile ahlakı tehzibe mütevakkıftır şöyle ki: (S.17) İnsanda dört nev evsaf-ı içtima etmiştir bunlardan birisi sıfat-ı sebviyet birisi sıfat-ı behimiyet birisi şeytaniyet birisi Rabbaniyettir. Kalb-i insanda temerküz eden şu evsaf-ı ebaa seb ve kelb ve şeytan ve hakimdir şu mezkurattan seb-ı şuhut ve kal-ı gazab ve şeytan şuhut ve hakim-i defi kayd-ı şeytana memur olan akıldır bunlardan en ziyade cay-ı ihtizar olan sıfat-ı kelbin böyle demm-i kalbin galeyanından ibaret olmakla mahmud ve mezmüm kısımlarına inkisam eder ki frad ve tefrid beyninde mutedil ve akl ve şeriat ve hilm ve sükunet ile muntafi olur ise mahmud ve hadd-i meşru tecavüzle derecei ifrada vasıl olur ise Gazabı tevlid eden esbabın başlıcası mübahat-ı atiyede tafsilatı münderiç olan kibr ve mizah iza hırsdır. Gazab zaif nesf demek olduğuna nazaran mazirin gazabı şahinin gazabından meranın gazabı ricalin gazabından sabinin gazabı kebirin gazabından ahlak-ı seyyie ashabının gazabı ahlak-ı hasene erbabunun gazabından esradır. Gazabın ilacı [Öfke, kalbe bir kordur, görmedin mi, damarlarının şiştiğini ve gözlerinin kızardığını. Biriniz bunlardan herhangi birini bulursa, ayaktaysa otursun, oturuyorsa uyusun, yani yatsın. Eğer durmuyorsa soğuk suyla abdest alsın veya yıkansın, çünkü ateş ancak suyla söndürülür.] hadis-i şerif mucibince abdest (S.18) alıp namaz kılmakla ateş-i gazab muntafi olmadığı surette kaim ise oturmak mütteki ise doğru oturmak mztaci ise mütteki olmak ve şeytanın şerrinden istiaze ve Cenabı Hakktan istiane etmek ve hilmin sevabını mülahaza eylemeye muntafi olur.

[Halim olan kimse neredeyse peygamber olur] hadis-i şerifi mucibince halim olan kimse enbiya ve evliyaya gazib olanda seb-i saile teşbih olunmuştur zira gazubun hal-i gazabında suretinin tagayyürü gözlerinin ve boyun damarlarının kabarmasıyla kubh-ı heyeti hayvan-ı müfterise müşabihtir. Bir kimse kalb-i insanda mütemerkiz olan

evsaf-1 erbaai mezküreden sıfat-1 sebviyete tebaiyet eder ise evsaf-1 sebviyet cümlesinden olan utanmaz murdarlık rüsvayllık bezr ve israf hırs ve tama hakd ve hased şematet ve rezalet ve sıfat-1 şeytaniyete ittiba eyler ise mükerrer ve hile ve cüret ve telbüs gibi evsaf derhal senamayı zuhur olur. Siyaset-i akıl ise evsafı mezkureyi kahru tedmir eden kimse tarz-1 dürüş behimiyetten teberri ve şekli latif-i insaniyetle tahali edip kabında yalnız sıfat-1 Rabbaniyet kalacağına nazaran bununla ilim ve hikmet ve yakın hasıl ve refte refte süllem-i marifet hakayık eşyaya said olur. Evsaf-1 mezkureyi kahr-u helakın eshabından başlıcası üç şeyden tevakkiye mutavakkıftır ki birisi hased birisi riya birisi ucbedur. (S.19) Ümmehat-1 habais demek olan bu üç hasketten kalbini tathire muvaffak olan kimsenşn habais-i saireden tahallüsü sehlül-hulus vala dünyevi ve uhrevi derekei mühlakat güna günün merkez amakına bais sükut ve duhul olur.

Kalbine hased riya veb müstakarr olan kimsenin talim ve ticareti zaai evkat ile beraber kesada ve her bir amal ve efali laşek fesada müncer olup ömrü hasered dünya vel ahirah kaziyesiyle netice pezir olacağı der-kardır. meali hadis üç haslet failini dereke-i helaka ilka ve üç haslet amilini zünubdan biri ve üç haslet menazili cenaha isal eder. Ba'is helak olan hasail-i selasenin birisi bahl ve imsaka itaatle ma-vücub-ı deyh olan hak ve halkı eda etmemektedir. Bahlin kayd-ı itaatle mukayyesi olması ahlakın itaatle meşrut olduğunu müfiddir. Çünkü nefsinde bahl olupta itaat etmeyen ve nefis hevasının her emrine ittiba eylemeyen kimse dereke-i helaka sükut etmez demek olur. Ve birisi şehavatı nefsaniyeye ittiba etmek ve biriside kişi kendi(S.20) nefsiyle veb ve gurur eylemektedir. Ama müceb-i necat olan hasal-i selae gazab ve rıza halinde adl ve insaf ve ser ve alaniyetle haşyetullah ve fakr ve gınada iktisadır. Ama badi-i küffarat olan hasail-i selase salavat-ı mefruzanın birisinin iddasından sonra diğeri için tehyi' ve intizar ve eyyam-ı şitada sabah namazı için abdest alırken şiddet-i bürudet el-casiyle vuzuda noksan etmeyip her bir azaya suyu ve eda-yı feraiz için cemaate akdamdır. Ve celib-i derecat olan hasal-i selase ise fikra ve zuafaya itam taam ve ifşa selam ve gece nass-ı lezzet nüma müstağrak iken salat-ı teheccüd ve nevafık için kıyamdır. (Üç kötü huy vardır ki, ümmetim bundan kurtulamayacaktır: Su-i zan, hased ve bir şeyi uğursuz saymak. Bir zanna kapıldığında o zanla hüküm verip öyle hareket etme. Hased ettiğinde Allah'tan affını dile. Bir şeyi uğursuz saydığında, ona itibar edip de işinden geri kalma) hadis benim ümmetim için üç haslet daim ve sabittir. Birisi su-i zan ettiğin

zamanda tahkikatına girişmemek ve hased ettiğin vakitte Cenab-ı Hakk'tan istiğfar etmek yani Cenab-ı Hakk'ın hakkında tasarrufatına itirazdan tevbe ve rücu' eylemek ve bir şeyden tesaüm ettiğinde bunun clb-i menfaat ve def'-i mazarrat için bir güne te'siri ve faidesi olmadığından suy-ı matluba azimet edip adat- ı cahiliyeyi terk etmek hasail-i mezkurenin netayic ve haymesinden muceb halastır demektir (S.21)

[İkinci Fasl-ı Ümmehat-ı Habaisten Hased Beyanındadır]

Müslim hakkında salih olan nimetin mün'im-i aleyhden zevalini arzu ve esbab-ı zevalini cüstü cü eder ise hased eğer nimet müslim hakkında mucib salah olmadığından o nimetin mün'im-i aleyhten zevalini arzu etmeyerek mislini arzu eder ise gıbtadır. Bunlardan gayret hadis-i şerifi mucibince haram değildir meali ümmetim sad ebi Vakkasın gayretine teaccüp etmeyiniz tahkik said gayyur ise de ben andan ziyade gayyurum Allahu azimüş-san her ikimizden ziyade gayyur demektir.

Gayretullah ise Cenabı Allah'ın kullarına haram ettiği şeyi halk etmesi ve isyan edenleri merzük eylemesidir. Ama gıpta mağbüt bihanın ahkamına tabi olup eğer gıpta edilen şeye katl ve zina ve şirkat gibi maasiden ise haramdır eğer elbise-i fahire neam-ı zahire gibi muhabattan ise munahtır eğer iman salavat-ı hâce zekat gibi vacibattan ise vaciptir eğer infak emval tahsini ahval gibi mendübattan ise mendübdur. Kaza-i havaiye üzerine kitman ile istiane ediniz zira her bir sahip ni'met-i mahsuddur mealini müş'ir olan (S.22) Hadis-i şerifinde vaki' olan hased ise Cenab-ı Hakk'ın hazain-i kudretinden bir müslim kuluna in'am ve ihsan buyurduğu ilim ve mal ve mensuptan bi-huzur olmak olup bu da dört mertebe olur. Birincisi o ni'metin şer'an ve aklen hadide vusulü adem'ül intimal olmakla beraber münimi aleyhten zevalini temennidir. İkincisi o nimetin haside vusulü ihtimaline mebni mün'im-i alehten zevalini temennidir. Üçüncüsü nimetin mün'imi aleyhten zevalini temenni etmeyip ancak nimetin mislinin kendide husulü için nimetin münim-i aleyhten zevalini temennidir. Dördüncüsü münimi aleyhten nimetinin misline muhabbet edip fakat misli hasıl olmadığı halde nimetin münimi aleyhten zevalini temenni etmemektir.

Bunlardan birinci mertebe ahbes ve akbeh ikinci mertebe hadis ve kabih üçüncü mertebenin şikk-ı evveli gayr-ı mezmum ise de şikk-ı sani mezmum ve makduh

dördüncü merteye ise nazar-ı şer'ide salif'ül-beyan-ı gıpta demek olduğundan bu da umur-ı dünyada ise ma'fur ve umur-ı ahirette ise mendub ve müeddi-i ma'siyet olan umurda ise menhidir.

[Ateşin odunu yaktığı ve sadakanın onu söndürdüğü gibi haset de salih amelleri yok eder. Günah suyun ateşi söndürdüğü gibi namaz da müminin nuru, oruç ise cehennemden korunmasıdır.] meal-i hadis-i narın hatbi bil- ihrak mahv ettiği gibi hased dahi hasidin hasenesi var ise mahu eder yani hasenatından yevmi hesabda müstefid olmaz. (S.23) ve sadaka hatayı yani hukuk-ı Allah'ta olan tahsiratı suyun ateşi ifta ettiği gibi ifa eder yani bifazlı teala bais mağfiret olur ve namazın sevabı musallinin nuru olup zulmet-i kabri tenvir eder ve siyam dahi narı cehenneme sütre olur yani cehenneme girmez demektir.

[Ateşin makamları tükettiği gibi haset de iyilikleri yok eder, suyun ateşi söndürdüğü gibi sadaka da günahları söndürür, namaz müminin ışığıdır, oruç da onun cehennemden korunmasıdır.] hadis-i şerifi kutsisinin meali dahi hasid olan kimse nimetime düşman kazama gazbdır kullarıma taksim ettiğim kismete razı değildir demektir.

Elhasıl hasded-i dünyada bir azab-ı vicdani ve daimi olup beş şeyi tevlid eder. Birincisi fesad-ı taat İkincisi fiil-i maasi Üçüncüsü haram ve gam-ı daim Dördüncüsü ama-yı kalp Beşincisi dünyevi ve uhrevi mahrumiyettir. Zira bir muktezayı nizam-ı dem sahayı dünya cah ve mal gari ve ikbal-ı ashabından hali kalmayacak ve hasid ise madamül hayat bir azab-ı elim-i vicdaninin taht-ı tesir ve tahakkümünde kalacaktır.

Üçüncü Fasl Ziya Beyanındadır

İhlasın zıddı olan riya rüyetten ve süma-i semaiden me'hüz olduğuna nazaran amal-i hayriyeyi halkın görmesi ve işitmesi niyetiyle işlemek demek (S.24) olmakla neyl-i garr ve cah için hısal-i hayr ile kulub-ı nasta münzele-i mahsusa talebinden ibaret olup bu ise (Vay haline o namaz kılanların ki onlar namazların önünden uzaktırlar. Onlar halka gösteriş yaparlar (Maun 4-5-6)) nazm-ı celili mucibinde haramdır. Ama hamye kasıdıyla savm-ı için zavut-teferruc için tenezzüh-i ticaret için hacc gibi a'mal-i riya değilse de ihlası muhaldir zira bu mezkuratta nef'-i nefis şaibesini olup ihlas ise irade-i nefsanîye şaibesinden niyeti tecrid etmeye hasıl olur (Müra'i olan kimse (riya, gösteriş

yapan) kıyamet gününde 4 isimle çağırılır, ey kafir ey facir (ta'atta ihlası terk eden) ey gadir, ey Hasır (dünya ve ahireti kaybeden), amelin zalal oldu, ecrin batıl oldu, senin için Cenab-ı Hakk'ın af ve mağfireti yoktur, dünyada işlediğinin amellerin sevabını kim için çalışmışsan ondan iltimas et (talep et)) meali hadis-i merrai olan kimseye yevm-i kıyamette hakikatten ya hükmen küfran-ı ni'met eden ey kafir ya taatte ihlası terk eden facir ya zeam-ı batıl ile halk ve Hakk'a mekr eden gadir ya hasr ed-dünya ve'l-ahirah sırrına mazhar olann haşir-i div dört isimle nida olunarak sa'yin zayı' ecrin batıl oldu bu gün senin için Cenab-ı Hakk'ın afv ve mağfiretinden nasip yoktur dünyada işlediğin a'malin ecir ve sevabını kim için çalışmış isen ondan iltimas ile div-i tefhim olunur demektir fi sebir lillah cihad kasdıyla olmayıpta mücerred teşhir-i cür'et ve şecaat-i fikr ve haliyle Ma'reke'de vefat edenlere ve tahsil-i rıza-ni'met eden ey kafir ya taatte ihlası terk eden facir ya zeam-ı batıl ile halk ve Hakk'a mekr eden gadir ya hasr ed-dünya ve'l-ahirah sırrına mazhar olann haşir-i div dört isimle nida olunarak sa'yin zayı' ecrin batıl oldu bu gün senin için Cenab-ı Hakk'ın afv ve mağfiretinden nasip yoktur dünyada işlediğin a'malin ecir ve sevabını kim için çalışmış isen ondan iltimas ile div-i tefhim olunur demektir fi sebir lillah cihad kasdıyla olmayıpta mücerred teşhir-i cür'et ve şecaat-i fikr ve haliyle Ma'reke'de vefat edenlere ve tahsil-i rıza-yı bari için sa'y etmeyen ikra ve ulemaya dahi ayn-ı vecihle ve ayn-ı suretle cevap verileceği der-kardır şöyle ki Yevm-i kıyamette evvela muhasebeye da'vet olunan Kari-i Kur'an ve şehid fi sebilillah ve ganiden ibaret üç ricaldir. Cenab-ı Hakk Kari-i Kur'an'a habib-i zi-şanıım üzerine inzal ve adüvv ü ıydımla (S.25)ibşar ve inzal eylediğim Kur'an-ı sana ta'lim ve teami teshil etmedim mi div hitam buyurduğunda evvel kimse neam ya Rabb ta'lim buyurduk cevabını verdiği sırada Cenab-ı Allah onunla ne amel ettin div tekrar vuku' bulan suale ya Rabb gece ve gündüz hak tilavetle kıraat ve tebliğ-i ahkamına bezl-i cehd ve mukderat eyledim cevabına karşı taraf-ı ikdas-ı uluhiyetten kulum... ve etraf-ı nehardaki kıraatin benim rıza-yı şerifimi tahsil-i niyet-i halisesiyle olmayıp mücerred filan kari-i kur'andır desinler için idi yani sit-i şöhrat kazanmak için idi yalnız dünyada o şöhrate nail olup ahirette neam-ı uzma-yı ilahiyemden hasır oldun denilir.

Ba'de sahib-i mala hitaben kimseye arz-ı ihtiyaç etmeyecek derecede sana servet ve saman ve firavan inayet ce ihsan ettim anınla ne gibi hısal-i Hayriye istihsal eyledikk sualine ya Rabb sıla-i rahim ve tasdik eyledim ve defter-ia'malimin natık olduğu üzere

keza ve keza hayrat ve hasenat işledim cevabına kulum kazibesin sıla-i rahim ve tasdik-i ve hayrat ve hasenatı filan cömerttir desinler fikriyle işledik idi denilir. Ba'de şehid-i fi sebilillahdan dahi lede's-sual ya Rabb sen cihad ile emr ettin bende emrine imtisalen mukatele edip maktul oldum cevabına taraf-ı uluhiyetten kulum kazibesin belki emr-i mukateleden maksadın filan cesur ve şeci' desinler için idi dünyada yalnız o şöhrete nail ve ahirette ecir ve mesubattan hasır oldun denileceği hakkında Ebu Hureyre radiyallahu anhdan bir hadis-i şerif dahi mervidir. (S.26) İmdi riya beş yerde asarını izhar eder.

Birincisi dindedir umur-ı diniyede istğrakı ve sıyam ve salata inhima ki mü'lin-i evza' ve etvar ve zaif vücut ve küffar göstermek gibi. İkincisi zi ve kıyafettedir iktisab-ı tarz-ı zahidane ve iktisa-yı iktisab-ı sevb-i safiyane ile tebdil-i şekil ve şemail gibi. Üçüncüsü kuldadır mahzar-ı nasda zakirinden olduğunu i'lan için tahrik-i şefeteyn ve nutk-ı biş-hikmet ve emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker ederek ahval ve akval mütedayyiane irae ve izharı gibi. Dördüncüsü amelledir nas nezdinde tatvil-i kıyam ve kıraat ve ta'dil-i erkan salavat ve tesabih-i sücud ve rüku' ve izhar azar-ı huzu' ve hüşü' ile a'mal-i saliha göstermek gibi. Beşincisi nas ile olan muamelededir efdal-i nasdan bulunan ulema ve saliha ve rüesa ve kübrayı ziyaret ve istizar ile inzar-ı ammede kendisinin ulüvv-i kader ve münzilet ve sahib-i i'tibar ve haysiyet olduğunu tanıttırmak için istinas gibi. (S.27) Dördüncü Fasl Ucb ve Kibr Beyanındadır.

Ucb bürda-i udal ve şehiddir ki etıbba tedavisinden aciz kalmışlardır. Ucb-ı istizam amel-i salihden ve ucun lazım gayr-ı mefariki bulunan kibir ise mütefekkirin kendi nefesine ayn-ı izzet ve gayrıyla ayn-ı züll ve hakaret ile nazardan ibarettir. Kibrin neticesi ise maaza-i teala iblis-i aleyh – hakkın (arapça) nazm-ı celilinin mazmun münifince kavlı-i had pesandeneye cür'eti gibi mütekebbirin lisanından “inna inna yani münimm diğer nist” kelam ve hamit encamından sudurudur. “Büyük darbeden Allah'a sığınırım.” hadis-i şerifiyle isti'aze olunan kibrin alamatı on üçtür.

Birincisi mecliste akran ve emsali üzerine min gayri isthkat tereffi' ve taleb tasaddurdur. İkincisi esna-yı rahda ihvanı üzerine ma'al- istihkak-ı takaddümdür zira hoca-i kainat efendimiz esna-yı rahda ashabına takaddümle emr ederek zat-ı risalet-penahileri te'hir buyururlar idi.

Üçüncüsü tecebbür ve tekebbür ile yan göz ile ve istihkar kasdıyla gayranbakmaktır bu da “arapça” nazm-ı celili ile menhi anhdır. Dördüncüsü ashabından a’raz kasdıyla boyununu eğmek yanı mesahibinden yüz çevirmektir. “arapça” (S.28) Hadis-i şerifinin meali bir kimse nefsinde ta’zim ve meşi harekette hiyela etse yani fikr-i tekbirle eteğini toplayıp çekse Cenab-ı Hakk’a mülaki olur halbuki Allahu azimüş-şan evvel kimseye gazab-nakdır. Beşinci ekarib ve ahabına karşı terfi ‘maksadıyla merba’nişin olmak Vahid-i canibinine meyl etmektir. Altıncısı nas-ı kaim iken kaid olmaktır bu da “Önünde insanlar dururken oturan kimse cehennem ehliendir.” hadis-i şerifinden müstefaddır. Yedincisi maşiler arasında men gayr-ı zaruret garaz-ı istikbar ile rakib olmaktır. Sekizincisi cevam’ı ve mesacide ve mevaki’-i saireye arkasında hizmetçi ile çıkmaktır zira fahr-i kainat efendimiz takaddüm ve te’hir etmeyip nassın ortasında yürürler idi. Dokuzuncusu hanede ricale salih umuru terk etmektir zira havace-i kainat efendimiz mübarek libaslarını bizzat dikerler idi. Onuncusu ehil ve ıyali için bizzat tahammülüne muktedir olduğu erzak ve eşyayı hanesine götürmemektir. Hazreti Ali radiyallahu anh “Kamil insan ailesine bir şey yaparsa servetini kaybetmez.” yani ıyalinin infak ve iksası için hanesine eşya getirmekle ehli kemalin kemaline noksan gelmez demiştir. On birincisi hakkında gayrılar tarafından edilecek eza ve cefaya tahammülü terk etmektir. (S.29) On ikincisi “Kim Allah rızası için ziynetten vazgeçer Allah’a karşı tevazu göstererek ve onun rızasını arayarak güzel elbiseler giyerse, Allah ona cennet dehalarını saklama hakkına sahiptir.” hadis-i şerifi musibince eski ve yamalı elbise telebbüsünü terk etmektir. Lakin eski elbiseyi gusl ve tathir için nez’ edite cedidini telebbüste be’is yoktur. On üçüncüsü her işte izhar-ı asar gazb ve menazıra ve mübahasede hasm-ı menazırın asbabetiyle tekeddürdür.

Şu hasail-i mezmume bir kimsede bulunur ise “arapça” hadis-i kutsisinin ve ıyd-ı şedidine mazhar olur meali azamet veceberut mu izharda Kibriya ve esrar-ı mülk ve meleküt mü sütürde azamet-i azarımienzelesindedir kullarımdan birisi ba ki mahsus olan şu iki sıfat-ı kudsiyede münazaa müşareket ederek asar-ı azamet ve Kibriya-yı irae ve izhar eder ise evvel kulumu cehenneme ilka ile ta’zibeder ve acz ve kusurunu kendisine bildiririm demektir. Mamafih tevazu’ifrad derecesine ifrağ ile memnu’dur mesela turuk ve mecaliste bir alemin sanayi’-i hasise erbabından bulunan bir cahili nefesine takdim etmesi de caiz değildir zira vakar-ı ilmiyeyi muhafaza şarttır. “Gurur benim elbisemdir ve büyüklük benim elbisemdir. Kim benimle tartışırsa onu ateşe

atarım.” mefhumunca mütekebbir olan kimseye kibir ve gururun derece-i ve kerahetini alam ve efham maksadıyla irae- i asar-ı kibir lazımdır.

Bir kimse nefisini nassın birisinden hayırlı görür ise evvel kimse mütekebbirdir. Zira dünyada hayırlı olup olmayanı Cenab-ı Allah’tan başka kimse bilmek ve bulmaktır. (S.30) Hatta bir çocuk gördüğünde kalben bu çocuk benden hayırlıdır çünkü henüz mükellefiyete baliğ olmadığından benim gibi günahkar değildir ve bir büyük gördüğünde bu zat benden hayırlıdır zira benden evvel Cenab-ı Hakk’a ibadat ve taatte bulunmuştur ve bir alem gördüğünde ba ki ihsan olunmayan şeref-i ilim ve henüz bu zata ihsan ve in’am olunduğundan şüphesiz benden hayırlıdır ve bir cahil ve asi gördüğünde bu adam cehilinden naşi günahkar oluyor veb iselam olduğum halde günahkar olduğumdan bu da benden hayırlıdır ve bir Hristiyan gördüğünde anın Müslüman vefat ile mukarrebinden ve kendisinin Mazallahi Teala meslûbü’l- iman olarak vefat edip olmak ihtimaline mebni kendisini indinde hayırlı görmemelidir.

Elhasıl herkesin her halde esasül-harekatı ifrad ve tefriti gözeterek tevazu’u olmalıdır. (S.31) Beşinci fazl-ı cevârih ve â’zanın mâ-halk lehlerinde isti’malinin fazileti beyanındadır. Bitevfik-i ah teali mütedeyyin olduğumuz dîn-i mübîn-i İslamın iki şatırı olup birisi imtisal-i evâmîr diğeri ictinâb-ı nevahîdir.

Terk-i menâhi fi’l-i evâmirden es’âb ve eşedd ve sevâbîde o nisbette ekser ve ezyedir. Zira: fi’l-i tâate herkes kâdir olabilir ise de terk-i menhîyata ancak bazen hücece ve _ ve âyat-ı beyyîneya nasb-ı nazar ve bazen meâric-i tasfîye ri-yâziyâta vaz’- ı kıdemle nefis nefisleri uç Arafat’a saûd ve hakâyık-ı eşyayı derk ve iz’âna vakf-ı vücud eden zümre-i siddikîn kâdir olabilirler çünkü bu makule zevat sûtûde sıfat-ı haram ve helalin netice-i mertebelerini kabl’el-vukû’ keşf ve idrak melekesini haizdirler.

Şu ma’nayı ifham için fahr-ı kainat ifhâm için fahr-ı kainat efendimiz (Muhacir kötülükten sakınan (kaçan, kötülükten hicret ede, giden) mücahid ise kendi arzularına (nefsine) karşı mücadele eden kimsedir.) yani: seyyiatı terk edenler muhacir ve nefis ve hevasını ittiba’-ı şehvattan men’ edenler mücahid sevabına nail olurlar buyurmuştur. Nefsin cenûd-ı muâvenesi hırs, şehvet, buhl, bâtıla meyl, kasvet, su, halk, emel, tama’, rağbete keselden ibaret olarak on adede bâliğ olduğu gibi cenud-ı

hava dahi hased, tecebbür, ucb, kibr, gıll, vesvese, muhalefet-i emr, sù-i zan, cidalden ibaret on ve cenûd-ı iblîs dahi zulm, cinayet, küfr, terk-i hıfz-ı emanet, nifak-ı hadîa şikk-ı fi'l- vâhid'il-kahhar, terk-i evamir-i tegâfûl (S.32) sinen-i peygamberîden ibaret ondur. İbadât ve taât-ı cevârih ve a'zâ ile husûl-yâfte olduğu gibi irtikâb menhiyât dahi cevârih ve a'zâ ile vücud pezîr olur.

Avâm nâssın cüz'î bir tergîb ednâ bir terhîb saikasıyla menhiyat günâ günü mürtekib ve havâs-ı nâs en ağır mücâzata tahammül ederek menhiyattan müctenib olageldikleri emsal adîdesi delâletiyle ve âreste-i külfet beyânındır. Şu halde cevârih ve a'zâ insanın avanesi demek olduğundan hukuk-ı a'zâyı hüsn-i muhafaza vazifesinin ehemmi- vezâif-i insaniyeden olduğunu tebadür eder. Fahr-ı kainat efendimizin (Her biriniz çobansınız ve her biriniz sürünüzden mesulsünüz.) hadis-i şerifi şu mühimmeye riayet-i lüzumunu ifhâm için şeref-rîz sahife-i sūdûr buyurulmuştur meal-i hadis ey ma'şer-i nebî adem sizin cümleiniz dünyada nezdinizde bulunan cevârih ve a'zâ ve ehl ve ıyâl ve saireyi hıfz ve himaye ile memur ve cümleiniz yevm-i kıyamette hukuk-ı reâyânızdan mes'ulsünüz demektir. Şurası da muhakkak'ul-vuku'dur ki (O ceza gününde dilleri elleri ve ayakları yapıp ettikleri hususlarda Aleyhlerine tanıklık edecektir. (Nur-24)) ve (O gün onların ağızlarını mühürleriz yapmış olduklarını elleri bize anlatır ayakları da tanıklık eder.(Yasin-65)) âyat-ı celilelerinin mantık-ı münîflerince a'zâ arasât kıyamette her bir sual mevki'lerinde talâkat ve fesahatle aleyhimizde şehadet edecek ve perde-i ihtifâya attığımız müsavi-i ahvalî beyn'el-halâyık teşhir eyleyecektir. Binâberîn cevârih ve a'zâyı şimdiden mâ-halk (S.33) lehlerinde isti'mal ile meydan arasatta mucib şerm ve hicab-ı hâlâta meydan vermemek mülahaza-i encâm muktezasındandır.

(Altınca fasl-ı masdar-ı hasenad ve mûrd seyyiad olan a'zâ-yı seb'a beyanındadır)

Tabakât-ı cehennemın bazısı bazısının fevkinde olmak ve her bir tabakasının şedâid-i azabı diğer gün bulunmak üzere yedi babı yani yedi tabakası vardır. İşbu tabakat seb'a-i nîrân kur'an mu'accez beyanda mezkûr olduğu vecihle cehennem hutame saîr sakar cahîm haviyedir. Müfsirînden bazısı işbu tabakat dûzah adeden masdar seyyiat-ı mûrd hasenad olan ayn, izin, lisan batn, fecr, yedd, ricalden, ibaret bulunan a'zâyı seb'a-i insana mukabil olarak halk olunduğundan hangi a'zâ vasıta-i cerm ve isyan olur ise

evvel a'zânın mukabilinde bulunan tabaka-i nîrânda ta'zîb olunur. Ve bazıları derekât seb'a-i nîrândan her bir tabaka için kavm-i mahsus olup tabaka-i evveli usat-ı muhiddîne tabaka-i saniye müselles-i bârîye tabaka-i salise (S.34) Yahuda tabaka-i râbia yani ehl-i kitabdan terk-i dîn ile melâike ve nücûma pereştiş edenlere tabaka-i hamse ateş ve perestlere tabaka-i sâdise-i müşrikine tabaka-i sâbia- i münâfîkîne mahsustur demişlerdir.

Kavlîn mezkûrîn kabil-i tevfiğ olduğu gibi Amr bin el-Hitab radiyallahü anhdan mervî olan ve mesaili cehennem yedi kapısı olup birisi benim ümmetim üzerine sel süyûf adavet edenler içindir. Yani benim ümmetime buğz ve adavet etmesinler demek olan (Cehennem yedi kapıdır birisi ümmetime (ümmetim üzerine) kılıç çekenler içindir (çeken kapıdır)) hadis-i şerifi beyninde bir gûna mübayenet yoktur çünkü isyan-ı bâh ancak cevârih-i mezkûre iledir. Zira sirkat ve katl nefis ve şerb hamr ve ekl haram ve küfr ve işrak bâh ve zina ve saire a'za-yı mezkûre ile husûl- pezîr olur. Ehl-i cehennem için tabakat-ı seb'a-i mezkûreden birisinin taayyünü ancak cevârih-i seb'a-i mezkûreden cürm ve isyanı iledir. (S.35)

(Yedinci Fasl A'za-yı Seb'adan Ayn-ı Beyanındadır)

Ayn-ı meşî ve harekette ve tedarik-i havayic-i zaruriyede hidayet ve muavenet etmek ve acayıp melekût-i arz ve semavata nazarla âyat-ı beyenatı görüp Cenâb-ı Bâri-i Teâlâ'nın uluhiyette mütevahhid ve azamet ve ceberutta müteferid olduğunu eserden müessere intikal tarikiyle istidlal etmek için halk olunmuştur. Aynı ayn-ı vecihle muhafazaya riayetle beraber dört şey'e nazardan da şiddetle tehâşî etmek lazımdır.

Birincisi nisa-i ecnebiyattan gayr-ı mahreme bakmamaktır zira nisa-i ecnebiyatın cem'-i bedeni hatta gözü saç tırnağı namahremdir üzerinde libası olmak ve libası dahi hacm-i azameti irae etmemek üzere nisa-i ecnebiyeyi te'milde be'is yoktur ama sevb hacm-i azameti setr etmeyecek derecede rakîk olur ise hadis-i şerifi mucibince nazar ve te'mil caiz değildir. Mahremin dahi mahall-i avretine bakmak gayr-ı caizdir min gayrı kasd-ı nazar ecnebiyeye yahut mahremin mahall-i avretine sebkat eder ise be'is yoktur fakat min gayrı kasd sebak-ı nazardan sonra tekrar iade-i nazar menhîdir. İkincisi meliha olsun olmasın şehvet bulunsun bulunmasın zî-ruh olsun olmasın tasvire

bakmak menhidir bu da nisa ve ricalden eamm olmasına nazaran ister nisa ister rical ister zî-ruh ister güzel (S.36) İster çirkin tasvire bakmak gayr-ı caizdir hatta aleyhi's-salatü ve's-selam Efendimizin meclis-i saadetlerine müsül şerefine nail olan bir kavmin nezdinde bulunan şâbb-ı emredi sebak-ı nazar etmemek üzere halef-i saadetlerine ikame edip “Muhakkak ki davudun nazarında (bakmasında) fitne oldu ” buyurdıkları mervîdir meal-i hadis Davud aleyhi's-selamın vak'a-i ma'lume “Tafsilatı kütüb-i tefâsirde muharrer olduğu üzere Davud aleyhi's-selamın bir kuşunu takip için girdiği bahçede Ümmü Süleyman aleyhi's-selamin teşâru' binti sûrîyi görüp zevç-i evveli olan vefatından sonra Davud aleyhi's-selamın müşaru'n-ileyh izdivaç etmesidir” üzerine müddet-i medîde bekâsı nazardan idi demektir. Üçüncüsü müslimine nazar-ı istihkâr ve istihfâf ile bakmamaktır. Dördüncüsü “Sen söyle müminlere bakışlarını indiriyorlar” nazm-ı celîlî mucibince kesb-i ittıla' için müsliminin ayıp ve kusurlarını nazar-ı dikkat ve teftişten geçirilmemektir şuarâdan birisi. Ebyâtını nazm etmiştir meali her bir havadis-i dehrin mebde'-i nazardan ve azab-ı cehennem şiddetlisi günahı istisgârdandır insan madem ki a'yânın ayında takallüb eder (S.37) Göz sahibi oldukça hatırdan hâli değildir her bakış sahibinin kalbinde kavs ve sehm olmaksızın sehâm fi'lini icra eder hatıra zarar îrâs eden şeyler ile nazar-ı mesrur olur ise de böyle zarar ile avdet eden surûr lazım değildir demek olup muvafık-ı akıl ve hikmet mutabık hükm-ü şeriattır.

Sekizinci Fasl İzin Beyanındadır.

İzin bir uzv-ı şerif olup kelâm-ı bârî-i tealiyi ve sünen-i Rasûl-i kibriyâyı ve hükm-ü evliyâ-yı kirâmı istima' için halk olunmuştur. Binaen aleyh izni gına ve âlat lehv ve tarab gibi bid'ati ve “Gıybet eden ve o gıybete dinleyen günaha ortaktır ” hadis-i şerifi mucibince gıybete ve değil ve salt nâmeşru'un hatta zevç ve zevcenin meyânelerindeki muamele-i zevcîtin tefasiline dair ehadü hümanın ifşa edecekleri esrarı ve mevâki'nin gayrıda semt-i batıla sevk edecek ihbarı ve müsavi-i nâsı isga ve istimâ' için isti'mal etmemelidir zira hedn isga olunup nâfi'zan olunup bir şeyi bil-âhare mazarratla neticelenecek ve sevap ile fevz ve necatın sebebi husûl-ı ikâb ile helâkın sebebine inkılâb edecektir hem de hadis-i şerif mezkûr vecihle ve misillü mekkâr-ı hî işleyen ve istima' eden günahda müsavidir ve şu'radan birisi (S.38) ebyâtını nazm etmiştir meali kabîh sözü söylemekten lisani hıfz ettiği gibi kabîh sözü istemekten de sem'-i hıfz ile

zira kabîh bir sözü istima' eylediğin zamanda o sözün kâiline sende şerîk olursun yani o sözün kâiline yevm-i cezada ne tertip eder ise o ceza aynıyle sana da tertip edecektir demektir.

Şu kadar var ki gıybet ve fuhş meclisinde bulunup da men'-i mümkün ve meclisten müfarakat kabil olmadığı halde muhavere-i vakıa 'ya adem-i müşareketle kalb ve lisanıyla cenâb-ı bârî-i tealiyi zikir ve zihnini meşgul etmek için ümera-i fikr ederek gıybet ve fuhşu müş'ir-i kelamı istima' ve ısga etmez ise zararı yoktur lakin meclis-i imtidâd eder gıybet ve fuhş istimrâr eyler ise meclisten hurûc ve müfarakat vacib olur. Meclisten müfarakat mümkün iken kalp ve lisanıyla zikir ve fikr ederek meclisten çıkmaz ise zikir ve fikri için sevap ve her ne kadar gıybet ve fuhşu ısga etmemiş ise de mücerred meclis-i gıybet huzur için ikâb vardır hem lisanıyla zikir hem de sem'iyile gıybet ve fuhşu ısga eder ise kalbi istima' müsavi ile meşgul iken lisanın zikri bir faideyi müfid olmayıp husûl etmede huzzara müşarîk olur. Sulehadan bir zat davet ve limeye icabet etmiş ve med'uvvînden birisinin davet-i vakı'aya adem-i icabeti sikâtından ve merdüm kerîzliğinden inbiâs eylediği hakkında huzzarın müdavele-i efkârını istima' etmekle derhal meclis ve limeden hurûc ve halvethanesine ve levc ile mevzu' gıybet huzurundan cezaen üç güne ekl ü şürbden imsak eylemiştir (S.39)

Dokuzuncu Fasl Lisan Beyanındadır.

Lisan-ı zikir-i rahman ve tilavet-i kur'an ve nâsı tarîk-i Hakka irşad ve hacat-ı din ve dünyadan izhar için halk olunmuştur. Lisan-ı mâ-halk lehî olan hasail-i mezkurenin gayrı da isti'mal etmemek lazımdır şu'radan birisi Ebyâtını nazm eylemiştir. Meali lisanını malayaniden istihfaz ve şerrinden istiaze ile tahkik-i lisan-ı insan için bir düşman katil ve kasıddır. Ve mehafil ve mecaliste sarf edeceğin kelamı muvazene edip eğer kelam-ı akla muvafık emzice-i huzzara mutabık olduğu mizan-ı akıl ile zahir olur ise söyle imdi samt ve sükût-ı burc saadde sabit olduğundan hadise-i menhuseye meydan vermeyip sakit ve sameti daire-i saadette hıfz ve himaye eder bil'akis nutk ve tekellüm burc-ı esedde müteharrik olduğundan nâtıkı helak eyler demektir.

Şu suret-i ifadeden arz-ı şair-i bürûcun sa'd ve nahs gibi te'sirât-ı maneviyesi olduğundan nutk ve sükûtun dahi nâtık ve sakıt haklarında hayr ve şer gibi te'sirâtı

vardır. Binaen aleyh herhalde lisanı (S.40) hıfz etmelidir demek istiyor. Davud aleyhi's-selam daima dört şeyi talep ve dört şeyden istiaze eder idi eşyayı erba'a-i matluba lisan-ı zakir-i kalb Sâbir-i zevce-i mutîa mal haram ve hasenat-ı sadireyi ketm ve sî'et vakîâ'yı ifşa eden car-ı sû' idi. İhbar-ı menkûleden olup meali mizah-ı mübahdan latif-i latifeden olmayarak bir kimse ashabını için bir kelime tekellüm eylese evvel kelime sebebiyle evvel kimse yetmiş sene kesretten kinaye olup tahdîd için değilse de haber- i mezkûrun şiddetine nazaran mazhak ve mütekellimin berây-ı söylediği sözün günah-ı mahz olup ondan gafil olması mamafih tövbe etmemiş bulunması ve emr ısrar etmesiyle mukayyedir. Zira mizaç-ı mübah ile izhakda bir be'is yoktur mesela bir-i ucuz huzur-ı saadete müsül şerifine naile olduğunu bir zamanda Aleyhi's-salatü Vesselam Efendimiz yani ucuz cennete dahil olmaz buyurdıklarında mezburenin kemal-i telaş ve te'sirle beka etmesine karşı (Onları bakire yaptık) nazm-ı celilinin mısradak münifince sinn-i cennete gireceğin gün ucuz değilsin buyurmuşlardır. İşte bu ve bu kabilden bulunan letâif mizaç-ı mübah olduğundan ve sünnet-i Rasulallah (S.41) ile müdellel bulunduğu caizdir. Mecra-yı lisandan cari olan kelimeler dört kısımdır.

Biri zarar-ı mahz biri nef'-i mahz biri menfaatle beraber zarar biri ne menfaat ve ne zarardır. Kısım-ı evvel madem ki zarar-ı mahzdır o misillü kelimelerden sükût-ı elzem zarar ma 'el-menfaate kısmı ise ihtiyatla hareket-i lazımeden olduğundan bunda da sükût lazımdır imana zararı ve ne de menfaati olmayan kelimeler ise tazyî'-i evkâtı mucib-i abes ile iştilal demek olduğundan bunda dahi sükût-ı evveli olup şu halde aksam-ı erbaa-i kelimelerden yalnız nef' mahz kısmı kalır ki bunda da riya ve tasannu' gibi isme müncer olacak bir hal-i haylûliyet ederse yine sükût-ı efdaldır "kemâl ehli kemâlatı sükût ile buldu hep" mısra'-ı bercestesi bu manayı ifade için nazm edilmiştir. Lisan-ı bürûca âti sekiz nev' menhiyattan hıfz etmek iktiza eder. Birinci nev' kizbdir. (S42) Kizbin akbeh-i uyûb zünûb olduğunu Hadis-i şerif mu'lindir. Meali; ümmetim sadaka-i mülâzemet ediniz. Zira sadaka iyiliğe ve iyilik cennete sevk eder. Bir kimse doğru söyler ve doğruluğu bezl-i cehd ile taharri eder ise abdullah siddikînden olur ve kizbden şiddetle sakınınız zira kizb-i fücra ve fücra-ı cehennem sevk eder. Bir kimse yalan söyler ve yalan söylemek için esbabını taharri eyler ise Abdullah kezabinden olup "Allah'ın laneti yalancıların üzerindedir" ayet-i kerimesinin sırrına mazhar olur

demektir. Ma'mafih kizble olan kimsenin şهادeti makbul olmayacağından adaleti sakit emaneti zail olup herkesin nazar-ı hakaretine hedef olur.

Kizbin derece-i kubhunu bilmek için bir başkasının kizbini istima' ettiğinde nasıl senin nefret ve istikrahını ve sahibinin istikbah ve istihkarını mucib ise senin de irtikâb edeceğin kizb başkası nazarında ayn-ı vecihle müstekreh ve ayn-ı suretle müstakbeh olacağı tabi'dir. Kelam-ı istihsal-i makasıda vesile olduğundan eğer maksud-ı Mahmud olup sıdk ve kizb ile maksuda tevassul mümkün olduğu surette kizb haramdır. Zira şu surette irtikâb-ı kizbe hacet yoktur. Ama emr-i maksud-ı mahmud (S.43) ancak kizble tevassul mümkün olup sıdkla mümkün olmaz ise nazar olunur. Eğer emr-i maksud mübah kabilinden ise o kizb mübah eğer vacib kabilinden ise vacib olur. Mesela tehdidini îka'a kadir bir cair kimse bir mağdur. Ve mücevverin olduğu mahalli sual eylediğinde ihfası vacibdir. Kezalik bir kimsenin kendi nezdinde veya ahiri indinde bir vedîası olupta bir cair kimse ahz etmek için sual ketm ve ihfası vacibdir. Hatta şu surette ihfa etmeyipte ihbar eylese evvel kimse üzerine emanete hıyanet ettiğinden nâşî zaman lazım gelir. Emr-i maksud teskin harb ve kattal ve ıslah zat'ül-beyan kabilinden olup irtikâb-ı kizbden başka suretle husûlü mümkün olamaz ise kizb haram değildir lakin mümkün mertebe ihtiraz lazımdır. Zira mübah olan şeylerde bir kere bab-ı kizb açılır ise haram olan şeylerde dahi sedd-i müşkil olur.

İkincisi nev' hulfdür. Bir kimseye kavlen bir şeye va'd olunur ise fiilinde hulf etmek menhidir şu suretle va'd olunduktan sonra va'di ifa müteazzir olur ise hulf etmek zaruri olduğundan herhalde kavlen va'dden mümkün mertebe tevakki etmelidir. Va'di icab eden ihsan ve îânât fi'len icra olunmak lazımdır kavlen va'd edipte itmâ' etmek bil 'âhare va'dini ifa mümkün iken hulf etmek emârât-ı nifaktan habâis-i ahlaktandır. (S.44) hadis-i şerifinin meali bir kimsede üç sıfat-ı mütehassıl ve müstetir olsa her ne kadar şehr-i ramazanı sâim olup salavat-ı mefrûzayı ikame ve hacc-ı mefrûz ile umreyi ifa ve el-hasıl ümmehât-ı ibadatı icra eylese de evvel kimse münafıktır yani hali münafığın haline müşabihtir.

Üçüncü nev' gıybettir. Gıybetin günahı ahd-ı Rasulallahda otuz kere zinadan eşit olmak üzere mu'tekad idi. Gıybet ise bir kimse hakkında işittiği halde ikrah edeceği bir şey'i söylemekten ibarettir bu da telaffuz ve kitabetten el ayak göz baş ile işaretten

eamm olduğundan söz ile gıybet hasıl olduğu gibi evvel kimsenin ayıp ve kusurunu bir başkasına işaret etmekle de hasıl olur. Gıybet bir Müslümanın bedeninde nesebinde hilkatinde fi'linde kavlinde dininde dünyasında hatta sevb ve dar ve dâbbesinde ve efrâd-ı ailesinde bulunan noksanı bir başkasına kavlen fi'len tahriren i'lam ve ifham etmekten ibarettir eğer bu şeyler o müslimde vaki' olur ise gıybet eğer vaki' olmaz ise bühthandır demek olur ki o şeyler o kimse de ister vaki' olsun ister olmasın gıybet etmek caiz değildir hatta gıybet meclisinde bulunupta edilen gıybete sükût etmek ve âsâr-ı rıza göstermek gıybettir. (S.45) Bir kimsenin müsavi-i ahvalini tebliğ edenlere karşı Allah cümlemizi ıslah eylesin onun bu hali hakikaten işitenleri mahzun ve mükedder ediyor dese evvel kimsenin şu kavlinde iki nev' habîs ictima' eder ki birisi suret-ı haktan görünerek ahiri zemm ve nefsinin tezkiye diğeri zımmen gıybete rıza olmakla gıybettir bu babda gıybet ve tezkiye-i nefsten halas olmak için meblağ olan kimseyi mümkün ise zecr ve men' etmek değil ise kalben meblağ bazı ile beraber sükût edip cümle-i diâeyeyinde akîb salavatta ifa eylemektir. Bir kimsenin müsavi-i ahvalinden asar-ı hüzn ve keder göstermekte evvel kimsenin ayıbını izhar demek olduğundan caiz değildir nazm-ı celilinde Cenâb-ı Hakk gıybet edenleri âkilü'l-hamm-ı metiyye teşbih etmiştir çünkü insanın ırz ve namusu şüphesiz demy ve demek olduğundan kat'inden nasıl müteellim olur ise arzının kesrinden de ulu cehele müteellim ve müteezzi olur. Gıybetten tevakki etmek için nazar-ı insaf ile kendi nefesine bakıp ve alenen zahiren ve batınen bir ayıp ve kusur gördüğün halde nefesine lede'l-sual birtakım te'vilat ile izhar-ı acz ve özr edeceği derkâr ve gıybet etmek istediğin kimsenin dahi ayn-ı acz ve özrü sidr edeceği be-didârdır şu halde mefhumunca ayıp ve kusurda ve ityan-ı acz ve özürde müsavi iken ayıp ve kusurunu mestur perde-i hıfada bulundurmak isteyipte diğerrinin ayıp (S.46) ve kusurunu ilan ve işâa etmek için ne te'vil tasavvur edilebilir binaen aleyh sen bir müslümanın kusurunu setr eder isen Cenab-ı Hakk'da senin kusurunu setr eder eğer ifşa eder isen Cenab-ı Hakk'da dünyada arz ve namusunu kesr edecek kimseleri sana musallat edip ahirette de beyn'el-halâyık terzil eder. İnsan kendi kusuruna vakıf olmamak enva'-ı hamakatin akbehidir. Ve hamakatten büyük bir kusur yoktur. Her günahın sûr-ı irtikabiyyesi başka başka olduğundan mürtekibini teşhir ve i'lân etmez. Eğer şürb-ı hamr gibi her günah mürtekibini derhal teşhir etse idi kimsenin kimseye bir diyeceği kalmaz idi. Şu halde kizb ve sirkati irtikâb eden kimsenin şürb-i hamr eden kimseye dahil etmeye bir güna salahiyeti yoktur zira her iki günah nazar-ı şer'de kebairden olup her ikisinin mürtekibi yevm-i mizanda edilecek ve mamafih

kendi günahını görmeyipte başkasının günahına dair gıybet edenlere bir de gıybet günahıyla ikâb eğer kendisimürtekib kebar değil ise mücerred gıybet etmekle ikâb olunacaktır insaf kelimesi herkes için kabir tatbik bir kaide-i külliye olabilir.

Dördüncü nev' mera' ve cidal ve münakaşa-i nâsıdır. Mimin kesriyle mera' kula ta'n ve kelamı tezyif ve kailini tasgir olup ancak kulun mesbûk ve kailin kaybolmasıyla ve cidal-gezlük kula (S.47) Ta'n ve kelamı tezyif ve kailini tasgir ise de kailin hazır olarak ibtidaen itiraz edilmesiyle olur. İşte şu mezkuratta kail gayb ile kail-i hazırı kelamına ta'n ve kadh ile teçhil ederek isal-i mekruh olmakla hadis-i şerifiyle menhidir. Mamafih mera' ve cidal ve münakaşa-i nasta izhar-ı Fitnat ve malumat gibi nefis üzerine sena ve tezkiye şaibesini olduğundan bu da memnu'dur gerçi kabul eden kimseye göre izhar-ı hak hasenedir bu da hafice nasihat tarzında olup mümarat ve mücadelât suretinde olmamakla meşrut olduğu hadis-i şerifiyle müstedeldir.

Nasihat için telyîn-i kelam ve hafiyeh-i mekan ve hal ve makalde rıfk ve lütf gibi sıfat ve heyete riayet lazımdır bunlara riayet edilmez ise nasihat fazîhetle netice pezîr ve fesadı salahından kesir olur hadis-i şerifinin meali abd-i mümin mera' ve cidali terk etmedikçe hakikat istikmal edemez demektir. Hazret-i Ömer'ül-Faruk radiyallahü anh ilmi riya-yı mümarat ve mübâhât gibi hasail- i mezmume için taallüm etmeyiniz ve taallümünde haya ve talebinde suret-i istiğna veçhiyle rıza için zinhar terk-i taallüm eylemeyiniz buyurmuştur. Meal hadis bir kimse muhtıl olarak terk-i ta'n ve itiraz eylese evvel kimse (S.48) İçin Cenab-ı alyatın havali-i dahiliyesinde bir kusur bina edilir ve mahk olarak terk-i ta'n ve itiraz eylese evvel kimse için cennetin ortasında bir kusur inşa olunur ve bir kimsenin münazara ve muhatabada ahlakı güzel olsa evvel kimse için a'lâ-yı cinânda bir kusur deler ba bina olunur çünkü ahlak-ı hasene sıfat-ı enbiyadandır demektir.

Beşinci nev' tezkiye-i nefsidir. Nazm-ı celili ile menhi-i anh olan tezkiye-i nefis denâ taharetle nefisini medh ü senadır nefisinden emin olabilir ise Tahdis-i nimet kabilinden olarak caizdir eğer Tahdis-i nimet ile o nimetin şükrünü ifa ve gayrılarının ittiba' ve iktidası maksud ise evveli ve efdaldır. Ittiba' kulûb olan hükemadan sıdk-ı kabîh nedir deyû sual olundukta yani bir kimsenin kendi nefsinde olan hasail ve fezaili sena etmesidir demişlerdir.

Zira tezkiye-i nefis inde'l-nâs kadar ve menzilatının tenakus etmesini ve indallah mabgûzundan olmasını mucib olur akran ve emsalden câh ve mal fazl ve kemal ile temeddüh edenleri sen nasıl istihrah ve istinkâr eder isen senin dahi tezkiye-i nefis ve temeddühünü akran ve emsal-i istikbah edecekler ve zahirde sükût etseler bile gıyaben zemm ve kadh eyleyeceklerdir. Tezkiye-i nefis iki kısım olup birisi mezmum diğeri mahbubdur eğer mehasin-i nefsi beyandan maksad irtifa' ve iftihar ile beyn'el-akran (S.49) Temayüz ise mezmum eğer emr-i bil-ma'ruf nehy-i anil münker gibi bir maslahat-ı diniye yahut nasih ya muallim ya müeddep veya vaiz ya ıslah zat'ül beyan veya def'ül-şer'an nefse gibi umurda olupta terviç-i efkara sa'y için ise mecburidir. Çünkü şu suret-i ifade ile evvel kimselerin ittibatı me'mul olmakla caizdir. Altıncı nev' lügattırLaane ise Cenâb-ı Hakkın rahmet-i umumundan ib'adı mutazammın olmakla menhidir. Et'ime ve hayvan eşribe ve insandan hiçbir mahluka bizate la'net hân olmaktan hazr etmek lazımdır. Mesela Zeyd ateşperesttir. La'netullahi aleyh demek hatr-ı azîmdir. Zira Zeyd'in Müslüman fevt olması ihtimalden baîd değildir. Lakin la'netullahi ale'l- kâzibîn gibi bu suffa la'net caizdir.

Ehl-i İslam'dan hiçbir kimse hakkında küfr ve nifak ve eşrak billah ile hüküm ve zecr etmekten kat'iyyen tehâşî etmelidir. Zira bu nefr emr-i vicdanî olduğu için ve vukuf-ı zamâir ise Cenab-ı kâşif'ul-esrara mahsus bulunduğu cihetle halık ile mahluk beynine girmek için bir güna sebil yoktur. Hatta nazar-ı şer'ide iblis ve katil Hüseyin olan Yezid ve katil Ali olan Melicim ve katil Abdullah bin Zeyd Haccâc ve katil Ömer ibn Ebu Lü'lüe haklarında da la'net caiz değildir. Çünkü yevm-i kıyamette adem-i tel'inden dolayı kimseye mes'uliyet teveccüh etmeyip bilakis tel'inden mes'ul olacaktır. (S.50) Allahu azimü'ş-şanın mahlukatından hiçbir mahluku dahi zemm takbih etmek caiz değildir. Zira hoca-i kainat efendimiz taam-ı reddiyi asla zemm etmeyip belki arzu buyururlarsa tenâvul ve ala terk ederlerdi. Bir kimseye ya hümâ riya kelb veya bunlara mümasil şeyler söylemekte iki vecihle kabihtir ki birisi şahs-ı muhatap benî adem olduğundan o sözün kâzib olması birisi evvel sözün muhatabı müteezzi etmesidir. Kizb ve ezanın kabahati ise müstağni-i beyandır.

Amma esna-yı kelâmda ya caiz demekte be's yoktur. Çünkü evvel kimsenin nefisine caiz olması ihtimali olmakla bu da bu suffa zemm ve takbîh olduğundan caizdir. Hadis-i şerifi mucibince sebb ve şetm menhidir. Ulema-yı izâm yalnız kabâil-i diniyeye

mensup olan bir kimseye sen falan kabiledensin yahut sen halksın ya ahmaksın ya hayasızsın ya cahilsin demekte be's yoktur demişlerdir. Bu ise evvel kimsenin kabileden olup kail kavlinde sadık olması ve herkeste bir fena halk her ferdde bir nev' hamakat olup herkeste hak haya ile haya etmemesi ve cehlden hali olmaması gibi te'vilata mebni ise de yine ihtiyata riayet lazımdır. Hadis-i şerifi mucibince emvat hakkında ne telmih âmîz kemalat ve ne saire ile sebb ve şetm menhi-i anhdır.

Yedinci nev' nâs-ı aleyhde duadır. (S.51) Bu da halkın helakına dua olduğundan menhidir. Şu halde bir kimsenin hakkında her ne kadar cevr ve taaddi eder ise caizin cevrinden dolayı ındallah mücazat ve mücevverin ecir ve mükafat göreceğine nazaran aleyhine duadan hıfz edip yalnız Cenab-ı Müntagim-i Hakikiye tefviz umur-ı lazımdır. Hadis-i şerifinin meali bir mücevver caizinin helakına dua eder ise cair cevrinden dolayı ındallah mücazat göreceği tabi' olup ancak cair için mücevver nezdinde ziyade bir hakkı kalmakla ânı yevm-i kıyamette mücevverden talep eder o da aleyhine dua ettiğidir demektir. Şu halde cairin aleyhine dua caiz olmadığı bir zamanda şunun bunun aleyhine dua kat'iyyen caiz değildir.

Sekizince nev' tahkir-i nâstır. Hezl-i mezmum dinin olan mizaç-ı istihanet manasına olan ayıp ve nevakıs için nâsı tenbiye demek olduğundan menhi-i anhtır. Tahkir-i muhakkirin huzurunda kavl ve fiil ve ima ve işaretle olmaktan eammdır ve mizaç dahi böyledir. Eğer gıyabında olur ise ahkam-ı gıyabete tabi' olur. Bunların hazl ve mizaç edep ve haya demek olan âb-ı ruhu isale ve mehabet ve vakarı izale edip nihayet el-emr-i hemm ve havf ve halvete sevk ederek merdüm kerizliğe ve îzâ-ı kulübe ve gazab ve husumete ve hakd ve hasede menced olur. (S.52) İnsan ayağı kayıpta düşmekle vefat etmez. Yine kalkar fakat lisan nice mefasid ve mehaliki mucib olduğundan sebab-i vefatı olur. Yani rahatsız eder mealini mutazammın olan. Lisana beyiti hafz-ı lisan için pek güzel nazm edilmiştir. Hükema mü'min kelamı kalîl-i ameli kesir ve münafik kelamı kesir-i ameli kalîl olandır demişlerdir Binâberîn dünya ve ahirette akva-yı esbab helak olan lisanı muhafaza etmek şiddetle lazımdır. (S.53)

Onuncu Fasl Batn Beyanındadır.

Batını haram ve şüpheden muhafaza ile taleb-i helale ictihad etmek memur-ı menhidir.

Haram mahz-ı nazar-ı şer'ide menhi-i anh olduğuna şek ve şüphe olmayan delil-i şer'i ile sabit olanlar. Şüphe ise hal ve hürmete delalet eden edille müsavi olup ahd-ı hümayı ahire tercih kabil olmamaktır. Yani bir delile nazaran helal diğer delile nazaran haram olup delillerin derece-i kuvveti müsavi olmakla birisini diğere tercih edecek esbabın bulunmamasıdır. Şüphede ihtilaf olunup bazıları şüphe ulemanın ihtilaf ettiği meseledir. Fersin İmam-ı Malik rahmetullahi aleyhe göre haram diğerlerine göre mübah olmamasındaki ihtilaf gibi dediler.

Bazılar şüphe haram ve helal beyninde bir ukbe demek olan mekruh olup takva ise terkidir dediler. İmam-ı Maverdî de buna kaildir. Bazılar şüphe taraf-ı Şârî'den hal ve hürmetine nasr, vârid olmayandır dediler. Mazr olup olmadığı meçhul olan nebatın ekli gibi helal ise İmam-ı Malik ve İmam-ı Şafi'ye göre tahrimi hakkında taraf-ı Şârî'den delil vârid olmamak ve İmam-ı Azama göre haline delalet eden bir delil bulunmaktır. Semere-i hilaf aslı meçhul olup meskut anh olan meselede (S.54) Zahir olur şöyle ki hakkında bir güna delili olmayan şey imameyn müşaru'n- ileyhümaya göre helal ve İmam-ı Azama göre haram demek olur. Hadis-i şerifi mucibince taleb-i helale bezl-i cehd etmek vacibdir. Mal-ı helalden ekkalin mertebesi yedi nev'dir. Birincisi ancak hayatı muhafaza için ekkaldır İkincisi hayatı muhafaza ile beraber eda-yı feraiz hamse ve savm-ı vacib için kuvvet hasıl olacak miktar ekkaldır.

Şu iki nev' ekkal-i insan için vacibdir. Üçüncüsü feraizden başka nafîle savm ve salavata iktidar hasıl olmak için ekkaldır bu da müstehabdır. Dördüncüsü ifa-yı feraizle beraber kesb ve amel için kuvvet-i bedeniye hasıl olmak için ekkaldır bu nev' ekkale nazar-ı şer'de şeb'-i şer'i ittlak olunur. Beşincisi sülüs-i ma'deyi imla edecek miktar ekkal olup buna da ıstılah-ı şer'de şeb' mu'tad-ı ittlak olunur. Bunda da kerahet yoktur Altıncısı akîb-i taamda nevm ve sıklet hasıl olacak kadar sülüs-i ma'deden fazla ekkal olup bu nev' ekkal şer'an mekruhtur. Yedincisi batına tabir olunan imtila'-i ma'de derecesinde ekkaldır. Bu ise nazm-ı celili mucibince israf olduğundan haramdır.(S55) Beşinci mertebede bulunan şeb' mu'tad kasvet-i kalb-i fesad zihin batâlet hıfz-ı sikalet aza gibi sıhhat-i ariza-i bedeniye tevlîd edegeldiği malum olduğundan altıncı yedinci mertebelerde bulunan ekkal ne gibi mazarrat tevlîd edeceği tebadür eder.

Helalden şeb' her bir fenalığın mebde' olduğu halde haramdan şeb'in neler tevalüd edeceği azade-i şek ve şüphedir. Haram ekkal eden kimsenin ilim ve ameli zebil bina yapmak kabilindendir demişlerdir. Bazı cühelanın yani dünyada nehr-i Fırat'ın suyu ile arazi-i müvatore sabit olan otlardan başka helal yoktur. Bunlardan maadasını âbadî-i adiyeye muamelat-ı faside ihbas ve ifsad etmiştir. Kelam-ı cehalet encamları nâ-be-mahaldir. Çünkü bezl-i cehd edilirse helal çoktur. Mamafih her şeyin tahkik ve teftiş-i icab etmeyip ancak semm ve hamr ve riya ve gasp ve sirket gibi hürmeti zahirde malum olanlardan ictinâb etmek lazımdır. Ama hürmeti maznun olanlardan mesela meyt üzerine bina eden kimsenin aldığı ücret ve bayi' hamrın ettiği ticaret ve ribadan hasıl olan recc ve âlat-ı lehv ve tarabdan kazanılan akçe haram olduğundan bu misillü maldan ekkal-i haramdır ve bir başkasının dahi ekkali haramdır gerçi bunların helal malı olmak ihtimali varsa da zan galibe göre haramdır. (S.56) Şart-ı vakıf hilafette mal-ı vakıftan ekkal olunan ve tefekkuh ile meşgul olmadığı halde medresenin emval-i mevkufesinden ekkal olunan haram-ı mahzdır.

Müennet-i nefis ve iyâl için kesb-i helal iman ve salavat ve cemi' feraizden sonra farzdır şu halde nefsinin ve iyâlinin kader-i kefâya muhtaç olduğu şeyi talep ve tahsil vacib olur kader-i kefâyeden fazla ise vacib değildir. Hadis-i şerifinin meali helal talep eden kimsenin sevabı cihad eden kimsenin sevabı gibidir demektir.

On Birinci Fasl Âlat-ı Tenasül Beyanındadır.

Zükur ve inas için halk olunan alet-i tenasül dahi meşruan ma halk lehler için mahluk olduğundan menhi-i anh olan muamelattan ihtiraz lazımdır. Hilaf-ı şerr-i aşrif muamelenin derece-i kubh-ı müstağni-i beyan olmakla bu babda tafsilat-ı i'tası nâ-be-mahaldir. (S.57)

On İkinci Fasl Yedeyn Beyanındadır.

Yedeyn ile Müslümanı ve müsevveğ şer'i Hristiyani darb ve mal-ı haramı alıp ekkal etmekten ve halka eziyet ve emanet ve vedîaya hıyanetten ve söylemesi caiz olmayan bir hali bir kelamı yazmaktan hıfz etmelidir. Zira kalem-i ahadd lisanı insan olduğundan lisan gibi kalemi dahi hıfz etmek vacibdir.

Zül-Nun-ı Mısri Rahmetullahi Aleyh yani eyâdî-i katibin sencide-i selk beyan eylediği şey'i din ve dünyaya mazar ise ahd-ı garibde ceza-yı sezasını görür tebliğ-i ahkam-ı şer'îye ve levazım-ı zaruriye-i diniyeden bir eser-i vücuda getiripte yevm-i cezada mahsul ömür ve amelin olarak mucib fahr ve meserretin olmayacak şeyi ketb ve tahrirden mücânebet ile demiştir. (S.58)

On Üçüncü Fasl Raculeyn Beyanındadır

Raculeyn ile havame ve mevaki'-i töhmete azimetten tevakki edip rızk-ı helal-i tedarikiyle ibadat ve taât için isti'mal eylemelidir. İşte şu mezkurata hulûs-i niyetle riayet edilirse cevârih ve aza ma halk lehlerinde isti'mal olunmuş valâ tabakat-ı nîrândan bir tabakaya kesb-i istihkak edilmiş olur. Cevârih ve azanın ma halk lehlerinde istimalinin netâyic-i hasenesine misal-i ati delil-i kafidir. Hazret-i Zeliha radiyallahü anh zevci aziz Mısır Kıtîr'in vefatından ve Yusuf aleyhisselamın hazain-i Mısır'a tevellütünden sonra bilcümle debdebe ve dârâtından duru mehcûr ve bir harabe ve ikamete mecbur olmuştu.

Mücevherat müdahharasından bazısını Yusuf aleyhisselamdan bir haber bir beşaret götürenlere vermek bazısını kaht ü gala-yı malum esnasında satmak suretiyle elden çıkarıp fakr ve zaruret ve tenki-i maişete düçar fakat Yusuf Aleyhisselam hakkındaki ateş-i aşk ve muhabbeti gittikçe iştidâd etmekle kesret bana zaaf-ı külliye ve illet-i ammeye giriftar olmuş idi. Ni'met-i Basra'dan mahrumiyetle rû'yet Yusuf kabil olamadığından hiç olmazsa âtinin sadasını işitmek ve şu suretle olmak üzere Yusuf aleyhisselamın güzergahında kamıştan ma'mul bir külbede ihtiyar-ı ikamet ve her pür mürur ve ubûrunda refi' suretiyle ah ve feryada mübadiret etmeğe (S.59) Ve bu meyanda şeref-i iman ile müşerref olarak rûz ve şebb ezkar-i ilahi ile meşgul olmakta idi. Yusuf aleyhisselamın âtinin sadası iki mil mesafeden istima' olunmakla mütalaa-i cemal ve kemal ve müşahede-i ihtişam ve intizam fikr-i sahihiyle güzergahının ictima' eden halk arasında bir ucuz fertût ala-yı savtiyle yani sagair ve kebar-i maâsiye inhima gibi sebebiyle memlûkü memlûk ve taat ve ibadeta insilakı sebebiyle memlûkü malik menzelesine isal eden cenâb-ı muhavvil'ül-ahval hazretlerini bil-cümle sıfat-ı kemaliye ile tevsif ve bil-umum sıfat-ı noksaniyede takdis ve tenezzüh ederim diye nida etmiş ve bâ emir alim'ül-müteal rüzgar şu feryâd hazin ve tesbih-i güzini Yusuf

aleyhisselamın sem' nübüvvet-penahilerine ilka ve esma' etmekle şu nida-yı hakikat ihtivanın te'sirat-ı maneviyesiyle pek çok bina ve nida eden ucuzun feza-yı hacatını gılamına emr ve enba eylemişti. Vakta ki Yusuf Aleyhisselam hane-i saadet âşiyane-i nübüvvet-penahilerine avdetle hal-i ucuzu istifsar ve mezburenin benim hacatımı Hazret-i Yusuf'tan başka kimse kaza edemez cevabında ısrar eylediğini istihbar etmekle verilen me'zuniyet üzerine mezbure huzur-ı Yusuf'ta mesul şerefine nail olduğu bir zamanda Yusuf Aleyhisselam ya ucuz senden istima' ettiğim kelimat-ı hakikat âyatı bir daha iade eder misiniz buyurduğunda mezbure (S.60) Tesbih-i şerifini tekrar ve iade veya Yusuf benîne çabuk ferâmûş ettiniz kelimamı ilave etmekle Yusuf Aleyhisselam sen kimsin diye ba'de-l istifsar senin derd-i firakınla bu hal esef-nâka giriftar oldum cevabını verdiğinde ya re's el-fitne veya esas'ül beliyye hüsn ve anın ve servet ve sâ mânın nereye gitti bu kadar fakir ve fâkaya ne sebeple düçar oldun deyû tekrar istifsar buyurmakla Hazreti Züleyha'ya Yusuf seni zindana idhal ve ihraç eden benimde hüsn ve ân ve servet ve sâ mân mı elimden nez' ve ihraç ve hizzeye kamıştan mamul külbeye ilaç eyledi cevabını vermiş ve hacatının kaza edileceği va'd almış olmakla ya Yusuf benim senden üç hacetim vardır. Birincisi ve ikincisi ben senin için pek çok büka ve sıhhat ve şebabımı ifna eylediğimden nimet-i basarla şebab ve cemalimin red ve iadesidir. Demek ki Yusuf aleyhisselamın duası berekatiyle cenab-ı mucîb'es-sailîn hazretleri Züleyha'nın nur-ı çeşman ve hüsn-i ânını ve o doksan yaşında iken âvân şebabını iade buyurmuştur.

Üçüncü hacete gelince o da bir zaman malumdan ve hayat-ı dünyada baki bahl etmiş idik. Şimdi muamele-i sabıkaya mükafat benâ tezevvüç etmekliğindir. Zira el-halete hizzeye Allah-ü Teala ve taze ve akran ve emsalimden mümtazeyim demesine karşı Yusuf Aleyhisselam sükût ve tevakkuf etmekle heman Cibril-i emin nazil olarak Cenab-ı Halık ez-zükûr el-inâs hazretlerinin metalib Züleyha'yı terviçte bahli ve imsak etmemesi hakkındaki irade-i ileyheyi hazret-i Yusuf'a tebliğ etmiş ve bera-yı derhal nazil olan melekler hazret-i Yusuf'un (S.61) nazm-ı celili mucibince kuyuda bulunduğu zaman şerefvaki' olan va'd-i ilahiye mazhariyetini tebrik eylemişlerdir. Leyle-i arûsda Yusuf Aleyhisselam ya Züleyha şu izdivac-ı meşru' mukaddema bâki teklif ettiğin münasebet-i nâ-meşru'dan hayırlı değil midir? Herhalde sadakat ve istikametın semerat-ı lezizesi iktitaf olunacağına sevabik ahvalimiz bir delil-i celîdir. Dediginde hazret-i Züleyha radiyallahü anha ya yastık harekât-ı sabıkamdan dolayı

beni ta'yib ve muaheze etme zira zevc-i sabıkam innîn olup nisaya vasıl olamadığından saika-i bekr-i şebab ile âfâk-gîr cihan olan hüsn ve cemaline dildade ve dâm-ı aşk muhabbetine üftade olmuştur. Lehül-hamd ve senin ismet ve sadakatin sayesinde bakiren harem-serây halvetinize dahil ve şeref-sohbet izdivacınıza nail olduğumdan dolayı Cenab-ı Halık Teali hazretlerine arz-ı teşekkür ederim demiştir. Hazret-i Yusuf aleyhisselamın zevce-i muhteremeleri müşar'un-ileyhden batın-ı vahidde ifrayım ve mişa namlarında iki becel-i necibi kadim nümade-i mehd-i dünya olarak tarh ve teşkil ettikleri aşiyane-i zevciyette müddet-i medîde ma'mer olmuşlardır. Hazret-i Züleyha'nın Yusuf Aleyhisselam hakkında perverde ettiği aşk-ı mecazisi teali aşk-ı hakikiye tebdil ve zikr ve fikri ibadat ve tâate tahavvül ederek Yusuf aleyhisselamın izhar ettiği asar-ı muhabbete (S.62) Suret-i istiğna göstermeye başlamakla bugün Yusuf aleyhisselamın firaşından firar etmek istediğinde Yusuf Aleyhisselam bi't-takib hazret-i Züleyha'nın gömleğini arkadan çekip çak etmiş ve hazret-i Züleyha da ya Yusuf mukaddema ben senin gömleğini yırtmış idim şimdi de sen benim gömleğimi yırtmak suretiyle mukabele-i bi'l-misal hasıl oldu demiştir.

Züleyha hem bi't-tevfik-i İlahi Nişeste bir serîr padişahî

Şu hikaye nazar-ı insafa alınırsa cevârih ve azanın hidmet-i mevlada isti'malinin fevaid ve mehasinatı anlaşılır. Zira ahkam-ı şer'iyeye nazaran hazret-i Züleyha radiyallahü anha Cenab-ı vahib'ül-âmal tenezzühat zata şebih ve'l-misal hazretlerinin vahdaniyet ve ferdaniyete iman etmeyerek zevci Kıtîr'in anin olması el-câsiyle çâk perde-i aft ve ismet ve ref'-i nikâb namus ve sekinet etse idi madem el- hayat ateş-i aşk ve sevda ile sûzan ve hademe-i dîn-i butlan olacak ve bir nebi-i zîşanın dahil daire-i harem-serây nübüvveti olupta nail-i feyz manevi olacaktır

Aza-yı şeb'a-i mezkûre mahâzîr güna günü müvelliddir diyerek bütün bütün terk-i meşâgil-i dünyeviye ile köşe-i inzivaya çekilmekte gayrı caizdir. Zira Enes bin Malik radiyallahü anhdan mervî olduğu üzere mefhar-ı mevcudat efendimiz yani âkil ve bâsir ve avâkıb umur-ı nâzır olan kimse nefsi emmare ve levvamesini kahv ve zelil ederek ahiret için enva' (S. 63) Taat ile amel-i salih tedarikine sa'y eder umurunda maksar olan kimse ise nefsi ve hevasına ittiba'la beraber Cenab-ı Hakk'ın azab-ı eleminden iman temennisinde bulunur buyurmuştur. Binâberîn insan hem dünyası ve hem ahireti

için şer'-i şerifin gösterdiği mesaj dairesinde çalışmalıdır “dünya için ahireti ve ahiret için dünyayı terk ve tatil etmek mukaddemede zikri çeken hadis-i şerif mucibince nizam-i alemler muhaldir. Ve irade-i cüz'iyeyi sarf etmeksizin servet ve gına ve tederrüs ve ta'lim bulunmaksızın ulum-ı ve amel-i salih tedarik ve tehye eylemeksizin mağfiret-i Mevla arzu etmek gibi fikr-i muhal ile izâa-i evkât etmeyip dünya ve ahiretten esbab-ı istifadeyi taharri etmelidir. Bu makam için inşad edilmiştir denilse meal-i ebyât Hazret-i İsa aleyhisselamı tevlid için hurma ağacının zîrne geldiği bir zamanda Hazret-i Meryem radiyallahü anhaya Cenab-ı müsebbib'ül-esbab ya meryem ağacı tahrik ve tehziz et ki taze hurma tesâkut etsin buyurduğunu görmüyor musun? Cenab-ı vahib'ül-âmal tenezzühat-ı zata ayn'eş-şebih ve'l-misal hazretleri ağacı tehziz külfetine ihtiyaç göstermeksizin ya ağacı ihya veya hurmayı nezd-i Meryeme iskat etmeye (izâ eradellahü şey'en en yegülü lehü kün feyekün) nazm-ı celili mucibince (S.64) Kadir iken tehziz-i şecere ile emr etmiştir. Zira tehziz-i şecere sırf irade-i cüz'iyeye demek olup sukut-ı rabıta sebebidir. Mu'ti ve Mün'im-i hakiki ise Cenab-ı Rezzak-ı âlemdir. Şu halde dünyevi ve uhrevi her bir metâlibin saha-i husule vusulü ancak esbabına teşebbüs ve tevessüle mütevakkıftır.

On Dördüncü Fasl Münferiden Ekl ve Şerb Beyanındadır.

Ekl ve şerbde ve her bir umurda Cenab-ı risâlet-meâb efendimizin sinn-i seniyesine lüzum-ı ittiba' müstağni-i beyandır. Bir kimse sinn-i seniye bilerek tekzip için terk ederse bi'l-icma' kafir olur eğer tekzip etmeyerek saika-i nefsi heva ile terk ederse dereke-i dalalette kalır. Ekl ve şerb havayic-i zaruriye-i beşeriyenin en mühimlerindenidir. Taam ya münferiden veya efrâd-ı aile ile mealen yahut ve ziyafet cemiyetleri gibi müctemian ekl olunur. İster münferit olsun ister müctemi' taamdan evvel ve taamdan sonra elleri bileğe kadar gusl etmek sünnettir. Kabl'el-ekl gusl nimeti tazim ve ba'del-ekl bedeni tanzif içindir. Taamın evvelinde gusl-i yedeyn fikari ve ahirette ihtilal şuuru mani' olduğuna dair bir hadis-i şerifte mervîdir. Gusl-i yedeynden maksat aslı nezafet olduğundan su ile gusl hüsün ve nezafette mübalağa israf etmeyerek sabun vesaire ile gusl ve tathir-i ihsandır. (S.65) Ümmetim sizden biriniz taam-ı tenavül etmek istediğinde ibtidasında ism-i Allahı zikr eylesin yani besmele ile başlasın ve ibtidasında nisyan eder ise evvelinde ve ahirinde lede't-tezekkür bismillah desin mealini meş'ar olan hadis-i şerifi mucibince ya abdest alıp

yahut ellerini gusl ederek taam başına oturmalıdır. Hadis-i şerifi mucibince kemal-i adap ile oturmalıdır. Taamda min gayrı öZR sahh̄ istinad ve ittika' gayrı caiz ve tenavül fakihede caizdir. Ve ibtida-yı taamda ibadet ve taât için kuvvet-i istihsaline niyet edip telezzüz kastıyla ekl etmemelidir.

Vakt-i taam ile vakt-i ictima' eder ve vakt-i müsaid olup salavatın fevt olmayacağına emniyet hasıl olur ise hem taam-ı teberrüd etmemek hem de kalb-i taam fikriyle meşgul olmamak üzere taam-ı takdim olunur. Ve taamı münferiden ekl etmeyip ehl ve ıyâl ve evlat ve hidamıyla birlikte ekl etmek hadis-i şerifinden müstedelldir ve ekl edenlerin cümlesi bir sahandan ekl edip tefrik etmemelidir. Taamın ibtidasında besmele-i şerifeyi gayrilere tezkir için cehren kıraat etmek ve taamı ta'yib etmeyip iştihası var ise ekl edip (S.66) eylemek lazımdır zira aleyhissalatü vesselam efendimiz taam-ı reddiyi zemm etmeyip terk ederler idi.Hadis-i şerifi mucibince hududu tecavüz etmeyip önünden ekl etmek ve gelmedikçe sahanın zirvesine ve ortasına tecavüz etmemek hadis-i şerifiyle mesnun ve ekmeğin etrafı dururken ortasından ekl etmek ve vech-i mesnunu olan üç parmaktan ziyade iki ya dört ve beş parmakla yemek gayr-ı mesnundur. Hadis-i şerifi mucibince taam sağ ile tenavül olunmalıdır.

Ekmeği bıçak ile kat' etmeyip iki el ile kırmak ve sofraya oturacağı vakit pâ-pûş ve na'leyn gibi ayakkabılarını çıkarmak ve sol ayağı üzerine müteverriken oturup sağ dizini dikmek mesnundur. Hadis-i şerifi mantıkınca bir nev' ihanet demek olacağından elinin bulaşacağını ekmeğe silmek ekmeğin üzerine sahan ve tuzluk koymak gibi harekattan ictinâb etmelidir. Kırılmış ekmeğin var iken sahihini kırmamak ve hîn-i tenavülde bilasebep yemin ve yesare teveccüh ve ikbal etmek ve lokmayı büyük almak ve iki nev' taamı birbirine karıştırmak menafi-i edeptir. Lokmayı küçük almak güzel çiğnemek ve sol ile sağ eline lede'l-hacet muavenet etmek me'sur ve bunların amili me'curdur. Ve adat-ı (S.67) Mütekebbirine takliden ekmeği bir eliyle kırmak gayr-ı mesnundur ve parmakları vasatı parmaktan bida ile lâ'k etmek mefhumunca sevâkıt-ı taam ve hubzu sofradan toplayıp ekl etmek ve lokma elinden veya ağzından sofraya düşer ise şeytana kalmamak üzere tekrar alıp yemek ve sahandaki bakiye-i taamı silip yemek me'surdur. Çünkü sahanı silmekliğin bir köle azad etmek kadar sevabı bulunduğu ve iltikad-ı sakatat mühûr-ı hûr ve ayn ve sebep-i sa'e maaş ve afiyet-i evlad olduğu mervîdir ve ba'de't-taam ağzı gusl ve tathîr dişleri tahlil ile tanzif ve emr-

i tanzif ve tathirde mübalağa için mazmaza ve ba'de't-taam Cenab-ı Hakk'a hamd ve sena ve taam-i şüphe tenavül etmiş ise istiğfar etmek mesnundur ve hîn-i tenavülde ağzı ziyade açmayıp dudakları diğerlerine esma' edecek kadar şapırdatmamak ve bulaşık elleri elbise ve saireye silmemek ve taamı tebrîd için üflememek ve menziletten erfa' ve efdal olan kimsenin üst tarafına oturmamak ve sofrada tükürmemek ve sümükürmemek ve başkasının lokmasına ve suret-i tenavülüne atf nazar-ı dikkat etmemek gibi adabada fevkalade riayet lazımdır tükürmek icab ederse sol tarafına dönüp gayrılara his ettirmeyecek surette mendil istimal etmek lazım gelir. Başkasının taamı ekl olunduğunda sahibine dua ve ba'de't-taam gusl yedeinde ve ekl ve şerbde sinnen ve rütbeten efdal olanları takdim ve taam sahibi tarafından edilecek ikramı red etmeyip kabul etmek lazımdır ve esna-yı (S.68) Taamda sükût etmeyip istiksar edilmeyecek derecede tekellüm etmek lazım ise de serd edilecek kelimat meclis-i taama münasib olmak lazımdır meclis-i taama münasib olmayan nefret ve dehşet ve calib ikrah ve kasir iştiha makalat ve hikayat serd etmekten mücânebet etmelidir.

Refik-i taamın kesr-i hatır ve ikrahını mucib olacak kul ve fiilden ve taama üflemekten ve taamın rayihasını istişamandan ve karanlıkta hal-i meşî ve kıyamda ekl-i taamdan ve lokmayı ağzına isal için başını sofraya üzerine takribden ve refikine müteveccihen ağzından bir şeyi ihraç etmekten ve ağzından çıkaracağı şeyi ekl-i taam ettiği sağ eliyle çıkarmaktan ve lokmanın bir kısmını tekrar sahana iadedden ve kazurata müteallik elfaz-ı müstekreheden ve mevt ve ahval-i mevte ve sual-i münker ve nekir ve azab-ı kabr gibi şedâid-i ahvale dair kelimat-ı tekellümünden ihtiraz lazımdır.

Bir kimse mümin karındaşının arzu ettiği şeye vakıf ve muktedir olupta evvel şeyi evvel kimseye itam eylese kaffe-i zenubu mağfiret olunur manasını mutazammın olan hadis-i şerifi mucibince tekellüf ve istikraz etmeksizin ve ehl ve iyâlinin nafakasına hâlel gelmeksizin mümin karındaşlarını davetle itam ve icra-yı muamele-i mihman-nüvazi mesnundur bu da huzuru istiskal olunanlar ile huzuru diğerlerini müteezzi edenlerin ve fasık mealinin davet olunmamasıyla mukayyedir. (S.69) Cemaat ve melaike-i kiram müteezzi olmamak için cami'-i şerife giderken soğan ve sarımsak tenavülünden ihtiraz etmelidir ve Cuma ve bayram günleri şu mehmeye bir kat daha riayet icab eder. Taama melh ile ibtida melh ile ihtitam etmek zünûb-ı sağair için mağfiret ve zevahir ve zemairde yetmiş nev' bela ve musibeti dafi'dir.

Taam ayak altına dökülmemek için deriden yahut bizden mamul sofraya üzerinde ekl olunmalıdır.

Birinci babın onuncu faslında meratib-i ekl bahsinde beyan olunduğu üzere şeb'-i bit'at mezmurdur zira şeb' mu'tedden fazla ekl fakd'ı halavet ibadet ve kusur hıfz-ı hikmek ve hirman şefkat ve iklal-i taat gibi afat-ı tevlîd edip kalb-i ekl ise sıhhat-i beden cevdet hıfz-ı zekavet fehmi kalb nevm-i nefsi hafet vücud-ı tevlîd eder kesret-i eklden tevellüd eden emraz-ı muhtelif müşkil'it-tedavi vekalet-i eklden tevellüd eden sehl'ül-tedavidir. Taamın ta'zim ve terfi'ini ve tenavülün teshilini mucib olduğundan dolayı maide yani sofraya üzerinde ekl taam-ı bid'at mezmum değildir. Hüseyin bin Ali radiyallahü anh sofrada on iki haslet vardır ki her bir müsellemin için bilinmesi derece-i vücubdadır. Hasail-i mezkurenin dördü farz dördü sünnet dördü mendubdur.

Ama farz olan hasail-i erbaa'da taamın hürmetini bilmek ve rızkına razı olmak ve ibtidasında besmele ve nihayetinde şükr etmektir sünnet olan hasail-i erbaa' taamdan evvel abdest almak ve sol tarafına oturmak (S.70) Ve üç parmağıyla ekl etmek ve parmaklarını yalamaktır. Mendub olan hasail-i erbaa' ise kendi önünden ekl edip başkasının tarafına tecavüz etmemek ve lokmayı küçük almak ve çok çekinmek ve esna-yı taamda refikasının yüzüne az bakmaktır demiştir.

Sofranın etrafında dört melek tavaf edip ismi Allah zikr olunduğu vakit ya fasık meclis-i taamdan çık senin hüküm yoktur diye şeytanı tard ederler taamdan fariğ olupta Cenab-ı Mün'im-i hakikiye şükr edildiğinde bunlar hakkın nimetlerine karşı vecibe-i teşekkürü ifa ettiler deyû defter-i amalini yazarlar eğer taam başında ismi ah zikr olunmaz ise melekler ya fasık gel sende beraber tenavül et deyû şeytana ruhsat verirler ba'de't-taam teşekkür etmezler ise bunlar bir kavimdir ki Cenab-ı Hakk'ın nimetlerini tenavül edip lazıme-i teşekkürü eda etmediler deyû defter-i amalini kayd ve ilave ederler mealini müş'ir bir hadis-i şerif dahi mervîdir. Zürefadan birisi sofraya oturduğu hengamda kendisi besmele-i şerifeyi ba'de'l- irad baş örtüsünü çıkarmasını zevcesine emr etmiş ve zevcesi tarafından hilaf-ı şer' bulunan teklif-i vaki'in esbab-ı mucibesini sual olundukta sofraya başında besmele-i şerife irad olunursa şeytan mündefî' ve başı açık nisanın nezdinden melaike munsarif olacağından ben sofraya başında

doğrusu kalabalığı sevmem cevabını vermiştir. Demek oluyor ki hane derununda nisanın başı açık bulunmaları da caiz değildir. Zira hanenin sükkanı yalnız kendilerinden ibaret olmayıp şeytan ve melaikelerinde sükkanı vardır. Bu babdaki tafsilat adab-ı menazil babında maharrerdır.

(S.71) On Beşinci Fasl Müctemian Beyanındadır

Keyfiyet ve meratibi onuncu fasılda beyan olunan ekl müteaddid kimselerle müctemian vuku' bulur ise müstahzarât-ı taamiye hazırûn meyanelerinde seviyyen müşterek demek olduğundan iktisam nokta-i nazarından herkes hisse-i musibe-i muhammenesinden ziyadeye tecavüz ve hasbe'l-tesadüf müşariklerden birisinin tarafında bulunan muntazam parçayı kendi tarafına çekmek ve meşariklerin nefret ve istikrahını meçin olacak surette sakala bıyığa bulaştırmak yenine ve yakasına dökmek gibi her güne münasebetsizlikten tevakki etmek hîn-i eklde suret-i isti'cal göstermeyip aheste aheste yemek ve taam gerçi tab'a muvafık olmayan et'imedden olsa bile müşariklerin rağbet ve hahişini kesr etmemek için tuzludur. Tuzsuzdur sıcaktır soğuktur na-puhtedir tatsızdır gibi tabihin adem-i maharetini mu'lin kelimat-ı tezyiniye sarf etmeyip taamın lezzet ve ciyadetinden bahisle kemal-i iştiha göstermek adabdandır. Daima civarında bulunan zevata karşı asar-ı ikram ve ihtiram iraesiyile refikinin rahatla tenavülüne mani' teşkil edecek surette kolunu uzatmak ve gerek mabe'l-hayat olan taama ve gerek mecliste bulunan zevata karşı asar-ı ihtiram hilafında evza' ve harekatta bulunmak ve mecliste ya sinnen veya rütbeten ve ilmen birisinin bulunacağına ve hak riyaset bit-tab' evvel zata mevdu' olacağına mebni taamın devam-ı tenavül veya tebdili emrindeki vazifeye müdahale ile meclis-i taamın umur-ı (S.72) Cereyanına karışmak ve herkes tenavül ederken istiğnakârane taamdan el çekmek ve taamın redaetini müş'ir işaret ve rumuzatta bulunmak ve taraf-ı reisten ruhsat-ı zımniye olmadıkça taam başından kalkmak ve herkes kalktıktan sonra istiksar edilecek surette tenavül etmek terbiyesizliktir. Meşariklerin meyanesinde rütbeten ve haysiyeten ve hissiyeten fark ve tefavüt olmayıp taam dahi bir mesirede her güne eğlenceye müsait bir zeminde bulunursa daire-i edepten tebaüd etmemek şartıyla herkesin zemin ve zamana muvafık surette muhavereye karışması ve girişmesi caizdir. Lakin meclis bizim ekâbir olur veyahut mecliste lazım'ül-ihtram bir zat bulunursa hususat-ı mezkureye bir kat daha dikkat ve itina ederek öyle laubaliyane söze karışmak

ve kakhaha ile gülmek ve ekâbir tarafından dermeyan edilecek makalata adem-i isga veya itiraz-ı asarı göstermek gayr-ı caizdir. Taam-ı hususi bir davetten ibaret ise ba'de't-taam kuudu tatvil etmeyip bil-istîzân azimet nasıl levazım-ı terbiyeden ise davet-i akd-i nikah vesaire gibi bir emr-i meşru'un icrası için olupta husus-ı mezkur husûl bulunmaksızın ba'de't-taam çıkıp gitmek dahi o nisbette terbiyesizliktir. Ve ba'de't-taam elini ve ağzını kaide-i mevzuası dairesinde gusl ve tathîr etmeksizin oturmak kahve vesaire şerb ve istimal etmek ise muğayir-i terbiye olduğu muhtac-ı izah değildir. El-hasıl terbiye ve medeniyet için hareket olmak üzere bir eser (S.73) Olmadığından ve tab'-ı insana gelmeyen ahval hilaf-ı edep demek olduğundan bu babda icab eden hareket-ı müstahseneyi icra ve icad ederek herkesi meclûb-ı edeb ve terbiye etmeye sa'y etmek vazife-i mühimme-i insaniyettendir.

On Altıncı Fasl Me'kulat ve Meşrubatın Efdali Beyanındadır.

Hurma ekli kulunç ve bal şürbü felc zahmetlerine nafi' ve ayva ekli veledin güzel olmasına ve reman ekli ciğerin ıslahına ve kuru üzüm ekli alel ve emraz-ı müzminenin ve kereviz ekli mideyi takviye ve ağız rayihasının def'ine hadim olduğu ve lahmın en iyisi kürek eti idi ki Ebu Hureyre radiyallahü anhdan ve her gün yedi aded hurma ekli batn-ı insanda bulunan deydanı helak ve günde yirmi bir aded kırmızı üzüm ekli vücudun alel ve emrazdan sıhhat ve selametine hidmet ve lahmın lahm-ı tevlîd ve kıraat-i kur'an ve istimal-i misvak balgamı izale edeceği ale'l- murtaza radiyallahü anhdan mervîdir. Kelam-ı arabdan olup meali beyaz pirinç ve tereyağı ve sekr ile tabh edilen taam-ı dünya taamından olmayıp belki cennet taamındandır. Yani taamdan matlub ve muntazır olan fevaid ve mehasinatı temin etmekte ve vücud-ı insana bir güne muzarrat tevlîd etmeyip sehl'ül-hazm olmakta cennet taamına müşabihdir demektir. Ve hadis-i şerifi şeref-sadır olduğu bir zamanda ashab-ı güzîn keyfiyet ikramı istizah etmeleriyle yani sofrada nân-ı azizi bulduğunuz vakit katık gelecek deyû intizar etmeyip heman ekmeği tenavüle başlayınız buyurmuştur. (S.75) Ale'd-devam kırk gün lahm-ı tenavülü kalbe kasvet ve kırk gün terki halka redâ'et ve huşunet vereceği hakkında mervî olan eser-i lahmın kâh kâh tenavülünü işrab etmektedir. Ve hadis-i şerifinin meali sirke ne güzel katıktır demektir.

İbn-i İkam sirke hararet ve bürudetden mürekkebe derece-i salisede yâbis olup insibab-ı mevadi mâni' ve fesad-ı mideye ve edviye-i katileye ve talak-ı _ ve vurma ve balgama nafi' ve sofrayı dafi' ve susuzluğu kati' olduğu gibi mevadi mülattıf ve boyun ağrısını ve demî mahall ve mideyi mıskal ve hazmı müsehhildir ve sıcak sergi ile mazmaza veca' insanı def' ve dişleri takviye ve et'imeyi tatyib eder ve eyyam-ı sayfda gençlere ve bilad-ı harre sükkanına nafi'dir demiştir.

Fakat bu babda tabib-i istimzaç etmeksizin tatbikatına girişmek caiz değildir. Kadı İyâz me'kulatta şey' kalil ile eknafa lezaiz-i et'imeyi teksirden evvelidir demiştir. Fahr-ı kainat efendimiz iki nev' taam cem' oldukta birini tenavül ve birini tasadduk buyurdıkları Ömer'ul-Faruk radiyallahü anhdan mervîdir. Meal-i hadis ya Ali taamı tuz ile bede' ve tuz ile hitam ile zira tuzda yetmiş illete deva vardır demektir. (S.76) Meal-i hadisi bir kimse taam-ı ekl edip doyduktan ve su içip kandıktan sonra hadis-i şerifte muharrer kelimat ile kendisini it'am ve işba' ve iska ve irva eden Cenab-ı Müteamm-ı hakikiye hamd u sena eylese kimse anasından doğduğu gün gibi zenubundan kurtulur. Yani üzerinde günah kalmaz demektir. Çarşıda ve pazarda herkese karşı yemek denaettir demek olan hadis-i şerifi üzerine ayak üzere ekl-i taamdan sual olduğunda yani ayakta ekl-i taam ayakta su içmekten ziyade şerlidir buyurmuşlardır. Hilaf-ı şer' ve kanun muamelata müdahale ise memureyn-i mahsusasına ait olduğundan herkesin hilaf-ı vazife ve salahiyet nâsın maâyib ve kusurunu tecessüs etmesi memnu'dur.

Lakin derûn-ı dârda savt-ı irtifa' eder. Ve sada-yı istimdad istima' olunur ise evvel vakit (teavün) nazm-ı celili mucibince her güna muavenete şitab etmek lazım gelir. Şu halde her nerede olursa olsun herkes daire-i (S.80) Mahdude-i beşeriyeti dahilinde hareket ederse umum nazarında makbul ve o daireyi tecavüz eylese maddi ve manevi muateb ve mesuldür. Meal-i hadis Müslümanın yoluna taş ve çalı atmak ve tebevül ve tegavvut etmek suretiyle bir kimse müsellemine eza ederse evvel kimse müselleminin lanetine müstahak olur demektir. Kendi umurunu tesri' ve temin için güzergah-ı ammede haddinden fazla tîz reftar olupta adem-i dikkat asarı olarak diğerlerinin ayağına basmak ve fikren meşgul edecek harekette bulunmak ve omuz vurup geçmek gibi hatır muamelat ve hareket dahi noksani-i terbiyedendir.

(S.81) On Sekizinci Fasl Turuk ve Me'abirde Olan ve Vezaif-i İnsaniyet Beyanındadır.

Nazar-ı şer'de her ferd âferîde sinnen ve ilmen ve rütbeten büyüğüne itaatle memur olduğundan eşraf ve sadatın ve ulema ve fukahanın yolunu kesmek ve önüne geçmek ve lazıme-i ihtiramda noksani-i muamele göstermek dahi terbiyesizlik cümlesindedir. Lede'l-tesadüf büyük küçüğün mütebessimane hatırını sual etmesi ve küçük dahi mütevaziane büyüğün elini bi't-tatbik asar-ı ihtiram göstermesi labiddir. Esna-yı râhda fes ve sarık ekmek baston ve tesbih dolandırmak göz ve kaş oynatmak ellerini arkasına bağlamak ve ale'l husus elleri arkasında iken asar-ı tahkiri mu'lin elinde tesbih ve kitâb ve evrak ve me'kûlât bulundurmak ve edeb-i mahallerini karıştırmak ve elbise-i fâhire ve mücevherat-ı mu'teberesini halka göstermek için ca'li vaziyette bulunmak ve servet ve yesarini hikayet ve fakr ve zaruretinden şikayet etmek gibi adat-ı cahiliyeden ihtiraz eylemek mukteza-yı terbiyedendir.

Sigar ve nisvana alil ve nâ-tuvâne karşı ifa-yı vecibe-i muavenetle yol vermek o lede'l hacata teshilât-ı mümkün göstermek ve düşeni kaldırmak (S.82) Ve bir müşkülata tesadüfle istimdad edenlere bir suret-i meşruada yardım etmek ve münazaa ve muzarebe edenleri nazikane ve hakimane bir surette tefrik ile ıslah-ı beyyine çalışmak ve gideceği semti sual edenlere bilirse layıkıyla tarif etmek mahallerde dolaşmak yolda gülüşmek itişmek şarkı söylemek nara atmak ve nâ-becâ kelimat ve elfaz tefevvüh etmek ve ba'de'l-istibra için herkese karşı ilâ edeb mahallinde olarak dolaşmak müstekrehlik etmek bir şey almayacağı dükkanın ve satıcının önünde durup satılan eşyaya ve taam edenlere bakmak galebek olan mahalde durmak ahz ve i'ta ederken alacağı emtiayı ta'yib ve esnafı takdir etmek tanımadığı bir kimsenin verdiği şeye az ve çok olmak bilmediği kimseden bir şeyi istemek hükümetçe memnu' olan efali işlemek rezail-i hasîse-i hayvaniyettendir.

Bir kış günü bir sokaktan mürur eder iken güzergahımıza bir pîr-i fersude libas tesadüf etmiş ve hasb'el mevsim tarikin başka cihetinden mürur mümkün olmadığından bi't-tab' pîr-i müma-ileyh meşî pesîn ra'şedarine tevfik-i harekete mecbur olmuş idik kim olduğunu hala tanımadığım birisi bir tur azamet-füruşane ile arkadan gelip yanımızdan geçerken -gösterdiği tavr-ı tazyik neticesi olarak evvel ihtiyarı çamura itip her tarafını mülemma' ettikten ve biçare ihtiyarın şu sükut gayr-ı ihtiyarisine bir de atf-ı nikah-ı

istihkar ve istihfaf eyledikten sonra geçip gitti her ne kadar pir (S.83) Müma-ileyh şu muamele-i dürüştaneye karşı lisanen asar-ı inkisar göstermediyse de alayim-i vechiyesi ve gözlerinden cereyan eden aşk ateşini ne derecelerde müteessir olduğunu mu'lin idi. Evvel vakitten beri vicdanımı müteessir eden şu vakıayı yazmaktan ifrad-ı insandan olmak hasebiyle değil ebna-yı cinsine hayvanlara bile muavenetle memur olan o zatın hem mahkeme-i vicdanda ve hem nazar-ı kanun-ı medeniyette mahkum ve müttehem olduğunu ifade etmektir. Hadis-i kutsisinin men' ettiği kibir ve azameti mu'lin olan şu muamele-i gayr-ı mücamele rezail-i hayvaniyetten demekte suret-i tereddüt gösteren olmaz zannederim Bu zata teveccüh eden ukubet uhreviyeyi hadis-i şerif mezkur tayin etmiş ve ukubet-i diniye için lisan-ı edepten ne kadar tevbih ve takdir edilse ne kadar ağır mücâzât olsa becâ bulunmuştur. Elhasıl insan mizan-ı akl-ı kiyaset ile sebep-i hilkatini ve mâbe't-terkibini bilip rezail-i menfure-i behimiyetten tevakki ve hasail makbule-i insaniyetle tahalli ederek Mefhumunca şerr'un-nâstan olmayıp hayr'un-nâstan olmaya sa'y etmelidir. zira şeriat-i insaniyet-i medeniyet böyle emr ediyor.

(S.84) On Dokuzuncu Fasl Te'min-i Maişet İçin Sa'y Etmenin Lüzumu Beyanındadır.

Kitâb-ı mukaddemesinde sebak eden hadis-i şerif mucibince saha-i dünyada herkes meratibihim ehl ve ıyâlinin maişetini istihsal ve havayic-i zaruriye-i beşeriyesini istikmal için bir maişet-i meşrua tedariki lazım fakat maksad-ı aslı olan neam-ı ebediye ve saadet-i sermediyeye neyl ve vusul için amal-i hasene istihzarına bezl-i mesai elzemdir. Meal-i hadisi amalin sevaben ekseri her ne kadar az olsa da meştabi' olup gayr-i münkati' olanıdır. Müdavemet ve olunan kalil daim ba'de'ş-şurû' terk edilen kesîr -i münkatı'dan hayırlıdır demek olduğu ve Hazret-i Ali radiyallahü anhin kelim-ı hikmet encamı abidin devam edip terk etmediği ibadet-i kalile icrasından usanılıp terk edilen ibadet-i kesireden hayırlıdır. Mefhumunu mutazammın bulunduğu mebni dünya için ahireti ve ahiret için dünyayı terk etmeyip velev kalil olsun her ikisi için sa'y etmelidir. İbrahim Ethem kuddise sırruhü terk-i dar ve diyar ve alem-i tecerrüd ve seyahati ihtiyar eyledikten sonra yine dünya için sarf-ı mesaiden ve areste olamayıp gündüzleri su çekip ra'y ederek aldığı ücretle taayyüş eder ve geceleri ta ibadet eylerdi. (S.85) Yani Allah-u azimüşşan li-hikmet bir kavmin adem-i tevfikini irade buyurduğunda onların beynine husumet ilka edip salah-ı hal ve maaşı mucib ahvalden

onları men' eder. Lakin mübaşeret olunan bir işten muntazır olan neticenin husulünden dolayı terk ve tatil etmeyip herhalde sabr ve teenni lazımdır. Şu'radan birisi Yani benim dünyada bit-tecrübe bildiğime ve anladığıma göre sabr için mutlaka eseri güzel bir netice vardır. Yani sabrın sonu selamettir ve arzu ettiği fiile bezl-i cedd ve cehd ve istishab-ı sabr edipte zafer-yâb olmayan nadirdir belki sabr eden kimse nail-i matlab olur demiştir.

Binaen aleyh bir işe mübaşeret olunduktan sonra mefhumu hilafında evvel işte sabr ve sebat etmeyip bir diğerine başlamak bir ağacı bir mahalle gars edip henüz esaslanmaksızın çıkarıp bir başka ve oradan da diğer mahalle götürmek evvel ağacın bâr avar olması şöyle dursun adem-i te'sisle kurumasını mucib olduğu gibi memuriyeti bırakıp ticarete ticareti bırakıp sanata aniden terkle yazıcılığa heves etmek devamsızlıktan ve meyusiyetten başka bir neticeye iktiran etmez ve edemez. Her ne işe mübaşeret edilirse evvel işte sebat etmek (S.86) Ve terki ve tefeyyüzünü ancak evvel işten beklemek lazımdır. Fakat mübaşeret edeceği iş hakkında istişare bahsindeki kayıt ve şurûta tevfikân evvel emirde erbabıyla bil-müşavere ona göre mübaşeret etmek hem de mübaşeret edeceği iş istidad-ı fitrisiyle mütenasib olmak icab eder. Öteden beri ahz ve i'ta ile mütevağgil olan bir zatın selk kitabına ve kitabetle meşgul olan birisinin ticarete sülûkundan bir netice-i hasene iktifat edemeyeceği gibi arzusu isti'dadıyla mütenasib olan işi bırakıpta hilaf-ı arzu diğer işe sevk edilen kimsenin fikri mübaşeret ettiği işe münhasır olmayıp arzu _ kalacağı ve bu da derdest bulunan işinin herçi bâd âbâd dekaik ve gavâmizine sarf-ı zihin edemeyeceğinden mentec-i meyusiyet olacağı der-kârdır. Efdal-i kesb ise ticaret ve hırsat ve zanaattır. Bununla beraber şer'an haram ve memnu' olan şeylerden ma'ada hiçbir iş maayibden değildir. Fakat bazısı bazısından efdaldır. Mesela ticaret ve hırsat ve zanaat ile hamallık cemallik müsavi değildir. Zanaat ve ziraat ticaret gibi esbab-ı maişete tevessül ile ihtiyar-ı teklif eden kulunu Allahu azimüşşan sever yani ondan razı olur mealini mutazammın olan hadis-i şerifi İbn-i Ömer radiyallahü anhümadan mervîdir. Müşar'un-ileyh işbu hadis-i şerifi rivayet ettikten sonra sizlerden biriniz esbab-ı maişete tevessül etmeyerek hanesinde oturup ya Rab beni (S.87) Merzûk ile duasıyla meşgul olmasın. Bilirsiniz ki Cenab-ı Hak semadan sîm ü zer yağdırmaz demiştir. Yani Cenab-ı perver-digâr alem-i asmandan sîm ü zer yağdırmaya kadir iken yağdırmaması matlaba vusul için esbabına teşebbüs olunması hikmetine mübtenîdir. Nasıl ki

asmandan baran-ı feyz-i resan nazil ve onun sebebiyle maâdin ve nebatat ve hayvanata nümüvv ve hayat hasıl olur demek oluyor ki semadan sîm ü zer yağıyor ise de baran sebebiyle yağmur şu halde matlabın saha-i husule vusulü esbabına tevessüle ve abistedir şu'radan birisi ani kesb-i rızık için bezl cedd ve cehd edip cihad gibi meşakkatli işlere saldır. Ta ki servet ve ganimete tesadüf edesin tehî dest olarak evlat ve ıyâl ile hanede oturmak bir emr-i kabihtir demiştir.

Hazret-i Ali radiyallahü anha bir kimse tembelliğe tabi' olsa hukukunu zayi' eder. Mealini meş'ur olan buyurmuştur. Müşar'un-ileyhin zıba'-ı hukuktan maksadı kesb-i rızıkta tekasül ve kusur eden kimse tehî dest kalıp hac ve zekat ve sadaka gibi ibadeti maliyeden ibaret bulunan hukuk-ı İlahi ve ittifak ve iaşesi üzerine vacib olan nefsi ile ıyâlinin hukukunu ifa edemeyerek zayi' eder demek olsa gerektir. (S.88) Yani temini maaş için kişinin üzerine mehma imkan-ı iktidarının sarf ve bezl etmek lazımdır. Ve kaffe-i mahlukatın ilahi olan Cenab-ı Halık-ı Teali hazretleri ise takdir eylediği mukadderatı kaza eder lakin abd kaderi bilmediğinden üzerine sa'y etmek lazımdır ve li-hikmet sarf-ı himmet edip ve sail tedarik maaşa tevessül ile memurdur demek istiyor. Ve Hükema yani iktidarının fevkinde olan işi deruhde ve tahammül ederek it'ab-ı fikr etme ve dünyada ve ahirette fevaid ve menafi' olmayan işi işleyipte izâa-i ömr ve evkât eyle ve her ne kadar izhar asar ved ve muhabbet ederlerse de zümre-i nisvana mağrur ve meftun olma ve ne kadar kesret ve vefreti olursa da mal dünyaya itimat etmeyip ancak bârî Teali hazretlerine ve sevk ve itimad ile demişlerdir.

(89) Yirminci Fasl Tefani Yani Ten-Perverlik Beyanındadır.

Hazret-i Ali radiyallahü anha yani tembellik bed hal olmaklığın miftahıdır. Ve acz ile havftan mütehassıl zaafın izdivacından fâka tevellüd ederek helakı intaç eder. Ve taleb ve sa'y etmeyen kimse nail-i amal olamayıp bu ise fesad müfzi olur demiştir. Yani hareket bais feyz ve bereket ve tedarik-i havacide tembellik helak ve felakettir. Ve kerân hırsızlıktır. Çünkü tilki tembellik saikasıyla ekl ü şürbü terk edip yatan arslandan hırlıdır. Hirfet ve sanat ittihaz edinmeyen otlanamaz yani kuvvet-i yevmiesini tedarik edemez demişlerdir.

Meal-i hadis sizler rızık ve havayic-i zaruriyeniz talebinde mübareke ediniz yani bu makule umura evvel neharde erkenden başlayınız zira sabah vakti tesviye-i mesalih için nehl-i amaldır demektir. Aciz olan genç ve kimsedir ki tedarik-i maaşta tedbiri az ve zenan gibi hanesinden çıkmayıp aled-devam hem-seriyle dem-saz olandır. (S.90) Mealini mutazammın olan akval-i hükemadandır. Edille-i mesrude ile tevani mezzum ve makduh ve teenni o nisbette makbul ve memduhdur. Zira tevani işe esbab-ı şurû'ı terk ve tatil ve teenni ise işe rıfk ve mülayemetle başlayıp avakıbını kerki gibi mülahaza ederek adem-i ta'cildir. Hükema yani avâkıb-ı umuru mülahaza ve mütalaa ederek mütevekkilen ale'llah mübaşeret eden kimse dehrin afat ve mesaibinden salim olur demişlerdir. Meali hadis rıfk ve mülayemetten nasibi ita olunan kimsenin hayırdan nasibi ita olundu ve rıfkta mahrum olan kimse hayırdan mahrumdur demektir. Zira metalib-i dünyeviye ve uhreviyeye neyl ve vusul ancak rıfkıdır. Ve rıfkın fıkdanı metalibden harmanı baidir. Hükema "yani umurunuzu rü'yete şurû'da ibtida ahval ve mukaddematını zabt ve tedarik ve ihtimal-i zaruri ihtimal-i faideye tercih ile mefhumunca acelesiz işe başlayınız demektir. Hadis-i şerifi mucibince avâkıb-ı umuru (S.91) Mülahaza etmeksizin evvel hatırla umura akdam etmek ağva-yı şeytandan olup mefhumunca harman-ı metalibi mucibdir. Lakin beş şey'ide iltizam-ı acele lazımdır. O da tezvic-i ebkar kaza-i deyun teşhiz-i meyt it'am-ı misafir tevbe min'ez- zenûbdur şu mezkuratta acele lazım olup tehiri mahâzîr-i adideyi müveddidir. (S.92) Yirmi Birinci Fasl Efdal Sanayi' ile İcra-yı San'atte olunacak Muamele Beyanındadır

Meal-i hadis ümmet-i icabetin rical-i mu'tilerinin amali yani sanat ve kesbi esvab dikmek ve nisvan-ı mu'tialarının kârı iplik örmektir demektir. Hatta Fahr-ı Kainat Efendimiz esvab ve na'leyn-i şeriflerini bizzat dikerler idi İdris aleyhisselam ile Hazret-i Lokma'nın hayyât oldukları Said bin Müseyyeb'den mervîdir. Sanatında dikkat ve itina etmeyen bir hayyâta hitaben Hazret-i Ali radiyallahü anha yani seni analar zayı' etsin terziler içinden eksik evvel tevbihiyle ipliği kıvrak ve muhkem et ve dikişin yularına dikkat ile yani hatt-ı müstakim üzere bir siyakta sıkıca dik uçları sökülüp saçaklanmasın için birbirine bitiştir zira Resulullah sallahu aleyhi vesselamdan işittim ki Allahu Teala yevm-i kıyamette hain-ı hayyâtı dikip ve hıyanet ettiği sevb üzerinde haşr ile teşhir eder buyurmuştur. Ve sevbin kırpıntılarını alıkoymaktan sakın ki sevbin sahibi onlar arasından ehaktır evvel (S.93) Kırpıntıları kar ittihaz etmeye gerçi şey'-i kalil ve naçiz ise de sahibine ver ta ki mükafat-ı hayra

nail olasin demiştir. Her bir sanat erbabının dahi icra-yı sanatta hatt-ı hareketi hadis-i şerif-i mezkurla muin ve icra-yı sanatta küreyve-i hıyanete sülük edenlerin sanatı nevinden bir nev' azab ile ta'zîb olunacakları müberhendir. Hükema yani sani' olmayan ve sanatın nîk ve bedeni fark ve temyiz etmeyen kesianın ehl-i sanatın imtihanına ve mahirine ve gayr-ı mahirini temyize memur olmak emr-i kabihtir. Çünkü mümeyyiz mümeyyizden a'lem olması kaidesine muhaliftir. Ve yani herkesin bir sermayesi vardır. Dellallık sermayesi ise kizb ve düruğdur demişlerdir. Şu halde dellallık sözüne emniyet ve itimad etmek ve ehl-i sanattan olmayan kimsenin sanayi' hakkındaki mütalaatını suret-i kafiyede telakki eylemek nedamet ile neticeleneceği şüphesizdir. Aksam-ı iddeye inkisam eden ashab-ı sanat ve ticaretin müşterilerine karşı vazifeleri bahsine gelince o da evvel emirde mefhumunca vecih beşuş kavlı-ı leyyin ile beraber her bir efal ve akvalinde sadık ve muamelatı usul dad-ı dostta muvafık olmak lazımdır. Çünkü müşterilere vecih abus lisan-ı haşin iraeşi ahz ve i'taya kesad ve kelamında ihtiyar-ı kizb ve düruğ müfzi-i fesad olacağı der-kardır. (S.94) Celb-i mebalîğ haram ve helal fikr ve haliyle bast-ı makâl-i desise meal ve çürük bir meta'nın metanet ve ciyadetini bit-te'min diğerinden ziyadeye fûruhtla müşteriye iğfal-i nasl-ı mezmum ise bir diğerinin müşterisini celb için enva' hayl ve desais istimali dahi o nisbette mekruhtur.

Sahibü'l beyt Edri: mefhumunca tacir ve esnaf pazar ahz ve i'taya vaz' ettiği emtiyanın mahiyet-i hakikiyesini beyanla huzur-ı müşteriye amade ve şer _ gösterdiği mesağ dairesinde re'sül-mâla zam edeceği ticaretle kaç verebileceğini ifade etmesi ve müşterinin dahi işine gelirse mubayaa edip mübahaseye girişmemesi levazım-ı terbiyeden ve bayi'in müşteriye iğra için hezar-ı yemin ile hilaf-ı hakikat ifadatı ve müşterinin dahi emtiayı diğerinden dün fiyatla olmak fikriyle sümme-ü tedarik makalatı noksani-i terbiyedendir. Yukarıdan beri beyan edildiği vecihle akd-i bey'in aksamı ve bayi' ile müşteriye ait vezai'fin enva'ı kütüb-i fikhiyede munderiç ise de adab-ı ahz ve i'ta bir kaide-i maneviyeye merbut ve savr-ı icraiyesi dahi evvel suretle mukayyed ve mazbut olduğundan bu babdaki maksad aslı bayi' ile müşteriye evvel kaide dairesine davetten ibarettir.

Binâberîn bayi'-i müşteriye karşı ne kadar elfaz-ı ihtiramiye icrasıyla hareket-ı ciddiyyet-kârane izhar eder ise müşteri tarafından da bit-tab' mukabele-i bil-misal

görecek ve tarafeyn şu alış veriştten memnun olarak meyanelerinde muarefe-i sabıka olmasa bile yeniden akd-i peyvend muhabbete sebep olacaktır.(S.95) Bilakis bayi’-i müşteriye iğraya ve çürük bir meta’ı elden çıkarmak için iğfale çalışır ve bu da müşteri nazarında zahir olur ise meyanelerinde ki rabıta-ı insaniyetin gerginleşmesini icab edeceği ve bu halin ma’kes his ve kubh olan levh-i dilden selb ve izalesi mümteni’ olup lede’l-şüyu’ tüccar ve esnafın kesr-i şeref ve itibarını mucib olacağı der-kardır.

Hülasa-i kelim her bir esnaf müşteriye karşı her halde sadakat ve ciddiyete riayet eder ise hem matlubeyi temin hem de icra-yı sanatta teveccüh edecek ukubet-i uhreviyeden nefsinin tahlis edeceği tabii ve aksini iltizam ise dünyevi ve uhrevi bais ve bal ve mesuliyet olacağı bedihidir. (S.96)

Yirmi İkinci Fasl Bayi’in Müşteriye ve Müşterinin Bayi’e Karşı Olan Muameleleri Beyanındadır

Pazarlık etmek ve taamina bakmak bahanesiyle bayi’in tabelasından derhal birisini alıp yemek ve şu muameleyi başka bayi’de dahi tekrar ve tatbik etmek kabîh ve bayi’ tehdid ve tekdir ve elfaz na-layika ile ta’zir ve aldığı emtianın bedelini sürüncemeye bırakmak suretiyle ta’zir akbedir. Cemiyet-i beşeriye efradının turuk-ı mütenevvi’-i ticarete tevessül ve hizmeti muhtelif ile tavaggul suretiyle takip edegeldikleri mesalik yek-diğere hizmet ve muavenetten başka bir şeyi olmadığına ve bu da emr-i celilinin nev’-i ben-i ademe tevdi’ ettiği bir vazife-i asliye bulunduğu mebni şu vazife-i insaniyetin icrası zımminde ebna-yı cinsinin levazım-ı zaruriye-i insaniyetini tedarik ve istimal ve ebna-yı cinsinden dahi muhtaç olduğu semen mebi’ ve ücret hizmeti istihsal için teklifat gûna gün ihtiyar eden esnafın parasını dolandırmak ve hedef-i tahkir ve tekdir ile hukuk-ı mukaddese-i insaniyetine taaddi ve bayi’in dahi emr-i celil-i mezkurun tefviz ettiği memuriyetini su-i istimal ederek çürük emtiayı elden çıkarmaya sa’y ile ebna-yı cinsini azrara tasaddi etmesi elbette istihsan edilmez

Bu makule bayi’ ile müşteri lisan-ı edebin muğayir-i adab görüpte istimar emsal eylediği elfaz muahezeye müstehaktırlar. (S.97) Mukaddemede beyan olduğu üzere nev-i ben-i adem mahlukat-ı saireden hacceten ekser olduğundan bil-cümle efrâd-ı insaniye hayvanat-ı saire gibi münferiden yaşayamayıp alâ meratibihim ebna-yı

cinsine itale-i dest-i ihtiyaçtan vareste olamamıştır mesela zencir-i alat-ı ziraiye ameline ve bu da ziraat muhtaç olup ahirin muavin ve icra-yı sanatta müşarikedir alat-ı ziraiye bulunmazsa ziraat ve hırsat ve zahîre olmaz ise icra-yı sanat düçar sekte olacağı ve şu suretle nizam-ı alemin olup ihtiyaçın dahi o nisbette teksiriyle gûna gün fenalık zuhur edeceği tabi'dir. Demek oluyor ki her bir ferd bilâ tefrik millet ve mezhep bir habl-i metin-i insaniyet ve ihtiyaçla yek-diğere merbut olup dünya daim oldukça bu rabitanın inhilal-pezîr olması gayr-ı kabildir.

Ashab-ı sanayiden hancı hamamcı aşçı kahveci berber gibi esnaf zatında nazif olmaları lüzumuyla beraber sirayet alil ve emraza sebep olmamak üzere alat ve edevatın taharet ve nezafetine ihtimam ve dikkatin derece-i ehemmiyetini takdir etmeyerek sirayet-i emraza sebebiyet verenler dünyevi ve uhrevi teveccüh edecek mesuliyet-i şedideden başka madam'ül-hayat-ı vicdani kendisini rahatsız etse gerektir çünkü sıhhat-ı umumiyeye nazır bulunan hususatta iltizam-ı dikkat bil-cümle efrâd- insaniyenin ebna-yı cinsine karşı mükellef ve mecbur olduğu vezaiyin birisi ve belki de birincisidir. (S.98) Herkesin vicdanı bu babda bir mikyas-ı sahih ve mükellef olduğu vazifenin daire-i matlubede icrası için nezafet kelimesi sehl'üt-tatbik bir kısta-ı sarihtir.

İnsanın ulviyet-i fitriyesi hasebiyle haşerat-ı makulesi gibi asar-ı süfliyetle telezzüze tenezzül etmeyecekleri mukteza-yı hilkat cibilliyettendir ancak cüz'i bir kusurun edeni bir dikkatsizliğin vehim neticeler tevlîd edeceği umur-ı bedihiyeden olduğundan her bir esnafın sadakat nezafet zuhurat kelimelerini esas'ül-harekat edinmeleri lazımdır ki sadakat her işin mebnası olup esas'ül-metin ve raşin olmaz ise Mefhumunca bina-yı kesb ve ticareti tevehhün ve ezdaddan olan ulviyet ve süfliyet hiçbir zamanda hiçbir vecihle içtima' etmeyecekleri cihetle mürtekib süfliyet mertebe-i ulviyet-i insaniyetten inhitat ile menzele-i rezile-i hayvaniyete tenezzül edeceği iki kere iki dört gibi hakikat-ı riyaziye kabilinden emr-i malumdur.(S.99)

Yirmi Üçüncü Fasl Def'-i Havf-ı Mevt Beyanındadır.

Nazm-ı celili mucibince muhakkak'ül-vuku' olan mevtten havf ya mevt-i hakikiyi bilmeyip ba'de'l-mevt bedeninin çürüyüp terkibi münhal olarak ruhu bil- külliye batıl olacağı zehabından veya alemi baki zan ederek vefatıyla kendisinin alemde

bulunamayacağı fikr mevhumundan veya mevt için alem-i emrazdan başka alem-i azim olması zannında veya istihfaf edeceği mansıb ve mal ve evlat ve ıyâl mülahazasından inbiâs edip bunların kaffesi ise ber-vechi ati efkar-ı batıla ve kazaya-yı mevhumeden ibarettir şöyle ki

Mevt nefis demek olan ruhun vakt-i merhununda alatını terk-i istimalden başka bir şey değildir ruhun alatı ise heyet-i mecmuası itibariyle beden ıtılak olunan cevârih ve azadan ibarettir mesela makule mahsusa teşbih ile sani'in terk-i alat etmesi akibinde müteharrik bir makinenin tatil-i hareketi gibi ve hem de ruh-ı zıddi olmayan bir cevher-i nurani-i gayr-ı cismani olduğundan ruh için butlan ve fesad mutasavver olmayıp ancak cevher-i ruh zat ve havâsı ve afal ve asarıyla meyanelerinde zıddiyet edecek ve merkez-i aslisine avdetle saadet-i ebediyeye vasıl olacaktır yani zıddi olmayan cevher-i ruhun hevheve fena-pezîr olması için ihtimal olmayıp yalnız beyan (S.100) zat ve havâs ve afal ve asarıyla meyanelerinde zıddiyet bulunan cevher-i cismani olan beden ile nisbet ve izafeti batıl olacaktır zira mefhumunca her şeyin fena-pezîr olması zıddı itibariyledir mesela cevher-i cismani olan su zıddı bulunan buhar ve havaya inkılâb ederek a'raz havasıyla cevher-i aslisi olan suyun ve keزالik hava dahi zıddı olan su ve ateşe inkılâb ederek cevher-i aslisi bulunan havanın batıl olması gibi lakin cevher-i ruhun hiçbir vecihle olmadığından zatında tagayyür ve istihaleyi kabil olmamakla butlan ve ademi mümteni' ve müstahildir. Bu ciheti biraz daha izah etmeliyim ki tamamıyla hakikat tezahür etsin şöyle ki vücud-ı insanı teşkil eden eşya-i eczadan ruh demek olan nefis-i ecsama ve ecza-i ecsama ve keزالik a'raza külliyyen mübayin olduğuna binaen cism ve cisme târî olan a'raz gibi tagayyür ve istihaleyi kabil olmayıp kelal ve fütur ve noksan ve kusur ariz olmaksızın kaffe-i eşyayı bil-seviye idrak eder. Her bir cisim için kendisine mahsus bir şekil ve suret vardır ki şekl-i hazırından tamamıyla müfarakat etmedikçe suret ve şekil ahiri kabil değildir. Mesela bir şekil müselles şekl-i hazırından müfarakat etmedikçe şekl-i merba' ve muhammes ve kabil olmadığı gibi bir resim bir heykel suret-i hazırları zail olmadıkça savr-ı ahiri kabul etmez.

Bir şeklin ahire ifrağı halde şekil evvelden eser kalır ise şekil (S.101) muhtelif olup her biri şekl-i tam olamaz lakin nefis tamamıyla bunun ma'kusıdır zira nefis-i mahsusat ve makulattan sur-ı eşya-yı muhtelifeyi sur-ı evveli zail olmaksızın tamamen ve

kamilen kabil olmasıyla beraber kabul ettiği sūr ve eşkal-i muhtelif mahfaza-i nefsten hiçbir vecihle zail ve kuvvetine zaaf ve fütur noksan ve kusur hasil olmayıp bilakis ulum-ı tecrübeye husulüyle tezayüt eder. İşte şu hasse efal ve havas ecsam külliyyen mübayin olduğundan bil-zarure nefis-i insanın cism ve ceza-i cism olmadığı sabit olur. Nefsin arz olması ise bî-tarik'il-evveli sabittir. Zira arz bizatihi kaim ve hasil olmayıp daima cisme mahmul ve muhtaçtır. Bununla beraber nefsin i'razı kabil-i etemm ve ikmal suretinde hamil olması cismin hamil olması gibi değildir. Çünkü şekl-i hazırlıktan müfarakat etmedikçe şekl-i ahiri gayr-ı kabil olan cism tûlen arzan umkan kabil-i inkısam olmak üzere tarif olunduğu halde cevher-i ruhta salif'ül-ifade eb'ad-ı selase mutasavver değildir. Nasıl ki elvan ve tuûm ve ravayih eb'ad-ı selase-i mezkûre ile tasavvur ve tarif olunamadığı gibi keyfiyat-ı hazırlarıyla bazısı bazısını kabil olduğundan bunlarda cisme mübayindir. Mesela hîz ve ehadde kırmızı yeşilli ve beyaz siyahı ve ekşi tatlıyı kabil olduğu gibi nefis dahi sūr ve eşkali kabildir. Fakat nefis sūr-ı eşkali etemm ve ikmal surette kabildir. Yani şu kabul-i elvan ve tuûm ve revayihin eşkal-i ahiri kabulü gibi değildir. Mesela beyaz siyahı kabildir. Fakat şu kabul beyazın tamamıyla zevaline müteveffiktir. Lakin nefsin eşkali kabil olması eşkal-i evvelinin zevaliyle değildir. (S.102) Cevher-i nefis ulum-ı havâstan ahz ve telakki eder. Denilir ise bu da batıldır. Zira cevher-i nefis her ne kadar ekseriyetle mübadi-i ulum-ı havâstan ahz ederse de cevher-i nefis için havâstan başka mübadi-i ulum vardır işte bu mübadi ile ittifakat ve ihtilafatı idrak eder. Mesela kuvve-i basirenin sadık veya kâzib olduğuna hüküm etmek cevher-i nefsin kendine mahsus olan mübadi-i akliyeden aldığı ulum-ı iktizasından olup bu babda havassın muavenetine muhtaç değildir. Cevher-i nefis havâssın hata ve sevabına hakim olması mübadi-i akliye ile olunca akla muhtaç olup ihtiyaçtan vareste değildir. Denilir ise akıl nefsten başka bir şey değildir k, bu sual vârid olsun çünkü akıl ve âkil ve makul başka başka şeyler olmayıp şey-i vahidden ibarettir işte bununla cevher-i nefis ekser eşyada havâssın hatasını zahire ihraç eder. Mesela hasse-i basıra küre-i şemsi yalnız bir kadem-i arzında müşahede ettiği halde nefis-i bürhan akli ile küre-i şemsin küre-i arzdan nice bin kere büyük olduğunu ve kezalik müstedîren tahrik olunan bir şeyi kuvve-i basıra bir müdevver halka şeklinde gördüğü halde hakikatte halka olmayıp sūr-ı tedvir ve tahrikten mütehassıl bir daire-i mevhumeden ibaret bulunduğunu idrak eder. Ve hasse-i zaika hal-i marazda tatlıyı acı bularak galat edip nefis ise esbabını istihraç ile zaikanın hatasını red ederek küre-i şemsin büyük olması ve dairenin hakiki daire olmayıp bir daire-i mevhumeden ibaret

bulunması (S.103) Ve tatlının merareti hal-i marazdan eylemesi gibi ahkam-ı sahihayı idrak ve istihzaç ile hükm eder. Hasse-i lamise ve sâmia ve şâmede dahi böyledir. Şu halde havâs-ı mahkum-ı aleyh ve nefis hakim demek olup hakim ise rütbeten mahkum-ı aleyhten a'lâ ve efdal olduğu bedihidir.

Velhasıl nefis ittılak olunan cevher-i ruh ne cisimdir. Ve ne cüz'i cisimdir ve ne de arzdir ve ne ulumu havâstan almıştır belki havâsa bir vecihle muhtaç olmayarak kendüye mahsus olan mübadi-i akliye ile kaffe-i eşyaya hakimdir. Ve bir cevher-i cismani-i nurani olmak hasebiyle salif'ül-beyan zat ve havâs ve ef'âl ve asarıyla meyanelerinde zıddiyet-i kamile bulunan bedenden behemehal müfarakatle alem-i aslisine avdet edecektir. Ama bedenın çürüyüp terkinin inhilaliyle zatının bil- külliye batıl olacağı zehabı ise cehlden başka bir şey değildir. Bunun ne kadar vahi bir fikir olduğunu takdir için ilim lazımdır. Cehl-i nefis için bir marazdır ki bu marazdan halas olup rahat-ı sermediye ve lezzet-i ebediyeye nail olmak ancak ilimle hasıl olur.

Hükema şu hakikati teyakkun ederek terk-i meşâğil diniye ile tahsil-i ulum ve fünuna hasr-ı evkât etmiş ve mal ve servet ve lezzet-i hissiye-i faniyeyi terk ile lezzet-i bakiye istihsaline gayret eylemişlerdir. İşte mevt terk-i meşâğil-i diniye ile dar-ı faniden dar-ı bekaya intikal demek olduğundan ne havf ve telaş edecek bir keyfiyet ve ne de butlan-ı nefsi icab (S.104) edecek bir halettir. Binaen aleyh Hükema birisi iradi diğeri tabii olmak üzere mevt iki nev' olduğu gibi hayatta iradi ve tabii olarak iki nev'dir sırımca mevt iradi-i nefsi şehvattan men' ile imateden ve mevt tabii ruhun alem-i aslisine avdet için bedenden mufarakatından ve hayat-ı iradi-i me'kûlât ve meşrubat ve melbûsâtta yalnız hacet miktarı tedarikten ve hayat-ı tabii maraz-ı cehlden halas ile ulum-ı hakikiyeden bil-istifade beka-yı nefis-i sermediyeyi tahsilden ibarettir demişlerdir. Eflatun yani nefsi mevt-i iradi ile imate ve hayat-ı tabii ile ihya ile demiştir. Şu halde mevt-i tabii için havf ve telaş şöyle dursun bir an akdem-i merci' aslı olan ufk-ı a'laya müracaat ve muvasalat için vukuunu temenni etmek lazım gelir.

Daha vazih tabir ile insan tarifiyle muarrefdir demek oluyor ki mevt tarif-i insanın mütemimmi olup mevt ile tamam ve kemal-i hasıl olacaktır çünkü her şey hadden ve had dahi cins ve fusûlden mürekkep olmakla insanın cinsi hayy ve fasılları nâtik ve meyt olmasına ve her bir mürekkebin terkinine inhilali kazıye-i müslimeden

bulunmasına nazaran bil-zarure sabit olur ki hadd-i insan terkibi olan cins ve fusûle (S.105) inhilal eder bununla beraber salîf'ül-beyan mevt tarif-i insanın mütemmimi bulunmak ve her şeyde tamam ve kemal-i makbul ve muteber olmak nokta-i nazarından mevtten telaş ve tehâşî noksana muhabbet demek olur nasıl olmaz insanın tamam ve kemal-i mahiyeti ve melekût-i asliyesine sayrureti ve ezdad ve ağyardan halas ile ervah-ı tıybe meyanına dehaleti ancak mevt iledir binaen aleyh ruhun bedenden mefarekatini arzu etmemek civar bâri tealiye adem-i muhabbettir ki bu ise maazallahu teali şekavet alameti olmasıyla beraber fena ve zevali nassan sabit olan lezaiz-i faniye-i dünyayı istidame ve istibka olup bu da temenni-i mahalden başka bir şey değildir. Ama mevt için elem-i marazdan başka elem-i azim olduğu zannı dahi sırf mahsul-i vehm ve hayalden ibarettir çünkü elem-i eser ruhu kabil olan hayy içindir kendisinde eser-i ruh olmayan cisim için bir güna hiss-i tesir tasavvur olunamaz yani beden ancak eser-i ruh ile müteessir hücr ve şecr gibi kendisinde eser-i ruh bulunmayan cisimde ne hiss-i tesir ve ne de eser-i teellüm olabilir. Şu halde mevt beden için gaşy ve nevm gibi gayr-ı mahsus bir hal olduğu tezahür eder ba'del-mevt ikâb-ı havf için mevtten havf ise mevtten havf olmayıp belki azab ve ikabdan havftır şöyle ki ruhun bedenden ayrılarak alem-i keşşafetten hurûcla alem-i nuraniyetine rücû' ettikten sonra ruhun alaik-i dünyadan bil-külliyeye fekk-i rabıta edemeyip ruhla beraber bir şeyin bekasını itiraf olup bu da cürm ve isyandan ibarettir. (S.106) Yani müstahak-ı ikâb olacak zünûb ve ef'alın ruhtan ayrılmayıp ta bi-mahşer takip etmesidir bunlara ise tevbe ve istiğfar lazım gelirken ukubet-i uhreviyeden tahlis fikriyle behemehal vuku'u meczum ve mu'tekad olan mevtten havf hiçbir faideyi müfid olmasa gerektir zira mevt lâ-muhale vaki' olacak ve taht-ı ikrar ve itirafında bulunan cürm ve isyanıyla kalacaktır binâberîn isti'fa-yı kusur ile seyiyatı hasenata tebdil ve ahlak-ı reddiyeyi ahlak-ı haseneye tahvile çalışmaktan başka çare yoktur. Mevt havf-ı mansıb ve mal ve evlad ve ıyalden istihlaf edeceği şeylerden ise bunların cümlesi umur-ı kainedendir her bir kainin fasid olduğu kaziyesi bir kere teslim ve tasdik olunduktan sonra bunlar için mevtten havf etmek fasidin lâ ve kainin lâ- yekûn olmasına yani hem olmak ve hem olmamak gibi ezdadın içtimama muhabbet olmuş olur varsın öyle olsun denilir ise kainat meyanında kain olup zatının lâ- yekûn olmasına muhabbet-i bil-zarure fesad-ı zatına muhabbet olmakla bu da hiçbir hatır akla hutur etmeyen bir keyfiyettir cevabı verilirMama fi hâbâ ve ecdadımız fevt olmasa idi vücud bize müntehi olmaz ve intihası

teslim olunsa kesret-i tenasül ile ruy-ı arz benî Ademi istiab etmeyip can kavmi zamanında olduğu gibi dünya fesadıyla mâlâ-mâl olur idi

Şu halde mevt bir nimet ve adalet-i İlahiyedir hayat-ı ebediye temenni-i mahaliyle mevtten havf-ı adalet bârî-i tealiden havf demek olduğundan hatr-ı azimdir. (S.107) Velhasıl hakikat-i mevt ruhun bedenden mufarakatından ibarettir ki şu müfakat ruhu müfsid olmayıp beden mabe'l-terkibini müfsiddir ama cevher-i ruh hülâsatü'l- insan olduğundan daim ve bakidir. Cevher-i ruh cisim değildir. Ta ki ecsama lazım gelen tebeddülât ve tagayyürat-ı ruha da lazım gelsin. Cevher-i ruh cisim olmadığından mekana muhtaç olmadığı gibi zamana da muhtaç değildir. Ancak ruh bu alem-i keşifte havâs ve ecsam ile iktisab-ı kemalat ettikten sonra sicn-i zulmet-i ecsamdan halas olup kurb-ı hazret-i mevlada alem-i şerif-i nuraniyetine avdet ve rücû eder. Ebu'd-Derdâ radiyallahü anh mevt mümin için her halde hayırlıdır. Çünkü Cenab-ı Bârî-i Teali Kur'an-ı Kerimde buyurduğundan mümin olan kimse mevt vasıtasıyla vasıl-ı dar-ı naîm ve dahil-i cinanın rabb-i kerim olacaktır demiştir. Ve hazret-i ale'l Murtaza radiyallahü anh Ebu Zer Gıfari'ye ya Eba Zer kabristanı ziyaret bais tezekkür ve gusl mevti calib-i rikkat ve salavat cenaze mucib mahzuniyet ve hüzün ise badi-i istiğrak derya-yı rahmet olduğundan bunlara müdavemet ve esna-yı leylde ziyaret-i kuburun mücânebet ile buyurmuştur.

Mervîdir ki Ömer bin Abdülaziz defn olunurken kabrinin üzerine cevvi semadan bir varaka düşmekle alıp okuduklarında "Bismillahirrahmanirrahim" muharrer olduğu görülmüştür. Hasan bin Sabit kucağında bir sabiye bal ile kaymak it'am etmekte iken alel ve emrazdan (S.108) sahil ve salim olan sabi-i merkum bir sayha-i akibinde düşüp fevt olmakla Hasan bin Sabit şu ebyâtı bil-irtical inşad eylemiştir. Meal-i nasihat iştimali ey müddet-i mahdude-i hayatına ma'zur olan yazık sanki ne vakte kadar balin-i gaflette kalacaksın meydan-ı sıhhat ve ferahta mutlak'ul-inân iken a'mal-i hasene tedarikine çalış gerçi sen hal-i sıhhatte iken hayat ümidinde bulunursun lakin kaymak ile balık nuûmet ve halaveti arasında muhtefî meraret-i mevt ansızın gelir. Gelir ve şehd ve zübd hilaf-ı tabiat semm-i katil olur demektir.

Ebu'd-Derdâ radiyallahü anh bir cenazeyi takip ederken birisi bu mevti kimdir deyû sual etmekle yani meyt sensin eğer sen meyt olmayı kerih görür isen benim cevabımı

vermiş ve bununla mazmununca herkesin akıbetinin mevt ve her bir umranın harab olacağına remz ve işaret eylemiştir. İbn-i Mülcem mel'ununun cerhinden sonra emr'ul-mü'minîn hazret-i ale'l Murtaza radiyallahü anh hal-i ihtizarda iken bir aralık açılıp buyurmakla nezdinde bulunanlar müşar'un-aleyhten istizah makâl ettiklerinde işte şu bais icad-ı alem sallahu aleyhi vesselam ve sadikim Cafer Tayyar ve şu amme mükerremim hemzedir diyerek her birine (S.109) ayrı ayrı işaret ettikten ve işte ebvab-ı semavat açıldı melekler nazil olup va'd-i İlahiyi tebşir ediyorlar. İşte cennat-ı aliyatta benim makamım şudur ve etrafı hurilerle muhat olan şu makam zîbâda hazret-i Fatımatü'z-Zehra'nındır Kur'an-ı mübinin buyurduktan sonra azm dar-ı beka eylediği nezd-i müşar'un-ileyhte bulunan Esmâ binti Umeys radiyallahü anhümeden mervîdir.

Harun Reşid'in dildadelerinden bir cariyenin vuku'-ı vefatıyla fevkalade me'yus ve mükedder olduğu bir zamanda bir nedimi huzuruna girip ya emir'ül-müminin bu kadar teessür ve teessüf becâ değildir. Zira nefis bî-huzur olunuyor diyerek teslim-i sadedinde bulunduğu sırada sus mashara mübtela olduğum âlâm-ı firakı görmüyor musun yazık ben her kimi sevdimse vefat ediyor dedikte mazhak merkum ya emir'ül-müminin rica ederim beni de sev de bende vefat edeyim demekle Harun Reşid dıhk-ı firâvân ile ta'dil-i teessürat eylemiştir. (S.110)

Yirmi Dördüncü Fasl Hüznü İcad Eden Esbab ile Suret-i Def'i Beyanındadır.

Hüzün ahiret için olursa memduh dünya için olursa makduhdur. Hüzün insan için zaruri ve tabii olmayıp mücerred fakat mahub fevt-ı matlub için arız olur bir elem-i nefsanidir. Bunun sebebi ise insanın dünyada shevat-ı nefsaniye ve metalib-i cismaniyeye hırs ve fevt ettiği umura hasretten ibaret olduğuna bina-i fevt-i matlubat fakat mahubat için mahzun ve mükedder olarak güya matlubat ve mahubatını istihsal ederse ile'l- ebed nezdinde baki ve sabit olacak zan ve zehabında bulunur. İşte bu sebepten hüzün ve keder târî olur. Halbuki hakk'el-insaf mülâhaza edilirse alem-i gün ve fesadda bulunan kaffe-i eşya için hiçbir vecihle devam ve beka olmayıp ancak mahsul-ı akıl olan a'mal-i hasene baki olduğundan akl-ı selim ne fani olan metalib-i dünyaya heveskâr ve ne de fevt ve fakdı mucib hüzün ve ekdar olup himmetini mahubat-ı bakiye tahsiline hasr ve devam ve sebatı olmayan eşyayı faniye tedarikinden fikrini kaşr eder. Denes-i dünya tabir olunan servet ve gına husûlünde

akl-ı selim ashabı derhal ta'rifatı dairesinde vücûh-ı bere sarf edip (S.111) ancak def'-i cû' ve setr-i avret edecek miktarı nezdinde tevkif ile cem' ve iddihar-ı teksir ve tekessürüyle iftihar etmez. Yani indinde vücuduyla ademi siyyan olup tezayüdüyle memnun olmadığı gibi tenaküsüyle de mahzun olmaz. İnsan bu vecihle hareket ederse hüznün ve kederden emin olur vel-ahzen daiminin taht-ı tesirinde kalır zira bir mukteza-yı nizam alem-i insan her zaman tevali-i fevt matlub ve teakub fakat mahbubun memurri olduğundan ebediyyen mahzun ve bulduğuna razı olmak ve fevt ettiğine mahzun olmamak gibi adet-i cemileyi kendisine şî'ar edinirse dareynde mesrur ve memnun olur. Nassın metalib ve maâyiş-i muhtelifesi bir kere peş nazar-ı teemmüle götürülüyorsa herkes kendi sanat ve ticaretini beğenip sairlerinin sanat ve maişetini beğenmediği ve herkes kendi sanatından müstefid olduğu görülür. Sanayi-i muhtelifenin kaffesi ceyd ve cümlesi redi değildir. Bununla beraber sanayi-i reddiye ashabı sanayi-i ceyde için tahassür ve sanayi-i ceyde ashabı dahi daha ceyd sanat-ı tedarikini tahattur etmeyip nazm-ı celili mucibince herkes kendisini musîb diğerini muhtî zan eder. Şu halde bir emrin bir matlubun saha-i husule adem ve naşi izhar-ı asar hüznün ve keder kar-ı akıl değildir. Nasıl ki emr-i matlub herkeste olmadığı halde mahzun olmuyorlar. Mesela alim ve zengin olamadığından yahut evlad ve akrabasının vefat ettiğinden dolayı mahzun olan kimse ahval-i nassa bir kere nazar ederse binlerce alim olmayanları ve milyonlarca fakir (S.112) olanları ve evlad ve akraba ve asdikası vefat edenleri müşahede ederken bunlarda kendisi gibi mahzun ve mükedder olmaları icab ederken bilakis şenn ve şatır olup alim olmayan kimse mahzuniyet şöyle dursun kendi halinden memnun ve fakir olanlar dahi zenginlerden daha mağbut bir surette merzuk ve akraba ve evladı vefat edenler dahi sairlerine bakıp müteselli olarak mesrurdurlar. Çünkü insanın ihtiyacat-ı zarurisi hayvanat-ı saireden ekser olduğundan insan için hiçbir zamanda hiçbir vecihle tamam ve kemal mutasavver olmadığından her zaman ve zaruret ve maraz ve sıhhat gibi hadisat-ı dehre maruz olmasıyla beraber madam'ül-hayat başkasının muavenetine muhtaç olup bâ-y ve küda ve nadan ve dâ-nâ bir habl metin ihtiyaçla yek diğerine merbut olarak hiç birisi ihraz mükemmeliyetle ihtiyaçtan vareste değildir benî Adem ihtiyacat-ı dünyeviyeden müstağni olsa idi acz ve ubudiyetini ferâmûş edip izhar-ı kibir ve gurur edeceği hilkat-ı vataniyetinde merkez bir haslet-i tabiiye idi. Binaen aleyh cenab-ı perver-digâr alem-i beni ademi dünyada ihtiyacat gûna gün ile mübtela etmiş ve bu da benî Ademin acizeyn ve muhtacîn olduklarını bildirmek hükmüne mübtteni bulunmuştur. Demek

oluyor ki hüznü tevlîd eden esbab-ı mezkûr şahs-ı vahide mahsus ve münhasır olmadığından bu babda nasdan bil-temiz evlad ve akrabasının vefatından ve gına ve servet ve ilim ve faziletin âdem-i husulünden nâşî mahzun ve mükedder olmak doğrudan doğruya nâ bi mahaldir. Zira anifü'l-beyan her bir ferd-i âferîde bu misillü havadisten azade değildir. (S.113) Mamafih ilim ve gına gibi evsafı caiz olmadığından dolayı mahzun ve mükedder olan kimse mutlaka bu hasaili bir başkasında görmüş ve kendisinin hasail-i mezkûreden behre ve nasibi olmadığından kederlenmiş olacaktır bu ise hasedden “tafsilatı birinci babın ikinci faslında mürur etti” başka bir şey değildir. Mahsud olan hasail-i mezkurenin hâsilde husulü ya mümkün veya mümteni'dir. Mümkün olduğu surette evvel hasletin mahsudda bekasıyla mislini temenni ederse gıpta demek olduğundan bunda çendan beis yoksa da o nimetin kendine vusulü ister mümkün olsun ister mümteni' Mahsud ile rütbeten siyyan olmak üzere evsaf-ı mezkurenin mahsuddan zevalini talep mahsudun şerre mülaki olmasını talep demek olduğuna ve mahsud olan kimse hâsidin ya düşmanı veya dostu veya tanımadığı olmaktan hali olmayacağına nazaran bir kimse düşmanı hakkında şer talep ederse muhib şer demek olup şerre muhib olan kimse ise şerir olduğu bir zamanda bilmediği bir kimse hakkında şer talep eden kimse eşerr ve esva' olmuş olur. Dostunun nail-i hayr olduğunu arzu etmemek ise şerre mülaki olmasını temenni demek olduğundan bu şerre muhabbettir ki bunların kaffesinin neticesi hâsid hakkında müeddi ve hamid ve mazarrat olan hakd ve hasedden münbaistir. Cenab-ı Hakk ıslah buyursun. (S.114)

İkinci Bab-ı Vezaif-i Diniye Beyanında On Altı Fasıldır

Birinci fasl enis-i hakiki ancak cenab-ı perver-digâr-ı alem hazretleri olduğunun beyanındadır.

Hadis-i kutsisi muktezasınca hazır ve sefer ve nev' ve yakza ve maraz ve sıhhat gibi hâlânın kaffesinde kalb ve lisanı ile cenab-ı halık-ı teali hazretlerini zikr edenlerin Allahu azimüşşan celis ve musahibidir. Ve hadis-i kutsisinde dahi kulum sen beni sır ve aleniyetinde zikr ile dua edersek icabet ederim buyurmuştur. Hadis-i kutsisinin meali dahi kulum sen beni riyadan âri olarak hulûs-ı kalb ile zikr edersek amelin miktarınca ecir ve sevap i'tasına ederim eğer sen beni tazim ve iclal için bir cemaat huzurunda mürselin ve melaike-i mukarrebîn huzurlarında zikr ederim eğer sen bana

ihlas ve ictihadla takarrübe sa'y edersek bende sana tevfiik ve hidayetle takarrüb (S. 115) ederim. Sen ihlas ve içtihadı tevfiir ettikçe bende tevfiik ve hidayeti teksir ederim demektir. İşbu hadis-i şerif cenab-ı hakkın kulları hakkındaki derece-i fazl ve keremini mutazammın ve zat-ı ecl ve alasından başka kullarına celis ve enis olmadığını mu'lindir. Emr-i dinde müsavi-i ahvalinden dolayı kalben mahzun ve mükedder olduğunda cenab-ı Erhamür-rahimin hazretleri melaz ve merci'ndir. Çünkü cenab-ı sani'-i âlim hadis-i kutsisinde buyurmuştur. Binaen aleyh Allahu Zülcelal hazretlerini hak marifetle bilenler cenab-ı hâlıkı her hal ve muhalde enis ve celis ittihaz edip kaffe-i mahlukattan mücânebet ederler. Şu'radan birisi bu manayı ifade için Ebyâtını inşad etmiş ve terk-i alaik-i dünya ile cenab-ı Erhamür-rahimin hazretlerine rabt-ı kalbin semere-i lezizesine remz ve işaret eylemiştir.

Meal-i ebyât hazret-i sadık- ekber radiyallahü anhin kul sadıkanesi müeddasinca ben cenab-ı sani'-i alemi hak ma'rifetle bildiğim bir zamandan beri Cenab-ı Allah'ın asar-ı azamet ve ceberutundan (S.116) başka bir şey görmüyorum mecmuû bir zıll-i hayalden ibaret bulunan mahlukat-ı mevcudadan her neye nazar etsem cenab-ı bâri-i teali hazretlerinin asar-ı kudret ve azametini müşahede ediyorum. Cenab-ı hakkın varlığını birliğini şerih ve şebihten veled ve vâliden münezzehten ve mukaddes olduğunu lisan-ı hal ile tasdik ve takrir etmeyen bir şeye tesadüf etmek benim için memnu'dur. Ve salt ilallaha nail olduğum bir vakitten beri ne mahlukattan ve ne de aziz bildiğim merg canımın kafes-i tenden hurucundan asla havf ve telaş etmem çünkü dünyada maksad-ı aslı olan nimet ve salta nail ve civar-ı rahman ve rahime vasıl olduğum demektir. Hazır münasebet var iken takdis-i bari-i teali hakkında ehl-i sünnet ve cemaatin mezhebini beyan ve ol babdaki edilleyi dermeyan etmeliyim ki nev'-i benî Ademin daire-i mahdude-i beşeriyeti anlaşılın ve vecibe-i ubudiyetin icraatı sahabe ve tabiinin esas itikadları üzerine bina edilsin.

Çünkü müellifin necat'ül-mükellefin namındaki eserinin bahs-i mahsusunda tafsilan beyan olunduğu üzere hadis-i şerifi mucibince Cenab-ı sani'-i âlemin varlığına birliğine şerik ve şebihten veled ve vâliden zaman ve mekandan münezzehten olduğuna yakinen iman etmek lazımdır. Fakat gene hazret-ı mevlayı istiknah için kürdabe-i it'ab fikre vülûc ve husule-i beşeriyenin isti'ab etmeyeceği bir emr-i hatar- nakı iltizam ederek daire-i mahdude-i beşeriyetten hurûc etmek dünyevi ve uhrevi nice mehalik ve

mahâzîri dâidir. (S.117) İsbât-ı sani' hakkında İslam İmam-ı Gazali'nin dahi tahkiki üzere mezheb-i selef yedi esas metin üzere müessestir. O da takdis ve tasdik ve itiraf-ı bil-acz ve sükût ve imsak ve kef ve teslimdir. Ama takdis cenab-ı sani'-i âlemi cismiyetten ve cisme arız ve hâdis olan bil-cümle hâlâtta tenzihtir. Mesela Kur'an-ı mu'ciz'ül-beyanda ayet-i kerimesiyle hadis-i şerifinde vaki' yed-i kelimelerini mana-yı lügavisine atıf ve tahmil ile mezheb-i sahabe ve tabiine karşı zinhar da nâ-refte-i muhalefete süluk etmemelidir. Çünkü yed kelimesi iki manaya ittılak olunur ki birisi lahm ve azim ve cild ve asabdan mürekkebe bir cism olup bu da tûlen arzan umkan kabil-i kısmet olan uzv-ı mahsustur. Ve birisi dahi uzv-ı mahsus manasını müfîd olan yed kelimesi mana-yı ahir için istiare ve istimal olunur ki mesela terkihibinde bir belde-i cesimenin uzv-ı mahsus olan yedde girip yed-i zarf bu beldenin mazruf olması aklen müsteb'ad ve müstahil olduğundan terkihib-i mezkurda vaki' yed kelimesi vaz'-ı aslisi olan uzv-ı mahsus manasında müsta'mel olmayıp belki mana-yı ahirde müsta'mel olduğu münfehim olur. Kezalik nazm-ı celilinin mazmun münifince fevk kelimesinin mana-yı lügavisi olan birisi a'lada diğeri süflada olmak üzere bir alimin diğeri alime nisbeti olmayıp belki her alimin bidaa-i ilmiyesinden ziyade (S.118) bidaaya malik alim olduğunu i'lam olduğu gibi “ el üstünde el vardır arşa çıkıncaya kadar” durub-ı misalinde dahi üst kelimesi mana-yı lügavisinde müsta'mel olmayıp belki kol mezkur herkesin şeref ve meziyeti ve derece-i haysiyeti siyyan olmayıp birisi mufaddel birisi mufaddıl-ı aleyh olmak itibarıyla “nazm-ı celili mucibince derece-i olduklarına remz ve işaret içindir.

Yoksa bir alimin fevkinde bizatihi bir alim onun fevkinde de ila nihâye diğeri alimler verilmemiş ve ellerinde arş-ı rahmana müntehi oluncaya kadar birbiri üzerine istif edildiği işitilmemiştir. Nasıl ki bunlar lehlerine münasib bir manada müsta'mel iseler nazm-ı celilinde vaki' yed ve fevk kelimeleri dahi zat-ı ecl ve a'lanın şan-ı uluhiyetine layık bir manada müsta'mel olduğu zahirdirLakin hata havfından nâşî bunların müsta'mel oldukları maninin ta'yini için uğraşmak nâ bi-mahaldir. “Filan zat-ı selim maarifin derece-i a'lasına suûd etmiştir denildiğinde bu terkihibin mana-yı zahirisine göre maarif bir nerdiban olarak evvel zat hatve hatve evvel nerdibanın derece-i müntehasına çıkmıştır manası kimsenin hatır ve hayaline gelmeyip belki terkihib-i mezkurdan evvel zatın sa'y-i beliğ ile ulûm ve fûnûn-ı mevzuayı sırasıyla ve layıkıyla tahsil ve taallüm eylediği manası münfehim olacağı iki kere iki dört kabilinden bir

hakikat-ı zahir ve mütebadir olur. (S.119) Zira cenab-ı sani'-i alem cisim olmadığından el, ayak, göz, kulak gibi azadan münezze ve mukaddestir. Huda nekire zikr olunan yed kelimesi mâ vaz' lehinde müsta'meldir. Cenab-ı halık-ı teali azadan mürekkebe cisimdir ki bir itikad batıl hasıl olur ise mu'tekadı kafir olur. Çünkü mu'tekad-ı cism mu'tekadına karşı ibadet edeceğinden ve cism ise mahluk olup mahluka ibadet ise icma'-i eimme-i selef ile kefrdir. Binâberîn cisim ister kesif olsun cibâl gibi ister latif olsun su gibi ister muzlim olsun turab gibi ister maşrık olsun şems ve kamer ve kevâkib gibi ister şeffaf olsun hava gibi ister azim olsun arş ve kürs ve arz ve sema gibi ister sağır olsun zerre ve heba gibi ister cemad olsun hicr ve şecr gibi ister hayvan olsun insan ve bakar gibi ister güzel olsun ister çirkin cism-ı ittılak olunan kaffe-i mahlukat sanem olabileceğine nazaran bunların a'yanına ibadet maazallah-i teali ibadet esnam olduğu gibi cenab-ı bari-i tealide bunlardan birisinin vücuduna itikadla ibadet yine evsan ve esnâma ibadet olup âbid ve mu'tekadı kafir olur. Şu halde ayet-i celile-i mezkûre ile hadis-i şerif-i mezkurda vaki' yed kelimesi cism ve arz olmayarak zat-ı eci a'lanın şan-ı uluhiyetine layık bir manada müsta'meldir. Yed kelimesinin müsta'mel fih olduğu manayı mutlaka fehm ve idrak etmek (S.120) ve hakikatini bilmek için kimse mecbur ve mükellef ve te'vil ve marifeti kimseye vacib değildir. Belki bu babda vacib olan şey bu misillü emr-i hatır ile it'ab-ı fikr etmemektir.

İşte şu hakikat ayet-i kerimesiyle zahir olur. Zir-i esmadan baîd ve bakr nüzülü görülmeyip belki bunların erham-ı ümmehâtta halk olundukları malum iken ayet-i celile-i mezkûrede vaki'-i inzalin mana-yı lügavisi olan bir cismin cihet-i a'ladan canib-i esfle nüzul ve hubûtu manasına olmadığı derkâr ve inzal kelimesinden mana-yı ahir murad olduğu emr-i be- didardır işte yed kelimesi de böyledir Ama tasdik mesela ayet-i celilelerinde vaki' olan fevk kelimesinin mana-yı lügavisi olan birisi a'lada diğeri esfelde olmak üzere bir cismin cism-i ahire nisbeti ve istivanın arş üzerinde müstevi olarak kıyamı keyfiyeti olmayıp belki bunlar ile cenab-ı sani'-i alemin azamet ve celaline layık mana-yı ahir murad olduğu ve mana-yı muradın tayini hakkında it'ab-ı fikr lazım olmadığını bilip ancak âyat-ı mezkurenin âyat-ı Kur'an'dan olduğuna ve tefsir ve te'vili herkese lazım olmadığına inanmaktır.

Eğer iman ve tasdik için bu derece kâfi değildir denilirse şu dârda bir hayvan vardır denildiğinde insan ve bakar ve feres olduğunu tayin (S.121) etmeksizin dâr-ı mezkurda

mücmelen bir hayvanın vücuduna inanıldığı gibi kelimat- 1 mezkurenin mâ sıyk lehini tayin ve murad-1 İlahi tedkik etmeksizin bunların âyat-1 Kur'aniyeden olup zat-1 ecl-i a'lanın şan-1 uluhiyetine layık bir manada müsta'mel olduğunu mücmelen itikad etmek mahal olmadığını cevabı verilir.

Halkın anlayamayacağı bir şey ile hitabdan ne aidedir. Denilir ise bu da sual-i bi-mealdir zira âyat-1 mezkurenin ve sair âyat-1 müteşabihatın muhatabı evliya-yı arifeyn ve ulema-yı rasihîn olup bunlar dahi bu âyatın mana-i hakikiyelerini avam nassa tefhim ile mükellef değildirler. Zira avam nâs havassa nisbetle sübyan menzilesinde olup sübyan fehmi edeceği bir şeyinden sual ettiklerinde bunlar sizin anlayacağınız şeyler değildir. Cevabını verirler fakat şey'i sübyanın anlayamamasından anlayamaması lazım gelmez ve her anlaması icab etmeyip ancak nefis nefisleri hadd-i bülûğ-1 beşeriyete vasıl olan evliya-yı arifeyn ve ulema-i rasihîn işrak ederler. Şu cevap savaba kanaat etmeyen bir sail çıkıpta mükellefin küna hazret-i mevlayı istiknahtan memnu' olur ise vahdaniyet ve ferdaniyet hakkın delilini bilemeyeceğine ve delili bilinmeyen medlulde herkes cahil demek olacağına mebni ol babda bahs ve nazar lazımdır der ise bu babda vacib olan şey medlulü ispat için ityan edilen edille-i menkule ve makuleyi cezmen tasdik edip asar-1 tereddüt göstermemektir cevabı verilir. (S.122) Peder ve üstaz ve efazıl-1 beşerden sadır olan o emrin bila itiraz kabul edildiği gibi vara' ve takavvi ile meşhur olan sadık-1 ekber ben cenab-1 Resulullah'tan böyle istima' ettim böyle buyurdular demiş ise kul sadıkı cezmen tasdik etmek icab eder. İşte bu da medlul için en kavi bir delil teşkil eder. Artık delil hakkında it'ab-1 fikre mesağ yoktur. Buna bir misal irad etmeliyim ki hakikat tamamıyla anlaşılın mesela gani bir kimse fakir bir kimseye şu meblağı sana hibe ettim umuruna sarf ile dediğinde mevhubla Vâhibin bu ifadesi hilafıdır. Ben bunu kabul etmem bana niçin hibe etsin niçin şöyle olsun niçin böyle olsun gibi bab-1 muhasamayı küşad ile muhakeme yürütmeyerek derhal evvel Vâhibin bu kulunu tasdik ederek mevhubu kabz edeceği tabii değil midir? Madem ki kaillet ahvali meçhul olmakla saika-i menfaatle şu kulu tasdik olunup da tercüme-i halleri mazbut olan sahabe-i güzün ve tabiin hazeratı tarafından gerek tevhid-i bari-i teali hakkında ve gerek umur-1 diniyede biz cenab-1 risalet efendimizden şöyle işittik böyle buyurdular. Dediklerinde kabul ve tasdikinde tereddüte mahal var mıdır elbette yoktur. Çünkü bu muhbirler haberlerinde sadıktırlar. Bunun hilafında delil aramak güneşe karşı kandil iş'al etmekten başka bir şey değildir zira asr-1 saadete idrak ile

şeref-i sohbet-i nebeviyeye mazhar olan ve envar-ı mucizat-ı risalet-penahi ile müstenir bulunan ashab-ı güzinin ihbaratını tedkik için (S.123) Mümeyyizin mümeyyizden a'lem olması kaidesine tevfikten iktidar lazımdır. Madem ki avam nâs keşf-i hakayıktan gafil ve meydan-ı ma'refinde racildir güna hazret-i mevlayı istiknah gibi umur-ı izama karışmak bidaa-i ile bir kaşr-ı dil-nişin inşasına çalışmadan ziyade gülünç bir haldir. Şu hâlde cismaniyeti işrab eden fevk ve istiva kelimelerinden zat-ı ecl-i a'lanın şan-ı uluhiyetine layık mana-yı ahiri olduğunu tasdik ayet-i kerimesi vecihle cenab-ı bari-i tealiyi cismaniyetten ve cisme arız olan bil-cümle hâlâtтан takdis etmek lüzumu tebadür eder. Ama itiraf-ı bil-acz salif'ül-beyan fevk ve istivanın zat-ı ecl-i a'lanın şanına layık mana-yı muradın tayininde ve tefsir ve tevilinde tavk-ı beşerin aciz olduğunu itiraf ve bu âyat-ı müteşabihatta vacib olan şey ayet-i Kur'aniyeden bulunduğunu ikrardır. Küna ve hakikati bilmek için sarf edilecek mesai beyhudedir. Zira mefhumunca neticesi nedamettir. Havsala-i beşeriye bu misillü umur-ı izamı idrakin aciz ve kasırdır. Cenab-ı perver-digâr alemin küna ve hakikatini bilmek için zinhar ve zinhar böyle bir râh-ı hatar-naka vülûc etmemelidir. Bunu mutlaka bilmek için kimse mükellef değildir. Aksini iltizam edenler kahr u gazab-ı İlahiye mazhar olageldikleri emsal-i adîdesiyle müstedelldir. Aleyhissalatü vesselam efendimiz yani ümmetim sizin cenab-ı bari-i tealiyi en ziyade bilenleriniz cenab-ı hakkın (S.124) Azamet ve ceberutundan ziyade havf edenlerinizdir ve ben cenab-ı bari-i tealiyi sizden ziyade bilirim çünkü azabından korkarım buyurmuş ve ümmet ve ashabına irfan-ı billah hususunda şu vecihle hatt-ı hareket tayin eylemiştir.

Her hususta azamet ve ceberut mülk ve meleküt cenab-ı halıka acz ve meskenet zıll ve zaruret mahluka mahsus olduğunu ikrar ve itirafla daire-i mahdude-i beşeriyeti tecavüz etmemelidir. Zira hariç dairede hatr-ı azim vardır. Ama sükut cenab-ı sani-i alemin hikmetinden ve âyat-ı müteşabihatından sual etmemektir. Zira sual iktidarı olmayan şeye muteriz ve gavvas olmadığı halde bir bahr-ı amika sâbih olması lazım gelir.

Çünkü eğer mesul olan kimse cahil ise vereceği cevap zan ve şübühâtı tezyid edecek ve mesul alem ve arif olur ise saile tefhim-i keyfiyet edemeyeceğinden sail bütün bütün kürdabe-i evham içinde kalacaktır. Mesela sanat-ı sıyâgatta mahir olan kimse sanatına müteferri' olan dakaika vakıf olup sanat-ı ticariyeye vakıf olmadığından sayyag ve neccardan her biri ahirin malumat-ı mektebesinden gafil ve ahd-ı hümâ ahirin

vazifesini icrada cahildir. Çünkü sayyag müddet-i ömründe sıyâgatla ve neccar dahi neccar ile tavaggul edegeldiklerinden icra-yı sanatta ahd-ı hümâ ahirden i'lam ve malumat-ı umur-ı sanaiyeye mahsus olduğundan bunlar umur-ı İlahiyede echeldir. (S.125) Evliya-yı arifin ise müddet-i hayatlarında ulum-ı İlahiye ile mütevaggil olduklarından meydan-ı marifette hudud-ı avamı tecavüz ederek tay-ı merak ve kat'-ı menazil eylemişler. Ve fakat mefhumunca malumat-ı müstahsalalarını avam nâssa tefhimden aciz kalmışlardır. Çünkü avam nâssa kabiliyet yoktur. Mesela hal-i reza'da bulunan bir çocuğa lahm ve hîz verilemez çünkü midesi hazma müsait değildir.

Şu hâlde çocuğa lahm ve hîz verilmemesi lahm ve hîzin bulunmadığından değil belki çocuğun fitrat-ı mütehammil olmadığındandır. Bu noktaya adem-i riayetle çocuğa lahm ve hîz ekl ettirilir ise helakına sebep olacağı tabiidir. Demek oluyor ki evliya-yı arifin ulum-ı İlahiyeyi sübyan-ı makulesi demek olan avam nâssa tefhime çalışırlarsa avam nassın o misillü umur-ı izamı fehm ve idrake kabiliyetleri olmadığı cihetle helak ve hüsrânlarını mucib olacağından iltizam-ı sükût edegelmişlerdir.

Velhasıl mahlukat ve her ne hatıra gelirse cenab-ı sani-i alem ona benzemeyip mutlaka onun gayrıdır. Zira mahluk ve mevcut olmayan bir şey hatıra gelmeyeceğine ve halık-ı teali hazretlerinin hiçbir zamanda hiçbir vecihle mahluka benzemeyeceğine mebni güne hazret-i mevlayı istiknah etmek ve hüküm hafiyesinden sual ile hikmet-i samadaniyesine karışmak vezâif-i ubudiyet ve beşeriyet haricindedir. (S.126) Dedik böyle bir suale cesaret edilse mesul-i âne ya cahil veya alim olacağına nazaran cahil cevabı bilmeyecek ve alim anlatamayacaktır. Şu halde zahire bina-yı hükm ile batınını taharri etmeyip evamir-i ilahiyeye imtisal- nevahiden ictinâb ile ifa-yı vecibe-i ubudiyetten başka çare tasavvur edilemez. Ama imsak fevk ve yed ve istiva gibi elfaz-ı Kur'aniyede ve âyat-ı müteşabihatta tefsir ve tevil, tarif ve tefzi', cem' ve tefrik gibi tasarrufattan ictinâb ve ayet-i celilesine kemal-i imtisaldır. Ama keşf lisanen sual ve istizahtan imsak ile beraber batınen umur-ı izam-ı mezkûrede tefekkürden mücanebettir. Bu ise lisanı imsaktan eşedd ve eskal olmakla beraber herkese vacibdir. Ama teslim ehl-i marifetin ve ulema ve fukahânın talimat ve telkinatına irae-i suret-i teslimdir. Bu ise herkes üzerine vacibdir. Hülâsa-i kelâm cenab-ı risalet-efendimizin ve ona bir sahabe ve evliya-yı arifin ve ulema -i rasihînin elfaz-ı Kur'aniye ve âyat-ı

müteşabihat hakkında menkul olan şu esas- seb'aya riayetle tedkikatına girişmemek ehemm ve elzemdir. Zira neticesi mucib-i hüsrân-ı mübindir.

Bu ciheti biraz daha izah etmeliyim ki hakikat tamamıyla anlaşılın Nazm-ı celilinin mısradak münifince her ne kadar ümem ve a'sara nisbetle şerayi' ve ahkam-ı tebeddül etmiş ise de asr-ı adem aleyhis-(S.127) selamdan şimdiye kadar din-i ındallah din-i İslam'dır. Ve nass-ı millet vahide iken sonra teferruk ederek fark muhtelifeye inkısam etmişler. Ve nazm-ı celilinin mazmun münifince her farka zu'm-ı batıl, zeyg-i fasidi üzerine müesses olan din muavveciyle mesrur olagelmışlardır. Ümmet-i İbrahim aleyhisselam bir fırkası naciye olmak üzere yetmiş ve ümmet-i Musa aleyhisselam bir fırkası naciye olarak yetmiş bir ve ümmet-i İsa aleyhisselam bir fırkası naciye olarak yetmiş iki fırkaya teferruk ettikleri gibi ümmet-i Muhammed aleyhisselam dahi yetmiş üç fırkaya teferruk ederek yalnız bir fırkası naciyedir ve bu fırka-i naciye ise hazret-i peygamberin taraf-ı şari'-i a'zamdan götürüp tebliğ ettiği ahkam-ı şer'iyeye ve sünen-i seniyye-i Muhammediyeye ve eser-i ashab-ı güzine ittiba' edenlerdir ki yalnız bu fırka ehl-i cennet olup mütebaki yetmiş iki fırka ehl-i cehennemdir. İbrahim ve Musa ve İsa aleyhisselamın ümmetleri hakkında da hükm-i şer'î böyledir.

Zikr olunan yetmiş iki fırka güruh-ı muhalifin altı asla mensub olup ba'de yetmiş iki fırkaya teşa'ub etmişlerdir. Usul-ı sitte mezkûr kadiriye, ceberiyeye, rafiziye, hariciye, mercie-i müşebbihe isimleriyle mevsum olup bunlardan kadiriyenin zu'm-ı batıllarınca kavli-i fiilin hâlık olduğundan insan saha-i dünyada hiçbir kayd ile mukid değildir. İsteddiği harekette muhtar kafir küfründe fasık fıskında muztardır diyorlar. (S.128) Ve ceberiyeye irade-i cüz'iyeyi inkâr ile abdin ef'alinde harekâtı cemadatın harekâtı gibidir. Abd için kudret, kasd, ihtiyar yoktur diyorlar. Ve rafiziye hilafet-i ale'l-Murtaza'nın hakkı için şeyhin muhteremin Ebu Bekir ve Ömer radiyallahü anha gazab ettiler diyorlar. Ve hariciye ale'l Murtaza'nın hilafetini bütün bütün inkarla müşar'un-ileyh hakkında kelimat nâ-sezâ tefevvüh ediyorlar. Mercie-i günah mümine zarar vermediği gibi sevapta faide vermez diyerek va'd ve vaîd-i İlahiyi mutazammın âyat-ı beyenatta iğmaz-ı ayn ediyorlar. Ve müşebbihe cenab-ı hakkı cismaniyetten ve sıfat-ı noksanıyetten takdis etmeyip cenab-ı sani'-i alemler mahlukat ve masnuata teşebbübe ediyorlar, sübhanallah ama tealallah ama şu usul-ı sittenin her birisinin istinad ettikleri delailin bir ve bürhan-ı bedihi'l-butlandan ibaret olduğu da

mefsula beyan olunmuştur. Usul-1 mezkûre refte refte her biri on ikişer fırkaya teşa'ub ederek salif'ül-beyan yetmiş iki fırkaya baliğ olup her fırka Kur'an-1 azimüşşan kendi mezhepleri üzerine şeref-nazil ve ehadiyet-i nebeviyede evvel suretle sadır olduğu zu'm-1 batılında bulunmuş ve tarik-i akl-1 vahid olup değil yetmiş iki yalnız iki olmak ihtimali olmadığından teferrukat-1 vakıadaki hata-yı azimi takdir edememiştir.

Usul-1 mezkurenin suret-i teferruk ve teşa'ubuna bir misal irad etmeliyim ki (S.129) hakikat anlaşılın ve itikadat-1 hasılalarının butlanına şekk ve şüphe kalmasın. Şöyle ki: Umum ahalisi a'ma olarak bir cesim var idi. Bu ahali fili işitip hakikati anlamak arzusuyla şehrin muhalat-1 muhtelifesinden altı kişi intihab ederek bulunduğu mahalle i'zam etmiş idiler. Eşhas-1 mezkûre kuvve-i lamise ile fili anlamak için her biri elini uzattığında birisinin eline filin kulağı, birisine arkası, birisine karnı, birisine derisi, birisine ayağı, birisine de hortumu tesadüf etmekle bunlar fil hakkında mücmelen birer malumat istihsal ederek şehre avdet ettiler. Bunlardan her birisi kendi mahallesinde fil hakkındaki malumat ve mahsusatını tafsil ve beyana ibtidarla filin kulağını gören fil siper gibi bir şey olduğunu ve arkasını gören filin bir taht ve hortumunu gören bir amud olduğunu ve ayağını gören bir imad ve karnını gören azim'ül- bir şey olduğunu ve dirisini gören hidemat-1 şakaya mütehammil beyan ve ifade ve ol babdaki delail-i sem'-iyesini tekrar ve iade ederek her biri kendi mahallesi ahalisini ikna' etmiş ve her biri ahirin meşhudatını şiddetle red ve inkara başlamıştır. Bunların edille-i mukniaları ise esna-yı harbde leşker-i a'daya karşı filin siper-i ittihaz olunması ve filin direk gibi hortumuyla taraf-1 a'daya hücum etmesi ve imad gibi bâr-kerâne tahammül eylemesi ve taht gibi arkasında eşhas-1 (S.130) adideyi götürmesi ve azim'ül-hâce ve hamul olması gibi rivayetlerden ibaret olup fili müşahede-i uyun ile gören yoktu herkes kendi meşhudatının hak değerinin nâ-hak olduğunda suret-i ısrar göstermeleriyle mücadelât ve münakaşat gittikçe kesb-i iştidâd etmekte idi.

Halbuki dermeyan ettikleri edillenin kaffesi hakikat-i fiile mübayin ve her birinin meşhudatı küna fiile menafi idi. Bunlar şu mücadelede iken şehir halkından birisinin basar basireti açılarak fiili bil- müşahede hakikat ve mahiyetini bunlara tarif ve beyan ve i'tikadat-1 hasılalarının butlanını dermeyan etmiş ise de ne faide ki bunları o itikadat-1 batıladan ayırmak kabil ve hiç birisi filin küna ve hakikatine kail olmayıp beyanatın kelamını tasdik şöyle dursun itikadat-1 batılları hakkında şekk ve şüphe

edenleri bile tekfire kadar cesaret ve kaidesinden gaflet etmişlerdir. İşte mazahib-i muhtelifte erbabı bu mevcudat ve masnuatın bir hâlıkı bir mevcudu olduğunu tasdik ve ikrarla beraber her birisi zat ve sıfat bârî tealide peyda ettiği itikad dairesinde hem mezhepleriyle hasbihal ve başkalarının itikadını batık olduğuna dair icad- kıl ve kâl etmekte ve âyat-ı Kur’aniyede ve ehadis-i şerifeden itikadlarına muvafık olmayanları bi’t-tevil kendi itikadlarına tatbik eylemektedirler. Halbuki bunların cümlesinin itikadı batıl ve her biri mukallitliğinden başka bir şey olmadığından gafilidir. (S.131) Ehl-i sünnet ve cemaatin itikad-ı sahihi ise Allah birdir. Bilcümle sıfat seza ile mevsuf ve bil-umum sıfat-ı nâ-sezadan mukaddestir. Zat ve sıfatı kadimdir. Vahid-i aşerenin aynı ve gayrı olmadığı gibi Cenab-ı Bârînin sıfatı zatının ne aynı ve ne gayrıdır.

Zıd ve mesel ve misali ve şerik ve şebihî ve veled ve validi olmayıp zaman ve mekandan münezzehtir zat-ı ecl ve a’lâ bir şeyden hasıl olmadığı gibi bir şey üzerinde ve bir şey içinde ve bir şey ile olmayıp bir şey Cenab-ı Bârî-i Tealidendir ve her şey Cenab-ı Bârî ile kaimdir Allah Teala ve takaddüs hazretlerini dünyada baş gözüyle görmek mümkün olmayıp ahirette ehl-i cennet cennetten görecektir yalnız miraç-ı nebi aleyhisselam bu hükümden müstesnadır çünkü Cenab-ı Halık kainatı dünyada görmek uyun-ı faniye ile müstahildir. Ama vücud unsuriyesini hubb-ı fillah ile azaba ve ifna eden şebh-i şeriflerinde anasır-ı erbaadan eser kalmayan fahr-ı kâinat-ı aleyh ekme’ül-tahiyyat efendimizin uyun-ı bakiye ile vuku’bulan miracı mesail-i müttetik-i aleyhadan Cenab-ı Bârînin kelâmı kadimdir zat-ı ecl ve ala fail-i muhtar ve halık-ı hayr ve şerdir Cenab-ı Haktan başka halık yoktur ibâd için yalnız ceza-i ihtiyari olup ef’âl-i ibadın halıkıdır.

Ef’alullah muallel bi’l-ağraz olmadığı gibi bir şeyi işlemek Cenab-ı Hakka vacib değildir ve tebliğ-i ahkam için peygamber be’s etmek Cenab-ı Hakkın kullarına fazl ve ihsandır. (S.132) Enbiyadan başka masum yoktur Muhammed’ül Mustafa sallallahu aleyhi vesselam hatem’ül enbiyadır evvelin ve ahirinin a’lem ve efdalidir. Ve hazret-i peygamberden sonra efdal-i beşer Ebubekir ‘is-sıddık ba’de Ömer’ul- Faruk ba’de Osman-ı Zinnureyn ba’de ale’l-murtaza radiyallahü anhüm hazeratıdır silsile-i hilafetleride bu tertib üzeredir. Ashab-ı güzinden sonra icma’ sahabe ve kıyas fukaha hüccet-i müstakimdir şeyheyn kâmileyn yani Şeyh Hasan Eş’ari ile Şeyh Ebu Mansur Maturidi taife-i ehl-i haktandır müşar’un-ileyhümadan Hasan-ı Eş’arinin mezhebine

zahib olanlara Eş'ariye ve şeyh Ebu Mansur Maturidinin mezhebine zahib olanlara Maturidiye tesmiye olunur. Her ne kadar şeyheyn muhteremin Hasan- Eş'ari ile Şeyh Ebu Mansur Maturidi imameyn-i hünameyn İmam-ı Azam ve İmam-ı Şafi hazeratından çok sonra kadem- nihade-i mehd-i dünya olmuşlar iseler de İmam-ı Azamın mezhebi Ebu Mansur Maturidinin mezhebine tevafuk eylediğinden Maturidiye ve İmam-ı Şafi'nin mezhebi Hasan-ı Eş'arinin mezhebine tevafuk eylediğinden Eş'ariye tesmiye olunmakla amalde Maturidiyyun Hanifiyyun ve Eşaire Şafiiyyundur.

Binaen aleyh nazm-ı celilinin emr-i icabisiyle din-i hakka mutabaat hadis-i şerifi mucibince mezahib-i batıladan mücânebet vacibdir ulema ve ekabir demişlerdir ki halk beyninde itikadat-ı bisyar ve ihtilafat-ı bî-şumâr hasıl olduğu vakitte on iki haslete riayet lazımdır (S.133) Birincisi daima ulema ve sulehâ ile görüşmek ikincisi ulema ve sulehânın emirlerini telakki etmek üçüncüsü hakkı hak bilip hakka ittiba' ve batılı batıl bilip batıldan ictinâb etmek dördüncüsü herkesle hüsn-i imtizaç kaziyesini kendisine şî'ar edinmek beşincisi kimseyi rencide etmemek altıncısı evamir-i ilahiyenin şanını tazim ile beraber mahlukatına şefkat ve merhamet etmek yedincisi muttaki ve haramdan muhteriz olmak sekizincisi hırs ve tamai terk etmek dokuzuncusu kelam-ı kabîh istimal etmemek onuncusu ahlak-ı hasene istihsaline çalışmak on birincisi riyazat ve mücahedat-ı nefsaniyede bulunmak on ikincisi mücaedelât ve münazaatı terk etmektir. İşte şu on iki haslete riayet edilir ise sefine-i itikad sahil-i selamete vasıl vâlâ dünyevi ve uhrevi netice netice mahâzîr hasıl olur hafazanallah teali an-sû'l-itikad. (S.134)

İkinci Fasl-ı Mabud-ı Hakikiye Karşı İfa-yı Vecibe-i Ubudiyet Beyanındadır.

Ayet-i kerimesini müfessirin ile tefsir ettiklerine ve ma'ber-i dünyadan mürur ve ubûr ancak Cenab-ı Allahu hak marifetle bilmek hikmetine mübteni olduğuna mebni ibadat ve tâate sa'y ve gayret ve maâsîden mücânebetle herhalde Cenab-ı Allahu musahib-i ittihazına sırf himmet-i lazıme-i hılkat ve ubudiyettir. Marifet-i İlahi ve ihraz-ı meratib uhrevi ancak Cenab-ı Sani-i hakikinin azamet-i ceberut “ mülk ve melekütünü tefekkürle kalbin her an ve zaman iştigaline ve cevârih ve a'zânın ibadatla istiğrakına mütevakkıftır.

Cenab-ı perver-digâr-ı alem her an ilm-i tam ile senin kalbine vakıf ve zahir ve batın cemi' ahvaline nazırdır. Her bir lahzada senin hatıratını ve harekât ve sekenatını ve nas ile muhâlatât ve inkıtâmı bilir alem'is-serair ve kaşif'üz-zamairdir. Hatta bir güzel nîm-i nazar-ı ihanetini görür ve kalbin fiil-i ma'siyete dair edna-yı tasavvuratına vakıf olur. Hafifçe söylenilen sözü işitir elhasıl seni senden ziyade bilir. Binâberîn kalb ve cevârihi Cenab-ı Halık-ı Teali hazretlerinin nehy ettiği mevazı'da görmesinden ve emr ettiği mevazı'da görmemesinden tevakkı (S.135) ve ictinâb ederek subh ve mesa evkât ve infasını enva'-ı ibadat ve taat ve ezkar ve evrad ve tahiyyata takdim ile hermişe rızayı rahmanı tahsile sa'y-i firâvân etmek mukteza-yı hıkat-i asliyedendir.

Bütün bütün terk-i alaik-i dünya kabil ve nâstan bil-küllüye uzlet ve inkıta' hasıl olamadığı surette ihtilas edilecek hal infiratta ibadat ve taatla münacat-ı rabbaniye ikdam ve Cenab-ı Allaha karşı adab-ı ubudiyeti icraya cedd ve ihtimam ehemmi umurdandır. Bu ise on dört vecihle hasıl olur.

Evvelkisi daima Cenab-ı Allah'ın azamet ve ceberutunu, mülk ve melekûtüne tefekkürdür. İkincisi alaik-i dünyadan tecritle Cenab-ı Bârî-i Teala hazretlerine rabt-ı kalptir. Üçüncüsü hadis-i şerifi mucibince samt ve sükuta devamdır. Dördüncüsü huzur-ı kalb husulü için cevârih ve azanın sükunetine çalışmaktır. Beşincisi Cenab-ı Hakkın her emrine imtisaldır Altıncısı Cenab-ı Allahın kaffe-i ictinaptır. Evamir-i İlahi iki nev' olup birisi feraiz diğeri nevafileştir. Farz re's'ül-mal nefl-i recc ve faidedir. Demek oluyor ki re's'ül mal ticaretin (S.136) aslı olup onunla ticarete nail ve nefl ise recc ve faide olup onunla da ticaretten matlub ve muntazır olan fevz ve zafer hasıl olur. Bunu kullarına bildirmek için cenab-ı perver-digâr-ı alem hadis-i kutsisinde buyurmuştur. Farz fiil ve terkten eamm olduğu cihetle mealî bîn azimüşşana takarrüb eden kullarım iman-ı billah, savm ve salat, hac ve zekat gibi evamire imtisal katl ve zina, şürb-i hamr, ekl-i lahm hınzır, sirkat ve gıybet vesaire gibi nevahiden ictinâb ederek farz ettiğim şeylerin mislini eda ettiklerinden dolayı takarrüb etmemişlerdir. Belki esnaf ibadattan nevafile- tatavvu' ile bana takarrüb etmeye sa'y-i belîğ etmeleriyle mükafaten vuslat ilallah nimetine nail olmuşlardır. Zira feraiz takarrüb-i ilallaha vesile değildir. Çünkü eda-i feraiz ukubet-i uhreviyeden havf ve ityan nevafile ise işar-ı hizmet içindir. Binaen aleyh hizmete karşı takarrübü mükafat ettim. İmdi bir koluma vuslat-ı ilallah nimetini ihsan ettiğim vakitte bîn azimüşşan

evvel kulunun sa'yi olurum onunla istima' eder. Ve gözü olurum onunla görür ve lisanı olurum onunla söyler ve eli olurum onunla tutar ve ayağı olurum onun ile yürür. Yani vuslat-ı ilallahı nail olduktan sonra ben onun hafız azası olduğumdan rıza-yı şerifim hilafında (S.137) hareket etmez ve kalbinde zikir ve marifet ve muhabbet-i İlahiden başka bir şey kalmaz demektir. Yedincisi hüküm ve kadere kemal-i teslimiyettir. Hoca-i kainat efendimiz yani hüküm kadere arz-ı teslimiyetle Cenab-ı Bârî-i Tealiye ibadet ile eğer kazaya tahammül edemez isek mükarehe sabır ve tahammülde hayır ve kesir vardır. Ve yine hadis-i kutsisinde ben azimüşşandan başka Allah ve mabud-ı bil- hak yoktur. İmdi le-hikmete mübtela ettiğim belaya sabır ve ihsan ettiğim nimete şükür ve kazaya razı olmayan kimse dünyevi ve uhrevi kaffe-i metalibini benden başka senden istesin buyurmuştur. Bu ise neam-ı İlahiyeye karşı vecibe-i teşekkürün ifasında gafletten ve şuna buna fakr ve marazından bahs ve hikayetten ve hüküm-i kaza ve kaderden şikâyetten men' ve tahzir olup kullarım hüküm-i kadere razı olsunlar demektir. Ebu Ali rahmetullahi yani irae-i suret rıza-ı tesirat bela ile mütehasis olmamak değildir. Ancak rıza hüküm ve kazaya itiraz etmemektir demiştir. Cenab-ı Hakkın efaline karışma böyle bir küstahlığa cesaretle girdab-ı suale dalan kimse helak olur. Manasını şamil olan Beyti bu manayı ifade için pek güzel nazm edilmiştir. (S.138) Sekizincisi kalp ve lisan ile zikr-i ilaha devamdır Dokuzuncusu Cenab-ı Hakkın âyat-ı beyenatını ve azimüşşanını tefekkürdür Onuncusu hakkı batıl üzerine ihtiyardır: On birincisi bilcümle mahlukattan kat'-ı recadır. On ikincisi tevazu'dur. On üçüncüsü Cenab-ı Haktan hayadır. On dördüncüsü Cenab-ı Rezzak-ı alem hazretlerinin fazl ve keremine tevekkül tamdır,

İşte şu mezkurat Cenab-ı vacib'ül vücud hazretlerine karşı olan adabdır ki kaffe-i evamir ve nevahiyeye şamil ve benî ademin mâ-halk lehlerinin cümlesini müştemeldir. Madem ki insan ahir'ül-emr evlad ve akraba, ahfad ve ahibbadan müfarakat edecek ve hayat ve mematında enîs ve celisi ancak Cenab-ı Bârî-i Teali hazretleri olacaktır. Şu halde der-pîş encamı mülâhaza ederek fırsat elde iken celis hakikisine layık a'mal-i hasene tedarik ve istihzarına sa'y ile beyn'el-havf ve ibadat ve taatte bulunulması ubudiyet ve mahlukiyet muktezasındandır Ser sipah-ı arifeyn hazret-i Mevlana Celaleddin-i Rumi kaddesallahu sırruhü 'l-aziz (S.139) ebyât-ı beliğanesinde insan-ı kamile ve neyistani alem-i ervaha teşbih eylemiş ve siması safravi ve sinesi münşerih olduğu gibi insan-ı kamilin dahi renk birun ve hal-i derunları ayn nî gibi olup

meyanelerinde müşabehetname ve münasebet-i amme olduğundan teşbih-i vakiada isabet fevkalade bulunmuştur. Şu teşbihe göre ebyât-ı mezkurenin mana-yı işareti deruni masivadan hali ve nefha-i hakla malı olan mürşîd- i kamili dinle ki ne söylüyor ayrılık aleminin mihan ve meşakkatten ediyor ki benî alem-i ervahtan ayırdıkları bir zamandan beri (elestü bi Rabbiküm) hitab-ı hasıl ettiği aşk ve muhabbetten mütevellidinin ve feryadından recal ve nisa ve ukûl ve nüfus rahatsız olmuşlardır demek olur.

Çünkü Cenab-ı Halık-ıl-ervah hazretlerinin (elestü bi Rabbiküm) hitab-ı tecelli nisabına muhatap olan zerrat mahlukat-ı hal-i ruhaniyette Rububiyyet-i Bârî-i Tealiyi ifrar etmiş ve bil-âhare nail-i mükafat olmaları için alem-i anasırda şu ikrarı tekrar ve iade ve herkes sefine-i vücudunun sahil-i selamete vusulü esbabını amade etmeleri müfteza-yı irade-i samadaniyeden bulunmuş olmakla zikr olunan (elestü biRabbiküm) hitabına muhatap bulunan zerrat-ı mahlukatı alem-i anasırda kulûb-ı insana tevdi' ve kulubu ecsad ve ecsadı dünya içinde halk etmek suretiyle zerrat-ı mahlukatı yani ervahı zulûmat-ı salise derununa tevkif eyledi. (S.140) Fakat hitab-ı mevlayı istima' ve kemal-i hakkı müşahede eden ervaha mün'akis olan lezzet ve kutsiyet her an alem-i aslisini arzu etmekte olduğundan sicn-i vücudda ba'de'l-tekemmül nail-i amal olmaları için kalplerden alem-i gayba nazır bir revzene küşad edilmiş ve saadet ve şekavet mukaddere hane-i kalbde ızmar olmuştur.

Alem-i ecsadda saika-i nefis ve heva ve hadis-i şerifi mantıkınca terbiye ve telkinat ebeveyn ve akrabadan mütehassıl dahi asarını kulûbda göstermeye ve refte refte revzene-i kulûb perde-i kasvetle mestur olmaya ve gören gözler görmemeye ve işiten kulaklar işitmemeye başlayıp nazm-ı celilinin sırrı zahir olur. Bu ciheti izah etmek üzere denilebilir. Mesela bir buğday tanesi toprağa zer' olundukta evvel emirde bir şecere zahir olur. Ba'de evrak ve egsan ve sünbüle ve şükufe yetiştirmek suretiyle nihayet tane-i merzu' evvel seneble de zuhur eder. Şöyle ki: Tohum-ı merzu' evvel şecerinin evrak ve egsan ve eczasında mestur olarak nihayet sünbülesinde zikr olunan hadis-i şerif mefhumunca zahir olur. Ve şu halde evvel şecerinin vazifesi hitam bulur. Lakin evvel şecereye hilaf-ı cins diğer şecere telkih olunur ise hilaf-ı tohum merzu' semere zuhur eder. Kefr gibi işte sırr-ı kaderde böyledir çünkü kader saadet ve şekavetin tohumu olup ilm-i İlahide mesturdur. (S.141) Vakta ki şecere-i vücud insan zahir olduğunda saadet ve şekavet evvel şecerede muhtefi ba'de egsan-ı ahlak hurûc

ettikçe saadet ve şekavet evvel ahlakta mestur olup ba'de semere-i a'malde asarını izhar eder ki o da ikrar ve inkar ve iman ve küfürdür işte kader semere-i küfr ve iman ile hatime-pezîr olur. Demek oluyor ki kader Zeyd, Bekr, Büşra ve Said Ömer ve Halid ve Velidi şaki olarak tayin etmeyip mesela şu altı kimseden üçü suedadan ve üçü eşkiyadan olmak üzere takdir edilmiş ve irade-i cüziye herkesin yed-i idaresine verilmiş olduğundan herkesin şecere-i vücudunda zahir olacak semere-i a'mal mukadderatı tayin edecektir. Bu ise ibadat ve taata mütevakkıftır ki ruh bu sayede sicni vücuddan ferce-yâb halas olarak kurb hazret-i mevlada mürecca'-i aslisine sayruretlemam-ı uhreviyeden müstefid olabilsin Lebîd bin Rebîa radiyallahü anhın

Ebyât-ı beliğanesi ispatına çalıştığım müddeayı derece-i sübut ve vuzuha isale kafidir meal-i ebyât bu alem gün ve fesadda hakk-ı cüll ve alî hazretlerini tevhidden ve zikr ve ibadat ve taatten başka her şey batıl ve her bir neam ve lezaiz fani ve zail ve her Ömer'i izdiyad bulup gayet kusvaya yetişse. (S.142) Hulul-ı ecl ile ayet-i kerimesi mantıkınca nihayet kabre raci' ve her ferd aferideye akıbet'ül-emr dâhiye-i mevt arız olup vücud-ı nazenini bâlî ve parmakları isfirar ile fani ve herkes hayr ve şerden ne amel işlediyse yevm-i cezada onunla muhazidir demektir.

Çünkü mukaddemede beyan olunduğu üzere sebeb-i hilkat alem-i cenab-ı hâlıkı hak marifetle bilmek ve azamet ve ceberutuna karşı ibadat ve taatte bulunmak hikmetine mübteni olduğundan Cenab-ı Bârî-i Teali hazretlerinin vahdaniyet ve ferdaniyetini âyat-ı beyanatla bil- istidlal göz ile görmüş gibi tasdik ve iman ederek ibadet etmek levazım-ı ubudiyettendir. Nazm-ı celilinde Cenab-ı Sani-i alemin vahdaniyet ve ferdaniyetine ve kemal ve ilim ve kudretine delail-i vazıha ve bir kâtia vardır meal-i münifi semavat ve arzın halk ve icadında ve delil ve neharın zulmet ve ziya ile ihtilafında şevaib his ve hemmden halise ev küdurattan safiye olan zev'il-ukul için âyat-ı beyyinat vardır demektir.

Hazret-i Ali radiyallahü anha Cenab-ı perver-digâr alem-i vahid ve kadimdir şerik ve naziri yoktur eğer şeriki olsa idi evvel şerik tarafından da resul ve enbiya kalıp onun dahi asar-ı malik ve saltanatını ve ef'âl ve sıfatını görüp bilir idik lakin zat-ı akdes-i Teali hazretleri birdir ve şeriki yoktur ve mülkünde bir ehad kendisine olamaz. (S.143) Yani Allahu Teala ve takaddüs hazretleri insanın ezhanındaki zat ve sıfat ve af'aline

dair tasavvur olunan her bir vasıf ve mananın hilafınadır elhasıl güna Bârî bilinmez ve idrak olunmaz buyurmuştur ve şu'radan birisi dahi yani isti'cab olunur ki Allahu Zülcelalin vücud ve vahdaniyeti ne güna inkar ve daire-i itaatinden ne keyfiyette hurûc ve isyan olunur halbuki eşya ve kainattan her bir şeyde vahdaniyet ve ferdaniyetine delil ve mahlukatının hareket ve sükununda ve her bir tahrik ve teskininde şahid mevcut ve sabittir demiştir hikaye olunmuştur ki kibar evliya ullahtan hatem'ül-asamm kaddesallahu sırruhü kesir'ül-ıyâl olup medar- ı maaş olacak hiçbir şeye malik olmadığı halde her bâr merzûk eden Cenab-ı Rezzak- ı alem hazretlerine mütevekkil ve ibadat ve taatle mütevaggil bir zat sûtûde sıfat idi.

Ziyaret beyt-i haram için ihram-ı bend azimet olmak fikr-i sahihiyle evlad ve ıyalinden istizan eylediğinde ne sizin ne bizim maişetimizi temin edecek hubbe-i vahidemiz olmadığı malumunuzdur bizi bu halde bırakıp ne vecihle azm-i kabe ediyorsun diyerek ruy-ı rıza göstermedikleri sırada sagira kerimesi feth-i dehan hikmet-i beyan ile kaffe-i zî-ruhun rezzakı (S.144) Cenab-ı Rezzak-ı alem hazretleridir pederimiz dahi merzukundan olup razık değildir niçin mani olmak istiyorsunuz safa-yı hâtırla sa'y ve tavaf eylesin demesi üzerine ruhsat vermeleriyle zenbil kanaat-bedûş takva ve asa-yı gayret bedest-i ittika olarak bî zâd-ı zahire canib-i hicaz-ı mağfired tıraza azimet ve efrâd-ı ailesi ise evvelkince acc ve beytütet etmişti.

Müşar'un ileyhın efrâd-ı ailesinden bazıları açlık ve kimsesizlik saikasıyla sagira-i mezbureyi muahezeye ref'le İlahi ve seyyidi ve mevlayı bîn acize vazife kulluk bunlara senin fazl ve kereminden ve add eyledim beni bunların yanlarında mahcub etme deyû tazarru' ve niyaz etmekte olduğu bir zamanda idi ki sayd ve şıkarda bulunan hafife-i zaman susuzluk saikasıyla hatem'ül asammın hanesi önünde bit- tevakkuf su istemiş ve götürülen suyu içerek derecesiz memnun ve mahzuz olarak sahib-i haneyi sual etmiş olmakla veziri ya emir'ül-mü'minin bu hane zühd ve takva ile meşhur hatem'ül-asamm demekle maruf olan zatındır dünkü gün evlad ve ıyâlini bilâ zâd-ı zahire bırakıp ziyaret beyt-i şerif niyet-i halisanesiyle azimet etmiştir cevabını verdiği halife hazretleri ahcar-ı kıymettar ile murassa' bulunan kuşağını derhal çıkarıp derun-ı haneye itmekle beraber beni sevenler bana tevfik-i hareket etsinler diye ferman buyurmakla kurena ve vükela dahi müzeyyen ve murassa' mıntıkalarını bırakıp kasr-ı (S.145) hilafete avdet eylemiş ve heman saat kuşakların semanı olan emval-i

kesireyi bizzat hane-i hatem'ül-asamma isal eylemiş olmakla şu ahvale nigeran olan sagira-i mezbure Cenab-ı Halık-ı Kainatın kullarından birisinin nazara-i vahide-i sema-hati bizi bu derecelerde iğna eyledi ya Halık-ı Zülcelal ve Razık-ı kesir'ul-neval hazretlerinin füyuzat-ı nâ-mütenahiyesi nasıl iğna etmez diyerek bana ve pederine dahi böyle bir nazara-i muğanniye için Cenab-ı Hakka dua eylemiş idi. Hatem'ül-asamm ise bî zad ve zahire meyan hucacda bulunduğu bir sırada emir'ül- hacc bir veca' tahammül-fersaya mübtela olmakla müdavat-ı cismaniyeden kat'-i ümid edilerek müdavat-ı ruhaniyeye tevessül olduğu bir zamanda hatem'ül-asamm rahmetullahi aleyhin davet-i icabet-i gâyatı semeresiyle derhal şifayab olmakla müşar'un ileyhın şu hizmetine mükâfaten azimet ve avdeti emir'ül-hâc tarafından taahhüt olunmuştu

Müşar'un ileyh evvelkince efrâd-ı ailesinin hal-i müzayakasını te'mil etmekte iken alem-i menamda kabl-i rahmandan ey hâtim hangi kuluna benimle muamelesini derdest eyler ise bîn-i azimüşşan o kula muamelemi dürüst eylerim manası mülhem ve bundan evlad ve ıyâlinin sia-i halleri müstefhem olmakla hezar-ı hamd ve sena ve tazarru' ve dua ile eda-i menasik hacc ve kemal-i sıhhatle avdet eylemiş ve efrâd-ı aile ve kerime-i sagiresine karşı bir kavmin küçükleri kavm-i ahir indinde büyüklerdir hakk-ı sübhana ve teali hazretleri sizin sinnen ve cehân nazar etmeyip ancak zat-ı ecl ve âlâsını bilenlere nazar eder cümledenize vasiyet ederim ki hak tealinin marifetine mülâzemet ve tevekkül ve itimada azimet ediniz. Hangi (S.146) kimse ki hak tealiye tevekkül eder ise Allahu Teâlâ ve takaddüs hazretleri evvel kimseye kafî ve vâfidir diyerek nasihat eylemiştir.

Mahkidir ki mülk-i kirman Şeyh Ebâ'l-fevaris Şahin bin Şeca'ül-Kirmanı münferiden bera-yı sayd u şikâr geşt ü güzâr ederken arslana rakip bir gence tesadüf etmekle nezdine vardığında ey pâ-yı şâh Kirman bu ne kadar gaflettir seni lezzet ve heva hizmet-i Mevla'dan dūr ve mechur etmiştir. Halbuki Cenab-ı hakkın sana lütuf ve ihsanından ibadat ve taat için istiane etmeğliğin icab ederken Cenab-ı Hakkın eltâf-ı İlahiyesini icra-yı huzuzat-ı nefsaniyene zeria ittihaz eyledik dediği bir zamanda bir acûz gelip elinde bulunan bir bardak suyu evvel gence verdikten ve o lezzat alıp içtikten sonra mezbure gaybubet etmekle o lezzat ey şâh-ı Kirman bu acûzu gördün mü işte bu dünyadır Cenab-ı Hak benim hizmetime tahsis ve tayin buyurmakla ne vakit

bir Şeye ihtiyaım olursa hatırıma gelir gelmez evvel Şeye ihzar eder. Ey Şâh-ı Kirman Allahu Teala ve takaddüs hazretleri dünyayı halk ettiği vakitte yani ey dünya bir kimse bana hizmet ve ibadet ederse sende ona hizmet et ve bir kimse sana hizmet ederse sen de onu istihdam ile buyurduğunu iŐitmediđimi zeminindeki nesayih-i vakıanın ve meŐhudu olan âsâr-ı kutsiyetin te'siratyyla Őah-ı Kirman İbrahim bin Ethem gibi tac ve tahtı terk ederek kibar-ı evliyaullah zümresine dahil ve yedd-i müeyyed vilayet-penahilerinden nice havarık âdât-ı zahir olmuştur kaddesallahu sırruhü'l-aziz. (S.147)

Üçüncü Fasl Tevbenin Tarifi ve Nassan Sübütü beyanıdır.

Tevbe la'nette ric'at-i ıstılah Şeriatte ma'sıyetten tâate gafletten hazrete rücû' demektir. Ve inde'l-ba'd tevbe ictinâb-ı zenbden kalbi tenzih ve inde'l-ba'd abdin Mevlasından ba'dini icab eden zalam-ı seyyiattan kurbunu icab eden nur hasenata rücû'undan ibarettir. Tevbe nazm-ı celili delaletiyle vacibdir. Vacib dahi fiilinde saadet terkinde Şekavet olan ef'aldir. Tevbenin menafi' ise nazm-ı celili ve hadis-i Şerifi mucibince Cenab-ı Bârî-i Tealinin olan kuluna muhabbet etmesidir. Cenab-ı Hakkın olan kullarına muhabbeti taatine tevfik-i ihsanından ibarettir. Manzumesinin meali evamir-i İlahiyeye imtisal-i nevahiden ictinâb etmediğin halde Cenab-ı Bârî-i Tealiye muhabbet davasını izhar ediyorsun bu ise bilâ delildir. Zira her bir müddeâ ef'âl ile sabit ve zahir olur. Eğer Cenab-ı Hakka muhabbet hususundaki davan sahih ve sadık olsa idi, (S.148) evamirine imtisal nevahisinden ictinâb etmek suretiyle ef'alinde asar-ı mutâvaat görölür idi çünkü muhib olan kimse mahubuna karşı her halde itaat ve inkıyad eder sende ise asar-ı mutâvaat bu kadar demektir. Bila tevbe ısrar maâsî kalbe kasvet ve Şekavet-i kübraya sebebiyet verir necisle ve mülemma' olan kimseden kiramen kâtibin melekleri tebaüd ve ba'de't-tatahhur takarrüb ettikleri gibi denes-i maâsîden tevbe dahi kurb hazret-i Mevlaya takrib eder. Hadis-i Şerifinin ve iyd-i Şedidine mazhar olmamak üzere tevbe akîb-i bila ifate-i zaman fevren lazımdır. Hadis-i Şerifi mucibince maâsîyetin tekrarınca tevbenin de tekrarı icab eder bu hasene nefsine adem-i emniyetle olmamak için olmamak için terk ve ta'vik tevbe "sevf-i istiğfar" nazm-ı celil mucibince tesvif olduğundan böyle bir fikir nâ- meşru' terk-i tevbe edenler mazhar ve iyd-i Şedid olacakları derkârdır.

Hazret-i Lokman necibine zinhar tevbeyi te'hir zira mevt gelir demiştir. Beytinin mefhumunca yakinen aslı sabit ve a'malen fer'i naşir olmayan iman'ül-ıyazübillah-i Teala sû-i hatimeye müncer olur (S.149) hadis-i şerifinin meali Cenab-ı Bârî-i Teali leyl için tulû-ı şemse ve nehar için gruba kadar tevbeyi kabul etmek üzere yedd-i kudretini bast eder. Şu va'd- i celil bî-adîl-i İlahi şemsin mağribinden tulû'uyla yevm-i hesabı ilan etmesine kadar müstemirdir demektir. Bast yedd-i taleb tevbe ve kabulünden künayedir zira Cenab-ı Hak a'zadan makaddes ve münezzehtir. Şu suretle va'd-i kabul tevbeden tâlibin kabilden etemm ve iblağ olduğuna işaret vardır. Çünkü her kabil talib değilse de her talib kabildir. Şu nimetin kaderini bilmeyipte tevbeyi tehir edenlere lisan-ı şer'den ne kadar teessüf edilse becâdır.

Lüzum-ı tevbe salif'ül beyan nesa-i sabit olduğu gibi aklen dahi müsbettir mesela çoğan ve sabun ile sevb ve beden gusl olunduğunda dirz ve vesahı ve kezalik saykal ile nasıl zail olur ise nur-ı tevbenin tesailiyle zulmet zenb-i zail olur nur-ı nehar ile zülam-ı leylin mahv olduğu gibi nur-ı hasenata karşı zülam-ı seyyiatın hükm ve tesiri kalmaz şu halde sevb ve bedende deren ve vesah teraküm ve tezâuf eder ise kal' ve imhasına sabun kifayet etmeyip izalesi derece-i istihaleye vardığı gibi denes-i maâsî dahi bila tevbe teraküm ettikçe tabiat olup kalben tevbe ve rücû'-ı ilallahtan gafleti mucib olacağından teraküm ve tezaüfüne meydan vermemelidir bunu da Hadis-i şerifi (S.150) müeyyedir meali kulûb-ı insan için gibi pas vardır bunun cilası ise istiğfardır demektir.

Dördüncü Faslı Marifet-i Maâsî Beyanındadır.

Terk-i zünûbdan ibaret olan tevbenin anifü'l-beyan vacib olmasına ve bir şeyin terki o şeyin marifetiyle mümkün bulunmasına nazaran maâsînin marifeti dahi vacib demek olur. Masiyet-i fiil ve terkten emr-i İlahiye muhalif ef'al olduğundan iki kısma inkısam eder ki kısım-ı evvel hak etme kısım-ı sani hakk-ı abddir terk-i savm ve salavat hakk-ı Allah kabilinden olup afva karîb terk-i hac ve zekat ve katl nefis ve sirket hukuk-ı ibada taalluk eylediğinden hakk-ı abd olmakla afva beiddir. Hukuk-ı ibadda ashabını irza ve iskat etmedikçe afv olunmayacağından hakk-ı kafir hakk-ı müslimden ve hakk-ı hayvan hakk-ı kafirden eşedir.

Hadis-i şerifinin meali herkes için kiramen katibin tarafından muharrer ve mazbut üç divan vardır birisi mağfiret olunur birisi mağfiret olunmaz ve birisi terk olunmaz ümidi mağfiret olunan divan Allahu Teala ve takaddüs hazretleriyle (S.151) Kulları beyinde olan zenubdur ama mağfiret olunmayan divan eşrak-ı billahdır ama terk olunmayan divan mezalim-i ibaddır mezalim-i ibaddan ashabımı irza ile tahlis edinceye kadar zalim ve cair muaheze olunur demektir. Maâsî hakk-ı Allah ve hakk-ı abd olmak üzere iken kısma münkasım olduğu gibi kebire ve sagira olarak iki kısma dahi münkasımdır müellifin “Necatü'l-Mükellefin” namındaki eserinin bab-ı sanisinde mufassalan beyan olduğu vecihle eşrak-ı billah ve katl-i nefis ve kazf'ül-mahsane ve zina ve firar an'il-zahf ve seher ve ekl-i mal yetim ve hukuk-ıl validin-il-müslimin ve haram ve ekl ve sirkat ve şürb-i hamr maâsî-i kebire ve bunların madununda bulunan maâsî-i sagiradır. Hadis-i şerifi Ebu Hureyre radiyallahü anhdan müruru olup meali etemm-i seb'a mühlükattan ictinâb ediniz buyurdularında ya Rasulallah seb'a-i mühlükat nedir deyû sual olduğunda eşrak-ı billah ve seher ve hakk-ı katl nefis ve ekl ve ekl-i mal yetim ve yevm-i harbde düşmandan firar ve ağraz ve şetm mahzât-ı müminat gafflâtır buyurdu demektir. Maâsî-i kebire hakkında revah tarafından ehadis-i kesire rivayet olunmuş ve cümlesi bunu müeyyed bulunmuştur. Günah-ı kebairin hasrında ihtilaf olunarak bazıları hakkında nehi mahsus (S.152) vârid olan maâsî olduğuna kail olarak İbn-i Abbas radiyallahü anhümeden kavliyle istidlal eylediler. Bazılar ise zenubun kaffesine kebire nazarıyla bakılmak için mübhem olan leyle-i kadir ve saat-i cum'a ve salat-ı vasatî gibi maâsî-i kebirenin mübheme olduğuna kail olmuşlar ve bunu da ve şekk-i ravi üzere (ilel-kebair) hadis-i şerifi ile istidlal eylemişlerdir. Meal-i hadis günah-ı kebairden ictinâb olunur ise beş vakit namaz aralarında vuku' bulacak sağairi tekfir ederek musallinin üzerinde günah-ı sağair kalmaz demek olduğuna ve salavat-ı humsun sağair-i tekfir etmesine ictinâb-ı kebair şart olduğu mütebadir olup şekk-i ravi dahi bunu müeyyed bulunduğuna nazaran musallinin üzerinde kebair ve sağairden maâsî olduğu halde salavat-ı hamse sağair-i tekfir eder. Eğer üzerinde kebair yok ise kefareti zenub irtifa'-ı derecata sebeb olur. Şu manaya göre hadis-i şerifi mezkurda maâsî-i kebirenin ibhamı her nev' maâsînin kebire nazarıyla bakılmasına remz ve işaret içindir. Ve maâsî-i kebirenin mücazâtı ahirete müteallik olduğundan her bir maâsîden tahdir için ibhamı evvelidir dediler.

Nazm-ı celili mucibince ictinâb-ı kebair mucib tekfir-i sağair ise de ictinâb-ı kebairde kudret ve irade ile mukiddir. Mesela innîn olan kimsenin zinadan içtinabı (S.153) acz ve zarureten münbais olduğundan şu ictinâb zenub-ı sağairi tekfir etmez. Zira ictinâb-ı kebair mücahede-i nefis demek olduğundan aninin zinadan içtinabında mücahede-i nefis mutasavver değildir. Katl ve sirkat ve zina gibi maâsî-i kebirenin hased-i şer'ileri malum ve mürtekiblerinin şهادetleri merduddur. Mamafih redd-i şهادet-i kebaire mahsus olmayıp tarikte ekl-i taam ve istima' melahi ve iktisa-i dibâc ve hâtem-i zeheb ile tahattüm ve avânî-i zeheb ve fezadan ekl ve şürb edenlerin dahi şهادeti merdud olup bunların ise zenub-ı kebireden olduklarını kimse kail olmamıştır. Bazılar dahi kebirenin ism-i izafi olduğunu kail oldular. Mesela muânaka nisbetle zina olmasa nisbetle muânaka ve nazar-ı şehvete nisbetle lems ve hemm ve azimete nisbetle nazar ve kat'-ı yedde nisbetle kebiredir. Ve kebire mutlak olarak zikr olduğunda kemaline masruf olup kemali ise küfüdür dediler ve bunu da nazm-ı celili ile istidlal eylediler.

Maâsî-i sagira dört sebeple kebire olup birisi hadis-i şerifi mucibince günah-ı sağaire ısrar birisi hadis-i şerifi mucibince müznibin keşke her günahım böyle olsa idi kul cahilanesiyle zenubu istihkar (S.154) Ve icra-yı maâsî ile ilan asar-ı fahr ve mesarr birisi hadis-i şerifi icra-yı maâsî için gayr-ı terğibdir. Hadis-i kutsisine nazaran bazı arifin şu itibar ile her günah kebiredir demişlerdir. Meal-i hadis-i hediyeinin kılletine bakmayıp mehdinin azm-i şanına bakınız ve hatienin sagarından kat'-ı nazar ile o hatieden dolayı huzuruna varacağız zat-ı ecl ve a'lanın azamet ve kibriyasına mülhaza ediniz demektir. Şu sebeple mefhumunca cahil hakkında isti'zam edilmeyen ayn-ı ma'siyet alim hakkında i'zam olunur ve ariften tegafül edilmeyen maâsî âmiden tecavüz edilir. (S.155)

Beşinci Fasl Tevbenin Keyfiyet Husulü Beyanındadır.

Hadis-i şerifinin meal-i münifince sahib-i masiyete hakkıyla tevbe muhalefet-i Rabbani sebebiyle kalbinin teveccu' ederek izhar-ı asar-ı nedamât etmesidir şu hâlde tevbenin erkan-ı asliyesinden başlıcası nedamat demek olur. Bu da riya ve sem'adan ârî halisen olarak masiyeti kalbden halen ve külliye kal' ve istikbalen terkine garm ve cezmden ibarettir. Enbiya-yı zışandan birisi ümmetinden birisinin sinin-i adideden beri ibadat ve taatına karşı makam-ı saadette asar-ı tevbesi görülmediğinden dolayı

münacat eylediğinde taraf-ı akdes-i uluhiyetten yani evvel kulunun tevbe ettiği günahın lezzet ve halaveti kalbinde mevcut iken ehl-i semavat ve arz evvel kulun hakkında şefaet etseler izzet ve celalim hakkı için tevbesini kabul etmem ümidi tevbede halavet-i masiyete terk-i ma'siyet meraretiyle telezzüz lazımdır. İzzeti vârid olmuştur. Yani nazarında taat asel-i musaffa ve maâsî semm-i katl gibi olmamalı ve izhar-ı asar-ı nedametten sonra ma'siyet sebebiyle ifate eylediği tâati telafiye çalışmalı demektir. Bu da fasl-ı salisede beyan olunduğu vecihle hakk-ı Allah ve hakk-ı abd kısımlarında olacağına nazaran kısım-ı evvelde hakk-ı İlâhi kaza ve hasenat ile kefarete ve tâate (S.156) müdavemet ve ile'l-vefat terk ve ma'siyettir. Ve kısım-ı sanide malı malikine red ve iade ile beraber istifa ve istihlale sa'y etmektedir.

Hakk-ı İlâhi kaza ise zaman buluşundan itibaren mürur eden sinin ve şuhur ve eyyam ve saati teftiş ve işlediği taat ve maâsîyi te'mil ve ta'dad ederek terk ettiği yahut eda edipte taharet ve saireye adem-i riayetinden naşi kabulünde tereddüd eylediği savm ve salavat ve hac ve zekat ve saireyi kaza ve sem' ve basar ve batn ve yed ve rical ve sair cevârih ve azadan sadır olan seyyiatın sağır ve kebirine karşı tevbe ve nedamet etmektir. Hadis-i şerifinin meali abdın günahı tekessür edip onu tekfir edecek amal-i hasenesi olmadığı zamanda Allahu Teala ve takaddüs ve takaddes hazretleri evvel kulunu hüznle mübtela eder ve evvel hüzn evvel kimsenin zünubuna kefarete olur demektir. Meal-i hadis kalb-i hazin için ındallah ecr-i azim vardır demektir. Hatta Yusuf aleyhisselam zindanda olduğu bir zamanda validi Yakup aleyhisselamın ahvalini Cibril-i eminden sual eylediğinde mahzun ve mükedder olduğu ve hüznün yüz şühübden sevabı kadar bulunduğu cevabını vermiştir. Hukuk-ı ibadî tedarik ise üç vecihle hasıl olur Birincisi miktarında ihtiyata riayetle beraber malı malikine red ve iade (S.157) eğer malik bir hayat değil ise varisine veledi'l-taharri varisi de bulunamaz ise fukara ve mesakine tasadduk yahut mesalih-i müslimine sarf olunmak üzere kaza-i emîne def' ve teslim etmek ve hukuk-ı ibâd katl-i nefis ise diyet-i şer'iyesini ve amden katl ise kısas için nefisini verese-i maktule teslim eylemektir. İkincisi şu mezkuratın icrası mümkün olmadığı halde müstahaklardan istifa ve istihlale üçüncüsü istihlal dahi mümkün olmadığı surette meratib-i seyyiat nisbette teksir-i hasenata çalışmaktır. Gıybet vesb ve şetm ve izâ-i müsliminin tedariki ise eğer muğtab-ı aleyh ve saire bir hayyât iseler istifa ve bir hayyât değil iseler onların için bezl-i sadakat ve seyyiatın keyfiyet ve kemiyeti miktarınca istihsal-i hasenattır. Mesela enva'-ı maâsîden sema'-i

lehv ve tarab için istima'-ı Kur'an'a ve meclis-i masiyette kuudu için cevâmi' ve mesâcidde kuûd ve itikafa ve şürb-i hamr için tasadduk ma-i lezize ve katl-i nefis için i'tak-ı rakabeye ve gıybet için sena-yı cemile ve gasb için bezl-i sadakat ile telafi-i mâfâta sa'y etmekle hasıl olur.

Emr-i tevbede refte-i maâsiye bir daha süluk ve rücu' etmemek üzere azmini te'kid ve niyeti tashih etmek lazım olup yoksa kumar oynayıp da malının külliye zehabından ve icra-yı maâsiye main olan esbabın fıkdanından dolayı vuku' bulan tevbe makbul olmayıp belki icra-yı maâsiye iktidarıyla beraber vuku' bulan tevbe makbuldür. (S.158) Tevbe etmek için niyeti tashih-i azmî te'kid ile elbise ve bedeni gusl ve tathîr ettikten ve bir mevzu halisen livechillah dört rekat namaz kıldıktan sonra nazm-ı celili mucibince maad ve merciini tezekkür ederek alnını toprak üzerine vaz'la secde-gah mevlada uyun-ı ubudiyetten dumu'-ı nedameti isale ve kemal-i zıll ve ellerini omuzlarına rabt ve itale edip kalb-i hazîn, savt-ı a'lâ, ta'dat-ı zenub, levm-i nefis ile diyerek her hale hamd ü sena ve ehl-i nârın şedâid ahvalinden istiaze ve aleyhissalatü vesselam efendimiz hazretlerine irad salavat-ı şerifeden sonra kabul-ı tevbe ve husul mağfîret için nefisine ve ebeveynine ve âmme-i müslimine dua etmek suretiyle adab-ı tevbe istikmal edilmiş olur.

Tevbenin tarik-i ahiri dahi maâsiye havf-ı ikâb ve reca afv ve azm ve cezm ile tevbe edip mescidde iki rekat namaz kılarak yetmiş kere istiğfar ve yüz kere tesbih ve tahmid kıraatiyle bir gün sâim olup sırren ve alenen i'ta-yı sadakaya şıtab olunur ise tevbenin kabulü memul olduğu hakkında bir hadis-i şerif dahi menkuldür. Tarik-i tevbe mevsil olan esbab ondur evvelkisi nazm-ı celili ve hadis-i şerifi gibi tevbe hakkında vârid ve sadır olan âyat ve ehadisi tezekkürdür İkincisi maâsînin rezailini ibadatin fezailini tahatturdur. (S.159) Üçüncüsü Cenab-ı Hakkın şiddet-i gazab ve suhutundan neşet edecek şiddet-i ukubet ve mücazâtı tefekkürdür. Dördüncüsü nefsin zaafından naşi şedâid ve ahval yevm-i kıyamete tahammül edemeyeceğini mülâhazadır. Beşincisi hayır ve olan şeref-i ahireti ve neam-ı uzma-yı cenneti mütalaadır Altıncısı sürat-i fena ve killet-i bekasından dolayı hasâset-i idünyayı müzakeredir. Yedincisi her an ve zaman mevtin kurbiyetini ve sual-i münkirin ve azab-ı kabr ve sırat ve cehennemi nefesine ihtardır Sekizincisi sağır ve kebir maâsiyi tezakürdür Dokuzuncusu zaman-ı halde vuku' bulan ma'siyet sebebiyle Cenab-ı Hakkın kendisini halen muaheze

etmeyip emhal eylediğinden naşi nazm-ı celilinin mısdak-ı münifine mazhar olmaktan havf ve cezbdır. Onuncusu ba'de irtikâb'ül maâsî i'ta-yı sadakat ile beraber cebr-i mâfâta bezl-i iktidardır. İcra-yı maâsîden aciz olanların tevbesinin sıhhatinde beyn'el-fukaha-i ihtilaf olunup bazıları mesela fiil-i kabil-i zinadan aciz olan anînin kabl'el irtikâb ettiği zinadan tevbesi makbul değildir zira tevbe kuvvet-i yakîn istila-i din semeresi olan mücahede-i nefis ile terk-i fiilden ibaret olmakla (S.160) fiil-i zinaya kudreti olmayan anin ise terk-i zina eylediğine ve şehvetin avdeti farz olursa tekrarı irtikâb zina-i ihtimalden baîd olmadığına nazaran aninin kabl'el- lanet-i zinadan nedamet eder ve avd-ı şehveti farz olursa nefesine galebe edecek surette kalben müteallim olur ise kabul-i tevbesi memuldür nasıl ki anin ba'de'z-zina kabl'el- lanet taiben fevt olsa taibinden maduddur dediler Cenab-ı perver-digâr-ı alem hazretlerinin alem-i serâir ve kaşif'üz-zemair olduğunu pîş-i nazar alarak emr-i tevbede şu usule riayetle kabilinden olmamasına kemal-i dikkat ve i'tina lazımdır.

Kezalik-i maâsiye ısrarla beraber istiğfarın nef'i olup olmadığına dahi ihtilaf var ise de hak olan âyat-ı celileleri mucibince maâsiye ısrarla beraber istiğfarın nef'i vardır. Asr-ı Musa aleyhisselam bârân-ı münkatı' ve nebâtât ve eşcar-ı muhterik olmakla nesl-i enbiyadan yetmiş zat ile beraber hazret-i Musa bera-yı istigase bir sahraya çıkıp zebh-i karâbîn ile dest-güşâ-yı tazarru' ve niyaz ve nüzul-ı bârâna endaz olmuş iseler de asar-ı icabet görülmemesine binaen Musa aleyhisselam ya Rab kulların tarafından dergah, kabul-gah-ı kibriyana ref' edilecek duayı icabet buyurmak mukteza-yı va'd-i celilin iken ve beri duamız hedef-i icabiye vasıl ve hazine-i gaybından bârân-ı feyz-i resan nazil olmadığı ilmin muhittir ya ale'l-alemin sen Rahman ve Rahimsin (S.161) ve gıyas'ül-müstağsinsinsin bahr-ı lütf ve kereminden bârân ihsan ve nebatat ve hayvanatı reyyan buyur deyû münacat eylediğinde taraf-ı akdes uluhiyetten ya Musa sen inzal-i rahmet talebinde bulunuyorsun. Halbuki kavminden bazıları irtikâb-ı menhiyata münhemik ve bazıları girive-i gıybet nemimeye münselik olduklarından mebgûz ve müstahak-ı azab olmalarıyla aynı zamanda rahmet ve gazab ictima' edemeyeceği mealindeki ve Hayy-ı İlahi üzerine Musa aleyhisselam mebgûzîn kimler ise meyanelerinden çıkarmak üzere vahi buyurulması hakkındaki münacatına karşı ya Musa zat-ı kibriyama fâş-ı esrar şayan olmadığından cümleiniz kulûb-ı halise ve niyeti sahiha ile tevbe ediniz mebgûzlar dahi o meyanda bulunarak cümleiniz mazhar- en'am ve ihsan olursunuz mealindeki vahy-i İlahi üzerine hazret-i Kelîmullâh vahy-i İlahiyi

kavmine bit-tebliğ kaffesi ve müstağfir olarak isale-i dumû' nedametle ref'-i eyâdî-i niyaz eyledikleri bir zamandır hal-i âsâr icabet-i zuhur ve rahmet-i rahman nüzul eylediği mervîdir. (S.162) Yani bu kar-gah alemde bir vefk-i murad olan her bir aşım bednâm ve bedkâm olmakla nihayet-yâb ve setr ve imhasına çalıştığım esrar-ı derunum izhar-ı âsâr ile mucib şerm ve hicab oldu. Hafâyâ-yı derunumu perde-i kitman ile setre sa'y-ı firâvân etmiş isem de kabil olamayıp akibet-i fâş olmakla hem dünyada zebânzed muhalif hem ukbada beyn'el-halaik bais teşkil-i mecalis oldu. Çünkü bir kişi nefsinin arzusuna tebaiyet eder ise rüsva-yı alem olacağından artık perde-i riyaya bürünerek dava-yı ismet ve beraat bî-sûd ve lisan-ı nâsa düşen sözün istirdâdı hususunda sarf edilecek mesai merduddur. Şu halde der-pîş zahiri ahkam-ı şeriatla arasta ve batını envar-ı hakikatle pîrâste olmayan kimsenin hareket-ı ca'liye ile dava-yı ubudiyeti kizb-i mahz olup sahibini dünyada küreyve-i dalalet ve gavâyete ve ukbada daire-i rezalet ve nedamete sevk ve isal ve ka'r-ı nâ-yâb cehennem derek-i esfelinde kûşe- gîr azab-ı elim olan zümre-i münâfikîne zamm ve ilhak eder. Binaen aleyh imtisal-i evamir ve ictinâb-ı nevahî hususundaki ahkam-ı şer'iyeye tevfik-i harekete sarf-ı mâhasal kudret ve miknetle mahrem-i esrar huda ve nail-i neam-ı uzma olmaya sa'y- i belîğ etmelisin yoksa her bir günahın mürtekibi olduğun halde tevbe ve nedamet etmeksizin dava-yı ismet ve taleb-i mağfiret a'cebü'l-acâibdir

Hafız eğer istirahat-ı ebedi ve saadet-i sermedi arzu eder isen maksud ve mahbubundan bir an gafil ve kayb olma her zaman arzu-keş iştiyakı olduğun mahbub-ı hakikiye mülakat ister isen dünyayı terk ve ihmal ile (S.163) Yani maksadın vasıl-ı semt-i selamet olupta nail fevz ve saadet ise masiva Allahtan bil-küllîye münkatı' olup nazm-celili muktezasınca Cenab-ı Hakk'a teveccüh tam ederek lezzet-i münacattan gafil olma ve tahsil-i müştehiyat nefis ve heva ile izâa-i evkât etme tecelli-i hakk mefhumunca bâlîn gaflette naîm olarak zinhar tecelliyat-ı mevladan mahcub kalma zira encam-ı nedamet faide vermez demiştir. nazm-ı celilinin tekrarı tilavetiyle bu fasl dahi hatme peyda olmuştur. (S.164)

Altıncı Fasl Camide Kılınan Namazın Fazileti Beyanındadır.

Erkan-ı hamse-i İslamiyetten bulunan namaz ya münferiden veya müctemian eda olunur ister münferid olsun ister müctemi' her musallinin bilmesi lazım olan şürût

kütüb-i diniyede ve müellifin “Necatü’l-Mükellefin” nam-ı kitabında münderiç olduğundan burada evvel mebhastan bahse çendan lüzum görülmeyip ancak serlevha mefhumunca adab-ı cevami’ ve mesacidden bahs olunacaktır. Salavat ile cuma ve için bilcümle efrâd-ı İslamiyenin ifa-yı feraiz ve vecaib-i niyet-i halisesiyle cevami’ ve mesâcidde toplandıkları esnada adab-ı İslamiyet dairesinde hareket eder ve cevami’ ve mesacidin emâkin-i muazzama ve mukaddeseden olduğunu pîş-i nazara alarak ta’zimat-ı layıka ve ihtiramat-ı faikada bulunur ise ibadetten matlub ve muhtazır olan fevaid iz’afen istihsal edilmiş olur. Salavat ve için saff-ı evvele devam eden ile cuma namazına devam edenlerin ecri müsavidir hümâ ahire müreccah değildir gerçi cuma namazı farz-ı ayn olup saff-ı evvele müdavemet sünnet ise de cemaate devama tergîb manasını mutazammın olan hadis-i şerifi mucibince cevami’ ve mesacid ancak derununda ifa-yı fariza-i salavat ve ezkar ve tahiyyata için tehîye edilmiş emâkin-i mukaddesendir bunu bir kere teslim ve tasdik ettikten ve ifa-yı mâ (S.165) aleyh niyetiyle emâkin-i mezkureye dahil olduktan sonra ancak ibadete hasr-ı evkât etmek lazım gelir Münferiden eda olunan ile müctemian kılınan namaz beyninde ecr ve mesubat cihetinden fark-ı azim olduğu ol babdaki ehadis-i şerife-i menkule ile müberhendir izan-ı cümle hadis-i şerifi edille-i vazıhadandır

Meal-i hadis agah-ı evveliniz ki bir kimse ifa-yı fariza kasdıyla mescid-i şerife gitse her hatvesine yetmiş bin mülk tayin olunarak evvel melekler evvel kimseyi kabrinde ziyaret ve vahdetinde muvânesetle beraber ba’s olununcaya ve mesâcidde devam ediniz demektir. Mefhum-ı hadis agah-ı evveliniz ki müezzin “ Eşhedü en la ilahe illallah” dediği vakit yetmiş bin mülk onun için istiğfar ederler ve yevm-i mizanda beyn’el halak muhasebe görülünceye kadar arş (S.166) Rahmanın zillinde istirahat olur ve “Eşhedü enne Muhammeden Rasulallah” dediği vakit kırk bin mülk istiğfar ederler bir kimse müslimine eza etmeyerek saff-ı evvelde tekbire-i evveliye idrak eylese Allahu azimüşşan dünyada ve ahirette müezzinlere ihsan ettiği sevap kadar evvel kimseye sevab ihsan eder demektir. Demek oluyor ki cevami’ ve mesacide azimetten maksad aslı ibadettir fikr-i ibadet makamına bir fikir diğer kaim olur ve ancak ibadete mahsus olan cevami’ ve mesâcidde umur ve muamelat-ı dünyeviye ile iştilgal olunur ise nazar-ı şer’ide müstahsin olmak şöyle dursun kat’iyyen memnu’ dur. (S.167)

Yedinci Fasl Cevami' ve Mesacide Lazıme-i Ta'zimin İfasi Beyanındadır.

Meal-i hadis sizler cevami' ve mesâcidde ahz-ı i'ta edenleri gördüğünüz vakitte Cenab-ı Hakk ticaretinizde recc ve faide ihsan buyurmasın deyiniz ve emâkin-i mezkûrede kayb ettiği şeyi arayıp gördüğünüz vakitte Cenab-ı Hakk zayi' ettiğiniz şeyi red ve iade etmesin deyiniz yani sizler cevami' ve mesâcidde umur-ı dünya ile meşgul olmayıp ancak ibadet-i Rahman ile işgal ediniz buyurmuş ve müslimin rivayetinde hadis-i şerif-i mezkurda cümlesi de mervî olup mealı zira cevami' ve mesacid ahz ve i'ta gibi umur-ı dünya için değildir demektir ibaret bulunmuştur.

Çünkü cevami' ve mesacidat ve için pazar mahalli olmayıp ancak Cenab-ı ma'bud- ı hakikiye karşı icra-yı vecibe-i ubudiyete mahsus emâkin-i mukaddesedir cevami' ve mesâciddeki vezâif-i ibâd hadis-i şerif âtî ile mübindir. Yani ümmetim kendileri için abdest ve namaz ve zekat ve hac ve iman bulunmayan ve amal-i haseneleri için yevm-i (S.168) Kıyamette ecr ve nasblar olmayıp rahmet-i İlahiyeden müba'id olan kavmi size haber vereyim mi buyurdularında ashab-ı güzün iltimas etmeleriyle buyurmuştur mealı onlar benim ümmetimden bir kavimdir ki ezan-ı Muhammediyeyi işittikleri vakit derhal icab eden elbiseyi giyip abdest alarak mesacide giderler gayet hafif iki rekat namaz kıldıktan yani ibadet-i kalilede bulunduktan sonra arkalarını mihraba döndürüp emr-i dünya mezakiresine dalarlar Cenab-ı Hakk'a kalem ederim ki melaike evvel kavme hitaben ey Allahın mebgûzları ey Hakkın düşmanları sükut ediniz emr-i İlahinin laneti üzerinize olsun yani Cenab-ı Hakkın rahmet-i amiminden beid olunuz derler evvel kavmin kıldıkları namaz yüzlerine çarpılıp ve Cenab-ı Hakk'ın saht ve gazabına müstahak olarak mesacidden hurûc ederler demektir hafazanallah-i Teala Ehadis-i mezkurenin şedâid-i meallerine nazaran cevami' ve mesacidi bir haline efrağ ile güne gün evza' ve harekette bulunmak ve cevami'-i şerifeyi adeta mev'id telakki edinerek mülatafa etmek ve tûl ve dıraz konuşmak ve kahkaha ve dıhk ve tebessüm eylemek ve bila azar murabba' oturmak (S.169) Arapça nâ-meşru' efkâr-ı teâti etmek ve okunan âyât ve ehadisi kemal-i tazim ve ihtiram ile ısga etmeyip imrar-ı vakit için dinlemek hafızın ve vaizini tahtie ve tenkid eylemek bir hafız bir vaizin halka-i tedris ve kıraatlerinden kalkıp daha hafız daha vazih 'ul-beyan vaiz aramak hilaf-ı adab-ı İslamiyet'tir. Cami'-i şerife girince yani bir kimse saff-ı salavatı vasl eylese Allahu azimüşşan rahmetine vasl eder yani rahmetini ziyade eder

ve bir kimse saff-ı kat' eylese Allahu Teala rahmetinden kat' eder demek olan hadis-i şerif vecihle makamını tayin ile bir safda boş mahal var iken başka mahalde oturmayıp saff-ı tanzim eylemek elzem ve hilaf-ı ihtiram eşraf ve sâdât ve mesinn ve ona bir ve ulema-i ümmetim önüne geçmek ve sufuf cemaati kat' ile cemaatin secde-gahına basıp geçmek ve kendi işi de bileceğinden ziyade sada ile kıraat etmek ve rüku' ve sücud zamanlarında kullarını dizlerini hadd-i meşru'undan fazla açtıp civarında bulunanları rahatsız etmek ve mecburiyet his etmeksizin öksürmek esnemek ve her ne suretle olur ise olsun huzur-ı cemaati ihlal eylemek ve ayak kablardaki çamuru cemaatin melbusatına ve cami-i şerifin mefruşatına sürmek gibi hâlâttan tevakki lazımdır. (S.170)

Sekizinci Fasl Selamın Lüzum ve Keyfiyet Teatisi Beyanındadır

Nazm-ı celilinin mısdak münifince selam ve redd-i selam-ı lazımeden olup ancak resm-i selamın teatisi hakkındaki mesail mühimme-i şer'iyeye müellefin "Necat'ül-Mükellefin" nam-ı eserinin mebhas-ı mahsusunda muharrer olduğundan burada yalnız adab-ı selamdan bahs edilecektir Selamet-i dareyn üzerinize olsun demek olan "esselamü aleyküm ve aleyküm selam" terkibleri birer cümle-i duaiyeden ibaret olmasına ve müminin mümine duası hadis-i şerifi mucibince müstecab bulunmasına mebni asdika ve akraba ve ma'rufin ve mechulîn ile teati-i selam lazımdır fakat dua vicdani bir keyfiyet olup lisan ve estasıyla izhar ve dahi şu vecibenin ifasını ihtardan ibaret olduğundan vecibe-i selamı ifa ederken hezl ve mizah gibi hâlâttan ictinâb ederek cümle-i mezkureyi ciddi bir vaziyette fasih bir surette icra ile hem lafz-ı selamın şanını i'zam hem de teati-i selamın dünyevi ve uhrevi fevaid ve muhsinatını alaim-i vecihiye izharı gibi savr-ı hususiye ile muhatabına ifham ve ilam etmelidir. (S.171) Teati-i selamın defter-i amale yazılacağı cihetle tulâ ve şatranc ve her nev' lu'biyat ile meşgul olanlara ve fasık-ı mu'lin ile tebevül ve tegavvut edenlere selam vermek menhidir zira hâlât-ı mezkûrede kiramen katibin melekleri evvel kimseden tebaüd ettikleri cihetle teati-i selamı defter-i amale kütüb ve tahrir için melaike-i kiramı o misillü müstekreh ve müstehcen mahalle davet etmek nâ-be-mahaldir.

Tulâ ve şatranc ve lu'biyat-ı saire ile bizzat işigal edenlere selam vermek caiz olmadığı gibi onunla meşgul olanların nezdinde bulup da temaşa edenlere de selam

vermek gayr-ı caizdir. Ve usul-i teati selam-ı mâşînin kaide-i rakibin racile sagirin kebire kalinin kesire selam vermesi suretiyle ibtida etmelidir. Hadis-i şerifi mucibince selam verenler ve alanlar müteaddid olur ise içlerinden sakıt olur zira selam vermek sünnet-i kaffeye olup red etmek ise farz-ı kifayedir. Selam bil-vasıta tebliğ olunur ise ba's eden kimseye selamı red etmek vacib ve tebliğ eden kimseye müstehab olmakla aleyk ve aleyhissalam diyerek red olunur. Teati-i selam için el kaldırmak ve baş ve bel ekmek gibi hareket menhidir. Zira bunlar âdât-ı İslamiyeden değildir. (S.172) hadis-i şerifi mucibince musafaha etmek dahi tamam tahiyattandır. Bunda dahi kaide berayı musafaha sahibi elini uzatmadıkça kendi elini musafaha için temdid etmemek ve hîn-i musafaha da elini yeniyile setr eylemektir.

Mahafil ve mecaliste ulema ve salih şürefa ve şüyûh gibi kübra-i tevkîr ve meşî ve harekette kelam ve ku'ûdda takdim olunmak ve sıgara merhamet etmek lüzumu hadis-i şerifi ile müstedelldir. Hadis-i şerifi mucibince eytama riayet lazımdır meal-i hadis kemal-i rütbeden kinaye olarak mübarek ve satî ve müsebbiha parmaklarına mazmuma işaretle ben ve mürebbi-i eytam cennette şu iki parmak gibidir demektir.

Bununla beraber teati-i selam için daha birtakım adab vardır ki onlara riayet edilmediği surette her ne kadar vecibe-i selam ifa edilmiş olsa dahi adaba riayet edilmediğinden dolayı muaheze olunur o da tevazu', ihtiram, vech-i beşuş, lisan-ı leyyindir. Binâberîn bir tur-ı azamet-füruşane bir nazar-ı havd-ı pesendâne ile selam vermek ve almak kanun-ı edeb ve terbiyeye nasıl mübayin ise çîn-i cebîn lisan-ı haşin dahi o nisbette münafidir. Hükema efrâd-ı benî Adem beynindeki fark ve tefavüt ancak câ' ve mal ve fazl (S.173) Ve kemal-i cihetlerinden olduğundan ve bunun meyanelerindeki mahiyet-i müştereye karşı bir güne tesiri olmadığından bila sebep izhar asar-ı fahr ve mübâhât din ve dünyada bais ye's ve küdurattır demişlerdir. Hazret-i ale'l-Murtaza radiyallahü anha necl necibi İmam-ı Hüseyin radiyallahü anha hitaben yani ey şâbb-ı endek sal şecaat ve şebaba mağrur olmayıp daima gani ve fakiri sağır ve kebir ebna-yı cinsine karşı levazım-ı tazimin icrasına sa'y ile zira bir çamurun diğer çamura tefahür etmesi için esbab-ı mucibe yoktur. Çünkü kaffe-i beni Adem fitraten vahid-i mahiyeten mütehaddidirdir demiştir.

Hadis-i şerifinin meali bir kimse tahsil-i rıza-yı İlahi niyet-i halisanesiyle tevazu' eylese ah Teala ve takaddüs hazretleri evvel kimsenin kaderini i'la eder demektir Tevazu' hakka irae-i suret-i teslimiyetten ve hakkaniyete kemal-i inkıyattan ibaret olduğuna mebni kelam-ı hak bir sabiden yahut cahilden dahi istima' edilse kabul etmek icab eder. İbn-i mübarek tevazu' neam-ı dünyada mertebesi senin dününde bulunanlara karşı suret-i tevazu' göstermektir yani dünyaca senin evvel kimseye karşı bir güne nâ fazl ve meziyetin olmadığını bilmek ve mertebesi senin fevkinde bulunanlara karşı da asar-ı irtifa' kader ve menzilet göstermemektir. (S.174) Katâde radiyallahü anh Cenab-ı Hak fazl-ı amiminden bir kimseye mal ve cemal ve ilim ve hısal ihsan edipte evvel kimse tevazu' etmese yevm-i kıyamette şu nimetler evvel kimse için vebal-i azimdir demişlerdir zira aks-i muamele kebire müncer olacağına ve kibir ise kendi nefsinin sıfat-ı kemalde gayrın fevkinde görmekten ibaret olduğuna nazaran hadis-i şerifiyle menhi-i anhdır. Ricalin teati-i selamı marrü'l-beyan cümle-i duaiyelerin iradından ibaret olup ancak taife-i nisanın recale selam vereceği vakit recal ve nisa beyrinde bir fark husulü için aleyküm selam diyerek ibtida etmesi ve ricalin dahi ise esselamü aleyküm diyerek red eylemesi eğer mer'ie şabih ise kalben red etmesi Ebu Abdullah radiyallahü anhdan mervîdir.

Hazret-i Ali radiyallahü anh taife-i nisaya selam verir idi lakin sadasının tesiriyle günahı sevaptan çok olur deyû nisanın gençlerine selam vermez idi Şayet bir şabba kendisine selam verir ise kalben red ederler idi çünkü mazanne-i fitne olduğundan şabbe-i ecnebiye ile bila hacet-i mükâleme hadis-i şerifi mucibince menhidir ve bunu da hadis-i şerifi müeyyedir meal-i hadis-i nâ-mahreme ve evsan ve asnama nazar-ı şehvetle bakmak ve elleriyle sarkıntılık etmek ve huzuzat ve şehvat-ı nefsanîyeye ittibaen mahall-i fuş ve zinaya gitmek. (S.175) Gerçi sair şeriatte hadd-i zinaya mucib değilseler de defter-i amalane iki kere zina günahı yazılır halbuki fiil-i kabîh zinayı irtikâb eden kimsenin defter-i amalane bir zina günahı yazılır çünkü göz, el ve ayak ikişer aza olduğundan istihsal metalibde ahd-i hümâ ahire main olmakla her ikisi için günah vardır fakat ferç-i uzv ve ahd olduğundan dünyevi ve uhrevi yalnız ta'yin ettiği hadd-i zina ile muaheze olunur demektir

Meal-i hadis mümin mümine mülaki olduğunda selam vermek ve hasta olduğu vakit ziyaret etmek ve vefat eylediğinde cenazesini teşyi' eylemek müslimin müslim

üzerinde bulunan hukuku cümlesindedir demektir. Hadis-i şerifi mucibince eimme-i hanifeye göre atise üç defa teşmit etmek vacibdir. Eğer ats ziyade olur ise üçten ziyade teşmit icab etmez zira zükamdır demektir bu da âtısın hamd etmesiyle mukiddir yani bir kimse akibinde elhamdülillah diyerek hamd eder ise işiten kimse yerhamükellah diyerek teşmit etmek ve ats tekrar eder ise üçe kadar bu vecihle teşmit etmek vacib olur ve atısın dahi müşemmete ve yehdikümullah ve diyerek dua etmesi müstehab olur.

Dokuzuncu Fasl Selamın Meziyet-i Maneviyesi Beyanındadır.

Selam-ı mukaddeme-i muhabbet olup mechulîn hakkında ibtida-yı mülakatta bina-yı muhabbet selam üzerine tesis ve ma'rufîn hakkında zaten müesses olan habl-i uhuvvet ve muhabbet selam ile takviye olunur ise her bir arizaya mukavemet edecek surette cayınız ve şu mühimmeye riayet edilmezse edna bir ariza cüz'i bir sebebe tahammül edemeyerek fena-pezir olacağı der-kardır. Teati-i selam salif'ül-beyan muarefe-i sabika ile meşrut ve mukid olmadığından ma'rufîn ve meçhulinden her kim olur ise olsun indel-mülakat teati-i selam lazımdır. Çünkü ruhlar alem-i ervahta yekdiğerinden müfarakat eylediği bir zamandan beri bir his-i mülakat ile müstahsis olduğundan naşi-i alem anasırdaki mülakat alem-i ervahın lezzet ve kutsiyetini mu'lin cümle-i duaiye ile başlaması ahd-ı hümanın ahire bigâne olmadığını ve her biri ahirin bir zamandan beri ârzû-keş iştiyakı olduğunu bir lisan mütehasirane ile ifade ve istifade demek olur.

Mesela birisi tanımadığı bir kimseye tesadüf eylediğinde lazıme-i tahiyatı ifa etmez ise şu muamele-i bî-kaydı evvel kimsenin vicdanını rahatsız edip meyanelerinde bir güne muamele-i sebak etmediği halde selam vermeye tenezzül etmediğinden yahut ifa-yı levazım uhuvvet ve İslamiyete riayet eylemediğinden tutturarak bir hayli muhakeme-i zihniye yürüttükten sonra mahfaza-i hatırında tohum-ı bürüdet teessüs edip zamanı gelince asarını derhal izhar eder. (S.177) Vecibe-i selamı ifa eder ise bilakis şecere-i muhabbet ve tesisıyla refte refte semerat-ı lezzesi müşahede olunur. Bununla beraber ibtida-yı mülakatta verilen selam ahd-ı hümanın mezhebini ahire i'lam demek olup muhatabına mezhebin nedir deyû sormak başka zımmen istifade ve ifade başka olduğu gibi lafz-ı selam ahd-ı hümâ ahire karşı mazınne su-i erbabından olmadığını ve kendisinden muhatabına bir zarar-ı asabet etmeyip bilakis muavenete

dahi müheyya olduğunu mutazammın olup bu tarz-ı ifade ise etemm ve eblağdır. Selam lafzının İslama karşı istimal olunacağı müstağni-i beyan olup Hristiyanlara karşı da onların ol babda istimal ettikleri elfazın teatisiyle tatbik-i hatırlarına riayet edilmesi icab eder. Çünkü bil-cümle efrâd-ı benî Adem hilkaten vahid mahiyeten müttehid olup insaniyet gibi bir rabita-i maneviye ile her biri ahire merbuttur. Fakat bilahare her biri bir mezhebe süluk ederek meyanelerinde mezahib-i muhtelif zuhur etmiş ve her biri süluk ettiği mezhebin mesail-i diniyesine riayetle mükellef bulunmuştur. Şu muhalefet-i mezhebiyenin hilkat-i asliyelerine cihet-i taalluku olmadığından insaniyet nokta-i nazarından kaffesi silendir. Salif'ül-beyan mesail-i diniyeye riayetle beraber cihet ve hiddeti muhafaza için(S178) Kelimat-ı münasebe ile mezahib-i saire erbabının istifsar-ı hatırlarına riayet kanun-ı medeniyet ve insaniyet iktizasındandır. Mamafih şu muamele-i hâtır-ı nevazi hiçbir zamanda hiçbir vecihle teati-i selama muadil olamaz. Çünkü selam-ı Şari'-i A'zam tarafından vaz' edilmiş bir celil olduğundan icabat-ı hamiyetle teati edilen istifsar-ı hatr-ı muamelesine benzemez.

Teati-i selam hakkında şeref-nazil olan marr'ül-beyan ayet-i celilenin mantuk-ı münifince tahiyyat dua ve senadan ibaret bulunduğuna ve beyn'el-arab mülakat indinde cümle-i duaiyesi demek olduğuna nazaran lafz-ı selamın gayr-ı elfaz ile duanın nazar-ı şer'ide memnu' olmadığı müstefad ise de bidâyet-i İslamdan beri tahiyyat kelimesi selamda müsta'mel olduğundan fakat selam ile dua-i evveli ve efdaldır. Zira selam lafzı bil-cümle-i daavât-ı hayriyeyi şamil ve tahiyyattan matlub olan kaffe-i fevaidi cami'dir. Elhasıl selam-ı ma'rufinden olanlar için tecdîd-i raşime-i uhuvvet ve muhadeneti ve meçhulinden bulunanlar için tesis-i rabita-i muhabbet ve musadakatı meş'ar ve mamafih alem-i ervahtan bir ve ahd-i hümanın ahir hakkında beslediği hissiyat-ı meali âyât-ı muhtırdır. Binaen aleyh şu mühimmenin ifasında kusur ve imsak izâa-i fırsat ifate-i ganimettir vessalam. (S.179)

Onuncu Fasl Bir ve İhsanın Memduhiyeti Beyanındadır.

Bir ve ihsan kulûb-ı muhtacına lütuf ve atıfet-i isalinden ibaret olmasına mebni Cenab-ı Hak Kur'an-ı Keriminde buyurmuştur. Ayet-i celile de bulunan takavvi radiyallahü ve bir rıza-i nas olup bir kimse radiyallahü ile rıza-i nas beynini cem' ederse saadet-i

dareyni istihsal ve levazım-ı insanıyeti istikmal etmiş olur. Fahr-ı kainat efendimiz yani kavlen ve fiilen ihsan edenlere muhabbet vasait edenlere buğz ve adavet etmesi kulubun hilkat ve tabiatı iktizasındandır buyurmuşlardır. Tarif-i mezkur ile ma'rif olan ve sadaka manasını mutazammın bulunan bir ve ihsan iki nev' olup birisi hakiki diğeri hakimdir. Sadaka-i hakiki zekat mefrûz gibi vecih-i şer'i üzere bezl-i maldan ibarettir. Sadaka-i hikemi ise sıla nevinden olup mukabilinde dünyevi ve uhrevi bir ivaz-ı matlub olmayarak cihat-ı mahmudeye bezl- i mal demek olup bu ise nefsin semahat ve sehavetinden münbais bir keyfiyettir. Hadis-i şerifinin meali senin mümin karındaşının yüzüne tebessüm etmeliğın sadakadır ve ma'ruf ile emr ve münkerden nehi etmeliğın sadakadır ve gideceği yolu (S.180) gayb eden kimseyi irşad etmeliğın sadakadır demektir. Şu halde iki kişi beyninde adl ile muamele ve kelam ve tayyib ve namaza giderken atılan her bir hatve ve ehl ve ıyâlini vech-i helal üzere infak ve irae-i dabbe ve eşya-yı beytiye sadaka olduğu gibi hadis-i şerifi mucibince tahsil ve talim ulum ve gars eşcar ve icra-yı enhar ve hafr-ı abar ve kütüb-i mushaf ve ulum-ı diniye ve bina-i mescid-i sadakadır. hadis-i şerifi mucibince istifade-i ammeyi mucib olan müellefat ile köprü, çeşme, tarik-i amme gibi hayrat ve salihadan evlad-ı sadakadır. Meal-i hadis insan-ı irtihal dar-ı beka ettiği vakt-i amali münkatı' olur. Yani defter-i amali kapanır. Ancak üç hasletten kapanmaz. O da sadaka-i cariye kabilinden olan hayrat ve meberrat ve kendisiyle intifa' olunan asar-ı ilmiye ve hayr ile dua eden evlattır demektir.

Sadakanın efdali hal-i sıhhat ve afiyette olandır. Muhtaç olan fakirin tehvin-i ihtiyacatı fikriyle verilen bir dirhemin sevabı gayr-ı muhtaca verilen yetmiş dirheme muadildir. Ve tehvin-i ihtiyaç fikr-i sahihiyle bir mümine cihet-i şer'idan ikrazın derece-i sevabı sadaka fi sebilillah Allah'ın sevabının derecesinden on sekiz kere ziyadedir. (S.181) Hadis-i şerifle müstedelldir. Meal-i cennat-ı aliyete dahil olduğum vakit kapısı üzerinde defter-i amalinde sadaka bulunanlara on ve farz-ı şer'i bulunanlara on sekiz misillü ecr ve sevab vardır. Deyû muharrir olmakla esbabını Cibril-i eminden sual eylediğimde sadaka-i hususiyet ahvali malum olmayan gani ve fakirin yeddine vaki' olur ise de farzın ancak muhtaç olanların yeddine vaki' olduğu hikmetine mebnidir cevabını vermiştir demektir. Urve bin Zebir'den naklen Mehmed bin İbrahim mervî olan hadis-i şerifinin meali sahavetle muttasıf olan kimse Allahu Teala ve takaddüs hazretlerinin rahmetine ve cennete ve nâsa karîb ve cehennemden beiddir. Ve bahîl

olan kimse neuzübillahi Teala Cenab-ı Hakkın rahmetinden ve cennetten ve nâstan beid ve cehenneme karibdir. Ve cahil-i sahî Allahu Teala ve takaddüs hazretlerine âbid bahilden ziyade sevgilidir demektir. Ve Hükema-i kerim cemi' mehasin-i ahlakın aslı ve haramdan ictinâb keremin esası ve havas ve avamı siyyan tutup ağraz-ı faside karıştırmayarak bezl-i mal nefsin sehâsı olduğuna nazaran kaffe-i hısal hayr-ı kerem ve sehânın fûru'udur demişlerdir. (S.182) Meal-i hadis mısak münifince sahî olan kimseyi zenb ve kusuruyla muaheze etmeyip müsamaha ediniz. Zira ecnab-ı Hak sahînin sehâveti için her ne zaman bir mehlekeye sükut etse halas ve arz-ı hacat eylese en'am ve ihsan eder demektir. Kerem ve sehâyı medh ve bahl ve imsaki zemm-i zımında şu'radan birisi Ebyâtını inşad etmiş ve meali bahîl olan kimse ayıbını nasdan setr ve ihfaya sa'y etse de muttasıf olduğu bahl ilan ve ifşa ve uyûn-ı nasdan uyûbu ancak cûd u sehâ setr ve ihfa eder. Libas-ı sehâ ile telebbüs ve tesettüre sa'y ile ki ayıp ve kusurun nazar-ı münakkıdında mestur perde-i hafâ olabilsin zira uyûbun istitârı için sehâvetten başka bir şey tasavvur olunamaz demekten ibaret bulunmuştur.

Bahl ile muttasıf olan kimse için ahlak-ı reddiyeden hırs ve şereh ve su-i zan ve men'-i hukuk gibi dört nev' ahlak zemine hadis olur. Bunlardan hırs şeddet-i taleb ve şereh lede'l-ihyaç imsak ve istiklal ve ihtiyaç ibzal ve istiksar ve su-i zan bir kimsenin ehliyet ve iktidarına adem-i emin ve itimad ve men'-i hukuk muhabbet ettiği mal ve nukuddan zekat-ı mefruza ve sadaka-i meşruanın efrasına adem-i tesamuhtur. (S.183) Hükema yani malik-i ihtiyaç-ı itlaf ve israfından hayr ve hayrat ve hasenata sarf ve ibzalinde israf yoktur demişlerdir. Şu'ra-yı den birisi ale'l-Murtaza radiyallahü anhin semahat ve sehâvetini medh-ı zımında kat'a-i atiyeyi inşad eylemiştir.

Yani ya Ale'l-Murtaza sen bana bir sevb nefis iksa ve ihsan eyledik lakin o sevb baki olmadığından fersudelenmesiyle fevaid ve mehasinide birlikte zail olur. Ben ise zat-ı sûtûde haydaranenize hulel-i nâ-baliye iksa ve fevaid-i gayrı faniye ihdâ ederim ki o da hüsn-i sena ve zikr-i cemilden ibarettir. Medh u sena sahibinin zikrini ilelebed ihya eder çünkü sena-yı cemil baran-ı feyz- resane müşabih olup onun lütfu sehl ve cibali erva ile cây etme zira iyilik zayı' olmayıp herkes işlediği fiili mukabelesinde olur yani mefhumunca hayr ve şer ne işlediyse onunla mücazat olunur demektir mahkiddir ki Cenab-ı perver- digâr-ı alem hazret-i İbrahim aleyhisselama ya İbrahim bin azimüşşanın seni halil (S.184) ittihaz edindiğimin esbabını bilir misin deyû vahî

eylediği bir zamanda bilmem cevabını vermekle buyurmuştur meali ya İbrahim bin azimüşşan seni daima vermeye sever almayı sevmez gördüğüm içindir demektir mervîdir ki kalil'il- bezaa bir tacir-i Bağdadî cemaatle ifa-yı farizi salavat ettikten sonra cemaat meyanında bulunan bir recal ulvi kıyamla kerimemi tezvic edeceğim fakat cihazını tedarike kuvve-i maliyem müsaid değildir resul-i Kibriya aleyh ikmal hazretlerinin hakkı için bana şu emr-i hayırda muavenet ediniz dediğinde tacir merkum sırr-ı mayası olan beş yüz kuruşu derhal recal-ı ulviye teslim ve i'ta etmiş ve evvel gece alem-i menamda aleyhissalatü vesselam efendimiz hazretlerini görmekle ya Abdullah hediyeniz vasıl oldu medine-i azimetle Abdullah bin Tahir'e ba'de's- selam evliyadan kendisine gönderdiğim zatın handan nübüvvetimize sebak eden hizmetine mükâfatan beş yüz altın vermesini tebliğ ile buyurmakla tacir merkum ba'de'l-intibah avdet edinceye kadar ailesinin infakı için müracaat ettiği ekmekçisinin azimetini sana emr eden bana da ailenin infakını emr etti demekle müsterih'il-bal olarak canib-i müteveccihen hareket eylemiştir vakta ki medine-i takarrüb eylediğinde Abdullah bin Tahir kendisini istikbal edip diyerek hanesine getirip muamele-i mihman-nüvaziyi tamamıyla ifa ettikten sonra emr-i Resulullah'a imtisalen beş yüz altın ve Rasul Resulullah olduğuna ihtiramen beş yüz altın daha i'ta ederek müreffehen Bağdad'a iade eylemiştir. (S.185) Yani verdiği şeyi çok olsa bile istiklal ve aldığı şeyi az olsa da istiksar ile zira Kirman'ın nazarı vermeye ve uyun-ı meserreti almaya matuftur demek olup akval-i hükemânın cemiyetli olanlarındanır şu'radan birisi dahi sehâvetini beyan zımnında yani ben refik-i tarikime öyle riayet ederim ki kendim aç ve üryan olduğum halde beytutet ve refikimi nefsim tercih ile zad ve havayicine itina ve dikkat ederim ve oturacağım ferşi refikime ikram edip toprak üzerinde yatar ve gecenin bürudetini kendime libas edinirim demiştir bu muamele ayn-ı vaki' ise makbul fakat şair nefsin medh eylediğinden ınd'el- üdeba medhuldür. Hükema yani usul olan köle ve cariyeleri malıyla iştira edipte harr'ul- usul olanları mefhumunca ef'aliyle iştira ederek kendine kul etmeyenlere taaccüb olunur demişlerdir. Bir ve ihsanın fezaili serd ve ityan edilen edillen delail-i sariha ve zımnıyesinden istidlal olunacağına ve daha ziyade tafsilat-ı mucib-i kelal bulunacağına olma bahsinden kalemlle sail ve mes'ulden her birinin ne gibi şurûta riayet etmeleri lazım geleceğinin beyanına nakl-i kelam olundu. (S.186)

On Birinci Fasl Mesul-i anh İçin Riayeti Lâbüdd Olan Şurut Beyanındadır.

Mesul-i anh için üç şarta riayet lazımdır. Birincisi ta'riz ile iktifa edip saili tasrih-i suale mecbur etmemektir ki mefhumunca sail zıll-i sualden masun olsun lisan-ı hal ve işaretle suali his ettiği halde tegafül ederek saili tasrih-i bi'l-ibareye macbur eden mes'ul-i anhın fikri saili zıll-i sual ile tehçin ve tahcile mebni olacağından bu misillü mesul-i anh indel-üdeba mes'uldür şu mazmunu ifade için Hükema yani i'ta ve ihsanın ecl ve efdali bila sual verilir. Ve nâssın neyl-i neval cihetinden olası cer ve sual etmeyendir. Ve yani nâss-ı ef'al-i hayriyede dört sınıf olup birisi ibtidaen hayır işleyendir ki evvel kimse rical-i kerim ve birisi ahire teb'an işleyen ki evvel rical-i halim ve birisi mukabilinde iyinin talebi için işleyen ki evvel rical dahi ve berisi de hayrı terk eden ki evvel rical şakidir demişlerdir ve şu'radan birisi (S.187) havacibine takzî'l-beynine ve nahnu sükut ve'l-hava-i yani bizim kaşlarımızın işaret-i mahsusası meyanemizdeki havayıcı kaza ve mâfi'z-zamiri enba ediyor. Halbuki buna biz sakin ve sakin olup ifade ve istifade vicdanımızda müstetir olan hakaiki yek-diğerimize hava söylüyor demiştir. İkincisi mesul-i anhın saile vecih-i beşüş, lisan-ı lîn irae ve istimal etmesidir ki i'ta ederse meşkur-ı red eylese mazur olsun min vâzî ise nazar-ı şer'de nassen memnu' olduğu malumdur. Ve hükemânın kelamının meali bir kimse en'am ve ihsanı ile imtinan eylese sevap ve şükranını iskat eder. Ve amel ve taatiyle ucb ve riya eylese ecr ve sevabını zayi' eyley demektir. Üçüncüsü sailin emelini tasdik ve sailin mesul-i anh hakkındaki hüsn-i zannını tahkik edip ba'de kendi haliyle hal-i saili nazar-ı itibara almaktır ki bu da dört ihtimalden hali değildir.

Birinci ihtimal sail saleye müstevcib ve mesul-i anh i'taya minnettar olmaktır. Bu da saili red için mesağ olmayıp her halde icabet lazımdır İkincisi ihtimal-i sail gayr-ı müstevcib ve mesul-i anh gayr-ı muktedir olmaktır. Bunda saili red caiz ve özür makbuldür. Şu kadar var ki levm ve zemmden nefsinin vikaye için kavli leyyin ile red etmek lazımdır. Üçüncüsü ihtimal-i sail müstevcib mesul-i anh gayr-ı muktedir olmaktır. (S.188) Ebyâtı mucibince beyan-ı mazeretle redd-i leyyin icab eder. Meal-i ebyât benim bahl ile mutasaffi olmadığımı ve'l-cây-ı bahl ve imsak ile taallül etmediğimi cenab-ı alem-i serv'ül-hafâyâ hazretleri bilir. Çünkü karıncanın iktidarından fazla hamuleyi tahammülde mazur olduğu gibi benimde teklifat-ı vakıayı icraya kudretim olmadığı hafî değildir. Dördüncü ihtimal-i sail gayr-ı müstevcib mesul-i anh muktedir olmaktır. Bu surette mesul-i anh sailin kadh ve zemminden havf ederse i'ta-i mendubdur. Sail-i gayr-ı müstevcibe mesel olmak üzere mahkidir ki

beyn'el ser-zade-i zuhur olan bir maslahatın suret-i hal ve tesviyesi zımında ahd-ı ahire bir memurun i'zamı icab etmekle evvel maslahatın matlub-ı veçhiyle karar-gir olması müessir'ül- kelim bir zatın vücuduna mütevakkıf olduğundan bi't-taharri evvel asırda fesahat ve belagatle müşar-ı bil-beyan olan bir zatın evvel canibe isbali karra-gir olmuş ve fakat zat-ı müma ileyhın tıynetinde merkez olan tesaülden nâşî şana şîn verecek bir hal ve harekette bulunmamak üzere baliğın mâ belîğ masarif-i rahiyesi verilip mahall-i memuriyetinde kimseden bir şey istemeyeceğine dair tenbihat-i ekide ile beraber tahlif olunduktan sonra semt-i maksuduna muvasalatla(S.189) Talakat-ı lisani saikasıyla herkes meclüb-ı fasl ve kemali olarak maslahat-ı mezkûre hakkında arzu kerdesi vecihle karar-ı istihsal ederek müteheyi-i avdet bulunduğu sırada müma ileyhın ve atv-ı nasihat hususundaki maharet-i fevkaladesi şöret-gir afak-ı alem olmakla neam'ül-vesile meclis-i nash ve dahi müstefid olmak üzere vuku' bulan rica ve iltimas neticesi olarak tayin olunan günde cami-i kebir cemaatle lebalep dolduğu bir zamanda müma ileyh kürsi-i hitabete çıkıp bir lisan süziş-i beyan ile pazar ifade ve istifadeye arz ettiği selasildir ve nevadır kehr-gir harîdârlarındaki arzu ve hâhişi his etmiş ve tamam-ı tesaülün zamanı ise de faidene mebhüs-ı anh olan yemin bir mâniya-i maneviye teşkil etmekle derhal ey cemaat ben buraya gelir iken sizden bir şey talep etmeyeceğime yemin ettim fakat zan ederim siz bana bir şey vermemeye yemin etmemişsinizdir. Zeminindeki suret-i tesaülü tedarik ile mamulün fevkinde istifade eylemiştir. Doğrusu bu misillü gerisine çeşm-i sail gayr-ı kania karşı engiş bir dehan hayret olmamak kabil değildir. Allah bu makulelere insaf versin. (S.190)

On İkinci Fasl Sail İçin Riayet Olunması Lazım Gelen Şürût Beyanıdır.

Sail için dahi üç şürûta riayet lazımdır. Birincisi talep ve sual bir sebep mübrem için olmaktır. Yani açlık halka tezellülden hayırlıdır. Kelamı mucibince böyle bir ihtiyaç mübrem olmazsa zıll-ı sual değil eşref-i mahlukat olan insanın belki hayvanat-ı vahşiyenin bile kabul ve tenezzül etmeyeceği bir keyfiyettir. Zahidinden birisine def'-i zaruret için sual-i teklif olduğunda mine'l-meşarik ile'l- mağarib dünyaya malik ve mutasarrıf olan Cenab-ı Malik'il-Mülk hazretlerinden bile istemem nerede kaldı ki dünyaya malik olmayanlardan talep edeyim cevabı ne kadar cemiyetli bir kelam olduğu müstağni külfet-i tafsildir. Min gayr-ı zaruret sual ve bila ihtiyaç talep-i mahz denâet ayn-ı rezaletten ibarettir. Sualin derece-i zıll ve kabahati takdir eden kimse

behemehal haline münasib bir hizmet tedarikiyle rezaleti ihtiyar ve irtikâb etmez şu'radan birisi yani zıll-i suali irtikâb ile maişet arzusunda bulunma zira takdir-i ezelide mestur ve mukadder olan erzak elbette sana vasıl olur senin (S.191) için mukadder olan erzakın bila ziyade ve lâ noksan sana vasıl olacağını muhakkak bil binâberîn zıll-i sual bî-lüzum irtikâb-ı denâetten ibaret kalacaktır demektir. İkincisi tarik-i suale süluk için bir lüzum-ı sahih ve ta'vik ve te'hirinin mümkün olmadığına zamanen _ sarih olmasıdır şu suretle te'hir-i suale kudret ve temadi-i zarurete mühlet bulunamadığı halde sail-i sualde hem mazur ve hem de idad-ı muztarrînden ma'duddur ama zaman müsait ise ta'cil-i suale nâ be-hengâm olduğundan sail-i malum ve makduhdur. Üçüncüsü sail her rast geldiğine itale-i dest-i tesaül etmeyip mesul-i anhu ihtiyar ve intihab etmesidir bu da ya mes'ul-i anhu saile ihtiram veya semahat-i nefsiyle ikram edip saili red etmemesi mütalaasından münbaistir zira mes'ul-i anhu _ olur ise saile hürmet ve hasb'el-tabiiata ibzal-i lütf ve mekremet etmeyip sailin zıll-i sual ve redd-i gibi iki nev' bâr-i girân mahcubiyet altında bulunmasına bais olur. Sual ve i'ta şu şürût ve kuyuda muvafık olur ise caiz ve'l ağır caizdir. (S.192)

On Üçüncü Fasl Sualin Zemm ve Kadehi Beyanındadır.

Ekseriyetle tesadüf olunduğu üzere sailin öyle ta'riz ve telmih ile iktifa ve mes'ul-i anhu dahi muamele-i reddiye kavl-i leyyin ile ifa etmesi şöyle dursun sail ce'li ve vaz'ı izhar asar-ı maluliyet ve vaz'ı bir lisan-ı dürüş beyan-ı mazuretle beraber "Allah rızası için", "peygamber aşkına" gibi cümleler ilavesiyle suali te'kid ve tekrar ve adeta cebr-i lisan ile neyl-i emele suret-i ısrar ve bununla da kanaat etmeyerek birtakım elfaz-ı nâ-layika istimaline ictisar etmekte ve mesul-i anhu dahi sailin şu ma'cezliğine karşı redd-i leyn makamında şedâid-i lisaniye ile redde mecbur olarak iş refte refte müşâmete ve muzarebeye kadar vardığı ma't-teessüf görülmektedir. Mamafih sail-i hakiki ender olmadığı gibi içlerinde zıll-i suali itiyad edinen servet- daran dahi çendan nadir değildir. Suale bir dereceye kadar ilerlemişti ki taallül ve temaruz ve afet-zede-i mazar ve mesaib gibi ce'li hareket ve ifadatla bi-nefsih tesaile de kanaat etmeyerek ücretle alil ve alile sübyan tedarikiyle herkesin nazar-ı merhametine arz etmek ve daha bu kabilden birtakım vesait-i adiyeye müracaatla temin-i menfaate çalışmak suretle muhtaç olan da olmayan da tür-i ebvab-ı tesaile koyulmuş olduklarından sail-i muhtaç ile gayr-ı muhtacı fark ve derece-i istihsaleye gelmiştir. (S.193) Şöyle ki içinde zükür

ve anât kaviiyyü'l-beniyye genç ve kimselerde vardır ki her yerde maişet-i meşrua tedariki mümkün iken irtikâb ettikleri şu hal denaet iştimallerine ne kadar nazar-ı nefrîn ve istikrah ile bakılsa becâ ve lisan-ı edebden ne kadar levh ve kadh olursa sezadır. Çünkü her nerede kim olursa olsun derhal küşade berrüste tesaüle ve şu önsöze şu imaya on para cümlesini irad eder bir lisan-ı tezellüle tesadüf etmekte ve hususat-ı zatiyesinden başka bir de bunlar için düçar-ı müşkilat olmaktadır.

Bu hallerin cümlesi maazallahu Teala cehaletle hükm-i kadere gerden-dâde ve teslim olmamaktan münbaistir. Demekte çendan suret-i tereddüd gösterilemez nasıl gösterilir. Takdir-i ezelide erzak-ı maksûm âcâl-ı mukadder olduğu nassen sabit iken suali irtikâb-ı mesul-i anlı iz'ac-ı mukadderatın tezayüdünü ve ta'riz ve işaretle iktifat-ı tenakusunu mucib olmayacağına ve taraf-ı ibaddan sarfi lâbüdd olan irade-i cüziye ise mücerred tarik-i suale sülûktan ibaret kalacağına nazaran öyle iz'ac ve ısrarla mesul-ı anlı yormak ve saile de ihtiyar-ı teklifatla yorulmak cehaletten başka neye haml edilebilir. Bu babda enva'-i hîl ve desaisi temin-i menfaate alet-i ittihaz eden o makule eşhasa insan demekte lisan-ı edeb-i tereddüd eder zan ederim. Cenab-ı Hakk ıslah buyursun cümle-i duasıyla mukabeleden başka cay-ı selamet yoktur. (S.194) Yani vifakaya ibtila havn-ı âlude olarak ölmek gibidir ki hakikaten tahammül- fersadır ama en büyük azab-ı nastan dilenmektir demişlerdir.

On Dördüncü Fasl Misafirin Vezâifi Beyanındadır.

Bahsimiz ba'de mesafe hasebiyle kasr-ı salavat ve iftar-ı siyam gibi tahfifat-ı şer'iyeye müstahak olanlar ile kurb-ı mesafeden dolayı şu müsâadât-ı şer'iyeye müstahak olmayanlara şamildir çünkü ser-levha mantıkınca maksadımız ister karîb olsun ister baîd kendi hanesi haricinde bulunanların ne gibi adaba riayet etmeleri icab edeceğinin ve misafirin haklarında ne güne hürmet olunacağıнын beyanından ibarettir. Misafir münferid olur ise ister rakib olsun ister racil hiçbir vecihle diğerinin hukukuna tecavüz etmemek üzere esbab-ı istirahatini temin için hod be hod bir hatt-ı hareket tayin edeceğinden ve tabiaten bahs ise nâ-be-mahal bulunduğundan hal-i infiradı tabiata terk etmek evveli görüldü.

Misafirin refiki bulunursa hak refakati ifaya _ mertebe riayet etmelidir ki her hususta refik-i tarikini nefsi üzerine takdim ve mümkün mertebe rekûb ve nüzul ve tedarik-i levazım-ı seferiyeye maddi ve manevi muavenetle tekrim etmeli ve refikine hemm ve gam tevîd edecek muhavere den tevakki ile inbisat ve inşirahını mucib muamele ve muhavere icadına gayret eylemelidir.(S.195) Vapur ve şimendifer ve araba ve umuma mahsus olan her bir mahafil ve mecaliste refikası haklarında daima lisan-ı nevaziş beyan-ı istimaliyle kesr-i hatırı mucib evza' ve harekattan tevakki ne derecelerde lazım ise bulunduğu mahalin umur-ı idaresine müdahaleden ve edeb-i hilafında herkesin huzur ve rahatını selb edecek her nev' muameleden ictinâb o nisbette lazımdır. Hele umumun istifadesi için tesis ve teşkil edilmiş olan kütüb-i hanede şu mühimmeye riayet bir kat daha kesb-i iştidâd eder çünkü hazırûn mütalaa ile meşgul olduğu bir zamanda tağlit-i ezhanı mucib evza' ve hareket-ı bais tenkidat olacağı şüphesizdir.Binâberîn nerede olur ise olsun akl-ı selimin müstekreh ve kanun-ı edebin müstakbeh göreceği muamelat ve hareket-ı lâşın herkesin nazarında menfur ve merdud ve mütecasirleri bî-edeb güruhundan madud olacağını muhakkak bilerek ona göre hareket etmelidir. Çünkü bu misillü mahallerde her sınıf zevat bulunacağına ve herkesin muamelat ve hareketi nazar-ı takdir ve tenkide hedef olacağına mebni ne kadar asar-ı edeb ve terbiye izhar olursa baha ve usul-i rüfeka-i nevaziye ve icad-ı muamele-i hatr-ı sâziye ne kadar itina edilse sezadır. Bir mahalde bir zat ayağındaki çizmeyi çıkarır iken kabil-i sekni değil etmiş ayağını sıktı kelamı huzzardan birisinin fikr-i tenkidine uğrayarak(S.196) yanında bulunan kabil-i sekni değil tabiri nâ-be-masraftır dediği bir sırada evvel zat bu adamcağız çizmeyi palto zan etmiş olmalıdır cahildir kusuruna bakılmaz demesin mi evvelki zatın maksadı ciddi midir yoksa ca'li midir meçhul olduğundan kabil-i te'vil ise de ikinci zatın te'vili kabul edecek durumlardan olmadığından şüphesiz hande-i istihzaya hedef olmuştur. Demek isterim ki bu misillü mevaki'de hükemânın yani irad edeceğin kelamın zemin ve zamana muvafık ve emzice-i huzzara mülayim ve mutabık olduğunu tefekkür etmedikçe söyleme ve yapacağın işin neticesini layıkıyla tedebbür eylemedikçe işleme kelamını âsâl-ı hareket edinmelidir. (S.197)

On Beşinci Fasıl Sahib-i Hanenin Misafire Karşı Vazifesi Beyanındadır.

Misafir olanların birinci fasılda beyan edilen adaba riayeti nasıl lazım ise misafire karşı hane sahibinin dahi ber-vechi-âfî muamele-i mihmân-nüvâziye itina ve dikkati o nisbette labüddür sahib-i hane misafire bizzat hizmet ve gına-yı kalb izharıyla beşâset-i vech-i iraesine bezl-i makderet etmelidir şu'radan birisi bu babda beyt-i atiyi inşad eylemiştir. Meal-i beşâset-i vech ve inbisat-ı it'am-ı taamdan hayırlıdır zira taam-ı dimağın nasibi olmakla kuvve-i zaikadan zail olmasıyla fena-pezir olur ama iltifat-ı ruhun gıdası olup asar-ı lezizesi ile'l-ebed kalır. Beşâset-i vech nasıl taamdan hayırlı olmasın. Misafiri tatbib için lebb-i şirin zeban-ı nermîn kafi iken onunla beraber bir de taam-ı ihzar eden sahib-i hane lazıme-i mihman-nüvâziyi iz'afen ifa etmiş olur demektir. Ve Hükema yani ikramın tamam ve kemali ibtida-yı mülakatta talakat-ı lisan ile tatbib ve esna-yı taamda sohbeti tatvildir. Zira kelimat-ı cemile misafir daire-i vedd ve muhadenete imale ve tatvil-i kelimat-ı şerm ve hicabı izale eder demişlerdir ve şu'radan biri dahi (S.198) yani küşade olan hanemiz züvarın her vecihle istirahatini kafildir. Biz ki sahib-i haneyiz bizimle gelen misafirler müsavidir. Onlar için bir vecihle müzayaka yoktur. Şöyle ki: misafirlerimize menzirimizde me'kulat ve meşrubattan her ne ki mevcut ise helaldir. Bila izin temettü' ve tasarruf hakkını haizdirler. Meğer ki Allahu Tealanın haram ettiği şeyler evvela onları ise Allahu azimüşşan men'-i etmiştir demektir. Memnu' olan şeylerde müstağni-i beyandır.

Sahib-i hanenin misafirlerden evvel yatması ve bırakıp gitmesi ve yanlarında hal ve dayyık zamandan ve me'kulat ve meşrubatın suret-i tedarikiyle kıymetinden bahs açması ve nâ-kabil afv ve safh bir kusuru olsa bile misafir huzurunda etbainı ve efrâd-ı ailesini darb ve tekdire mübaşeret vel-hasıl misafirin mükedder olacağı şeylere dair müsahibet eylemesi kanun-ı edebin hilafında hareket demek olur. Misafirin elbise ve emtiasının hiss-i muhafazasına ve hizmetçisi olduğu halde onun dahi esbab-ı rahatının teminine ve hayvanı var ise vakit ve zamanyla infakına dikkat-i ihtimam sahib-i hane uhdesine müterettib bir vazife-i mer'iyedir, dedik bir sebep edna bir dikkatsizlik misafirin huzurunu ihlal edeceğinden bir bahane ile abdesthaneyi dahi göstermek icab eder. Mefhumunca ne bulunur ise ihzar edip (S.199) taam tedariki için imrar-ı vakitle misafiri hal-i intizarda bırakmamak dahi sahib-i hanenin akdem-i vezaifindendir.

Misafire taam teklif edipte adem-i iştiha asarı izhar etmesi gibi itizarını tasdik ederek it'am etmemek alaim-i bahl ve imsaktan olduğu gibi misafirin taam-ı iştihası olup

olmadığı sual etmekte asar-ı bahıldandır şu kadar var ki sahib-i hane fakir olup misafirin havayic-i zaruriyesini kendi malından tedarik ve ihzardan aciz olduğu misafir nezdinde malum bulunur ise evvel vakit sahib-i haneye teveccüh eden vazife kendisinin teklifsiz tedarik edebileceği şeyleri bizzat ve iktidarı haricinde bulunanları müsarif misafire ait olmak üzere hariçten bir vecih hakkaniyet mubayaa suretiyle bilvasıta tedarik etmekten ibaret kalır. (S.200)

On Altıncı Fasl Misafirin Hane Sahibine Karşı Olan Vazifesi Beyanındadır.

Misafirin dahi sahib-i hanenin re'yi hilafında hareket etmesi ve adem-i iştihadan bahisle it'amından suret-i istiğna göstermesi mügayir-i edebdir. Misafirin sahib-i haneden kible-gah ile mahall-i kaza-i hacetten başka matbah ne cihette harem tarafının yolu nerede ki bir şeyi sual etmemesi adabdan ve sahib-i hanenin ihtiramatını red edercesine gösterdiği mahal-i refiaya oturmamak ve her bir hareketını sahib-i hanenin hareket-ı meşruasını tevfiik etmemek ve sahib-i haneye karşı ikram kaydında ve hanenin taksimat ve tanzimatına dair mütalaatta bulunmak ve harem tarafına işittirmek için sahib-i haneye muamele-i zevciyetten ve saireden bahs etmek ve ah ve of demek ve sahib-i hanenin hareketını men' ile sahib-i haneye karşı ayak uzatmak ve asar-ı kibir ve gurur ile istihza ve istihfaf-kârane muamele de bulunmak ve hoşlanmayacağı şeyleri beyan ve ihbar eylemek ve sahib-i hanenin ihzar ettiği it'ama ve eşribeye adem-i iştiha asar-ı iraesiyile başka me'kulat ve meşrubat istemek ve hane sahibinin vesi' ve iktidarı haricinde teklif bulunmak hilaf-ı edebdir. Hazret-i Lokman dört bin peygambere hizmet edip ancak dört kelime (S.201) tahsil eyledim o da namazda kalbi yemekte boğazı kelimada lisanı misafirlikte de gözü muhafaza etmekten ibarettir demiştir Misafir hane sahibine karşı bed ve me'kulat ve mefruşat için müşkülpesentlik asarı göstermemesi lazım olduğu gibi kendi hanesinde veya başka mahalde tenavül edilen taamin daha ceyd tabh edildiğinden ve başkasının hanesinde daha ziyade ikram ve ihtiram gördüğünden bahs etmemesi lazımdır.

Elhasıl ne hane sahibi misafiri minnettar edecek muamelatta ve ne misafir hane sahibinin hatırını kesr eyleyecek harekatta bulunmayıp ahd-ı hümanın matmah nazarı ahirin tatyib ve tenşitine mün'ataf olmak lazım gelir. Misafirin hane sahibini ta'zimen bir derece kadar gürisne çeşmelik etmemesi lazım ise de derece-i ifrada iblağ ile

teklifat-ı vakıasını katiyen red etmesi ve hane sahibinin dahi misafiri tabiatına bırakmayıp ikramda mübalağa ederek misafiri bıktırması menafi-i adabdır. Gürisne çeşmelik ile yemekleri saymak, bir lokmayı henüz bel' etmeksizin diğerini hazırlamak, lokmayı çiğner iken dudaklarını şapırdatmak yutarken boğazını gıcırdatmak, lokmayı ağzına aldıktan sonra parmaklarındaki bakiye-i taamı sahana silmek, lokmanın bir miktarını ısırdıktan sonra bakiyesini sahana koymak, sofrada mütelaşiyane elini sağa sola dolaştırmak, ziyade teshil için ekmeği lokma lokma doğrayıp(S.202 Tehyi etmek, tırnaklarıyla dişlerini ayıklamak, sofradan taam alıp hanesine götürmek, müteaddid etmek parçalarını yemek suyuna vaz' edip sırasıyla yemek, sahanda bulunan tavuk ve lahmı parçalar iken suyunu başkasının üzerine sıçratmak, hududunu tecavüzle diğerlerinin tarafında bulunan muntazam parçaları taharri için sahanı karıştırmak, elinin yağını ekmek parçasına silmek, lokmayı tebrîd için ufalamak yahut nev' hilafında başka bir yemeğe daldırmak ve refiklerinden kaçırmak için sahandan bir parça alıp önüne koymak, ellerini sofradan çıkarmayıp diğerlerini rahatsız etmek, sofraya nizam vermek bahanesiyle sevdiği yemeği kendi tarafına çekmek, başkalarının aldığı lokmaya dikkatle bakmak, lokma ağzında iken mükalemeye girişmek, sofraya karşı öksürmek taamın lezzetinden bahisle bakiyesini istemek terbiyesizliktir. Mekareci, arabacı, hancı gibi esnafın dahi misafiri demek olan müşterilerine vecih beşuş kavli-i leyyin ile her bir umur ve hususlarında muavenet ve teshilât-ı mümküné iraesî lazım ve müşterinin dahi esnaf-ı merkumenin tabi' olduğu kavaide ittiba'la beraber haklarında kelimat-nüvaz şükarane ile hürmet-i mahsusa göstermesi elzemdir müşteri hayvanın fenalığından, arabanın fersudeliğinden, yemeğin nâ- vapurun batî hareketinden bahs eder ise hem idaresizlik ve hem terbiyesizlik ederek muamele-i mütekabile-i barideye de hedef olacağı ve şu muameleye müşteri sebebiyet(S.203) Verdiğinden nâşî-i kanun-ı medeniyet nazarından yine evvelen müşteri mesul tutulacağı derkârdır.

Üçüncü Bab Vezâif-i Medeniye Beyanında Yirmi Üç Fasıldır.

Birinci fasl-ı vezâif muallim beyanındadır.

Allahu cell ve ala hazretlerinden azim-i havf ve haşyet eden ulema kullarıdır zira havf ve haşyet olunan zat-ı bari-i tealanın sıfat ve efalini kemal-i marifet ilmin semeresidir

deyû müfessir bulunan nazm-ı celili ve mealleri ulema-i amilinin âyât ve ehadis ve tesanif yazan mürekkepleri ile dem-i şüheda yevm-i hesapta vezin ve mukayese olunarak midad-ı ulema dem-i şühedaya tercih olunur ve gece ve gündüz talim ve taallüm ulum-ı şer'iyeye sa'y etmek cenab-ı hakkın indinde sebilullahdan efdaldır demek olan bin Malikten mervî bulunan ve İbn-i imameden mervî ehadis-i şerifleriyle kader ve menziletleri mefhum ve mübeccel bulunan ulema-i âmilin ve zümre-i mualliminin halîm, fehîm, muhib, mütevazî', şefîk, müttenî, musalli, mahk, muti' mâni', emr, nâhî, muttaki, müdavim, ciddi olmak gibi hasaili haiz olması lazımdır. Hasail-i mezkûreden herhangi hâlel-pezir olur ise diğerlerinin (S.204) şeref ve meziyeti ve ashabının inzâr-ı ammedeki haysiyet ve fazliyeti o nisbette tedenni ve tenakus eder.

Mesela muallim mefhumunca nefsinde emr-i bil 'maruf nehyi an'il-münkere riayet etmeyerek izhar-ı kibir ve gururla asar-ı tevazu' ve vakar-ı ilmiyeyi muhafaza ile heybet ve müteallime karşı valid şefîk gibi şefkat ve merhamet ve her umurda hilm ve sükûnet göstermediği ve müteallimin ıslah-ı ahvaliyle farz-ı ayn olan ulum-ı aliyenin "ulema-yı uzmanın beyanına göre dört nev' olup birisi ilm-i fikhidir ki edeyana taalluk eden metalibi ve birisi ilm-i tıbbidir ki abdana taalluk eden mesaili ve birisi ilm-i nücumdur ki leyl ve neharın tûl ve kusuru gibi tahavvülata taalluk eden mebahisi ve birisi ilm-i nücumdur ki hîn-i tekellüm de min cihet'il meani lisanı hatadan hıfz eden kavaidi beyan eder" tahsil ve taallümünü takdim ve farz-ı kifaye kabilinden bulunan fûnûn-ı mevzuayı te'hir ve herhalde temkin ve teenniye itina ve dikkat ve hakkı teslim ve her bir akval ve afalinde terk-i hezl ve mizah ile ciddiyete riayet etmediği halde malumun şeref ve fazliyeti ve müteallimin şevki ve gayreti zail olmasıyla beraber ve hîm neticeler mucib mahcubiyet-i haller tevellüd eder.

Çünkü delalet-i ahval delalet-i akvalden olduğundan müteallim-i hal ve harekatı muallime tevfiq ve muallim sıfatını haiz olduğu zaman mualliminden tahsil ve taallüm ettiği nazariyatı tatbik edeceğinden umur-ı talim ve taallüm mihver matlubda cûyân etmiş ve dünyevi ve uhrevi matlub ve muntazır olan fevaid ve muhassenat iktitaf edilmiş olur. (S.205) Adab-ı ulema ve muallimin bi't-tabi' on yedi haslete riayetten ibarettir.

Birincisi her ne olur ise olsun sual edilen mesaile asar-ı hiddet göstermeyip sabr etmektir. İkincisi halim, mekin, metin, fehim olmaktır. Üçüncüsü cülesasını semt-i vakara davet için daima önüne bakıp vakar ile oturmaktır. Dördüncüsü cemi' esnaf halkına karşı asar-ı tekebbür göstermemektir. Beşincisi meclisinde bulunanlara asar-ı ihtiram ve suret-ı tevazu' göstermektir. Altıncısı hezl ve mizah ve la'b ve saireden tevakki etmektir. Yedincisi telamizine karşı daima refikle muamele etmektir. Sekizincisi telamizinden beladet ve olanları hüsn-i irşad ile ıslaha sa'y etmektir. Dokuzuncusu telamizine ve hususiyle belîd olanlara karşı gazab ve tariz etmemektir. Onuncusu suret-i istikbar göstermeyip bilmediği bir mesele sual olduğunda bilmem cevabını vermekte istihya etmemektir. Zira fahr-ı kainat efendimizden bilâdın en şeriri hangisidir. Deyû sual eylediklerinde Cibril-i eminden sormadıkça bilmem buyurmuşlardır. On birincisi sailin sualini anlamak ve müşkilini halletmek üzere sırf himmet eylemektir. (S.206) On ikincisi taraf-ı hasımdan bile olsa irad edilen hüccet doğru ise kabul etmektir. On üçüncüsü kavlı ve itikatta hakka rücu' etmektir. On dördüncüsü telamizini seher ve remel ve kehanet gibi ulum-ı muzıra taallümünden men' etmektir. On beşincisi müteallimde ulum-ı nafiayı tahsil ederken rıza-yı İlahi tahsil fikri olmazsa zecr ve men' etmektir. On altıncısı ibtida-i zühhd ve takavvi ile nefesine ba'de telamizine müdavat etmektir. On yedincisi farz-ı ayn olan ulumu tahsil etmeksizin farz-ı kifaye kabilinden olan ulumu taallümden telamizi men' etmektir.

Ulum-ı nâfi' dahi iki kısım olup birisi farz-ı ayn diğeri farz-ı kifayedir. Farz-ı ayn olan ilim ikinci babın birinci ve ikinci fasıllarında tafsilen mürur ettiği vecihle güna hazret-i mevlayı istiknah için kürdabe-i it'ab fikre düşmeyerek ve yalnız Allahü Teala ve takaddüs hazretlerinin varlığına, birliğine, şerik ve şebihden, zaman ve mekandan, veled ve vâliden mukaddes ve münezzeh olduğunu bildiren ve zat ve sıfat ve esma ve af'alinden bahs eden ilimdir. Farz-ı kifaye olan ilim dahi usul, fûru', mukaddemat, mütemmemattan ibaret dört kısımdır. (S.207) Bunlardan usul dört olup o da kitap, sünnet, icma'-i ümmet, kıyas-ı fukahadır. Kitap ile sünnet asıl olup diğerlerinin bunlara istinadı lazımdır. Fûru' ise iki kısımdır. Birisi mesalih-i dünyaya taalluk eder bunu da fakıya cami'dir.

Birisi mesalih-i ahirete taalluk eder bu da ilm-i ahval kabildir. Mukaddemat dahi ilm-i hat, ilm-i lügate gibi alat olup bunlar nefislerinde ulum-ı şer'iyeden değilse de tahsil-i ulum-ı şer'iyeye sebeptir.

Mütemmemat dahi üç kısım olup birisi lafza taalluk eder taallüm-i kuran ve maharic-i huruf gibi birisi manaya taalluk eder tefsir gibi birisi ahkam-ı kurana taalluk eder. Nasih ve mensuh-ı âmm ve havas-ı nâs ve zahir gibi salif'ül-beyan ulema-yı azamın ulumu derde hasr ve taksim etmeleriyle şu taksimin beyninde muhalefet olmadığından taallüm-i ulumu hem tefsimîn mezkuruna tatbik hem de el-akdem kadem kaidesine tevfiik etmek lazım gelir. Ulum-ı mezkureyi tahsil ettikten sonra zaman-ı ihtilas edilir ise fenn-i tabakatü'l-arz, ilm-i hesap, ulum-ı riyaziye gibi fünûnu taallüm etmekte menhi değildir. Demek isterim ki herhangi edviye aranılır ise bulunmakta attar dükkanına teşbih edilen erbâb-ı ulum ve fünundan hangi mesele sorulur ise adem-i malumat beyan etmemelidir. Çünkü her işte her sanatta tamam ve kemal-i mu'teberdir. Şu lüzumu ilan için şu'radan birisi (S.208) nîm-i tabib can-ı bürd ve nîm-i molla din-i bürd demiştir ki muvafik-ı hal ve hakikat bir kelam-ı hikmet-i encamdır. Alem-i gayr âmili kadeh ve zem zımında bir şair şirin-zeban

Ebyâtını nazm ve etyan etmiştir. Meal-i ebyât ey gayrılara telkin-i ahkam ve talim-i ulum eden kimse evvel emirde sen kendi nefsin talim ve tenbih-i ahirden ziyade lazım değil midir ki mukteza-yı ilim ile amel değilsin mariz olanlara edviye tavsiye edersen niçin hasta iken tedavi etmezsin urefanın olmak hasebiyle biz seni irşad-ı kuluba salih görürüz. Halbuki sen ebediyen adîm'ür-reşadsın nefsinin terbiyesiyle beda' edip ba'de ahir hakkında da tatbikine mübaşeretle dalaletten men' ve nehî ile eğer senin nefsin muttasıf olduğu dalaletten vazgeçerse evvel zaman hakîm ve âlim olduğunu bilir sözüne münkad oluruz ve bize talimin dahi tehir eder kendin işlediğin ef'al-i reddiyeden halkı nehî etme. Eğer böyle edersen bu hal sana azim-i âr ve hicabdır. Yani seviye-i irfana müsavi ahlak-ı hasene etyan ve icadına çalış demektir. (S.209) Ve hükema yani nâssın ziyade münafıkı kendisinin işlemediği fiil hayrı gayra emr ve işlediği fiil şerden ahiri nehî edendir demişlerdir. Efdal-i amal nedir deyû sual olundukta hoca-i kainat efendimiz yani efdal- i amal bil-cümle evsaf-ı kemaliye ile tevsif ve bil-umum noksan sıfatlardan takdis ve tenziye ile Cenab-ı Bari-i Teali hazretlerini hak marifetle bilmektir. İşte bu ilim dar-ı teklifte olan a'malin efdali dar-ı

naîmde olan cezanın ve eşrefidir ve ulum-ı İlahiye ile iştigal ulum-ı saire ile tavagguldan ehemdir. Zira böyle olan ilim ile amelin azı ve çoğu nafi' ve cehl ise fesad-ı ameli mucib olduğundan cehl ile amelin azı ve çoğu gayr-ı nâfi'dir demektir işbu hadis-i şerifte ilm-i amelin aslı olduğuna işaret olunmuştur.

Bir kimsenin taleb ve iltiması üzerine talim ve terbiyesini aleyhissalatü vesselam efendimiz ashab-ı güzinden birisine tevdi' buyurmuştu memur müma ileyh icra-yı vazifeye başlayıp sure-i zilzalin ahirinde bulunan ayetlerini taallüm ettikten sonra recl merkum tahsil ettiğim ulum-ı dîn ve dünyada (S.210) bana kafidir diyerek fazla taallümden sarf-ı nazar etmekle keyfiyet-i zat-ı ali-i risalet-penahiye arz edildiğinde yani muallim merkumu kendi haline terk ediniz zira evvel kimse vezâif-i diniyesini anladı buyurmuştur. Demek olur ki tahsil-i ulumdan maksad-ı asli etyan-ı bil-amaldır.

İmam-ı Şafii rahmetullahi aleyh tahsil-i ilmin esbabını beyan zımnında ebyan-ı atiyeyi inşad eylemiştir. Meal-i şerif ilim ve fazilete nail olmak ancak altı şey ile husul-pezir olur. Ey müteallim evvel altı hasleti isimleriyle sana beyan edeyim ki birisi zeka ve fitnat birisi tahsil-i ilme hırs ve tama' birisi sa'y ve gayret birisi miktar-ı kafi-i mal ve birisi himmet ve gayret üstad ve birisi tûl-ı zamandır demektir. Mervîdir ki İmam-ı Muhammed bin Hasan'üş-Şeybani rahmetullahi âvân sabavetinde ulum-ı fıkıh taallümü için İmam-ı Azam hazretlerine müracaat etmekle İmam-ı müşar ileyh evvel emirde Kur'an-ı azimüşşanın taallümü kıraatini lüzumunu tefhim buyurmaktan yedi gün sonra tekrar müracaat ettiği bir zamanda ben size evvel emirde kıraat-i Kur'anı taallüm ediniz demedim mi idi buyurmakla ya İmam yedi gün zarfında o vazifeyi ifa ettim cevabını vermiş ve bunu da bil-fiil ispat etmiştir İmam-ı müşar ileyh'in farat zeka ve sa'y-i beliği hakkında İmam-ı Şafii rahmetullah (S.211) aleyh ben bir gece İmam-ı Muhammed nezdinde beytutet eylemiştim ben sabaha kadar namaz ve niyaz ile meşgul olduğum halde İmam-ı müşar ileyh tab-sabah yanı üzerine yatıp yalnız sabah namazını eda için kalkmış olmakla şu hale karşı hazm edemediğim asar-ı istiğrabı his ederek ya İmam sen beni uyur mu zannettin asla uyumayıp Kur'an-ı muciz'ül-beyandan binden ziyade mesele istihraç ettim şu halde sen nefsin için çalıştın fakat ben ümmet için çalıştım cevabını ita ve bununla menafi'-i Umumiyenin menfaat-i hususiyeye merci' olduğuna ima eyledi demiştir.

Sağında İmam-ı Ebu Yusuf solunda İmam-ı Muhammed rahmetullah olduğu halde İmam-ı Azam heman Efham efendimiz dershaneye azimet ederken İmam-ı Muhammed rahmetullahi aleyh yani imamımız bizim kelimesinin müşabihidir diyerek kendilerinin tavilü'l-kamet ve İmam-ı Azam hazretlerinin kasîr'üt-tame olduğuna işaret eylediği bir sırada sahib-i mezheb efendimiz icabat-ı farat zeka ve intikal ile derhal yani imamınız eğer olmasa idi siz o vakit adat-ı nefi olan lâ olurduz yani yok olurduz cevabıyla istizraf buyurduğu mervîdir. Me'men şey ahsen akval-i hükemadan olup(S.212)Meal-i ilim ile müzeyyen-i akıldan ve hilm ile müzeyyen ilimden ve sadak ile müzeyyen hilminden ve amel ile müzeyyen sadaktan ve refikle müzeyyen amelden ziyade güzel bir şey yoktur demek olup ne kadar cemiyetli bir kelam olduğu müstağni-i beyandır çünkü yalnız akıl mucib-i intizam-ı mebde' ve maad olmayıp ulema ve ilim dahi mucib salah-ı hal olmayıp bu da hilme ve sadak ve refk ve amel gibi ahlak-ı hasene ile tezyine muhtaçtır bunlardan birisine nakısa gelse sairlerine de ale'd-derecat noksan iras edeceği tabiidir. (S.213)

İkinci Fasıl Vezaif-i Müteallim Beyanındadır.

Ebu Zer Gıfari radiyallahü anhdan mervî bulunan ve mealî arz ve semadaki melaikeler cenah-ı tazim ve tevkirini talebe-i ulum-ı şer'îye üzerine vaz' ederler talib-i ilim olan taleb ettiği şeye razı olsun demek olan hadis-i şerifiyle şan ve şerefleri mübeccel olan müteallimin dahi muallime karşı icrasıyla mükellef olduğu adab-ı cümlesinden başlıcaları kabl'el-istizan huzur-ı maluma çıkmamak ve muallim nezdinde hezl ve mizah şöyle dursun kelam-ı mübâhi bile az söylemek ve muallim sual etmedikçe tekellüme ve kabl'el-istizan suale ve muallimin re'yi hilafında muarazaya ve huzur-ı muallimde bir başkasından suale tasaddi etmemek ve her meselede muallimi i'lem bil-sevab bilmek ve meclis-i malumda değil tebessüm bile etmeyip adeta namazda bulunur gibi bir vaziyet-i edibane ile oturup yemin ve yesara ikbal ve iltifat eylememek ve muallim kaim olduğundan ta'zimen kıyam etmek ve ba'de'l-kıyam ve esna-yı sual ve cevaba girişmemek ve akval ve efalinde muallimine su-i zanda bulunmamaktır. Hızır aleyhisselamın sefineyi hark etmesi zahirde helak-ı nüfusu müeddi olduğundan nazm-ı celili mucibince Musa aleyhisselam zahire itimaden hark-ı sefineyi evvela inkar ve ba'de hakikatte batın-ı şeriata muvafık olduğunu anlayıp (S.214) tasdik ve ikrar eylediği gibi şeyh Muhyiddin-i Arabinin esna-yı salvette bi'd-defaat ayağını

tahrik etmesi hilaf-ı şer' olduğuna dair telamizi tarafından vuku bulan suale cevaben İmam-ı fahr-ı Razînin hal-i ihtizarda olup selb-i imanı için şeyatinin etrafını ihata eyledikleri cihetle nezd-i müşar'ul-ileyhden onları tart ve def' için tahrik eylediğini beyan etmiş ve şu cihetle telamizin zahire itimaden hataları ve şeyh müşar-i ileyhin hakikatte batın-ı şer'e muvafık hareketi zahir olmuştur. Zira o saatte İmam-ı müşar-i ileyh irtilal-i dar-i beka eylemişti. Demek oluyor ki zahir şer'e muhalif olan hark-ı sefine ve tahrik-i racilden sual muallimleri hakkında su-i zannı ima ve işrab eylediğinden sualleri muaheze olunmuştur.

Şu halde muallimin doğrudan doğruya kabil-i tevil olmayan muhalif şer-i şerif talimat ve teklifatından başka zahir şer'e muhalefeti his olunan ef'al ve akvalinden dolayı muallim hakkında su-i zandan tevakki etmek lazım gelir zira muallim müteallimin ıslah-ı ahvaline memur ise de müteallim muallimin ıslahına memur değildir böyle bir küstahane hareket emsal-i adîdesi delaletiyle hem feyzine bir maneviye teşkil hem de indel-üdeba kendisini ta'yib ve terzil edeceği derkârdır. Muallime karşı olan adab-ı bit-tetebbu' şu mezkurattan ibaret olup nazar-ı şer'ide müstahsen olan daha bu gibi adaba riayet-i lâşın calib-i feyz ve saadettir çünkü mazmununca muallim hakkı pek büyüktür. (S.215)

Üçüncü Fasl Veledin Valideynine Karşı Mükellef Olduğu Vezaifi Bünüvvet Beyanındadır

Bu da on iki vecihledir Evvelkisi valideyn evladına şetm ve tekdir bile etseler kavlen ve fiilen mukabele etmeksizin kemal-i ciddiyetle isga ve istima'dır. İkincisi valideynin mertebeleri her ne kadar evlattan dûn olsa bile mücerred-i tazim ve ihtiram için valideyn kaim olduklarında veya üzerine geldiklerinde kıyam etmektir. Üçüncüsü isyan-ı billah olmadıkça hakkında muzır dahi olsa her bir emirlerine imtisaldir. Dördüncüsü tazimen valideyn hîn-i meşî ve harekette adem-i takaddümdür. Beşincisi valideynin asvatı üzerine ref'-i suret etmeyerek her halde irae-i suret-i itaattir. Altıncısı davetlerine kavli leyyin, vech-i beşuş, tavr-ı acul ile icabettir. Yedincisi ef'al ve akval ve ahvalde daima marazileri dairesinde harekettir. Sekizincisi nefsi ve evladı üzerine tercihen haklarında hizmet ve hürmet ve tevazu'dur. (S.216) Dokuzuncusu valideyn haklarında bir ve ihsan ettiğinden ve emirlerine imtisal eylediğinden bahisle tevbih ve

serzeniş etmeyip hizmetinizde hasb'el-beşeriye kusur ediyorum gibi irae-i asar-ı mahcubiyettir. Onuncusu valideyne hiddet ve şiddet ve gazabla nazar etmemektir. On birincisi çîn-i çebîn olarak çirkin bir çehre ile ve göz ucuyla adem-i nazar ve teveccühtür. On ikincisi ebeveynin âzin ve ruhsatlarını istihsal etmeksizin müsaferet etmemektir. (S.217)

Dördüncü Faslı Valideynin Rızalarını Tahsilin Fazileti Beyanıdır.

Nazm-ı celilinin tefsir ve te'vilinde müfessirin azam-ı hazeratı şu vecihle hâmeran tefsir ve beyan olmuşlardır ki ashab-ı rakîm ehil düşmekten üç nefer kimse olup bera-yı ticaret beldelerinden hurûc ve esna-yı râhda şiddet-i barandan tahaffuz için bir mağaraya vülûc eyledikleri bir zamanda zirve-i cebelden bir sahra-i azime sükut ve hurûc-ı vülucu mani' bir surette bab-ı mağaraya hebut etmiş ve rical-i merkume müddet-i medîde tevakkuf ve intizar neticesi olarak mübtela oldukları şiddet-i atş-ı vücu'dan habir ve şu hal dehşet-nâkı bâsir olan Cenab-ı Halık-ı Kadire tazarru' ve niyazdan başka çareleri kalmamış olduğundan Cenab-ı alem'is-ser ve'l- hâfâya hazretlerinin dergah-ı icabet-gah-ı ehadisine vaz'-ı cebîn ubudiyetle tazarru' ve niyaza mübaşeret ve her biri ber-vech-i âtî ahsen-i amalini yâd ve tezkâra mübadiret eylemişlerdir şöyle ki İçlerinden birisi ben hububat taciri idim beldemizde bir kaht-ı azim olup herkes tedarik-i nafakadan aciz kaldığı bir zamanda öteden beri üftadesi olup neyl-i âmâle muvaffak olamadığım fevk hasene ve müstesna bir zahire mütalebesiyle bana müracaat eylediği bir sırada heva ve heves saikasıyla fırsattan bil-istifade vuslat-ı nâ- meşru' teklifime karşı mezbure bir müddet tereddüdünden (S.218) sonra ilca-yı zaruretle suret-i muvafakat gösterip amal-i heva-i perestaneme mübaşeret edeceğim bir sırada mezbureye târî olan bana ve esbabını lede'l-sual şu fiil nâ-meşru' için yevm-i mizanda cenab-ı ahkam'ül-hâkimîn huzurunda teveccüh edecek sual dehşet-i mealin hatırasından mütehassıl havf ve haşyet neticesi olduğu anlaşılmış ve mezburenin şu hissiyat-ı afen-püruranesi mucib teyakkuz ve intibahım bulunmuş olmakla derhal devai-i vuslattan mücânebet ve mezbureye zâd ve zahire itasıyla tatyib hatırına eyledim.

Vuslat-ı nâ-meşru' için ya Rab senin havf ve haşyetinden başka ortada bir güne mani' olmadığını bilirsin şu hareketim mücerred senin rıza-yı şerifini tahsil maksadına

mübteni idiye bizi şu halde halas eyle deyû münacat eylediğinde evvel taş bir miktar hareket eylemiştir.

İçlerinden birisi de ben bir bina ile meşgul olduğum sırada ameleden birisi yevmiyesini istiklal edip almadığından zimmetimde kalmış ve mezkur yevmiye ile iştirâ ettiğim buzağı bir sür'at-i fevkalade ile tenasül ederek istiksar edilecek derecede usul ve fûru' hasıl olmuş idi sinin ve firenden sonra teşhis etmediğim bir recl gelip benim sende ücret cihetinden şöyle bir hakkım vardır diyerek müdellel bir surette ifade eylediğinde zikr olunan hayvanat ve fireyi aynen ve sûd ve sûfundan mütehassıl mebalîğ-i kesireyi nakden recl-i merkume def' ve teslim edip memnunen ve mutayyiben beldesine iade eyledim ilahi ben bu fiili mücerred(S.219)rızamı tahsil için icra eylediğim nezd-i maneviyende malumdur şu fiilime mükâfatan bizi şu mehlekeden halas ile deyû münacat eylediğinde evvel taş biraz daha hareket eylemiştir. Ve şahs-ı salis dahi benim ebeveynim sensin şeyhuhetlerinde daire-i infak ve iaşeme dahil olmuşlardı haklarında mukteza-yı bünüvveti tamamıyla icra eyledim şöl mertebe hürmet ve riayette buldum ki bir gece işimden geldiğim vakit aç olarak yatmış olduklarını anlayıp uyandıklarında it'am etmek üzere olduğu halde sabaha kadar ayak üzerinde bekledim inkisar-ı hatırından havfen kendilerini ikaz edemedim ve valideynim aç oldukları hatırasıyla kendim dahi tab-ı sabah bir şey tenavül etmedim ta ki ale'l-sabah uyandıılar evvela onları it'am edip ba'de kendimde taam ettim ya Rab şu fiili mücerred senin rıza-yı şerifini tahsil için icra eylediğim indel uluhiyetinde malumdur şu amelime mükafat bizi şu beliyyeden halas ile deyû münacat eylediği bir zamanda evvel taş bütün bütün doğrulmakla hal-i mahbusiyetten ferce ya Rab halas olmuşlardır. Binaen alâ-zâlik adab-ı mezkûre dairesinde valideynim rızalarını tahsile içtinaba itina ve dikkatin lüzum-ı vücudunu şeref-nazil olan nazm-ı celili mebnidir. (S.220) Meal-i münifi Rasul-i Ekrem sallallahu teali aleyhi ve sellem hazretlerine hitaben mabud- bilhak olan rabbin cell-i şane zat-ı ecl ve a'lasından gayrıya ibadet etmemeye valideyninize ihsan etmeye emr-i kat'i ile emr eyledi eğer peder ve maderinizden biri yahut ikisi sizlerin kefalet ve himayetinizde kibir balîğ olur ise onlara şöyle riayet ediniz ki onlardan tab'ın istikrah edeceği bir nesne zuhurunda ve kerân kelan mutazaccır olduğunuzda öf dahi demeyiniz ve onlara izhar-ı gılzat ve hoşnunetle nehi ve zecr etmeyiniz ve onlara te'fif ve nehr yerine şedid ve faz ve galiz olan efendisine kabahat eden kul gibi güzel ve tatlı söz söyleyiniz ve onlara sizin hakka muhtaç

olduğunuz gibi mahluka muhtaç olduklarına şefkat ve rikkat edip cenah-ı zıll-i hıfz ediniz. Yani zelil olan kanadınızı üzerlerine yayınız. Ve tevazu' edip üzerlerine tereffu' etmeyiniz ve siz şefkat-i faniyenizle iktifa etmeyip ya Rab bunlar bizi hal-i sagarımızda şefkat ve bizleri terbiye ve irşad ettikleri gibi rahmine ve adın olan ihsana vefaen bunlara rahmet-i bakiyen ile rahmet ile diyerek dua ediniz deyû müfessirdir. Amr bin el-Hattab radiyallahü anhin mervîdir ki aleyhissalatü vesselam efendimiz hazretleri irtihal-i dar-ı beka eylediğimden sonra ahvalin tebeddül ve tahavvülünden havf etmese idim ümmetinden dört sınıfın cennetle mübeşşir olduklarına şehadet ediniz der idim. Bunlardan birisi rıza-yı mevlayı tahsil için mihrini zevcine hibe eden ve hukuk-ı zevciyette riayetle zevcini hoşnut ve razı (S.221) eyleyen birisi nafakası üzerine vacib olan ailesini kesb-i helal ile infak ve iaşe eden sahib-i iyâl ve birisi zenubundan tevbe ederek sütün memeye avdet etmediği gibi tövbesinde sebat eden taib birisi de valideynine bür ve itaat eden kimsedir diyerek esnaf-ı erbaayı tafsil ve beyan ettikten sonra bir valideyn emr-i şer'isini müekked olarak yani saadet-i dareyn valideynine bürü itaat edenlere ve veyl ve azab-ı valideynine isyan edenlere mahsustur buyurmuştur. Attabın yesardan menkuldür ki kavm-i Arabdan bir cemaat bir beriyyeye nazil ve bâdiye nişin bir ucuzun çadırına dahil olmuş idiler. Evvel gece sabaha kadar nehik himardan cevap rahat görmeyip orada himar olmadığı halde bu savt-ı kerihe nereden geliyor deyû mezbureden istizah-ı madde ettiklerinde mezbure şu kabrin sahibi benim oğlum idi bana daima ya himara deyû hitab ederdi. Şu hareket veled ve valid meyanelerinde muhafazası lâbüdd olan adaba mugayir olmakla nefsim kırıan geldiğinden cenab-ı hakka aleyhinde dua etmiştim duanın der-akab asarı görölerek oğlum merkeb suretine tahavvül ettikten sonra vefat edip her gece tab-ı sabah sada-yı kerihıyla anırır demiştir. Mervîdir ki Nuh aleyhissalam sefineden çıktıktan sonra bera-yı istirahat yatıp uyuduğu bir zamanda bir inkılâb neticesi olarak mahall-i avreti münkeşif olmuş idi. Evladından yanında bulunan hâm şu hali görüp (S.222) dıhk ettiğini Sâm ve Yasef istima' ederek hemen valid kesir'ül-hâmidlerinin mahall-i avretini setr ile levazım-ı bünüvveti ifa ettiklerine Nuh aleyhissalam vakıf olmakla hâmmeye hitaben benim mucib-i mahcubiyet olan halimi setre sa'y etmediğine mücazat olarak cenab-ı hakka levni tağyir buyursun deyû dua etmekleedir hal-i hâmin levn beyazı siyaha tebeddül ve erk-ı esved-i hamdan tensil etmiştir.

Hafız-ı Şirazi beytini irad etmiş ve evladın valideynine karşı mükellef oldukları vezâifi ifa etmediklerine teessüf ve telehhüf eylemiştir meali kızlar daima cenk ve cidal ile validelerinin hulliyat ve mücevheratına müşareket ve taht-ı himaye ve terbiyelerinden çıkıp icra-yı hareket-i serbestiyeye müsaraat sevdasında ve oğlan evladı ise saika-i endekseline ile sebep-i hayatları olan pederlerinin fena-pezir olması arzusunda bulunurlar. Yani valideyn evladının neşv ü nūmasını arzu ve evlad ise peder ve maderinin mahv ve fena bulması zamanını cüst ü cū ederler duhteran ve pūseranın şu muamele-i ma'kuselerine ne kadar teessüf edilse becâdır demektir.

Fahr-ı risalet efendimiz bir kimse kabrinde babasını ziyaret etmek ister ise babasının ihvan ve asdikasını ziyaret etsin, valideynine itaat etmeyen bir kimsenin valideyni vefat eder ise hukuk-ı bünüvveti ifa için ebeveyni hakkında istiğfar ve onlar için tasadduk eylesin. Bir kimse her cuma günü valideyninin kabirlerini ziyaret eylese hukuk-ı valideyni ifa etmiş olur. Bir kimse (S.223) perşembe gecesini her rik'atında bir Fatıha bir ayet'el kürsi beş ihlas-ı şerif beşer-i muavvezeteyn okumak suretiyle iki rekât namaz kılsa ve ba'de'l-ferâğ on beş kere istiğfar edip sevabını valideynine ihdâ eylese hukuk-ı valideyni eda etmiş olur buyurmuştur. Bir kimse aleyhissalatü vesselam efendimiz hazretlerine ya Rasulallah gayet mesūne olan validemi elimde itam ve iska ediyorum arkamda gezdiriyorum hakkını ifa edebildim mi deyû sual ettiğinde yani ifa edemedin. Hatta yüzde birini bile ifa edemedin buyurduğunda ya Rasulallah niçin deyû tekrar sual etmekle senin validen senin vakt-i zaafında hayatını müdire olarak hizmet etmiş idi senin hizmetin ise validenin mematını müriden vuku' buluyor. Yani validenin senin hakkındaki hizmet ve gayreti neşv ü nūmaya ve senin validen hakkındaki hizmetin mahv ve fenaya nazırdır. Mamafih valideyn hakkında hizmet ve riayette ne kadar mübalağa edilirse o nisbette indallah ecir ve sevabı vardır buyurmuştur İşte şu nokta-i nazardan valideyne riayet ve hizmet mucib saadet ve selamet ve hilafında hareket bais sefalet ve nedamettir. Evladın valideynine itaati ve valideyninin evladına muhabbet ve talim ve terbiyesine riayeti üçüncü babın yirmi birinci ve yirmi ikinci ve yirmi üçüncü fasıllarında görülecektir. (S.224)

Beşinci Fasıl Nassın Esnaf-ı Selasesinden Meçhulîn ile Müsahibet Beyanındadır.

Valideyn ile muallim ve müteallimden gayrı olan nas herkes için üç sınıf teşkil eder ki bunlardan birisi ihvan ve birisi ma'rufin ve birisi meçhulindir. Akraba ve asdika ihvan kısmında dahildir. Meçhulîn ile müsahibet ve mecalisetin adabı beştir. Evvelkisi meçhulînün muhavirat-ı amiyane ve muhadisat-ı cahilanelerine karışmayıp izhar asar-ı tegafüldür. İkincisi erâcif ve ebâtilden ibaret olacağı tabii olan kelimat-ı kazibe, hareket-ı batilelerini görmemiş işitmemiş gibi – taami ve tasamümdür. Üçüncüsü taami ettikleri su-i elfaz ve teşabihten tecahüldür. Dördüncüsü kesret-i mülakat ve mesahibetlerinden tecanübdür. Beşincisi ahval-i nâ-layıklarına karşı lütf ve nush ile tenbih ve ikaz ve ahval-i mezkûreden teberri ile tenasuhtur. (S.225)

Altıncı Fasl İhvan ile Müsahibet Beyanındadır.

İhvan ve akraba ve asdika ile müsahibet için iki vazife vardır. Birincisi kabl'el-muaşeret şürût-ı sohbet ve sadakat ve ikincisi ahlak-ı hasene ve meziyat-ı müstahsene aramaktır. Zira gerek ihvan ve gerek akrabadan her ferd âferîde sohbe salih ve muaşerete layık değildir. Uhuvvet ve karabet münasebetiyle ahlak-ı reddiye ashabından olduğu mücerreb ve mazbut olanlar ile saika-i karabet ve uhuvvetle mutlaka mülakat ve musahabet lâbüdd değildir. Her işte esas'ül- harekattır. Binaen aleyh uhuvvet üç nev' olup birisi âh-ı ahiret birisi âh-ı dünya birisi âh-ı Bunlardan muntazır olan makasıdın şahıs ve ehadde içtimai kabil olamadığından enva'-ı saliseye teferruk ettikleri gibi şürût-ı uhuvvet dahi evvel vecihle tenevvü' eylemiştir. İşte şu hikmete mebni aleyhissalatü vesselam efendimiz yani insan dostunun ahlak ve adatı üzerine temayül edeceğinden evvel emirde dost ittihaz olunacak kimsenin muamelat-ı diniye ve dünyeviyesini tahkik ediniz buyurmuş ve bunu da İbn-i Mesud radiyallahü anhin mervî bulunan hadis-i şerifi müeyyed bulunmuştur. Şu halde ahval-i bi't-tecrübe taayyün ve şerait-i uhuvveti haiz olup (S.226) olmadığı tebeyyün etmedikçe her şahsi dost ittihaz etmek bilahare nedametle neticeleneceği derkârdır.

Mesela müteşerri' ve müteverri' bir kimsenin hevesat-ı dünyeviye ve şehevat-ı nefsanîyesine karşı mahkum ve hareket-ı vakıası herkesçe medhül ve mezmum olan bir kimse ile akd-i peyvend uhuvvet, teşkil bizim ülfet ve ünsiyet-i tarafeyn için mucib nedamet ve vahamettir. Çünkü efkar kabil ve ehad hümâ ahirin hal ve hareketına razı ve kail değildir.

Şu halde müsahibet-i vakiadan matlub ve muntazır olan fevaid hasıl olamayacağından mefhumunca bina-yı sohbetin kavaid-i uhuvvet üzerine tesisi lazime-i halden olduğu tezahür eder. Hükema yani üç sınıf nassın müsahibet ve muvanesetinden mücânebet ediniz ki birisi hal-i gaflette bulunan cebabire birisi müdahin kara birisi de cehl-i mutasavvıfedir demişlerdir. (S.227)

Yedinci Fasl Ma'rufin ile Müsahibet Beyanındadır.

Akraba ve asdika ve meçhulinden olmayan ma'rufin ile müsahibetin adabı dahi sekizdir. Asdika ve akraba hasb'el sadakat senin muayyenin olup hakkında mazarrat ıka'-i fikrinde bulunmayacaklarına ve meçhulîn ise hiçbir vecihle sana taarruz etmeyeceklerine mebni her bir mekkara ma'rufin canibinden zuhur edeceği bedihidir çünkü ma'rufin sadakati izhar-ı adaveti ızmar edegeldiklerinden mütesabbırane hareketler bunların mekayid ve mefasidinden ihtiraz iktiza eder.

Adab-ı mezkurenin birincisi ma'rufin ile mümkün mertebe mülakatı taklile sa'y ile beraber hasb'el icab mülakat olduğunda bunlardan hiçbir kimseyi istihkar ve istisgar etmemelidir. Zira muhakkir olan kimse ındallah muhakkerden hayırlı olmak ihtimali vardır. Binaen aleyh fahr-ı kainat efendimiz buyurmuştur. İkincisi bunların mal ve mansıplarını tefhimen ayn-ı ta'zim ile nazar etmemelidir. Zira böyle bir nazar-ı hissiyat hubb-ı dünyayı tahrik edeceğinden bu hal bilahare nazırın mucib helakı olabilir. Hadis-i şerifi mervî olup meal-i ağniyadan olan kimseye gınasından naşı tevazu' eden kimsenin mücerred tevazu' sebebiyle deyninin sülûsanı gider demektir. Hadis-i şerif-i mezkûrede vaki' olan din lafzından edeb-i maksuttur çünkü edeb üç nev' lup birisi edeb-i mâ' Allah birisi edeb-i mâ' Rasul (228) Allah ve birisi edeb-i mâ' âmme'n-nastır. Ganiyye tevazu' eden kimseden edeb-i mâ' Allah ile edeb-i mâ' Rasulallah gidip yalnız edeb-i mâ'n-nas kalır demektir. Ganiyy-i saliha tevazu'la sülûsan-ı din zail olunca ganiyy-i caize tevazu'un derece-i vahameti münfehim olur. Zira dünya ındallah sağır olduğu gibi dünyadaki bilcümle mevcudatta sağır olup Cenab-ı Allah dünyayı halk ve icad eyledikten sonra dünyaya bir daha ayn-ı muhabbetle nazar buyurmadığından ehl-i dünyanın kalben tazimi nazar-ı ilahiden sükutı mucib olmakla dereke-i hubb-ı dünyadan tebaüde sa'y etmek icab eder. Suyun ve şükufe inbatını sebep olduğu gibi hubb-ı mal dahi kalb-i insanda nifak hasıl idi

mealini mutazammın olan hadis-i şerifi insan hikmet beyan risalet- penahiden şeref- rîz sahife-i sudur buyurulduğu mervîdir. Üçüncüsü ehl-i dünyadan maddi ve manevi temin-i istifade için bezl-i din bais hüsrân-ı mübîn olduğundan böyle bir halden de katiyyen ictinâb etmelidir Dördüncüsü izhar-ı adavet ederler ise mukabele etmemelidir zira zaman adavetlerinde izhar edecekleri müsavi-i ahvale sabır ve tahammül tok beşerden hariçtir. Beşincisi ca'li ikram ve i'razlarına ve vaz'ı medh ve senalarına sun'î izhar meveddet ve muhabbetlerine huzur ve gıyabda medh ve senadan ve saireden fikir (S.229) ve ehadde sebat edeceklerine emin ve hal-i gıyabide ta'yib ve tahtie etmelerinden gam-gîn olmamaktır. Altıncısı mal ve câh ve muavenetlerine tama' etmemektir. Böyle bir tama' tamamı halen zelil ve hakir ve istikbalen haib ve hasır eder şu'radan birisi ebyâtını nazm etmiştir mısra-ı sanideki fiil kesr-i nun ile tezellül ve sual-i manasına ve mısra-ı evvelde feth-i nun ile rıza manasına mevzu' olduğundan meali abd-i maksûm ve mukaddere razı olur ise abd iken şeref-i hürriyete nail ve zıll suali irtikâb eder ise menzele-i rıkkıyete vasıl olur binâberîn mukaddere kanaatle zıll- i suali ihtiyar etme zira taamdan başka insana şîn verecek bir şey yoktur demektir. Yedincisi lede't-taleb ma'rufîn bir haceti kaza ettiklerinde hadis-i şerifi mucibince evvela Cenab-ı Allaha saniyen evvel kimseye vecibe-i teşekkürü ifa etmek ve haceti kazadan kasr ve imsak ettiklerinde matla' olamadığının bir özre mebnî kaza edemediğine kail ve zahib olup muatebe ve muahezeye kıyam etmemektir. Sekizincisi ma'rufinden bir hayr bir keramet görülür ise lazıme-i teşekkürü ifa ve haffaret görülür ise Cenab-ı Hakka tefviz-i keyfiyetle iktifa edip mukabele etmemelidir.(S.230) Elhasıl avam hüvam gibi olup kalîl ve kesire hakd ve hased ederek enva'-ı efek ve iftira ile esbab-ı zeval nimeti arzu ve güna gün hîl ve desais amal ve istimaliyle keşf-i serâir ve sailini cüst u cû edegeldiklerinden ifrat ve tefrit bir had-i itidalde mutabassırane muaşeret icab eder şu'radan birisi yani nâs gönüllerin teneffür ve istikrah ettiği gizli bir dert deva nâ-pezire müşabihtir ki akl-ı selim erbabı hem o illetin tedavi ve tedbirinde mütehayyir hem de muaşeret ve müsahibetle illetten mütegefildir eğer nâssa karşı asar-ı inbisat izhar eder isen maskaralıkla suret-i sükun ve inkıbaz gösterirsen sekaletle tevsim ve itham ederler eğer ülfet ve ünsiyete rağbet göstersen malımıza tama' ediyor derler. Eğer nâstan bil- külliye uzlet edersen gam ve kasvetine kail olurlar. Eğer nâssın emvaline italen dest-i tecavüz etmeyerek iffet ve istikamet göstersen derler ben kendi nefsim ile nâs beynindeki muamelede hayrette kaldım çünkü nâs deve kuşuna müşabih olup ne kuştur ki tayarân etsin ve ne de devedir ki yük

götürsün demektir. (S.231) Binaen aleyh ma'rufinin lisanları zarif ve latif vicdanları galiz ve sahif zahirleri sebat batınları zebab olduğundan sohbetleri hüsrân-ı muaşeretleri hazalandır erbaa-i semaviyede dört kelime muharrerdir ki nev'-i benî Ademin her bir umurda esas'ül-harekatı cami'dir.

Tevrat-ı şerifte meali bir kimse zuhurat-ı İlahiyeye kanaatle taayyüşünü uydurup temettuat-ı zaide istihsal için terk-i meşâğil eylese duyar yani ihtiyar-ı keyfe mâ zuhur-ı teklifattan kurtulup rahatta olur demek olan kelime-i camiasıdır. Ve zebur-ı şerifte meali samed ve sükuta mülâzemet ve malayani ve müeddi-i mazarrat kelimat-ı tefevvühünden mücânebet eyleyen kimse dareynde vasıl samed-i selamet olur demek olan "Arapça" kelime-i camiasıdır. Ve Kur'an-ı azimüşşanda meali şöl kimse ki din-i Allaha temessük ile nâstan inkita' eylese ve cemi' umurunda Cenab-ı Hakka iltica ederek emr-i bil-ma'ruf nehy-i an'il- münker etse elbette tarik-i hakka hidayet olunur demek olan nazm-ı celilidir.(S.232)

Sekizinci Fasıl Muhabbet İttihaz Olunacak Kimsede Ne Gibi Hasail Aranılması Beyanındadır.

Din ve dünyada şerik ve maraz ve sıhhatte refik ittihaz edilecek kimsenin beş hasleti haiz olması lazımdır. Birincisi âkil olmalıdır âkil ise umuru alâ mâhî aleyha fehm ve idrak eden kimse olup zıddı ahmaktır fâsid'ül- akıl olan hamka menfaat zannıyla mazarrat getireceğinden sohbetlerinde hayır mutasavver değildir. Hükema add ve âlem-i sadîk-i cahilden hayırlıdır. Demişlerdir ve şu'radan birisi. Ebyâtını nazm etmiş ve meali merd alem ile müsahibet ahsen ve nadan dosttan ise düşman alem ile muaşeret-i hüsündür. Çünkü düşman dânâsının kaderini takdir ve ala ve nadan dost ise tahkir ve ifna eder. Demekten ibaret olup bunu da hükemânın müeyyed bulunmuştur. Meali güvercin güvercin ile doğan doğan ile yani cins cinsiyle ülfet ve ünsiyet eder demek olan mefhumunca nadanı istishab eden nadana taaccüb olunmaz ancak şöl âkil ve dânâyâ taaccüb (S.233) olunur ki cahil ve nadanı istisvab ve istishab eder. Çünkü her şey cinsine meyl ve rağbet ve zıddından firar ve nefret eder demektir.

İkincisi hüsn-i halktır zira çok âkil vardır ki şehvet ve gazab ve bahl ve cübni gibi sıfatın taht-ı teessür ve tahakkümünde evvela geldikleri vareste-i külfet beyan ve nefsine

malik ve mutasarrıf olmayıp ahlak-ı reddiye erbabıyla müsahibet ve muaşeretin adem-i cevazı müstağni irad-ı bürhandır. Muhib olan kimse “Hafız ale’s-sadik velev fi’l-harik” mefhumunca ve cahında ve gıyabında senin mal ve can ve ırzını sıyanet ve hal-i maraz ve mahbusiyette umur-ı hususana kifayet ve itale-i eyâdî-i ihtiyaç eylediğinde i’taya ve ibadat ve taatte ve bir emre mübaşeret eylediğinde kemal-i ciddiyetle muavenet ve hakkında edilen haseneyi velev kalîl olsun takdir ve muvafık-ı şer’ olan kuluna adem-i i’tirazla tasdik ve hasb’el-beşeriye vuku’ bulan kusurunu afv ile beraber bir hususta meyanenizde ihtilaf vaki’ olduğunda seni nefsi üzerine takdim etmelidir. Elhasıl muhib ittihaz olunan kimse sürur gele mesrur-ı gamınla mağmum olup def’-i mazarrat celb-i menfaatte seninle şahıs ve ehad hükmünde bulunmalıdır. Şu’radan birisi yani kaffe-i lezaiz-i dünyadan müstefid olup ancak bir lezzetten hisse mend edilemedim ki o da zevi’l-ukul rical ile müsahibet ve muaşeretir. Ne kadar (S.234) sa’y belîğ etmiş isem de böyle bir yar vefadar bulamadığımdan bu misillü zevat-ı kalildir de onun için tesadüf edemiyorum zan ve zehabında idim. Halbuki bu makule bir hal akl-ı kalîl imişler yani yok imişler demiştir. Üçüncüsü salah-ı haldir. nazm-ı celilinin mısdak münifince turuk-ı maâsiye münselik ve icad-ı rezaille olan kimse ile müsahibet etmemektir. Kalbinde haşyetullah cây-gîr olan kimse maâsiye musırr olmayacağına ve Cenab-ı Müntakim-i hakikiden havf etmeyen kimsenin edna bir ariza cüz’i bir sebep ile hali mütegayyir olup sadakati ihanete tebeddül ve tahavvül edeceğine mebni bu misillü kesianın müsahibetlerinde veçhen min’el-vücuha hayır ve savab mutasavver değildir. Bu misillü fesekeyi musahib ittihaz eden kimse refte refte nefsinin mehalik-ı ma’siyete vaz’ ve ilkaya ve ismini kendi arzusuyla divan-ı eşkıyaya kayd ve imlaya sebep nihayet’ül-emr hasr’ed-dünya ve’l-ahiret sırrına olacaktır. Dördüncüsü mal dünyaya haris olmamaktır. Tab’-ı insanın cibillet-i asliyesinde teşebbüh ve iktidaya mütemayil bulunmasından nasıl ki zahid ile müsahibet zühd ve takvayı tezyid fasık ve haris ile muaşeret hırs ve tama’ı ve fisk ve fücuru tevlîd edeceği tabiidir. Hazret-i Lokman’ın necl-i necibine cümle-i nesayihinden birisi de ulema ile mecaliset olup arz-ı meyyiteyi bârânın ihya ettiği gibi ulema ile müsahibet envar-ı hikmetle kulubunu ihya eder demiştir. (S.235)

Beşincisi kavîl ve fiilinde sadakattir. Hükema “yani kelamında iltizam-ı sıdk eden kimsenin cemali yani kader ve şerefi ziyade olur. Yani kizb ile şöhet- yâb olan kimse her ne kadar kelamı sadık ve hücceti vâzıh ve sevaba muvafık olsa da yine

müttehemdir. Çünkü kızble meşhurdur demişlerdir. Kâzib olan kimse bir seraba teşbih olunmuştur ki nısf-ı nehada uzaktan mâh-ı cârî gibi görünür. Fakat takarrüb ettikçe sudan ser bulunmaz binaen aleyh kezzabîn mübtede'în ile müsahibet hatr-ı azim olduğundan katiyyen ve katibeten caiz değildir. Şu hasail hamse-i mezkureyi pîş-i nazar teemmüle alınca ya nasdan bil-küllüye uzlet ve infırad veya bu kadar el-hısal muhâlatât ve müsahibet lazım gelir. Yani herkesin haslet-i makbulesi nisbetinde râh-ı müsahibete duhul ve haslet-i mezmumesi nisbetinde tebaüd ve udül icab eder. Etibba-yı kulûb olan hükemânın hikmet ondur dokuzu samt ve sükutta birisi uzlet ve inkıta'dadır. Kelamları mucibince uzlet ve infırad dareynde mucib saadet ve selamettir. Bu kadar el-hısal muhâlatât icab eder ise ihvenin derece-i selasesine salif 'ül-beyan âh-ı ahirette emr-i dîn âh-ı dünyada halk hüsn-i telakkisi ve âh-ı ünsiyette şerrinden emniyet tahsili fikriyle müsahibet etmelidir. (S.236) Ebu Zer radiyallahü anh celis-i su'iden ve hiddet ve vahdetten celis-i salih hayırlıdır, demiştir. İfadat-ı mebsuteye göre nâs üç guruh olup birisi gıda misillü dereke bu guruhdan kimse için istiğna mümkün olamaz bunlar ulema ve salihadır birisi deva gibidir ki her vakit lazım olmayıp hal-i marazda müracaat olunur. Birisi de ilel ü emraz-ı emin gibidir ki hiçbir zamanda arzu edilir şey değildir. Lakin insan bazınıza sıhhatin kaderini takdir için ilel ü emraz ile mübtela olduğu gibi ulema ve salihanın şeref ve kıymetlerini takdir ve teyakkun için bazı kere kısm-ı salis efradıyla sohbet-i marazına mübtela olurlar. Sebeb-i ibtilaları ise bu makule erazil-ı nâssın ridaet-i ahlakını görüp mütenebbih olmaları hikmet-i hafiyesine mübtenîdir.

Hazret-i İsa aleyhisselamdan validin olmadığından seni kim te'dip etti sualine yani beni kimse terbiye etmedi. Ancak cahilin cehlını görüp ictinâb ettim buyurmuştur. Nâs dahi ef'al ve akvalden geriye gördükleri şeyden ictinâb eyleseler terbiyeleri tekemmül ederek müeddibin müstağni olacakları vareste-i külfet-i beyandır. Bâdiye nişin Arablardan bir ucuz bâdiye de bir kurt yavrusuna tesadüf etmekle merhameti galeyana gelip çadırına götürmüş ve maişetini temin eden. (S.237) Koyunun sûd ile onu dahi infak ve iaşeye başlamıştı. Kurt yavrusuna biraz kuvvet bâzû gelir gelmez. Fırsattan bil-istifade sûd ile beslendiği koyunun karnını düşüp helak eylediğini gören ucuz mezbure ebyât-ı atiyeyi bil-irtical inşad eylemiştir.

El ebyât ey kurt koyuncuğunun karnını düşüp helak ettin ve bu hane halkını bu sebeple me'yus ve mükedder eyledik. Halbuki sen bizim koyunumuzun üvey oğlusun sen onun sûd ile tagaddi edip bizim yanımızda terbiye gördük babanın kurdu olduğunu sana kim haber verdi de mukteza-yı olan bu yırtıcılığı icra ettin hayfana maya bozuk olduğu takdirde ne edeb müfîd olur. Ne de müeddib ve muallim yani tabiatta merkez olan ridaet-i ahlak tebeddül etmez demektir.

Elhasıl fusul-1 mezkûrede muharrer-i adab dairesinde ehibbanın hukuk-1 sohbet riayetleri lazımdır. Ta ki şecere-i muhabbet semeredar olsun. Mesela akd-i nikah ile yek-diğere merbut olan ahd-i zevcinin ahir hakkında hukuk-1 zevciyette riayet etmesi lazım olduğu gibi cebel-i Uhud ile akd-i rabita-i muhabbet eden ehibbanın dahi hukuk-1 sohbet ve uhuvvete ayn-1 suretle riayetleri lazımdır.(S.238) Şu lüzumu ifham için hoca-i kainat efendimiz yani ahaveyn-i yedeyn gibi olup ehad hümâ ahiri gusül ve tathîr eder buyurmuştur yedeyn-i garaz ve ahdi takibde yek-diğere muavin olup ehad hümâ ahiri tathîr ettiği gibi ahaveyn ve ehibba dahi hal ve malda müşareket ve müsahimette kendi hukukundan ikdam-1 ahirin hukukunu muhafazaya riayet etmeleri lazım gelir. Mahkidir ki aleyhissalatü vessalam efendimiz maiyet-i risalet-penahilerinde ashab-1 güzinden Abdurrahman afv yahut şekk-i ravi üzere Osman bin Affan radiyallahü anhümeden birisi olduğu halde bir meşcereye girip birisi müstakim diğeri muavvec olarak iki aded misvak alıp müstakimini maiyetinde bulunan müsahibete i'ta ve muavvecini kendisi için nezdinde ibka buyurdıkları sırada müşar'un-ileyhimadan hangisi ise ya Rasulallah Cenab-1 risalet-misvak-1 müstakime benden ehak ve misvakın nefisi nefis-i nübüvvet-penahinize deyû iadeten takdim etmek istediğinde aleyhissalatü vessalam efendimiz yani ister ise bir zaman kalilde olsun hukuk-1 müsahibet husulünde her bir sahib emr-i sohbette hakk-1 İlahi ikame veya azaba edip etmediğinden mes'uldür buyurmuş ve hadis-i şerifi dahi müsahibinin ındallah ziyade sevgilisi müsahibine erfak ve erham olandır mealini mu'lin bulunmuştur.(S.239) İşte şu ehadis-i şerife haber tarzında emr olup ümmetim her hususta muhibbini nefsi üzerine tercih ve takdim ile hukuk-1 sohbetini bihakkın ifa etsinler demek olur.

Mervîdir ki hazret-i İsa aleyhissalam hal-i misafirette bulunduğu bir hengamda nezd-i nübüvvet-penahilerinde bulunan üç aded çevreni bera-yı muhafaza refik-i tariki

bulunan bir Yahudi'ye tevdi' ve emr-i muhafazasını ekiden tenbih eylemişti. İsa aleyhisselam vakt-i taamda zikr olunan çevrecikleri istediğinde refik-i merkum birisini emanete hıyanetle yediğinden ikisini takdim ederek lede'l-sual çevrenin zaman-ı tevdi'inde dahi iki adet olduğunu beyan ve tezkâr ve birisini kat'ıyyen inkar etmişti. Ba'de't-taam bir müddet yürüdüktan sonra zaman taam-ı hulûl etmekle hazret-i İsa gördüğü bir dağ keçisine karşı biiznillah-i teali yanına gel deyip hitab etmekle keçi davet-i vakıya derhal icabet etmiş ve ba'de-z-zebh tenavül ederek azameti bakiye-i lühûmunu derisine sarıp "kum biiznillah-i teali" dediğinde keçi heman kâl-i evvel canlanıp mer'âsına avdetle otlamaya başlamış olduğunu enamil bir dehan hayret olarak müşahede eden refikine hitaben benim vasıtamla şu harikayı gösteren Cenab-ı Sani'-i alem hakkı için çevren kaç tane idi deyû çevrenin aded-i sahihi hakkındaki suali iade ve refik-i merkum inkarında ısrarla ikiden ziyade değilidi cevabını ifade ettikten ve daha bu gibi nice harikalar görüp tekrar eden ayn-ı suale ayn-ı cevabı verdikten (S.240) sonra esna-yı râhda üç adet altın külçesi bulmalarıyla hazret-i İsa refik-i tarikine teveccüh ederek işte bu külçeleri meyanemizde taksim edeceğiz bunlardan birisi senin ve birisi benim ve birisi de üçüncü çevreni ekl edenindir deyû keyfiyet-i mukasemeyi tayin buyurduğunda refiki merkum ben her ne kadar çevrenin iki adet olmasında suret-i ısrar göstermiş idiysem de el-halete hizzе beyan-ı hakikate mecburiyet his ettiğimden çevrenin aded-i sahihi üç idi açıklık saikasıyla birisini ben ekl etmiş idim şu halde külçenin ikisi benim birisi senin olmuş olur diyerek ikrar-ı cürm etmekle bu kadar mucizata müşahede ettiği halde inkarında sebat ve ısrar ve fakat mal-ı dünyaya tamaen cürm-i vâkı'ı ikrar etmesine karşı hazret-i İsa aleyhisselam merkumun refakatinden uzlet ve zikr olunan külçeleri merkumun nezdinde bırakıp münferiden semt-i matlubuna azimet eylemişti bir müddet sonra güzergahını takiben avdet eylediğinde mezkur'ul-aded külçelerin yanında birisi refik-i merkum Yahudi olmak üzere dört nefer maktulün bulunmakta olduğunu görüp şu manzara-i faciaya atf-ı nazar hayret ve taaccüb etmekte iken derhal Cibril-i Emin nazil olarak maktulün meyanında bulunan üç nefer sarık gelip Yahudi'yi katl ederek külçeleri ahz ve gasb ettikten ve merkum emanete ve hukuk-ı refakate hıyanetinden dolayı şu suretle ceza-yı sezasını gördükten sonra sarıklar içlerinden şu maktulü taam almak üzere civarda bulunan kariyeye ba'de'l-i'zam şu iki maktul dahi refiklerinin hîn-i avdetinde onu katl ederek külçelerin meyanelerinde insafen taksim edilmesi takarrür. Ve taam (S.241) tedariki için giden şu maktul ise taama semm-i tarh ve ilave edip refikasını katl ederek

külçelere müstakilen mutasarrıf olmasını tasavvur etmiş idi. Vakta ki müşteri- i taam avdet eylediğinde refİKası bir mucib karar-ı vaki' merkumu katl ve idam ve kendileri dahi taam-ı mesmumdan tenavül ederek ve dünya-yı faniye nazar-ı ibretle ve refakat ve müsahibete riayet eden mizanda ihsad etmek üzere tohum a'mal-i hasene zer' etmeleri lüzumunu i'lam buyurmuştur.

Dokuzuncu Fasl Hukuk-ı Müsahibet Beyanındadır.

Hukuk-ı müsahibet ise on iki hasletten ibarettir. Evvelkisi muhibbini nefsi üzerine takdim ederek malen ikramdır. Bu da edna, evsat, a'lâ itibariyle üç mertebedir birinci mertebe muhibbi hadim menzelesinde tutarak bila sual malik fazlasıyla ikram. İkinci mertebe muhibbini kendi mertebesinde tutarak müşareket ve müsahimetle ikram üçüncü mertebe muhibbi kendi nefsi üzerine tefdimen ikramdır ki bu mertebe mertebeleri sadikindir İkincisi vakt-i hacette bila iltimas izhar-ı inbisatla bedenen muavenettir. (S.242) Üçüncüsü muhibbin esrarını kâtim ve uyûbunu satir ve hakkında mesmu' olan ihbar-ı müellimeden sakın olmaktır. Dördüncüsü muhibbin bilcümle ifadatını isga ve lede't-tesadüf maksadını ve masdar ve mevradini istifsar ve sena-i nâsdan ve saireden mucib mesruriyeti olacak ahval ve akvali derhal ihbardır. Beşincisi muhibbe elkab ve esma-i kabihe ile hitab etmeyip ahabb-ı esma ile ve ta'bîrât-ı ta'zimiye ile hitab ve mehasininden bahisle arz-ı teşekküratı şıtab etmek ve gıyabında mal ve arz ve hukukunu siyanet ve müstekreh bir hal ve fiiline vakıf olduğunda lisan-ı münasebetle o fiilin kerahet ve şenaatinden bahis letâif-i ta'riz ve hikayatla terkine remz ve işaret etmektir. Altıncısı hasb'el-beşeriye muhibden sadır olan kusuru afv ile hakkında bir güna kin ve arz peyda etmemektir. Yedincisi madam'ül-hayat muhibbin hakkında hadis-i şerifi mucibince hayır ile dua etmektir. Sekizincisi ile'l-vefat muhabbetin devam ve bekasına ve ba'de'l-vefat muhibbin ehl ve evlat ve ekarib ve ahfadına kâl-i evvel levazım-ı muhabbetin ifasına çalışmaktır. Dokuzuncusu muhibbin vesi' ve iktidarı haricinde teklif mâlâyutakta bulunmayıp her halde meserret ve mahzuniyetine müşareket ve ser ve alaniyette müesser sadakate mûraattir. (S.243) Ebyatını nazm eylemiştir. Meal-i ebyât ehibbanın derece-i meveddet ve sadakatini udül olup rüşvet vesaire gibi irtikabat ile hilaf-ı hakikati kabul etmez. Ehibbanın sadakatini gözlerinize de sormayınız. Çünkü uyûn-ı kulûbda müstetir olan hakaikin hilafını görür demektir. Onuncusu ledel mülakat mükaleme selam ile ibtida salavat ile intiha etmek ve

muhibbin rahatını temin için meclisini tevsi' ve mehma imkan-ı tefriş ve tezyin eylemektir. On birincisi muhibbi tazimen vürudunda istikbal-i azimetinde teşyi' etmektir. On ikincisi muhib tekellüm ederken sükut ile hüsn-i telakki edip hariç az saded sual-i vücub ile zihin mütekellimi teşviş edecek cümle-i mu'terizelerden tevakki etmektir. İşte şu adab dairesinde muhibbe karşı izhar asar-ı vidd ve muhadenet etmemek nazm-ı celili mucibince alamet-i nifak olup dünya ve ahirette vebal-i azimdir. (S.244)

Onuncu Fasl İstinas-ı Bin' nas Savr-ı İcraiyesi Beyanındadır.

Halk ile müsahibet ve muvanesette şairin Ebyât-ı hakimane ve beliğanesi mucibince hareket etmelidir. Meal-i ebyât vakta ki nâssın benim hakkımda be-câ gördükleri muamele-i gayr-ı mücemeleyi afv edip mukabele-i bil-misal fikrine düşmediğim gibi hiçbir kimseye de hakd ve hased etmediğimden nassın adavetinden nefsimi terviç ve te'min ettim ben düşmanımı gördüğüm vakitte mücerred şerrini def' için vech-i beşuş, kavli leyyin, tahiyyat-ı güzün ile onu taltif ederim. Mebguzum olan kimseye de mülaki olduğumda güya mülakatı kalbimi meserretle imla eylemiş gibi talakat-ı lisan izhar eylerim. Ma'rufinden olmayanların şerrinden emin olamadığım halde ma'rufinden olupta izhar-ı muhabbet ızmar-ı muhabbet ızmar-ı adavet edenlerin şerlerinden ne keyfiyette emin olabilirim. Binâberîn şu ce'li muamelata mecburiyet-i maneviyem vardır. Nâs-ı kabil tedavi olmayan bir illettir ki devası onları kendi halleri üzerine (S.245) terk ile hallerini tebdil ve tağyire uğraşmayıp mümaşat etmektir. Çünkü nassın tebdil-i ahvali nâ-kabildir ve nassın muamele-i nâ-becâsına mukabele ise hukuk-ı uhuvveti kat' ile husumete müeddi olur. İmdi nas senin şerrinden emin olursun şu halde herkes ile kesb-i müeddada haris ve münhemin ve nas ile ebdanen murafakat ve muvafakat ve kulüben müfarakat ediniz mealini meş'ar olan mefhumunca nas ile ihtilata münselik evvel lakin emr- i ihtilatta müsavi-i hallerine karşı asamm ve ebkem ve olup daima şerlerinden muttaki ve muhtezir evvel demektir.

Yani iki cihanın rahatı şu iki mısradaki iki harf gibi kalîl'ül-elfaz kesir'ül-meani iki kelimenin tefsir ve mazmunundan ibarettir ki o da dostlara taltif, düşmanlara müdârâ etmektir demiştir. Tahkik sizler nâsı bezl-i emval, lütuf ve ihsan ile iskat ve ikna' edemezsiniz. Çünkü buna iktidarınız müsaid değildir. İmdi hüsn-i halk ve beşâset ve

inbisat ile tatyib ediniz mealini meş'ar olan hadis-i şerifi mucibince (S.246) esnaf-ı halk ile adab-ı muaşeret dairesinde ister sadik olsun ister ad ve hîn-i mülakatta ne fevkalade zelilane asar-ı tevazu' ve ne de hadd-i ma'rufinden fazla heybet ve tekbir göstermeyip hadis-i şerifini esas'ül-harekât edinerek ifrad ile tefrid beyninde bir hadd-i itidale riayet etmelidir.

Bir hacet ve münasebeti olmadığı halde bir meclise girmek ve bulduğu mahalde adab dairesinde bulunmayarak ayağını ayağı üzerine atmak gibi asar-ı tekbir göstermek ve hak mükalemeyi kendine hasr ile çok söylemek ve erkan-ı meclisi tazyik ile rahatsız etmek ve parmaklarını yek-diğere tahlil ile çatlatmak ve sakal ve bıyık ile oynamak ve tırnakla dişleri parmakla burun ve kulakları karıştırmak tükürmek sümürmek gibi nefreti mucib harekette bulunmak istiksar edilecek derecede tebdil-i vaziyetle yüzünden gözünden sinek kovmak ve hadis-i şerifi mucibince herkese karşı gerinip esnemek ve cehlîni ilan edecek derecede çok sevilme ve hasb'el-icab vereceği cevapta isti'cal ve hal-i hiddette tekellüm etmek ve hîn-i tekellümde kâh bey-gâh ellerini ve ayaklarını uzatmak hilaf-ı edebdir. Şu mezkuratın cümlesi hadis-i şerifinden istinbat ve istihraç olunmuştur. Meal-i hadis sizin hayırlınız ahlakı güzel olup etraf ve eknanına ve ehibba ve cîrânına temhid adl ve insaf ile eza etmeyendir. (S.247) Şerareniz kelamı ihtiyar-ı teklifle hariç az lüzum-ı teksir ve tevsi' edendir demektir.

Demek olur ki insan her halde insan-ı kamil olmak lazım bu ise üç hasleti haiz olmakla kaimdir ki birisi sahib-i haya, birisi tevazu'la beraber vech-i beşuş, birisi hayr'un-nâs olmaktır. Ama haya hazret-i Aişe-i sadika radiyallahü anha mekarim-i ahlak on olup birincisi mekremet yani hüsn-i halk ikincisi sadakat üçüncüsü hıfz-ı emanet dördüncüsü salle- i rahm beşincisi büru ihsan edenlere mükafat altıncısı bezl-i ihsan yedincisi setr-i uyûb-ı cîrân sekizincisi setr-i uyûb-ı asdika vesaire dokuzuncusu it'am-ı misafirin onuncusu hayadır demiştir. Hadis-i şerifi Amr bin el-Hitab radiyallahü anhdan mervî olup mealî haya imandandır demektir.

Ve hadis-i şerifi Ebu Hureyre radiyallahü anhdan mervî olup mealî enbiya- yı mütekaddimîn keliminden olup ehl-i cahiliyetin en sonra idrak ettikleri kelam-ı haya etmediğin vakitte dilediğini işle kelamıdır demektir. Çünkü nâssı irtikâb-ı kabayıhten men' eden ancak hayadır. Eğer insan hasail-i celile- i hayatı terk eder ise rezail-i

hasise-i hayvaniyeyi ihtiyar etmiş demek olacağından madem ki ma'mure-i insaniyetten mehçure-i behimiyete çekilmiştir. (S.248) İsteddiği rezaleti arzu ettiği kabahati icra için bir mania kalmayacağı tabii ve işbu hadis-i şerifin irtikâb-ı menhiyatı muciz olmayıp terk-i haslet-i hayayı zemm-i zımında şeref-sadır olduğu bedihidir.

Hazret-i Ali radiyallahü anha yani bir kimse libas-ı hayayı telbis eder ise yani hayayı kendisine şiar edinir ise nâs-ı evvel kimsenin ayıbını göremez, çünkü sahib-i haya olan kabahat işleyemez buyurmuştur. Kelam-ı hükemadan olup hasse-i hususa-i haya ile masun ve mahfuz olan ruy-ı ziba-i makbuliyet ve mergubiyette kutu içinde mestur ve mahfuz olan cevher bî-hemtaya müşabihtir demektir.

Haya üç nev' olup birisi haya-i min'Allah birisi haya-i min'en-nâs birisi haya-i min'en-nefsdir. Haya-i min'Allah Evamirine imtisal-i nevahisinden ictinabdır. Hadis-i şerifi İbn-i Mesud radiyallahü anhdan mervî olup mealî ümmetim siz Cenab-ı Haktan haya ile haya ediniz. Buyurdularında ashab-ı güzîn ya Rasulallah lehül-hamd biz Cenab-ı Haktan haya ediyoruz. Dediklerinde haya sizin bildiğiniz gibi değildir. Ancak Cenab-ı Haktan hakk-ı(S.249) Haya ile haya etmek arzu eden kimse Cenab-ı Haktan gayrıya secde etmekten ve kibir ve gurur için ref' eylemekten başını ve nâ-mahreme bakmaktan güzini ve yalan söylemekten lisanını ve istima'-i müsaviden kulağını muhafaza etmek suretiyle başının muhtevi olan havass-ı zahire ve batıneyi mâ-halk lehlerinde istimal etsin ve bais kavam-ı kava olan batının havi olduğu kalb ve ferç ve yedeyn ve recaleyn gibi a'zâyı menhiyattan muhafaza eylesin ve mamafih mevt ve belanın nüzul ve vukuunu hatırdan çıkarmasın ve bir kimse ahireti kazanmak isterse hayat-ı dünyanın ziynetini terk eylesin. İmdi bunlara riayet eden kimse Cenab-ı Haktan hakk-ı haya ile haya etmiş olur demektir İbrahim el-havas radiyallahü anha i'mal-i ibâd menazil-i erbaada dair ve uyun-ı dikkat evvel noktada mütedair olmalıdır ki o da havf ve reca ve tazim ve hayadan ibarettir demiştir. Kanaat-i emanete ve emanet-i şükre ve şükri izdiyad nimete ve ziyade-i nimet beka- yı nimete delil ve haya ise kaffe-i hayra delil olduğu kelam-ı ulemadandır. Meal hadis-i haya ve sükut etmenin iki şubesi olduğu gibi fena kelam ve çok söz nifakın iki şubesidir demektir haya-i min'en-nâs nâsı müteazzi edecek hâlâttan ihtiraz ve ef'al-i kabihayı ihbardan ictinâb ile ve haya-i min'en-nefs iffet ve istikamet ve cevârih ve a'zâyı mâ-halk lehlerinin gayrısından sıyanetle hasıl olur. Hükema yani nefisinden istihyan gayrıdan istihyandan

kesir olmalıdır demişlerdir. Çünkü gayrıyı görmemek kabil ise de nefis her an beraber olduğundan vicdanına karşı daima bir yâd-ı kiran-ı mahcubiyet altında kalmamak üzere mucib ar ve hicab-ı hâlât-ı irtikabından tevakki etmelidir. Ama tevazu' nazm-ı celili mucibince herkes için lazımdır. Meal-i ayet habibim mü'minlere kanatlarını yayıp tevazu' ve refkle muamele ile deyû müfessirdir. Meal-i hadis ibadatin efdali ve ecr ve mesubat cihetinden ve ekmeli tevazu'dur demektir. Tevazu' izzet ve şerefın merdiveni olup tevazu' terakki ettikçe mertebe o nisbette teali eder. Demek olan akval-i hükemadandır.

Her ferd-i âferîde hasail-i mezkureyi evvel emirde nefsinde tatbik ve icra ettikten sonra başkasında taharri ve tatbik girişmelidir ki kabilinden olmasın. Bazı salihadan muhib-i sadık kimdir deyû sual olundukta diyanetinde salabet ve akıl ve kıyasetinde vefreti ve kesretle beraber ledel-mülakat melal vermeyen ve indel- müfarakat hukuk-ı muhabbeti ferâmûş etmeyen vel-hasıl bit-takarrüb karîb ve bit- tebaüd hakk-ı muhabbeti hafız ve ledel isti'mane muayyen hasb'el-ihitiyaç muğis ve her halde meveddet-i fiiliyesi muhabbet-i kavliyesinden kesir edendir cevabını vermiştir.(S.251) Muhib için üç şeye riayet etmek İbn-i Abbas radiyallahü anhümadan akval-i hakimiyesindedir ki birisi muhib olan kimse geldiğinde gözleri muhibbe tevcih ve meclisini tevsi' ve her bir ifadatu kemal-i ciddiyetle isgadır. Tevcih-i nazar adab-ı müsahibet cümlesinden birisi ve belki birincisi olup muhibbin kelamına adem-i isga asarını ihsas ettirecek surette yemin ve yesare atf-ı nikah ve iltifat su-i edeb olduğu gibi meclis-i ekabirde şu mühimmeye bir kat daha dikkat ve riayet-i lazımedendir ve birisi muhibbin hîn-i tekellümünde sükutla ikram ve yemin ve yesare atf-ı nazar etmeyip nazar-ı dikkat ve istima'ı muhibden ayırmamak suretiyle hukuk-ı muhabbeti muhafazadır. Ve bu babda kelam-ı hükemadandır

Birisi de muhibden mukaddema istima' edilen bir haberi tekrar eylediğinde tecahül ederek isga etmek ve hîn-i mükâlemede beşâset-i vecih ve inbisat ile mütebessimane hareket edip çîn-i cebîn ve müteabbis olmamak ve meclis-i ekabirde bulunduğu halde evvel zattan asar-ı kelale delalet edecek surette esnemek veya elinde bulunan tesbih vesaireyi bırakmak gibi bir fiil sūdûr eder ise derhal huzurunda hurûc etmektir.

Muhib sadık-ı müsemması olmayan bir ism-i mevzu' olduğu kelam-ı kibardan olduğundan muhib-i sadık zan ve zehabından bulunulan zevatın derece-i sadakatini tecrübeyle mesrudat-ı vakıa küçük bir mikyastır. Sureti başka sireti başka olan eşhası zemm-i zımnında molla hâmi ebyât-ı (S.252) aiyeyi inşad eylemiştir. Der-libas dostu sâzend-kâr düşmanı Hasb'el-imkan ve ictinâb şekli-i insan fiil-i şan fiil-i seba' Hem zaib fî siyâb o siyâb fî zaib Meal-i ebyât dost perdesi altında muhtefi nice kimseler vardır ki düşman fiilini ikâ' ederler. Yani kisve-i riyaya bürünerek dâm-ı iğfallerine düşürdükleri sade dolanı maddi ve manevi ızrar ederler.

Bu makule eşhas-ı denaet ihtisasın meker ve hilesinden mehma imkan-ı ihtiraz ve ictinâb lazımdır. Çünkü o makule eşhas ve o başın şekli şekli-i insan olduğundan fark ve temyiz için bir güna alamet-i farikaları olmayıp yalnız bunların işleri hayvan-ı müfterisin işlerine müşabih olmakla daima kendi menfaatlerini ahirin mazarratında taharri etmeleri bir alamet-i farika teşkil eder ki bunlar sevb-i riyaya bürünmüş canavarlar veya canavara iksa edilmiş sevblerden demektir. Hasan-ı Basri rahmetullah kelbde on haslet vardır ki işbu hasail-i aşerenin nev'-i benî Ademde bulunması lazımdır. Evvelkisi daima aç olmalıdır. Çünkü açlık salihadandır. İkincisi mekan-ı malumu olmamalıdır bu da alamet-i mütevekkilindedir Üçüncüsü geceleri az uyumaktır bu da alamet-i muhibbindendir. (S.253) Dördüncüsü vefat ettiğinde mirası kalmamaktır. Bu ise sıfat-ı mütezehhidîndir. Beşincisi darb ve takdir ve tevbih ise bile muhib ve mesahibi terk etmemektir. Bu da alamat-ı meridindedir. Altıncısı saha-i arzda edna-yı mekana razı olmaktır bu da alamat-ı mütevazi'indedir. Yedincisi bit-tagallüb mekanı zabt olduğunda terk ederek başka bir mekan ittihaz etmektir, bu da alamat-ı raziyindedir. Sekizincisi darb ve eza ve cefa olduğunda kin ve garaz beslemeyip maziyi unutmaktır bu da alamet-i haşiindedir. Dokuzuncusu taam ihzar olduğunda uzakta oturup nazar ederek suret-i isti'cal göstermemektir bu da alamet-i mesakindedir. Onuncusu bir mahalden rihlet eylediğinde kendisine iltifat olunmamaktır bu da alamet-i mahzunundandır demiştir. Şu hasail aşere-i nev'-i benî Ademin neyk ve bedeni fark ve temyiz için bir mizan-ı sahih'ül-ayârdır. Misal-i manzumunun meali bir kişiye ahlak ve tabayi'den sual etme zira onun veçhinde halk ve tabiatını haber verir şahid mevcuttur demek olup hadis-i şerifine telmih ve işaretir. (S.254) Elhasıl sarik ve hayırsız ve bed ahlak olan kimse seni ahz etmeksizin sen onu tut ve ahval ve ef'aline neye endaz basiretle ona göre hatt-ı hareket tayin ile demek

olan kelim-1 hikmet encamını esas'ül hareket edinmelidir. Manzumesinin meali biz feza zannıyla sebike ilişmiş idin halbuki ateşe arz eylediğimizde üzerinde bulunan pas zail ve hadid zahir olmuştur demektir. Emsal-i mezkureyi bir kanun-1 hakikat ittihaz edinerek nâs ile ünsiyet ve muâşeretle tatbikatına çalışmalıdır. (S.255)

On Birinci Fasl Kelam Beyanındadır.

Cenab-1 Hakk lîn ve hîn olan kelama ve talakat ve beşâset vecihle olan mükalemeye muhabbet eder mealini müş'ir olan hadis-i şerifi esas'ül-harekat olmak üzere beyn'el-beşer ifade ve istifade ya muhataba ve mükâleme veya mekâtibe ve muhabere ile hasıl olur Mekâtibe ve muhaberenin usulü münşeat kitaplarında mufassalan mübîn olduğundan ol babda tarh-1 mebhas tafsilata girişmek fazla olmakla evvel mebhasan sarf-1 nazarla mükâleme bahsine mükâleme, muhavere, muhadese, muhataba daha bunlara müşabih elfaz müteradife olarak konuşmak manasına mevzudurlar. Vicdanda müstetir olan maniyi lisan vasıtasıyla ifade için sevk ve irad edilen kelim-1 ber vech-i âti ağılak ve iğrakı şamil olmayarak sadık ve zemin ve zamana muvafık ve adab-1 münazaraya mutabık olmalıdır. Mükâleme başlıca adiyeye, resmiye kısımlarına inkısam eder kısım-1 resmi on yedinci fasılda beyan olunacağından işbu fasıl kısım-1 gayr-1 resmiye tahsis olunmuştur.

Mükâleme-i adiyeye mevzu' bahs muayyen olmayarak iki ve daha ziyade eşhasın bizzat teati-i efkarıdır ki münasebetle herkes malumat ve meşhudatını atide beyan olunacak şürût-1 erbaaya tatbiken ifade ve beyan ve hazırûnu rahatsız etmeyecek surette durub-1 emsal ve hikaye dermeyan edebilir çünkü bu misillü muhavereden maksad-1 asli huzzarın bir hoşça vakit geçirmelerinden (S.256) ibaret olmasına ve serd edilecek hikayat ve makalatın bâis-i inşirah ve inbisat olması matlub ve muntazır bulunmasına mebni muhavere şu esas üzerine ibtina edilmelidir fakat bu babda en ziyade atıf nazar-1 dikkat edilecek bir cihet var ise o da meclisin tahammül ve müsaadesini pîş-i nazar-1 teemmüle almaktır ki bir netice-i muzırraya meydan kalmasın mesela mütekellim olan zat muhatabalarının ahval-i hususiyelerini der pîş mülâhaza ile ona göre sevk-i kelama ibtidâr etmesi kanun-1 terbiye muktezasındandır. Bir zat bir mecliste münasebetle cümlesini irad ettiği bir zamanda hazırûndan birisinin olduğunu tahatturla tebdil-i lisan ederek cümlesini tedarik ve ityan etmiş ve bununla muamele-i hatır-1 nevaziye riayet

eylemiş ise de cümle-i mezkûre olarak menkul ve meşhur olduğundan mütekellim müma ileyh beyn'el-üdeba-i adab meclise adem-i riayetle itham edilmiştir. Umur-ı hikmette muallim ve müeddibi kim olduğu hakimden sual olundukta hikmeti imalardan tahsil ve taallüm eyledim çünkü imalar basacakları mahalli asalarıyla ta'yin etmedikçe hatve endaz olmazlar cevabı dahi sübut-ı müddeâ için bir delil teşkil edebilir.

Binaen aleyh huzzarın ahval-i hususiyelerini gözetilmeyerek her hatıra geleni sarf etmek ve mükâlemenin anında beyan olunacağı vecihle erkan-ı asliyesinden bulunan münasebete riayet etmemek emr-i muhavereden matlub ve muntazır olan fevaidi temin etmeyeceği derkâr ve kuvve-i mefkureleri daire-i selametten udûl (S.257) ve her birinin fikri bir nokta-i mevhumeye duhul etmiş olan zümre-i ayyaşinin netice-i muhabbet olarak yek-diğerini darb ve şetm ve tahkir etmeleri gibi halat-ı müessifenin dahi erkan-ı asliye-i kelama adem-i riayetlerinden inbiâs edegeldiği emr- i be-didârdır. Mamafih akl-ı selimin tasdik etmeyeceği surette sehl'ül-isbat olmayan mübalağalı kaziyeleri ve inbisat ve neşr ma'kusunu mentec hiddet ve dehşet-âver cümleleri sarf etmek dahi mugayir-i adab-ı muhaveredir.

Garibü'd-diyar olan bir zat bir mecliste sevk-i münasebetle bizim beldemizde bir ağaç vardır ki yaprağının dolu bir arzı yarım arşındır dediği bir zamanda huzzarın alaim-i vechiyelerinden asar-ı istihale his ettiği ve binâberîn şecere-i mezkurenin miktar-ı mezkur yaprağı olduğunu isbata lüzum gördüğü cihetle evvel zat beldesinde bulunan adamına iş'ar-ı keyfiyetle ale'l-usul mahalli mahkemesinden bir i'lam-ı şer'i celb edip meclis-i sabıkta hazır bulunan zevatı bi'l-ihzar ifa-yı levazım-ı e'zar ve ikramı müteakib i'lam-ı mezkuru alenen kıraatle müddeasını isbat etmiş ise de gerek kendisine ve gerek huzzara bir faideyi müfid olmayan dava-yı beyhudenin isbatı için müddet-i medîde belde-i mezkûrede ikametle beraber işin tarz-ı cereyanına nazaran evvel kimse cümle-i hükmüyesinden gafil ve kanun-ı muhaverenin savr-ı icraiyesinde racil olduğundan pâs-dâran âyin-i edeb huzurlarında ithamdan beraat edememiştir. (S.258) Cümle-i mezkurenin meali insan ya sakit veya kelimasında sadık olmalıdır ki samt ve sükut-ı mefasid-i âtiyeden hırz ve iman ve sıdk ve istikamet her halde bâis-i şeref ve şandır demektir. Hadis-i şerifi mucibince her mütekellim zihninde tasavvur ettiği bir kelamın sadık ve emzice-i huzzara mülayim ve mutabık olduğuna kanaat hasil

ettikten ve lede'l-hâce delail-i subutiyesini tedarik ve istihzar eyledikten sonra hasb'el-icab sarf etmelidir ve lehine vakıf olmadığı bir kelamı bir hikayeyi söyleyipte herkesin hande-i istihzasına hedef olmaktan ise sükut-ı evveli ve efdaldır şu'radan birisidir. Yani ben sükutum için bir kere bile nedamet etmedim lakin söylediğim kelam için çok kere nedamet ettim demiştir. Şu halde samiînden olup çok söylememeye ve hakk-ı mükalemeyi kendisine hasr etmemeye dikkat etmelidir. Şu hikmete mebni hazret-i Mevlana kaddesallahu sırruhü mesnevi-i şerifin ibtidasında buyurmuş ve evvel emirde sigasıyla söylemekten dinlemek evveli olduğuna remz ve işaret eylemiştir. Çünkü teati-i efkarı kafıl olan kelam müstevde'at-ı zamâir ve meknûnat-ı serairin tercümanı olmasına ve mefhumunca söylenilen (S.259) bir sözün intişar eden bir kelamın istirdâd ve istircâi müstahil bulunmasına mebni kelamı iklal ve lisanı imsak icab eder.

Şu lüzumu i'lam için hoca-i kainat efendimiz yani zakir olan kimse ganim ve sakit olan âsimden salim ve nâs beynine tefrika ilka eden halindir, buyurdıkları gibi ya maâz sakit olduğun müddette her bir mahazirden salisin tekellüm ettiğin vakitte o söz ya aleyhinde veya lehindedir mealini meş'ar olan buyurmuştur. Ve hükema yani halim olmayan nedamet ve sabr eden basîr ve basîr olan fehîm ve fehîm olan âlim olur ve hevasına mutavaat eden tarik-i müstakimden udûl ve umurunda acele eden küreyve-i nedamete ve tefekkür eden daire-i selamete duhul eder. Yani her halde lisanını malayaniden imsak ancak bir hakkı izah veya bir batılı red ve iptal veya menfaat-i ammeyi mucib bir hikmeti neşr veya bir nimeti zikr ve tahdis için ıtlak ile demişlerdir. Ve şu'radan birisi(S.260) Ebyatını inşad eylemiştir meal-i şerif ve saadeti üdeba ve ukalada ve zill ve hakareti hamka ve cühelada gördüm ricalin tarz-ı ifadesi said olmadıkça savr ve eşkalinin hissini ind'el-ukala makbul ve mu'teber olan hissinden ma'dud değildir. Bir kimsenin veçhen melahati olupta lisanının talakati olmaz yani ifade-i meram iktidarını haiz bulunmaz ise evvel kimse için bu ayıp kafidir demektir. (S.261)

On İkinci Fasl Şürût-ı Tekellüm Beyanındadır.

Tekellüm için dört şartın bulunması lazımdır. Birincisi def'i mazarrat yahut celb-i menfaat için bir dai'-i mahsus bir bais mecbur bulunmasıdır İkincisi kelamın mevzuunda ve taleb-i vukuunda sarf ve irad edilmesidir Üçüncüsü kelamın ihtiyaç

miktarı olup müfid ve muhtasır olmasıdır Dördüncüsü kelamın mâ sıyk lehine münasib elfaz ve ibârât ile sevk ve tertib olunmasıdır şu şürût-ı erbaadan birisinin muhtel olmasıyla diğerlerinin kuvvet ve tesiri dahi müntefi olacağı derkârdır mesela şürût evvel mucibince sıhhat-i devaiye isabet maânîye riayetle selk beyana çekilmeyen kelamın bi't-tabi' sırf hezeyandan ve mütekellimin güruh-ı hazalandan ma'dud olması gibi İmam-ı Ebu Yusuf'un fezail-i enislerinde bulunan ve daima ihtiyar samt ve sükut eden bir rical İmam-ı müşar'un ileyh sizin hiçbir meselede iştibahınız vâki' olmuyor mu sükut-ı mütemadiyede bulunuyorsunuz sualine rical-i merkum ya İmam sâim olan kimse ne vakit iftar eder deyû istifsar eylediğinde gurub-ı şemsde cevabını verdiği bir zamanda rical-i mezkur şems nisf-ı lilâ kadar gurub etmezse evvel vakit ne yapar deyû sual-i bî-meali tekrar edince İmam-ı müşar'un ileyh tebessüm ederek yine siz sükutunuzda devam ediniz sizin hakkınızda sükut her vecihle evveli ve efdaldır demiştir. Âkil olan kimsenin lisanı kalbinin arkasında olup tekellüm etmek (S.262) arzusunda bulunduğu vakit kalbine müracaatla eğer söyleyeceği söz lehinde ise tekellüm eder eğer aleyhinde ise imsak eyler cahilin kalbi ise bilakis lisanının arkasında olduğundan lisanı üzere her ne ârız olur ise tefevvüh eder mealini mutazammın ve samt ve sükuta fevk tasavvur riayet lüzumunu mu'lin bir hadis-i şerif dahi rivayet olunmuştur. Ulema ve cühela ile hem meclis olan kimse sükût etmelidir zira bizim cühelada samt hilmi ve nezd-i ulemada sükut ilmi tezyid edeceği vareste-i irad-ı delaildir. Ve şürût kelamın mevzuunda ve taleb-i vukuunda olmasıdır fehvasınca mevzuunun gayrıda sarf edilen kelam muvakki' intifan gayrıda vaki' olacağından ve nafi' olmayan bir kelam ise hezeyandan ma'dud olduğundan mezmumdur. Şürût-ı salis kelamın ihtiyaç miktarı kasrıdır ki hariç lüzum tektir ve tatvil edilen kelam-ı elfaz mühmeleden ve lüzumundan ziyade taksir edilen makâl-i kelimat-ı mühimmeden ibaret kalacağından nâ makbuldür. Meal-i hadis-i şerif ve saadet şöl kimse içindir ki kelamını âli kadar el- hacet-i ihtisarla fazla söz söylemekten lisanını imsak ve havayic-i zaruriyesinden fazla olan malını infak eder demektir. Kelam-ı insanın fazl ve kemalinin beyanı ve akıl ve dirayetin tercümanı olduğuna (S.263) binaen kemal-i hilm ve tevazu'la söyleyeceği sözü vecih hüsn-i evre irad ve icad etmelidir.

Meal-i hadis beraate lisan ve zeka-i cenanın hasıl ettiği evsaf-ı haseneyi ifsad eden hal-i hadd-i ma'rufu tecavüzdür ve şecaat-i sıfat-ı memduhunun afeti yani müfsidi hududunu tecavüz ve ta'diddir ve memduh olan sıfat-ı semahatın afeti mezmum olan

men ve ezadır ve hüsn-i cemalin afeti kibir ve ucbdur ve ibadetin afeti bataet ve tenasüldür ve kelamın afeti kizbdır ve ilmin afeti nisyanıdır ve hilmin afeti hiffet ve sefahattir ve hasbin afeti izhar-ı asar fahr ve gururdur vücut ve sehânın afeti israftır demektir. Şürud'ur-rabi' kelamın mâ sıyk lehine mutabık ve münasib elfaz ile irad olunmasıdır zira lisan-ı unvan insan olup meçhul için beyan-ı malum için bürhan olması nokta-i nazarından elfazın tehziyi ve lisanın takvimi iktiza eder şu hikmete mebni fahr-i kainat efendimiz müz'ım mükrimleri Hazret-i Abbas radiyallahü anha hitaben buyurdıklarında müşar'un ileyhın sualine "fesahat'ül-lisane" buyurmuştur ki ricalin cemali lisanının fesahatidir demektir.(S.264) İnsanın derece-i akıl ve zekası akvaliyle ve asalet ve necabeti ef'aliyle istidlal olunmak kavaid-i mer'iyedendir ve hükema yani her kişinin fazl ve kemâlatı irfan ve meziyeti kelamıyla ve ef'aliyle ta'rif ve tavsif olunur binaen aleyh güzel söyle güzel işle demişlerdir demek oluyor ki insan lisanını elfaz-ı fasihadan ibaret bulunan belagete alıştıırıp elfaz-ı müstekrehe ve müsterzile ve maani-i muhtele ve meşuşeden ictinâb etmesi lazımdır.

On Üçüncü Fasl Elfaz ve Maaninin Fesahat ve Belagati Beyanıdır.

Elfazın fesahati üç vecihledir. Birincisi elfaz-ı tab'-ı insanın teneffür edeceği elfaz-ı garibeden olmaması İkincisi kelimat-ı müstekrehe ve müsterzileden bulunmaması Üçüncüsü mefhumunca elfaz ile maâni beyinde münasebet ve mutabakat bulunmasıdır. Sihhat ve belagat maâni dahi üç vecihledir. (S.265) Birincisi müşkil ve mücmel olmamak üzere mananın izah ve tefsiri. İkincisi efrâd-ı maâninin hurûc ve ağyar-ı maâninin vülûc etmemesi için matlub vecihle tefsiri. Üçüncüsü maâni-i mütekabileden fark ve temyiz için mana-yı matluba işaretle tashih ve ta'yindir bu cihetler belagat kütüb ve resailinde müfessilen mübîn olduğundan tafsilat-ı i'tasna çendan lüzum görülmemiştir. (S.266)

On Dördüncü Fasl Mütekalimin Riayet Etmesi İcab Eden Ahval Beyanıdır.

Kelam için daha birtakım adab vardır ki mütekellim adab-ı mezkûrede gafil ve racil olur ise kelamın revnak ve behceti zail ve bilahare şerm ve hicab hasıl olur. Birisi medh ve zemimde hadd-i ma'rufu tecavüz etmemektir zira medhte mübalağa ve israf memduha ve zemimde muğalata ve ebzar-ı mezmume hakarettir hadd-i ma'rufu

tecavüz eden kalam-ı kizbden salim olsa bile mütekellim için şüphesiz bir şîn teşkil eder. Ve birisi vaad ve vaîdinde dūr-endişane hareketle idare-i lisan etmektir bilahare infaz ve icrasına muktedir olamayipta va'dinde nakis ve vaîdinde aciz olur ise bu da mucib ve âr ve haccalet olacağı tabiidir kalam-ı hikmet-i encamı şu mühimmeye riayet lüzumunu mu'lindir ki meali kapamasında yorulacağın kapıyı açma ve istirdâd edemeyeceğin oku atma yani uhdesinden gelemeyeceğin umuru deruhde etme demektir. Süleyman aleyhisselam bir erkek kuşun bir dişi kuş etrafında terennüm ederek deveran ettiğini görüp ashabına hitaben işte bu erkek kuş dişi kuşa nefsini bana tezvic eder isen seni en dil-nişin en âlî sarayda (S.267) iskân ve ikame ederim diyor fakat saray büyük taşlar kebir ağaçlar ile mebni olacağına ve bu kuşun öyle ecsam-ı sakileden mürekkeb sarayın inşasına kuvvet ve iktidarı olmadığına nazaran bu kuş vadinde kazibdir buyurmuştur. Ve birisi kolunu fiiliyle tahkik kalamını ameli ile tasdik etmektir. Yani vadinde hulf etmemektir. Ve birisi kalamda savt-ı müstekreh ile asar-ı hiffet ve şiddetten ve yorgunluğu mucib hareketten ve kelamı tekrardan ve elleriyle ve ayaklarıyla işaretten ictinâb ve sarihi sarihi müstehcen olan elfazdan ihtiraz etmelidir. Mesela cima' ve necis elfaz-ı fasihadan iken bunlardan bahs edilmek icab eylediği halde maksadı meş'ar elfaz-ı kinaye ile ifade edip lisanını böyle elfaz-ı istimaline alıştırmamalıdır. Şu'radan birisi Ebyatını inşad eylemiş ve meali lisanı kabîh kalam söylemekten muhafaza lazım olduğu gibi sem'i dahi çirkin söz istimaından muhafaza lazımdır. Zira âgâh ol ki kabîh bir sözü istima' ettiğin vakit o sözün kailine şerik olmuş olursun demekten ibaret bulunmuştur. (S.268) Elfaz-ı şenâ kelimat-ı fuhşiye mezmum olduğu gibi fuhuş mecrasında cereyan eden kalam dahi mezmumdur. Ve birisi erazil-ı nâssın durub-ı emsalinden tevakki ile ulema ve üdebanın durub-ı emsaline ihtiyar etmektir. Durub-ı emsalde dahi dört şartın vücudu muktezidir ki birincisi sıhhat-i teşbih ikincisi sebk-i ilim üçüncüsü fehme sür'at-i vusul dördüncüsü hal-i sâmia tevfihtir. İşte şu şürutun içtimaı ile kelama zinet ve behcet ve manaya cila ve cevdet geleceği tabii ve hilaf-ı şürût serd ve etyan edilecek bî sır ve ben durub-ı emsalin sarf-ı mugalatadan ibaret kalacağı emr-i bedihidir. Muhatab olan kimse dahi mütekellimin kalamını mehma-i imkan te'vil ve tevfiğe sarf-ı himmetle tezyif ve tenkidinden mücânebet ve ale'l-husus ulema ve fazılardan sadır olan kalamda şu mühimmeye bir kat daha itina ve dikkat-i lazımedendir. Hatibin cümlesini kesr-i cim ile kıraat eylemesi cenazenin feth-i cim ile olduğu zannında bulunan cemaatten birisinin hedef-i itirazı olmuş ve bilahare lafz-ı mezkur feth-i cim ile meyt ve kesr-i cim ile meyt getirdikleri

tabut manasına mevzu' olduğunu ma'l-mahcubeye anlamıştır. İki kimse bir şeyde münazara eyledikleri halde yani sahib-i hakka muzaheret badi-i şeref ve şan ve batıla muavenet nedamet ve hazalandır. Mefhumunca her halde hakkaniyet (S.269) taraftarı olup batıla ittiba'dan tevakki etmek gayret-i İslamiyet ve insaniyettendir.

Yukarıda işaret olunduğu vecihle kelam herkesin anlayacağı bir surette olup muğlak ibârâtı mübhem, lügati şamil olmamalıdır. Mesela birisi tesadüf ettiği bir rençbere hitaben yahu bizim mürekkebi ma' kütüphane firar etti. Nazar-ı şerifinize vaki' oldu mu sualine" rençber böyle manasız kelam bilmem cevabını vermiş ve sailin maksadı kütüb ve resailden ibaret bulunan hamulesiyle beraber kaybettiği mürekkebi sormak olup sual-i vaki' nazik ve cevap-ı mezkûr barid olmakla beraber sual-i mezkur rençbere nisbetle muğlak olduğundan hadis-i şerifi yine suali muaheze eylemiştir. Çünkü sail kelamını hem kendi bidaa-i ilmiyesine ve hem de mesul-i anın iktidarına göre tertib etmelidir ki hakkıyla ifade ve istifade hasıl olsun. Bir zatın nail olduğu nimetin tebriki zımnında bir zair inşaAllah'ür-rahman beraate istihlaldir. Dediği bir zamanda müzevver istihlal kelimesinden huylanıp "lafzı mazbutum değilse kelimeleri sarıp gusül etmeksizin defn ediniz zemininde bulunan hadis-i şerif mucibince hiç sadası çıkmaksızın akîb- veladette vefat eden çocuklar hakkında olduğundan beraate istihlal tabiri nâ bi-masraf değil midir? Demekle diğeri menkuş mahfaza-i hatırları olmayan hadis-i şerifin meali de hakkıyla mazbut olamayacağından tabir-i mezkur mahalinde olduğu hakkında müdafaa ile işi bir dereceye kadar ileriye götürdükleri(S.270) Sırada hazır bulunan üçüncü bir zat işin o günü olmak fikriyle müdahale ederek müzevvere hitaben mahfuz hatırları olmayan hadis-i şerifi olup bu ise ma'rekede bulunan şühedayı dem ve cerihalarıyla kabl'el-gusül defn ediniz emrini mu'lin ve şühedanın alem-i ahiretteki ulüvv-i kader ve menziletlerini mutazammın olup öyle meyten yahut kabl'el-istihlak vefat eden çocuklar haklarında değildir. Hadis-i şerifte vaki' olan küllüm lafzı ceriha manasına mevzu' olan cem'i olup gece demek değildir demiş ise de olduğu hedef tahkir olmaktan kurtulamamıştır. Zira musîb müzevver muhtî olması ile beraber zikr olunan hadis-i şerifi hem zairi ve hem şahs-ı sâlisi muaheze etse gerektir. Çünkü müzevver kendisini a'lem bilen ulemadan olmak üzere zu'm ettiği halde şahs-ı salisin hadis-i şerifi kıraatle taarüf etmesinin istiksar olunacağını revîş-i muhavereden teferrüs etmeli ve zaten kanun-ı münazaraya muvafık olmayan ve hükmi hadisi fark ve temyiz-i iktidarını haiz bulunmayan münazarîn

meyanına girip ilzam bima lâ kabilinden olarak işe müdahale etmemeli idi. Yine bu kabilden olarak mahdumunun bazı münasebetsizliğinden nâşî peyda-yı hırs ve hiddet eden pederinin teskin gayz ve gadabı için bir zat fehvasınca daha ziyade üzerine varılması mahâzîr-i adideyi mucib olacağından bahisle kusurunun afvı hususundaki (S.271) tesiratını evvel zatın feveran eden gazabı sükunet-yâb olmuştu. Bilahare bir nasih müma ileyhin irad ettiği beytin mısra-i sanisi olup bu ise zemin-i tahkirde müsta'mel durub-ı emsalden bulunduğu hakkındaki ilkaat mefsedet- karanesiyle nesayih-i mezkurenin te'sirat-ı hasılasını selb ve izale ve o lezzatı hem oğlu ve hem nasihi aleyhlerinde küreyve-i husumete sevk ve imale eylemiş ise de birçok müşkilat ile işin önü alınabilmiştir. Nasih beyt-i mezkurla teellüf beyne çalıştığı halde kelamını erkan-ı asliye-i kelama tevfik etmediğinden kanun-ı edeb nasihi itham etse becâdır. (S.272)

On Beşinci Fasl Mülatafa Beyanındadır.

Ser-levhanın mana-yı lügavisine nazaran latifenin letafetle meşrut ve mukid olması lâbüdd olduğundan mülatafinin inkisar-ı hatırlarını mucib ve meyanelerinde cây-gîr olan hukuk-ı vedd ve muhadenetin selb ve zevalini müstevcib olacak cümle ve elfaza latife itlakı gayr-ı caiz ve meani-i dakika ve _ garibe ve rakikayı şamil ve simah-ı sâmi'ne hüsn-i tesiri nakil olmayan muhaverata dahi mülatafa itlak olunamayacağı emr-i barizdir. Demek oluyor ki latife birtakım elfaz-ı müstehcene, kelimat-ı müstekreheden ârî ve şaibe-i ta'n ve teşni'den berî olmalıdır ki sâmi'in diyerek takdir ve tahsin etsin ve ona tevfik-i muameleye çalışsın yoksa her hatıra geleni söylemek ve meclis ve muhatabın ahval-i hususiyelerini gözetmeyip kelimat-ı nâ-layika tefevvüh etmek gibi hal ve hareket ile hem mülatafin daire-i edebden çıkmış hem de fenalığa müstaid bulunan sâmiini terbiyeden çıkarmış olurlar. Nasıl ki insan hılkat-i asliyesinden ateş ve abuhava ve turabdan ibaret bulunan anasır-ı erbaadan mahluk ve kudret-i fatıra-i ileyhiyenin bir delil-i celisi olarak meyanelerinde tezat bulunan eşya-yı erbaa cism-i vahidde mecmu' ise hılkat-i asliyesinde bir mâyi'den ibaret bulunan kaffe-i miyah uğradığı maadinin te'siratıyla taaminin tenevvü' ve letafet ve ciyadetinin tehalüfü gibi insan dahi anasır-ı mezkurenin isti'dadatıyla ebna-yı cinsinden tabiat olarak (S.273) mefhumunca terbiyeli bir zata mukarenetten ahlak-ı hasene terbiyesiz bir kimseden ahlak-ı seyyie alacağı tabii ve binâberîn insan ebna-yı cinsine karşı

mecbur olduğu vazife-i beşeriyesini adab dairesinde icra eder ise mazhar-ı teşekkür ve takdir ve aksi halinde dünyevi ve uhrevi müstehak tevbih ve tekdir olacağı bedihidir Şeyh Sa'di merhumun ebyât-ı hakimanesi isbatına çalıştığım terbiyenin te'sirat-ı maneviyesini isbata kafidir ebyât-ı mezkurenin mana-yı lügavisi herkesçe malum ise de mana-yı işareti şöyle dereke ru-yı arzı muhit olan işbu kubbe-ı hazıra derununda vale ve hayran ve ser-gerdan ve füyuzat ve tecelliyat-ı ilahiye zuhuruna nigeş-ban iken mahbub hazret- i feyyaz-ı mutlak olan beni zîşanın imdad-ı ruhaniyesiyle mazhar-ı tecelliyat-ı ilahiye ve nail-i füyuziyat-ı maneviye olan bir zat mehasin-i sıfatın muhatabı olmak şeref-i alem bahasına nail olduğum bir zamanda saika-i emel-i beşeriyetle ey pîr-i rûşen zamir sende benim gibi sıfat-ı beşeriyetle muttasıf olduğun halde bazı kere nefis nefsiniz alem-i kutsiyette sıfat-ı mülkiyet göstermekte olmasının delail-i zımniyesiyle meyanemizde fark-ı azim olduğu istişhad ve istidlal (S.274) olunmaktadır bu şerefe bu saadete ne gibi vasıta ile neyl ve vusûl müyesser olmuştur zeminindeki sualime mefhumunca vakta ki ben bir mürşîd-i kamilin daire-i terbiyesine dahil ve şeref-i sohbetine nail olduğumdan istişmam etmekte olduğunuz rayiha-i kutsiyet evvel zat meali sıfattan ahz ve iktibas ettiğim füyuzat-ı maneviyenin asarındır yoksa bende senin gibi anasır-ı erbaadan mahluk olduğumdan rezail-i hayvaniye icadına meyyal ve sıfat-ı beşeriyette seninle hemhal idim cevabını verdi demektir. Binaen aleyh saadet ve şekavet-i insanın mahsul-i ömür ve amali demek olduğuna ve mefhumunca ma'ber-i dünyadan merur ve ubûr yevm-i mizanda hikmet iskat ve ilzama mübteni bulunduğu mebni insan kendisini daima saadete sevk etmek için bir dereceye kadar sa'y-i firâvân etmelidir ta ki kemalat-ı insaniye ile tekemmül etsin ve dareynde muazzez ve makbul olsun zira neam-ı uzma-yı ilahiye zevî'l-ukulden insan-ı kamile mahsus ve gazab-ı cahîm usat için madud olduğu menkuldür. Şu halde insan ciddi ve ce'li muhavere ve mülatafasında elfaz-ı makbule ve makule sarf ve istimaline dikkat ve herhalde gerek nefsinin ve gerek muhatabanın ahlak-ı hasene ile tahallukuna gayret etmesi vezâif-i mühimme-i insaniyettendir. (S.275)

On Altıncı Fasl Mülatafa Hususunda Olunacak Muamele Beyanındadır.

Bir kimse bir kimseye bir fiil memduh-ı talim ve telkin edipte evvel kimse evvel vecihle hareket eder ise hem failine hem de müeddib ve muallimine ecir ve sevabı olduğu gibi fiil-i makduhun dahi vezir-i müterettibinden hem failinin hem de

mualliminin hasse mend olacağı tabii ve bu da hükemânın her kişi ziraat eylediğini hasad eder ve fiiliyle mücazat olunur demek olan kullarından müstenbat olduğu bedihidir.

Binaen aleyh herkesin bizzat daire-i edebde bulunmasını havi ve ali kader'ül-bidaa enba-yı cinsini daire-i fevz ve saadete teşvik ve tergîb etmesi lüzumunu muhtevi şeref-rîz sahife-i sūdûr buyurulan hadisîn-i şerifinin mealleri mümin müminin ayinesidir diğerinde bulunan ayıb ve kusuru görür ve iman nokta-i nazarından mümin müminin karındaşı olduğundan sanat, ticaret, ziraat, maişette karındaşına kifayet eder ve gıyabında alâ kader'ül-bidaa hukukunu muhafaza eyler yani mümin müminin bir ayıbına vakıf olur ise onu ıslah etsin ve emr-i maişette muavenet ve gıyabında hukukunu muhafaza eylesin demektir. Diğerinde gördüğü ayıbın hakikaten maayibden olduğuna kanaat hasıl (S.276) ettikten sonra ıslahına sa'y etmek icab eder yoksa maâyibden zan ettiği hal nazar-ı şer'de maayibden ma'dud değil ise mucib-i mahcubiyet olur. Emr-i ıslah dahi bizzat yahut bil-vasıta olmaktan eammdir sahib-i ayıb olan kimsenin ihtarat-ı vakıyı isga etmeyeceği melhuz ise husus-ı mezkuru müessir'ül-kelim bir zat vasıtasıyla ihtar ettirmek evvelidir. Binaen aleyh hatır-ı mülatafa ve muhavere rezail-i hasise-i hayvaniyeden ve hatır-ı nevazane muamele fezail-i celile-i insaniyeden olmakla meziyet-i mahsusa-i insaniye iktisabıyla dareynde bir mevki'-i mümtaz ihraz ve ef'al ve akval-i şenâat mealden ihtiraz etmek lazımedendir. Elhasıl bir kimse kader ve şanını bilse ve lisanını hıfz ve malayaniden i'raz ve hiçbir kimsenin ırz ve malından nefsinin men' eylese selamete karîn ve nedametten emin olur demek olan kelim-i hikmet encamına tevfiğ-i hareket elzemdir. (S.277)

On Yedinci Fasıl Resmi Olan Sual ve Cevap Beyanındadır.

Med'i ve med'i aleyh ve şahid ve muhbire muhakim ve mecalis-i huzurunda ve bir şakirdin iktidar ve malumat-ı müktesebesini tecrübe için bir heyet-i muvacehesinde vuku' bulan sual ve cevap ve bir makam-ı resmide ittihaz olunan mukarrerât ve tahriri ve şifahi beyanat-ı resmi ve bunların gayrısı gayr-ı resmidir. Esele ve ecvebe-i resmiye kaide-i mevzuası dairesinde cereyan ise mu'teber ve sail ve mucib için bir netice-i resmiye muntazır ise de esele ve ecvebe-i gayr-ı resmiye bir kaideye merbut ve enva'

ve aksamı müretteb ve mazbut olmadığından sual ve cevap mükâleme-i adiyeye kabilindedir. Sual ve cevap ister resmi olsun ister gayr-ı resmi mefhumunca ve tahkik cennât-ı âliyâtta şeffaf ve zarif çadırlar vardır ki zahiri batınından ve batını zahirinden görülür işte bu çadırları Cenab-ı Ekrem'ül Ekremîn fî sebilillah it'am-ı taam ve telyîn kelimeden için tehîye etmiştir mealini meş'ar olan hadis- i şerifi mantıkınca sail-i mesul-ı anhin tedehhüş ve kesr-i hatırını mucib olmayacak ve mehabet makamı selb etmeyecek bir tavr-ı münasib ve sada-yı mütenasib ile kanun-ı münazaraya tevfikeyen ese ile irad etmesi ve mesul-i anha ise (278) Herhalde acz ve kusurunu lisan-ı hal ile itiraf edecek bir halde bir vaziyette mütebassirane fakat tevazu'karane cevap vermesi lazımeden olduğundan gerek sailin ve gerek mesul-ı anhin hadd-i ma'rufu tecavüzleri hilaf-ı adab-ı mevzu' demek olması nokta-i nazarından her ikisi indel üdeba maâsib ve mes'uldür. Esole ve ecvebe-i resmiyenin savr-ı icraiyesi kavaid-i mahsusaya tâbi' olmakla evvel mebhastan tay-ı kalem ve maksad-ı asli olan esole ve ecvebe-i gayr-ı resmiyenin usul-i icrasını beyana nakl-i rakam olundu.

On Sekizinci Fasl Esole ve Ecvebe-i Gayr-ı Resmîye Beyanındadır.

Gayr-ı resmi olan sual ve cevap nâ mahdud ise de beyan edilen adab cümlesini şamil ve adab noktasından kavaid-i matlubeyi kâfi ve kâfildir Sual ya mâdunun mâfevkine veya mâfevkin mâdununa yahut akrandan akrana vuku' bulacağına nazaran üç kısım hasıl olur.

Birinci kısım ki mâdunun mâfevkine sualidir. Bu da ya bir hususun tervecine müsaade talebinden veya tehvin-i ihtiyacat-ı zaruriye için isti'taftan yahut bir meselenin istifsarından ibaret olacağından şikk-ı evvel istid'a ve istirham manasını mutazammın olmakla sail daire-i edebde bir vaz' mütevaziane ile müfid ve muhtasır ibârât ile mesulünü arz ve enba ve mesul-i anha olan zat dahi kemal-i ciddiyetle ba'de'l-isga husus-ı mezkur hakkında mahkeme-i vicdanında (S.279) tahassul eden hakikat dairesinde cevap i'ta etmesi levazım-ı terbiye ve medeniyet ve saili müddet-i medîde intizarda bırakacak mübhem cevaplar ve hilaf-ı hakikat vaadler ve tekdir âmîz cümleler ve istihza kârane muameleler mugayir-ı adab ve insaniyettir. Çünkü sail bizim ekabire mesul için bir mecburiyet-i maneviye his etmiş ve bir hayli it'ab-i fikirden sonra bu ciheti kararlaştırmış olduğundan is'af-ı mesulü şöyle dursun fazla

olarak bir de va'd ve vaidlerle sürüncemeye uğrar ise sail kalben münkesir ve mesul-i anh bilahare vicdanen müteessir olur. Birinci kısmın şikk-ı sanisi ki tehvin-i ihtiyacat için isti'taftır. Bunda da tafsilatı ikinci babın on birinci ve on ikinci fasıllarında merur ettiği vecihle sail-i mesul-i anlı taciz edecek derecede asar-ı ısrar ve teklifat göstermesi ve mesul-i anlın dahi anef ve şiddetle red eylemesi ve saili minnettar edecek evza' ve harekatta bulunması gayr-ı caizdir. Bazı kere suali lisan-ı hale terk ve tevdi' etmek lazımdır. Mesela akdemce ifade edilen bir hususu tekrar arz etmek kaidesine menafi ve acizeden olduğu ahval ve etvarından müsteban olan bir sailin birtakım fazla sözler ile mesul-i anlı bî huzur etmesi kaidesine mübayindir. Birinci kısmın şikk-ı sâlisi ki bir meselenin istifsarıdır. Bunda da sail sualine mukteza-yı hale mutabık cümleler tertib ve tedarikiyle mesul-i anha ifade (S.280) ve mesul-i anh lüzum gösterir ise suali vâki' bir daha tekrar ve iade ettikten ve mesul-i anh mahkeme-i vicdanında husus-ı mesulü muhakeme-i vicdanında husus-ı mesulü muhakeme için suret-i isti'cal göstermeyip bir müddet münasebe mühlet verdikten sonra mesul anlın vereceği cevabı ahz ve telakki etmek lazımeden ve müstahil'ül-istifade ifadattan ve mesul-i anlın mahkeme-i vicdanını tağlit edecek hariç az saded cümle-i mu'terizelerden ve mesul-i anlın vereceği cevap hilaf-ı marazîsi olsa bile adem-i kabul ve memnuniyet asarı göstermekten ictinâb etmesi dahi lazımdır. İkinci kısım ki mâfevkin mâdununa sualidir bu da emr manasını mutazammın olduğundan mümkün'ül-husûl olduğu halde kabul ve icra evvel imkan'ül- husûl olmadığı esbabını ifade ve ima asar-ı terbiyeden olup kendisince mümkün'ül-istihsal olmayan bir emri deruhde ve iltizam etmek ve mümkün olan bir emrin su-i icraiyesinde bataet göstermek der-akab teklif bimâ lâ bir ister hamde ve emr-i mevdu' hakkında bî mana mütalaatta bulunmak terbiyesizliktir zira evvel zat evvel emrin evvel kimse tarafından kabul ve icra edileceğini bil-muhakeme vicdanında karalaştırmak olduğundan hilaf-ı memuriyet hareket hem saili ve hem mesulü mükedder edeceği derkârdır. Üçüncü kısım ki akranın akrana sualidir bu da rica ve iltimas demek olduğundan mültemesin suali meşru' ve icrası mümkün ise terviç ve'l-akval-i leyyin ile red olunur. (S.281)

On Dokuzuncu Fasl Her Bir Hususta İstişarenin Lüzumu Beyanındadır

Her bir işe akl-ı râcih, ri'y-i nâsih erbabıyla ba'de'l-müşavere mübaşeret etmek cevdet ri'y ve tedbir-ı icâbâdatındandır zira Cenab-ı müdebbir'ul-umur hazretleri Kur'an-ı

Kerimde nazm-ı celilleriyle müşavereyi emr etmiş ve hoca-i kainat efendimiz yani meşveret bilahare tevellüd edecek nedamete karşı hısn-ı hasîn velev nâstan hırz-ı emindir buyurmuştur ve hazret-i Ali radiyallahü anh yani müşavere ile yek diğere muavenet ahsen ve ri'yinde istidad ve istiklal-i akbehdir ve hükema yani her bir emirde istihare eden kimse haib ve istişare eyleyen kimse nadim olmamıştır demişlerdir çünkü nâdim olmamıştır demişlerdir çünkü hükema yani çok kere i'ma-i tarîk sevaba isabet ve basîr ise semt-i maksutta hata ve gaflet eder demişlerdir. Edille-i mezkûre delaletiyle her bir emre kabl'eş-şurû' istihare ve istişare ehemm ve elzemdir demek olur. (S.282)

Yirminci Fasl Müsteşar İttihaz Olunan Kimsede Beş Hasletin Lüzumu Bulunması Beyanındadır.

Birincisi müsteşar umur-dîde ve kâr-ı umurda olmak şartıyla âkil olmalıdır bu da İbn-i Mes'ud radiyallahü anhdan mervî bulunan ve meali hususat-ı diniye ve dünyeviye'nin umuru fehm ve idrak eden âkilden hayır ve şerrini nef' ve zararını istişrad ederseniz cihet-i hak ve sevaba irşad olunursunuz eğer müsteşarın ri'y ve tedbirine muhalif harekette bulunursanız bilahare nâdim olursunuz demek olan hadis-i şerifiyle müstedelldir. Abdullah bin Hasan radiyallahü anh necl-i necibine her ne kadar nasih ise de âkilin adavetinden ihtiraz eylediğın gibi cahilin meşveretinden hazr ile demiştir. İki kimsenin müşaveresinden hazr etmelidir ki birisi hod-pesendîde tecrübe nedîde şâb-ı endek sal ve birisi akıl ve cismi zayıf pîr şûrîde haldir kelamı akval-i hükemadandır çünkü her şey akla muhtaç olduğu gibi akılda pek çok tecrübeye muhtaçtır. İkincisi müsteşar olan kimse müttaki ve mütedeyyin olmalıdır. Bu da İbn-i Abbas radiyallahü anhümadan mervî bulunan ve meali bir kimse mübaşeret etmektir. (S.283) İsteddiği iş hakkında bir Müslüman ile müşavere eylese Cenab-ı Bari-i Tealinin tevfiyat-ı samadaniyesiyle müsteşar müsteşîri cihet-i sevaba irşad eder demek olan hadis-i şerifi ile müsbettir. Üçüncüsü müsteşar nasih ve muhib olmalıdır. Zira nush ve meveddet fikri tasdik ve ri'yi tasfiye eder. Hükema hasûd ve hakûd ile cevdet ri'y ve tedbir-i ashabından olmayan humeka ve ale'l-husus taife-i nisa ile müşavereden men' ve tahzir etmişlerdir.

Hamka-yı meşhureden çuhanın pederi tamir ettirdiği hanenin enkazından sokak ortasında müterakim toprağın suret-i ref'i hakkında çuha ile istişare ettiği bir zamanda çuha bu işin çendan it'ab fikir edecek zikri ve ehemmiyeti yoktur. Bir çukur hafır eder ve mezkur toprakla evvel hafreyi imla eyleriz diyebilen ri'y ve mütalaa etmiş ve pederi tarafından ya sonra evvel hafreden çıkacak olan toprağı ne yaparız dediğinde çuha pederine encam mülâhazasına ne kadar mayalısınız onu da diğer bir çukura imla ederiz demiştir.

İşte humekanın meşvereti müşkilat-ı müteselsileden başka bir neticeye iktiran etmeyeceğinden ve taife-i nisa ise emr-i müşavereye ehil olmadıklarından hasail-i meşvereti haiz olanlar ile istişare etmek lazım gelir. Dördüncüsü müsteşarın fikri hem ve gamdan salim olmalıdır. Hem ve gamla (S.284) fikri meşgul olan kimsenin ri'yi selim, kuvve-i müfekkiresi fehîm olamayacağından müşavereden muntazır olan fevaid iktitaf edilemez. Beşincisi mevzu-ı meselede müsteşarın celb-i menfaat, def'i mazarrat gibi şaibe-i ağrazı olmamalıdır. Çünkü ağraz cazibe heva-i calibedir. İşte şu hasail-i hamse bir kimsede ictima' eder ise meşverete ehil olacağından bu misillü müsteşarın ri'yinden udûl ve küreyve-i muhalefete duhul-ı hilaf-ı reviyettir. Üdebadan birisi bir zatı yani memduhun zahirde bir olan yüzünde batınen bin gözü ağzında bin lisan ve sadrında bin kalb vardır. Yani umurunda hod-pesend olmayıp meşveret eder deyû medh etmiştir. Yani istirşad ve istişare ile vuku' bulan hatta kendini saymak ve her bir işte kendi ri'yini beğenmek suretiyle hasıl olacak sevaptan ziyade memduh ve makbuldür. Ve bir işte müşavere eylediğinde zaaf-ı ri'yinin ve fesad reviyetinin beyn'en-nâs zuhur ve şüyû' mülâhazasıyla terk-i müşavere meazir ve te'vilat-ı humekadan idi ki kelam-ı hükemadandır. Meal-i hadis müzakere ile akvalinizi telkih ve müşavere ile umurunuz üzerine istiane ediniz demektir. Meal-i hadis müsteşir ve müsteşar-ı emindir (S.285) demek olmakla müsteşar olan kimse müsteşirin mevzu' meselede bir su-i fikri olduğuna zahib olarak netice-i muntazırayı halik ve müsteşir dahi müsteşar hakkında hilaf-ı hakikate menfaate hidmet gibi su-i zanna tabi' olarak refte-i muhalefete salik olmamaları hasail-i hasise-i insaniyettendir şu halde müsteşirin mevzu' meseleyi bilâ-ziyade velâ-noksan beyan ve müsteşarın dahi mahsul-i reviyeti olup mahkeme-i vicdanında mutahassıl hakikati dermeyan etmeleri icab-ı haldendir. Elhasıl erbabıyla istişare etmeksizin ri'y-i hõdla mübaşeret olunan işin nedametle neticeleneceği derkârdır. Mahkidir ki birisi siyah birisi sarı birisi beyaz üç re's öküz

bir cibillî istila ederek cürre-gâh ittihaz edinmişler ve hüsn-i imtizaçla ferih ve fahur yaşamakta bulunmuşlar idi. Bunların ittifak ve ittihadî bir mania kuvveye teşkil etmekle bunlardan başka hayvanat cebl-i mezkûre pay-ı endaz tecavüz olamaz. Ve ittifaklarını bozamazlar idi. Letâif-i hîl ittihazıyla o gözleri izlâl ve iğfal ve cebel-i metin uhuvvet ve ittihatlarını ihlal için o civarda bulunan hayvanat-ı sairenin akd ettikleri meclis-i müşaverenin kararıyla şu vazife arslanın kefi kifayetine tevdi' olunmakla şu kararı saha-i husule isal için cebel-i mezkurun hududuna gelen arslanı men' etmek üzere o gözler bil- ittifak hücum etmiş ve fakat arslanın benim size bir güne zararım olmayıp bilakis meyanemizde akd olunacak peyvend uhuvvet mucib kuvvet ve satvet olacaktır.(S.286) Zeminindeki ifadatına firifte olmalarıyla arslan dahi şu suretle dahil daire-i ittifak olmuş idi. Arslan ise evvel günden itibaren hîl ve desais i'mal ve icadına mübaşeretle siyah öküzle olmadıklarından ve meyanelerinde münasebet bulunmadığından bahisle siyah öküzün ortadan çıkarılması ve ba'de mâ meyanelerinde ağyar kalmayacağından fevaid-i ittihad ve uhuvvetin iktitafi sehl'el-husûl bulunması hakkındaki mütalaat ve ilkaâtiyle sarı ve beyaz öküzleri ikna' ederek siyah öküze savlet ve hücum eylediğinde siyah öküz kardeşlerinden istimdad ve istiâne etmiş ise de icabat-ı uhuvveti icra etmediklerinden arslan o biçare siyah öküzü parçalamış ve sonra beyaz öküzün dahi renginin kendi renklerine adem-i müşabehetinden ve bed huy olduğundan ve saireden bahisle onun dahi ortadan çıkarılması hususunda sarı öküzün re'yini aldıktan ve onu dahi dendân müfterisanesinde geçirdikten sonra nevbet sarı öküze gelmekle arkadaş vakta ki hazır evvel seninle benim beynimde mücaneset bulunmadığını ve aramızda rabita-i uhuvvet olmadığını ve olamayacağını bilmiyor musun diyerek ona da hücum etmiş ve istimdad ve istiâne edecek kimseyi bulamadığından arkadaş bu benim ceza-yı amelimdir. Başıma bu belanın geleceğini siyah öküzün başına geldiği gün anlamıştım diyerek tav'an ve kerhen teslim-i nefis eylemiştir. İşte refte-i istibdad ve istidadda vülûc ve daire-i ittifak ve ittihaddan tebaüd hurûc bu gibi halat müessife ile neticelenir. (S.287)

Yirmi Birinci Fasl Ebeveynin Evlada Muhabbet Etmeleri Beyanındadır.

Hadis-i şerifeleri lisan-ı nübüvvet- penahiden şeref-rîz sūdûr buyurulduğu mervî olup sırasıyla mealleri veled-i salih rayihalarından bir nev' rayihadır. Abd-ı müminin Cenab-ı Hakka terk ettiği miras Cenab-ı Gafir'az-zünûb hazretlerine istiğfar eden

veled-i salihadır. Ve kızlar hasenad ve oğlanlar nimet olup yevm-i kıyamette haseneler üzerine sevap verilir ve nimetlerden sual olunur ve benât muhadderat ne güzel evlattır. Bir kimsenin muhadderattan bir kızı olupta hüsn-i terbiye etse Allahu azimüşşan evvel kızı evvel kimseye cehennemden setr ve hicab kılar. Yani cehenneme girmez ve bir kimsenin iki kızı olupta evvel vecihle terbiye eylese Allahü Teala evvel kimseyi kızlarıyla beraber cennete idhal eder ve bir kimsenin üç kızı yahut bu nisbette bir veya iki yahut üç kız karındaşı olupta bunların infak ve iaşelerine sa'y ve gayret eylese evvel kimseden emr-i cihad ve sadaka sâkıt olur. Yani yevm-i kıyamette mefrûz olan cihad ve sadakadan mesul olmaz demektir. (S.288) Meal-i hadis sübyana muhabbet ve merhamet ediniz. Ve sübyana bir şey va'd ettiğiniz vakit va'dinizi ifa ediniz zira sübyan kendilerini sizden başka infak eden yoktur zan eder demektir. Zevce zevcinin ve evlad valideyninin herhalde tehdidini îkaa ve umur-ı mühimmeyi icraya kadir zan ve zehabında buldukları kelam-ı hükemadandır. Fahr-ı kainat efendimiz bir kimsenin iki oğlundan birisini takbil diğerini terk ettiğini görmekte yani beyinlerinde kaide-i müsavata riayet ile emr-i tenbihini müteakib yani Allahü Teala ve takaddüs hazretleri takbil ve istifsar-ı hatıra varıncaya kadar her bir muamelede evladınız beyinde adalet ve müsavata riayet etmenizi sever. Yani evladınız beyinde adalet ile emr eder buyurmuştur. Bir kimse çarşıdan hediye alıp ıyaline götürse evvel kimsenin ecir muhtaç olan kavme sadaka götüren kimsenin ecir ve sevabı gibidir hediye beyne'el-evlad tevzi' ederken zükûrdan evvel etsin zira bir kimse kızını mesrur eder ise kain İsmail aleyhisselam evladından bir güle azad etmiş gibi olur ve bir kimse oğlunun yüzünü su ile tathîr eylese kain haşyet-i İlahi ilcasıyla bana etmiş kadar sevab verilir ve bir kimse haşyet-i İlahiden bina eder ise Allahü azimüşşan evvel kimseyi dar-ı naîmine idhal eder mealini meş'ar bir hadis-i şerif rivayet olunmuştur. (S.289) Evladın validi üzerinde başlıca üç hakkı vardır ki birisi hadis-i şerifi mucibince güzel isim ile tesmiye ve birisi Kur'an-ı azimüşşan talim ve birisi hîn-i buluğunda münasib vecihle tezvicdir. Meal-i hadis ümmetim evladınızı takbil ediniz zira her bir kıble mukabilinde sizin için cennette bir derece vardır ki her iki derecenin mabeyni beş yüz senelik yol miktarıdır demektir.

Yirmi İkinci Fasl Evladın Valideynine İtaati ve Evladın Lüzum-ı Talimi Beyanındadır.

Meal-i hadis nebî hak peygamber bahs eden Cenab-ı Hakka kasem ederim ki tahkik-i valideynine âsi olan kimse cennet rayihasını bulmaz yani cennete girmez demektir. Hazret-i ale'l-murtaza radiyallahü anh validin takbil etmesi rahmet ve bir kimse zevcesini takbil eylemesi şehvet ve veledin valideynine takbil eylemesi ibadet ve bir ricalin erkan-ı karındaşını takbil eylemesi borçtur demiştir. Ve İmam-ı Cafer radiyallahü anh ricalin evladına bir ve ihsanı bilahare (S.290) evladın valideynine bir ve ihsanıdır yani valid evladına ne muamele eder ise evladında da ileride aynı muameleyi görecektir demiştir.

Veledin validîne müşabeheti Cenab-ı Hakkın bir nimetidir mamafih Cenab-ı Halik-i Teala hazretleri bir kimseyi halk edeceği vakit onunla Adem aleyhisselam beynini cem' edip evvel kimseyi bu meyanda bulunanların birisinin sureti üzerine halk eder binâberîn ümmetimden birisi evladım bana ve âbâ ve ecdadıma benzemiyor demesin zira kendisine benzemez ise ecdadından birisine benzer meali mutazammın İmam-ı müşar'un ileyhden bir hadis-i şerif dahi mervîdir. Ali bin Hasan radiyallahü anh sen validin hakkında herkesten ziyade ber ve ihsan edersen halbuki valide gele birlikte taam tenavül etmezsen bunun esbabı nedir deyû sual eylediklerinde validenin tenavül etmek üzere gözüne ilişen bir lokmayı onu sebkat ederek alıp şu vecihle valideme isyan etmiş olurum deyû havfımdan nâşî birlikte taam etmem cevabını vermiştir. Ulema-i i'zam bir sabi üç yaşına balığ olduğundan yedi kere "La ilahe illallah" kelime-i münciyesini ve üç sene altı mah yirmi günlük olduğunda yedi defa "Muhammed Rasulallah" kelime-i tıybesini talim etmeli ve dört yaşına geldiğinde yedi kere "Allahümme salli ala Muhammed ve ala alî Muhammed" salavat-ı şerifesini ve beş yaşına geldiği vakit sağ ve solu sual (S.291) olunup bilir ise yüzü kıbleye teveh olunarak Cenab-ı Hakka secde etmek usulünü ve altı yaşına geldiğinde rüku' ve sücud gibi erkan-ı salavatı talim ve yedi yaşına tekmil ettiğinde elini ve yüzünü gusül ile emr olunarak bundan böyle namaz kılmayı tenbih etmeli dokuz yaşına vardığında abdest alması talim olunarak işte bu sende abdest ve namaz için darb olunmalıdır. Bir sabi dokuz yaşında abdest alıp namaz kılmayı taallüm eder ise Allahü azimüşşan diler ise evvel sabinin valideynini mağfired eder demişlerdir. Hadis-i şeriflerinin mealleri sizlerden birinizin veledini te'dib ve terbiye etmesi her gün "buğdaydan ve şâirden beş yüz yirmi ve hurma ve rezzakı omuzundan bin fark dirhem bir sa'dır." Ve evladınızı ikram ile ahlakının güzel olmasına dikkat ediniz. Bu sayede günahlarınız mağfired

olunur demektir. Hazret-i Ali radiyallahü anha sabi yedi sene terk ve yedi sene te'dib ve yedi sene istihdam olunur. Ve kâmetinin dolu otuz üç yaşında hadd-i nihayeye vasıl ve otuz beş yaşında akıl tam hasıl olur demiştir.

Evladınızın elinde ve yüzünde bulunan et ve balık rayihasını gusül ediniz zira şeytan evvel rayihayı şem ederek sabiyi uykusunda ağlatıp (S.292) rahatsız eder. Mealini meş'ar bir hadis-i şerif dahi rivayet olunmuştur. Sıbyan on yaşına baliğ olduklarında zükûr ve yataklarının tefrik olunması ve mecnunenin sütünden çocuğa emzirilmemesi için dahi ehadis-i şerife mervîdir. Zira sütte tesir vardır. Hazret-i Ali radiyallahü anh bir sabinin gözleri tatlı cebhesi enli yanak kemikleri çıkık endamı mütenasib erkek ise zikrinin sünnet olunacağı lahm-ı zaid sarkık olur ise evvel sabiden yümn ve bereket me'mûldür. Eğer gözleri alnı dar yanak kemikleri batık burnunun ucu sivri olur ise yümn ve bereket me'mul değildir demiştir. Fakat bunlarında şüphesiz istisnası vardır. Ulema kız çocuğu altı yaşına vardığında babasının ve erkek çocuk yedi yaşını tecavüz eylediğinde validesinin takbili caiz değildir demişlerdir. (S.293)

Yirmi Üçüncü Fasl Levazım-ı Übüvvet ve Nübüvvetin Savr-ı İcraiyesi Beyanındadır.

Valideynin evlad ve evladın valideyn üzerinde bulunan hukuku fasleyn sâbıkînde münderiç olan edille-i şer'îye ile gereği gibi anlaşılmalı ve daha ziyade tafsilan nâ bi mahal bulunmuş ise de fasleyn-i mezkûrini bir kat daha izah etmeliyim ki maksad tamamıyla tezahür etsin. Şöyle ki Valid ile evlad beyninde Übüvvet gibi bir rabita-i kaviye vardır ki bu rabitanın dünya ve ahirette inhilal pezîr olması adîm'ül imkandır. İşbu rabita ile yek diğere merbut olan validin ve evlattan her biri mukteza-yı übüvvet ve bünüvveti icraya memur ve adem-i icrasından dolayı her biri dünyada ve ahirette mesuldür. Bununla beraber valideynin zaman-ı herem ve şeyhuhetlerinde ve evladın sinn-i sagar ve hadasetlerinde bizzat tesviye edemeyeceklerinden lazıme-i übüvvet ve bünüvvetin icrasıyla maddi ve manevi itale-i dest-i muavenet ve âgûş küşa-yı şefkat ve merhamet kaziyeleri bir kat daha kesb-i kat'iyet ve ehemmiyet eder. Mesela kuvve-i mümeyyize ashabından olmayan ve kendi umurunu bizzat tesviye etmek şöyle dursun arzu ettiği şeyi söylemek iktidarını haiz bulunmayan mini mini sabilerin metalib-i masumanelerini tedarik ve teminin ecri (S.294) cezil nasl ve fiil-i cemil ise sen inhitatın mertebe-i müntehasına vasıl ve kavvasına zaaf ve fütur hasıl olarak adeta bir

sabi-i gayr-ı mümeyyiz hükmüne girmiş olan valideyne karşı evladın dahi annelerin infak ve iaşelerine temin-i müennetlerine sa'y etmek ecir ve sevabı ındallah halilidir. Mamafih evladın valideyne hürmeti valideynin evladına rahim ve şefik ve hamî ve haris olmak sıfatlarıyla vuku' bulan riayeti gibi değildir. Çünkü mukteza-yı hal ve tabiat olarak birinin nazarı varise diğerinin murise birinin nazarı neşv ü nemaya diğerinin mahv ve fenaya matuf olduğundan her iki nazar beyninde fark-ı azim vardır.

İşte bu hikmete mebni Cenab-ı Hak Kur'an-ı mu'ciz beyanında evladın valideyne itaatini bir suret-i ekîde ve şedide de emr etmiş "üçüncü babın dördüncü faslında tafsilen vardır" hatta validin evladını te'dib ve terbiye için darb ve tekdiri nazar-ı şer'ide ma'füvv iken evladın valideyne karşı darb ve tahkir şöyle dursun of demek edna bir şey iken onu bile söylemekten nehy eylemiştir. Zira valid hakkı tarif ve beyan kabil olmayacak derecede büyüktür bir veled hakkı validi tamamıyla ifa ederse dünyevi ve uhrevi mükafat ve aksi halinde mücazat görecektir ve bir valid hakkı veledi bi hakk icra eyler ise ındallah me'cur ve eksi surette mesul olacaktır.

Hazret-i Yakup aleyhisselam arz-ı Kenan'dan mahruse-i mısra azimet ve necl i necibi Yusuf aleyhisselam ile mülakat ettiği vakit Yusuf (S.295) Aleyhisselam her nasılsa peder müşar'un ileyhe kıyamla lazıme-i tazimi ifa etmemesinden dolayı pederine kıyam etmeye büyüklenir misin izzet ve celalim hakkı için şu muamelene mücazaten senin sulbünden peygamber bahs ve ihraç etmeyeceğim tevbihini mutazammın olan vahy-i celili nazil olduğu mervîdir Yusuf aleyhisselam bizzat peygamber ve ibn peygamber olduğu ve fahr-ı kainat efendimiz hazretleri gibi hatem'ül enbiya bulunmadığı halde valid kesir'ül hâmidîne lazıme-i ihtiramı ifa etmediğinden ameli cinsinden olarak valid peygamber olmak şerefinden devr olmuştur. Validinden birisine riayet ahiri müteaddi etmek gibi bir hal-i haylûlet edipte her ikisinin hakkına riayet müteazzir olur ise neseb-i babadan olmak itibariyle tazim ve ihtiramla baba hakkını tercih ve hizmet ve in'amda ana hakkını takdim etmeli ana ve baba birlikte dahil olsalar baba için kıyam eylemeli ve ikisi bir şey talep etseler evvel anaya vermelidir. Menhi-i anh olan mesail-i diniyede emr-i ebeveyne itaat vacib olduğu gibi şübühatta bile itaat vacib olur yalnız haram-ı mahz olan şeylerde itaat lazım değildir. Mesela valideyn evladına bizimle taam etme diyerek emr etseler bu emirlerine itaat etmeyip behemehal valideyn ile beraber taam etmek lazımdır. Zira birlikte taam etmek

için emr-i mahsus yok ise de hal-i infirad valideyni müteezzi etmek ihtimaline mebni taamda infirad dai-i şüphe olmakla terk-i şüphe ahvattır. (S.296) Lakin küfür ve ilhada davet gibi haram-ı mahz olan emirlerine itaat lazım olmayıp belki muhalefet vaciptir. Hasan-ı Basri rahmetullah akil olan kimse validini bir hayat iseler tehhül etmemelidir. Zira tezvicî hasebiyle valideyni gücendirip günahkar olmak ihtimali vardır demiştir.

Büyük karındaşın küçüğü üzerinde bulunan hakkı valideynin hakkı gibi büyük olduğuna dair bir hadis-i şerif mervî olduğundan küçüklerin büyüklerine ebeveyni gibi itaati lazımdır. Ebeveyni vefat eden kimse sadaka verirken valideyn-i müslimeyni için niyet etmelidir. Zira kendi sevabından bir şey noksan olmayıp hem valid ve hem veled müstefid olur. Hatta güzergahına tesadüf eden taş ve çalı ve saireden marrini rahatsız etmemesi için kaldırmak istediğinde sağına tesadüf edecek sevabını valid ve soluna tesadüf edenin sevabını valide niyetine ref' etmelidir. Ta ki cümlesi hasse mend icra ve mesûbât olsun elhasıl valideynin hayat ve mematlarında vezâif-i bünüvveti icraya bezl-i mâ hasıl kudret ve mekniyat etmelidir. Zira şeriat böyle emr ediyor. Mahkidir ki Süleyman bin Davud aleyhüme'es-selama bir acibe görmek üzere sahil-i bahre azimet için vahy-i İlahi nazil olmakla Süleyman aleyhisselam sahil-i bahre çıkıp yemin ve yesara atf-ı nazar-ı dikkat etmiş ise de öyle bir acibe göremediğinden bera-yı istikşaf ka'r-ı bahre i'zam eylediği ifrit (S.297) bir şeye vakıf olamayıp avdet etmiş ve maiyet-i risalet-penahilerinde bulunan vezir-i rûşen zamiri Asaf bin tevdi'-i keyfiyet eylemiş idi. Asaf bir saat berkiye ile kapısının biri inciden ve biri cevherden ve biri yeşil zebercetten ve biri yakut-ı ahmerden olarak dört kapılı beyaz kâfurdan mamul gayet masnu' ve müzeyyen berkiye getirip arş-ı belkıs gibi tarafet'ül-aynda nazar gâh Süleyman'a vaz' ettikten ve zikir olunan derununa bir katre bile su girmediği görüldüğünden sonra Süleyman aleyhisselam derûn kubbeye dahil olduğunda sabîh'ül-vecih, hüsn'üs-sevab bir şâbın namaz kılmakta olduğunu görüp ba'de'l-ferâğ Süleyman aleyhisselam sahib-i kubbeye hitaben seni ka'r-ı bahre kim inzal etti ve ne kadar müddetten beri ka'r-ı bahrda bulunuyorsun ve ne keyfiyette taayyüş ediyorsun deyû sual ettiğinde müma ileyh babam kötürüm ve anam amyâ idi yetmiş sene bunların hizmetinde bulundum vezâif-i bünüvvetin icrasında kusur etmemeye çalıştım vakti ki validemin vefatı takarrüb eylediğinde ya Rab ibadat ve taatin için oğlumun hayatını itale ve pederim dahi hîn-i vefatında ya Rab oğlumun ibadat ve taatında bulunmak üzere şeytanın ferce yâb duhul olmayacağı bir mahalde ikame ile deyû dua etmiş idiler.

Valideynimin teçhiz ve tekfini vazifesini ba'de'l-ifa bir gün sahil-i bahre çıktığımda işbu kubbeye görüp bera-yı muayene derununa dahil olduğum bir (S.298) zamanda bir mülk gelip işbu kubbeye tahammül ederek beni ka'r-ı bahre isal ve inzal eyledi ve ka'r-ı bahre tarih-i nüzulüm İbrahim aleyhisselamın zaman-ı nübüvvetime müsadif idi. Her gün yeşil bir kuşun insan başı gibi götürdüğü nimeti tenavül eder ve o nimette neam-ı dünyadan kaffesinin lezzetini bulurum açlık ve susuzluk ve hararet ve bürüdet ve nevm ve nüas ve fetret ve dehşet his etmeyip lezzat-ı ibadat ile mütelezziz olurum deyû cevap vermekle tarihe lede'l-mürâcaa ka'r-ı bahre nüzulünden o vakte kadar bin dört yüz sene mürur eylediği ve kendisinde asar-ı şeybet görülmeyip genç olması taam-ı mezkurun hassesinden bulunduğu anlaşıldıktan ve sahib-i kubbenin taleb ve iltiması üzerine makamına iade olunduktan sonra Süleyman aleyhisselam ashabına hitaben bakınız Cenab-ı Hak valideynin dualarını hedef-i icabet nasl-ı isal ediyor. Valideyninize isyan etmemenizi size ekiden tavsiye ederim demiştir. Bir kimse cihad-ı fi sebilillah için aleyhissalatü vesselam efendimizden istizan eylediğinde lede's-sual validesi bir hayat olduğu anlaşılınca buyurmak suretiyle farz olan cihada ruhsat vermeyip validesinin hizmetinde bulunmasını emr etmiştir. (S.299) Ve müyesser ile de ona riayet ile ihraz-ı meratib-i dareyn edeyim diyerek münacat eylemiştir. Bir veledin validi üzerinde bulunan hukukundan başlıcası yukarıda beyan olduğu vecihle okutup yazdırmak ve edeb ve terbiye öğretmekten ibaret olduğuna ve evvel babda noksanı-i tedbir hem validin dünya ve ahirette şerm ve hicabını ve hem veledin tevbih ve itâbını mucib olacağına mebni evladın talim ve terbiyesine ne kadar dikkat ve itina olursa becâdır çünkü veledin i'mal-i seyyiesinden yalnız veled mesul olup veledde mesul değilse de veledin i'mal-i hasenesinden hem valid hem veled müstefiddir. Fakat talim ve terbiye salif'ül-beyan sen maininde lazımdır. Bir sabi sinn-i te'dib ve talime vasıl olduğunda tedricen te'dibine mübaşeretle sabinin husûlen masumanesinin tahammülüne göre anlayacağı bir lisan ile halkını peygamberini, sahib-i mezhebini, haram ve helali, evamir ve nevahiyi, taharet ve nezafeti, büyüklere hürmet, küçüklere merhameti talim ve melbûsât ve me'kûlât ve meşrubatta hatt-ı hareketi sırasıyla talim ve sabi bir şeyi sual eder ise layıkıyla tefhim etmelidir. Bir şeyden men' edileceği vakit evvel şeyin fenalığını etrafiyla anlatmalıdır. Mesela çok yemek ve çok içmekten men' edileceği zamanda ibtida ekl ve şerbde ifrad ve tefridin mazarratını ve tadilin menfaatini hikaye tarzında güzelce anlatıp sabinin mahkeme-i vicdanında bir malumat-ı ibtidaiye hasıl olduktan sonra men' etmelidir. Yoksa çok su

içmeye çok yemek yeme gibi doğrudan doğruya men' etmek tecrübesizlik (S.300) saikasıyla sabinin kuvve-i müdrikesine karşı bir tesir hasıl etmez. Bir şeyi çok söyleyipte sabiyi usandırmayıp yoluyla münasib bir zemin ve zamanda söylemelidir. Sabinin hareketını tenkid ve ta'yib, gâh ü bî-gâh darb ve tenkidine yapacağını şaşırtıp bütün bütün arsızlığını ve yaramazlığını mucib olmaktan başka bir neticeye müncer olmaz mesela bir fidanın her uzayan dalını kesmek nasıl bir fena netice verir ise çocuğu dahi her şeyden şediden men' etmek aynı neticeyi intaç eder. Çocuk hevesat-ı endek-i salanesinin kaffesini icraya istidad peydasıyla birer birer mevki'-i tatbik vaz' etmeye başladığı zaman yine hikaye tarzında olmak üzere müdellel surette müstahsin olanlarını tahsin ve müstakbeh olanlarını takbih ile iktifa etmelidir çünkü bu tarz men'-i tesirde etemm ve eblağdır. Mefhumunca doğrudan doğruya men' etmek memnu' olan şeye hırs ve tamamı tezyid eder.

Tayin edilecek evkatta sabinin tenvir-i efkarına hizmet edecek oyun ve oyuncaktan ve bir fikir ibtidai tevlîd eyleyecek durub-ı emsal ve hikayat-ı kıraat ve istimaından ve bünyesinin neşv ü nümasına hizmet edecek surette koşmak, gezmek gibi hareket-ı bedeniyyeden men' etmemelidir.

Me'külât ve melbûsâtta sabiyi emsaline karşı mehma-emken (S.301) metalibini terviç ile beraber sabiye bir şey va'd olunduğunda ifa edip kizbe ve adem- i vefaya alıştırmamalıdır zira sabi her bir muamelât ve harekâtını valideyninden gördüğü terbiyeye tatbik edeceğinden mahfaza-i hatırında valideyninin bir güne su-i muameleleri menkuş olmamalıdır. Sabinin huzurunda gayet ciddiyyet-kârane fakat perhiz-kârane bulunup hezl ve mizah gibi muameleden kat'iyen ictinâb ve elfaz-ı müstekrehe ve müsterzile istimalinden ihtiraz etmelidir zira âvân-ı sabâvette bir madde-i seyyaleye müşabih olan sabinin her şeye meyl ve heves-i istidadına karşı hikaye kabilinden olarak hasail-i insaniyenin fezailinden ve ahlak-ı hayvaniyenin rezailinden bahisle kuvve-i mefkuresinde şecere- i hubb-ı fezaili tesisi sa'y etmelidir mesela şu fena kelamı söylemez isek sana kalem alırım gibi okuyup yazmanın meziyet ve faziletini ima ile zihnine yerleştirmelidir yoksa sana kalem alacağım bundan böyle günde şu kadar satır yazı yazacaksın yazmaz isek oyuncak almam gibi kötü beyenata tergibat ve tenbihat bilakis oyuncuğa meyl ve hevesini tezyid eder. Demek isterim ki çocuğu bir şeye terğib için evvel şeyin fezailinden bahs edip ba'de çocuğun talep ve

rağbeti üzerine evvel şeyi tedarik olunmalıdır. Gerçi terbiye-i sübyan bir emr asîrdir fakat hulûs-ı niyetle şu emr düşvâre sabır ve tahammül etmelidir ki hilaf-ı terkinden matlub ve muntazır olan fevaid iktifat olunabilsin.(S.302) Onu her yere radiyallahü anhdan mervî olan hadis-i şerifi mucibince insan hîn-i vefatından bilcümle alaik-i dünyadan fekk-i irtibat etmesiyle defter-i a'maline hasenad ve seyyiat yazılmak ancak terk ettiği üç haslet dünyada mucib olduğu müddet zarfında defter-i a'mali hasenad için küşadedir ki birisi mesail-i diniyeye müteallik olup âmmenin nazar-ı istifadesinde bulunan müellifat ve birisi sadaka-i cariye kabilinden olan köprü, çeşme, cami', mektep, medrese, imaret, kütüphane, ağaç gibi hayrat ve birisi hayr'ul halef olan benûn ve benâttan işte bunlar ma'mer oldukça evvel kimsenin defter-i a'maline hasenad yazılır nasıl ki şer hilafındaki asar-ı mazarra ve meyhane ve kerhane ve kumarhane gibi emâkin ve validinden gördüğü esere ittiba' eden evlad mucib oldukça bunların müellif ve bânî ve valideyne seyyiat yazılır. Binâberîn evladın hayr'ul halef olması için terbiye lazımdır ta ki her ikisi müstefid olsun yoksa valideynin sun'i olmayarak terbiyesiz bir veledin seyyiatı kendisine ait olup valideyne bir şey tertib etmez ise de halef terkenden muntazır olan fevaid-i mezkureyi istihsal ancak veledin hayr'un-nâstan olmasıyla meşrut ve hayr'un-nâstan olmak bir emr-i halkı ve cebeli olup tatbikatı terbiyeye menûttur. (S.303) Her kimin oğlu olur isek evvel her halde edeb ve terbiye tahsil ile zira edebın zımnında olan fevaid ve mehasinat seni şeref-i neseb iddiasından müstağni eder rical- i tâm şöl kimsedir ki babasının şerefine ihtiyacı olmayıp kendi edeb ve terbiye-i müktesebesıyla ben falan adamım der yoksa benim babam falan adam idi diyerek senin mezar ile iftihar etmez demiştir.

Şu halde alem-i beşeriyetin en edna mertebesinde bulunan bir kimsenin evladı iktisab ettiği hüner ve marifet, terbiye ve medeniyetin sevk-i tabiiyesiyle selem-i insanıyetin en âlî mertebesine suûd ve mertebe-i a'lada bulunan bir kimsenin evladı dahi rezail-i hayvaniyeye inhimâkı saikasıyla menzele-i süfelaya sükut etmek melekesini haizdir binaen aleyh herkesin evladı hakkında himmeti âlî olmalı ve bunu nefsinde dahi tatbik etmek üzere evladına da anlatmalıdır mesela hangi mesleğe süluk eder ise evvel mesleğin mertebe-i müntehası matma' nazarı olup himmetini olduğu noktaya kasr etmemelidir zira ifa-yı vecibe-i insanıyet esas'ül hareket olmak şartıyla ulüvv-ı himmet tevsi' malumatı ve tevsi' malumat irtifa' kadar ve menzeleti ve irtifa'-ı kader ve menzelet-i dareynde saadeti müeddidir. Evladın talim ve terbiyesine ihtimamın

dairesini biraz daha tevsi' edince evlad bahçede yetiştirilen bir şükufe müşabihtir ki boy-ı latif, renk-i zarifiyle mazhar-ı takdir ve tahsin olması için ırvaya ve birtakım betanı nebatattan ve lüzumundan fazla hararet ve bürudattan muhafazaya mütevakkıf olduğu gibi evladın dahi ebna-yı cinsi arasında bir mevki' mümtaz ihraz etmesi için hengam-ı sabâvette neşv ü nümasına ve terbiye ve talimine itina ve ihtimama muhtaçtır nasıl ki (S.304) bir şükufe hüsn-i muhafaza edilmez ise vasıl-ı hadd-i kemal olamayıp koruyacağı yahut birtakım yabancı nebatat arasında kalıp layığıyla neşv ü nüma edemeyerek daire-i tenasübden çıkacağı gibi evladın dahi vakit ve zamanıyla terbiye ve talimine ihtimam ve dikkat olunmaz ve su-i karîbden muhafaza edilmez ise refte refte harekat-ı nâ layıka bulunacağı derkârdır.

Daha vâzıh tabir ile evlad şecere-i insanın semere-i ömrü demek olduğuna ve bir nev' meyve-i hulviyat ve humuzat ve nefaset ve redaette aksam-ı adideye inkısam ederek aşılı ve terbiyeli elma ile yabancı elmanın hadd-ı zatında nev'leri vahid iken hasb'et-terbiye taam ve nefaseti mütefavit bulunduğu binaen herkes pazar-ı aleme arz ettiği mahsul-i ömrünün enzar-ı âmmede makbul ve mergub olmasına sa'y-i firâvân etmesi lazımdır zira nazm-ı celilinin mısdak münifince terbiyeli evlad mutlaka terbiyeli validle meşrut olmayıp iyilerden fenaların ve fenalardan iyilerin zuhuru nadirattan olmadığından insanîyetin hangi derecesinde bulunur ise bulunsun evladının terbiyesine hasr-ı himmet etmelidir evlad müteaddid olur ise haklarında olunacak muamele siyyan olmalı içlerinden birisi ziyade sevgili olur ise bunu diğerlerine his ettirmemelidir çünkü bir kıskançlık girip Yusuf aleyhisselamın karındaşlarıyla olan vakıa-i malume gibi gönüllerin arzu etmeyeceği hâlâtın nüma-yı zuhur olmasına sebebiyet vermemelidir.

Evladın bazısı bazısından fitraten güzel olacağından meyanelerindeki fark ve tefavütü işrab edecek efal ve akvalde bulunmamaya begayet dikkat etmelidir. (S.305) Zira çirkin zan olunan evladın talihi güzel olmak ve hayr'ul halef olup bais mağfîret bulunmak ihtimali vardır velhasıl bir kimse ebeveynine ne yolda ne fikir ile muamele eder ise bilahare evladından da aynı muameleyi görecektir. Mahkidir ki Harun Reşid'in on altı yaşında bulunan Ferzend-i Ercümendi terk-i debdebe ve dârât ile tarik-i zühd ve takvayı ihtiyar etmişti.

Harun Reşid cânîşîn mehâbet ve saltanat olduğu bir hengâmda necl i necibi bir tavr-ı sofîyâne ve bir tarz-ı zâhidâne ile meclis Harun'a vürud etmekle Harun Reşid'in etrafında safbeste-i mevki' ihtiram olan kurena ve vükela ya emir'ül mü'minin mahdum-ı necabetim lüzum-ı haşmet-penahilerinin şu hareket-i sefilane ve etvâr-ı sade dilânesi şan-ı saltanata şîn vermekte olduğundan yar ve ağyara karşı nez'-i abâ iktisa-yı kaba etmesi lüzumunun tavsiyesi ricasında bulunmalarıyla Harun Reşid oğlum hareketinla beyn'el mülük beni rezil ve rüsva ediyorsun unvan-ı celil muhafaza etmiyorsun hitab-ı tevbih nisabına sükutla ağaç üzerinde gördüğü bir kuşa halkın hakkı için gül diyerek elini uzattığında kuş âli cenah'ül isti'cal gelip ibn-i Reşidin eli üzerine konduktan ve avdeti için ruhsat verdiğinde mekanına gidip oturduktan sonra gelip Harun Reşid'in eline konması için vuku' bulan davete kuş suret-i iltifat göstermemiş olmakla yani babacığım ben hareket-i zahidanemle seni beyn'el mülük rüsva etmedim. Belki seni dünya-yı dünyaya meyl ve muhabbetinle beyn'el evliya beni mahcub (S.306) ettin diyerek heman meclis-i Reşidden hurûcla mihrini ve mushaf-ı şerifini alıp terk-i dâr ve diyar ve Basra'da ikameti ihtiyar etmiş ve yalnız haftada bir kere cumartesi günleri bir dirhem bir dânik yani bir kuruşla bir kuruşun südsü ücretle çalışıp temin-i maişet etmekte bulunmuştu.

Ebu Âmir-i Basri hüviyetini bilmediği İbn-i Rüşdi ücret-i mezkûre ile isticar ve tîn-i haccara ameliyatında istihdam eylediği bir zamanda İbn Rüşd kürekle çamuru alıp duvarın üzerine vaz' eylediğinde taşların hod be hod gelip yek diğere irtibatını görmekle mezkurun fial-i evliyadan olduğunu anlamış idi. Hasb'el icab Ebu Âmir-i Basri İbn Rüşdi bi't-taharri bir harabede hal-i ihtizarda bulunduğu İbn Rüşd Ebyatını kıraatle guslünü ve cübbesiyle tekfinini ve veled-i garibinin yadigarı olmak üzere mühr-i mezkur ile mushaf-ı şerifin Harun Reşide tavsilini ve gaflet sabıkasında devam etmemesi hususunun tebliğini vasiyet ettikten sonra teknil-i enfâs-ı madude etmekle Ebu Âmir-i Basri vesâyâ-yı mezkureyi infaz ve mühür ile mushaf-ı şerifi Harun Reşide isal ve çamur ve taş ameliyatında meşhuda olan asar-ı kutsisi ilave-i makâl eylediğinde Harun Reşid tesirat-ı kalbiyesini eşk-i tahassürle ilan ederek ya Ebâ Âmir gözümün nurunu çiğirim(S.307) paresini taş ve çamur gibi hidemat-ı şakada istihdam etmişsin halbuki onun fahr-ı risalet efendimiz hazretlerine şiddet-i ittisali var idi. Çiğerpsemi bunlar ile mi gusül ettin diye Ebu Âmirin ellerini takbil ederek heman

şedd-i rahl-i azimet ile müşar'un ileyhın kabrini ziyaret ve izhar-ı asar hasret ve nedamet eylemiştir.

Ebu Âmir İbn Reşidi alem-i menamda büyük bir serîr üzerinde görüp istifsar*ı hal ve hatır eylediğinde ya Ebâ Âmir bin duhul dar-ı beka ve nail-i nimet lâ oldum her kim ki bana tevfik-i hareket eder ise böyle gözlerin görmediği ve kulakların işitmediği neam-ı uzmaya nail olur demiştir. Ebyât-ı mezkurenin meali muhib ve musahibim sakın neam-ı faniye ile tena'uma mağrur olmaya zira enfâs-ı ma'dude ve hayat-ı mahdude lâ şekk hadd-i hitama vasıl ve neam-ı faniye lâ mahale mahv ve zail olursan bir cenazeyi kabre götürmek içib hamil olur isen muhakkak bil ki ondan sonrasında mahmul olursun demektir. (S.308)

Dördüncü Bab Vezaif-i Resmiye Beyanında On Bir Fasıldır.

Birinci Fasil Emr-i Evvel'ül Emre ve Hükümete İtaat Beyanındadır.

Nazm-ı celilinin meal-i münifi ey mü'minler emrine imtisal-i nehyinden ictinâb etmek suretiyle herhalde Allahu Teala ve takaddüs hazretlerine itaat ediniz ve taraf-ı akdes-i uluhiyetten tebliğ-i ahkam-ı şer'iyeye memur olan nebî muhterem sallallahu aleyhi vesselamın emrine ittiba'-ı nehyinden ihtiraz ederek her vecihle itaat ediniz ve sizlerden emir sahiblerine dahi itaat ve inkıyad ediniz demektir. Müsrifin-i i'zam rahmetullah evvel emir ile murad-ı İlahi ahd-i Rasulallah sallallahu teâla aleyhi vesselamdan ilâ maşâAllahu teâla icra-yı ahkam-ı İlahiyeye memur olan hulefa ve ümera ve ümera-yı askeriyedir. Binaen aleyh hulefa ve mülük ve selâtine itaat vacib vasıl-ı asıl bulunan hulefa ve mülükten müteşâ'ab ve onların tarafından taklid-i kaza olunan kuzata ve memur olan vülâta ve rüesa-yı askeriye ve ümera-yı melekiyeye velhasıl en büyük memurdan en küçüğüne varıncaya kadar evamir-i şer'iyelerine itaat vacib olur eğer itaat ve inkıyad edilir ise mükafat eğer muhalefet olunur ise dünyevi ve uhrevi mücazat vardır.

Amr bin Hattab radiyallahü teala anh efendimiz mülük ve sultandan sual buyurdıklarında hoca-i kainat efendimiz hazretleri yani sultan yeryüzünde Cenab-ı Hakkın zılli ve sayesidir eğer teb'a vezir destanı haklarında(S.309) Adl ve insaf ve bür ve ihsan eder yani kavaid-i meşrua ve makuleyi icra eyler ise ecr- i nâ mahsura nail ve

aks-i ihsan ile muamele eder ise aks-i icra vasıl olur ve siz heman ala külli hal sabr edip daire-i itaatinden hurûc etmeyiniz buyurmuştur.Sahih-i Buhari'de muharrir olduğu üzere yani kibar sahabeden Cabir radiyallahü anh bin cenab-ı Rasul-i Ekrem sallallahu teala aleyhi ve sellem efendimize beş şey üzerine mubayaa ve ittiba' ettim ki umur-ı hamseden birincisi hak sübhane ve teala hazretlerinin vahdaniyetini ve Muhammed'ül Mustafa sallallahu teala aleyhi ve sellem in risaletini ikrar ve itiraf ve şehadet ikincisi farz olan beş vakit namazı eda ve ikamet üçüncüsü i'ta-yı zekve dördüncüsü Rasulallah sallallahu teala aleyhi ve sellem in emr-i şeriflerine istima' ve itaat beşincisi her bir müslim ve müslimeye icra-yı va'z ve nasihattir demiştir. Ve Ebu Hureyre radiyallahü anhdan mervî olan hadis-i şerifinin meali bir kimse bana itaat eder ise yani benim tebliğ ettiğim evamire imtisal ve nevahiden ictinâb eder ise hak sübhane ve tealiye itaat etmiş ve bana isyan eder ise Cenab-ıHakka isyan eylemiş olur ve benim emir ve halifeme itaat eden bana itaat ve benim emir ve halifeme isyan eden bana isyan etmiş olur demektir. (S.310) Mukaddemede de beyan olunduğu üzere emr-i evvel'ül-emre itaat ve inkiyad hakkında şeref-rîz sahife-i sūdûr olan ehadis-i şerife tettebbu' ve tahrir olunmak lazım gelse bir mecele-i celile teşkil eder. Evvel'ül-emrinde teb'a vezir destanı haklarında levazım-ı adaleti icra ve onlara valid şefik gibi muamele ifası hakkında dahi asar ve ehadis-i kesire mervîdir. Hayr-ı menkulünün meali hangi evvel'ül-emr ve vali ve hakimdir ki onun hıfzında yani zir idaresinde reaya olupta hukuk-ı raiyyeti hak emanet ve nasihatle ihata ve hıfz ve himaye etmez ise her şeyi muhit ve her şeyden vasi' olan rahmet-i zül-celal evvel vali ve râi üzerine dayyık olup acilen ve acilen mücazatını görür demektir. Cafer-i Sadık bin Muhammedden mervî olup meali sultanın amel-i nâ hem- vârenden kefareti muhtacîn mü'mine bezli-i ihsandır demektir. İskender hani gün ehl-i hacet bana ref' ref'a-i istirham etmeyipte bende levazım-ı adl ve hakkaniyeti icra etmez isem ben evvel günü eyyam-ı saltanattan ad etmem demiştir. İmam-ı Cahız dünyada izzet emr ve nehî ve a'daya zafer ve minnet ve ihsanı (S.311) a'nak nâssa ta'liktir. Bunlardan ziyade lezzetli ve meserretli bir şey yoktur zira umur-ı mezkûre ruhun nasibi ve zihnî hazzı ve nüfus-ı nâtıkanın kısmetidir demiştir. Mülk ile dinin olup her biri ahirden müstağni olamayacağı ve çünkü mülk-i saltanatın esası mülk haris ve hafizdir. Esas metin üzerine müesses olmayan bina zayi' ve münhedim olacağı akval-i hükemadandır.Mülük ve hulefaya ahval-ı reayayı nihanı ve aşikar teftiş ve tecessüs ederek zir-i himaye ve taht-ı saltanatlarında bulunan her bir ferдин ahval ve esrarına matla' olmak lazımdır nasıl ki

şir-i huvar-ı nevzadının nevm ve yakazasında teftiş-i ahvali maderine lazımdır. Amr bin Abdülaziz hocasına hitaben hukuk-ı maluma riayet hususunda bir kusurum var mıdır dediğinde hoca ya emir'ül mü'minin bunun fevkinde hocaya riayet tasavvur edilemez. Cevabını verdiği bir zamanda Amr bin Abdülaziz benim sana hürmet ve riayetimi gibi sende bana itaat eyle de bıyıklarını dudakların görünecek surette kat' ve elbiseni topukların görülünceye kadar kasr et demiştir.

Yukarıdan beri serd ve beyan edilen edille-i şer'iyeye ile müsbet ve müberhen olduğu üzere imam'ül mesamîn ve halife-i ruy-ı zemine itaat kaffe-i teb'a vezir destanın üzerine farzdır. Zira sultan mesalih-i diniyeyi zabt ve cem' ve umur-ı teb'ayı telif ve tanzim eder. Neuzübillah teali sultan ve mülûke (S.312) isyan ve muhalefet erkan-ı millet ve bünyan devlete muzır neticeler tevlîd eder. Nezd-i bârî tealide menazil-i saadetin erfa' ve a'lası halife ve sultana itaattir zira itaatte fevaid-i kesire, menafi'-i vefire ve adem-i itaatte netâyic ve hamime avâkıb-ı elîme vardır.

Ezcümle ibadallah fitne ve fesattan ancak rehbet-i hilafet satvet-i saltanatla himâyet ve can ve mal ve ırz ve namus kuvvet-i hükümetle sıyanet olunur. Ve hudud-ı şeriye ve ahkam-ı diniye sultana itaat ve muavenetle icra ve her bir ferdin kendine vacib olan ibadati sultanın himayesiyle ifa edilir. Ve ebna-yı sebil ve erbâb-ı ticaret ve ashab-ı harf ve sanatın selameti ve ser beste-i ticaret ve sanatı velhasıl bilcümle teb'anın gerek nefislerinin ve gerek can ve mallarının vikaye ve himayesi ancak sultanın vücudu ve kahır ve galebesi ve hükümetin tedabir-i saibesiyedir. An'ane-i tarihiye ile sehl'ül isbat olduğu üzere bir zamanlar herkesi maddi ve manevi müteessir ve mutazarrır eden el hükmü umumiyyeye hakim bir kuvvetin fıkdanından idi. Nizam-ı alemin daire-i emniyet ve selamette duranı nokta-i nazardan mülûk ve isyan kayd-ı itaatle mukayyed olanlar dareninde fevr ve necat ile selamette ve isyan ve muhalefet fikr-i sakimine besleyenler vadi-i dalalet ve nedamette kalacağı ve tercüme-i haline vaz' edilecek olan nokta-i sevad-ı seyyieti görenlerin nefretine hedef olacağı şüphesizdir. Ulema ve hükema sultana itaat nur ve ziyasıyla istiza edenlere hidayet (S.313) ve itaatinden hurûc ve küreyve-i bağı ve isyana vülûc edenlere bais nedamettir. Ve sultana itaat ve inkıyad Allahu Zülcelalin cebel metini ve din-i kavîmidir ve sultanın itaatinden tebaüd-i vahşet âbâd-ı ma'siyete takarrübdür. Zira mülûk ve hulefaya itaat nass-ı ayet ve nass-ı hadis ile sabittir. Bir kimse el-İyâzü-billah derununda sultana bazı ve adavet

eylese zelil ve muhabbet ve nasihat ve ihlas eylese din ve dünyada kader ve menzileti celil olur demişlerdir. Cenab-ı Hak mülük ve hulefanın bilcümle teb'a vezir destanını daire-i itaatinde dûr buyurmasın amir. hükümete itaat bahsine gelince her aile bir reise muhtaç olduğu gibi her memlekette bir hükümete muhtaçtır. Hükümete muhtaçlık doğrudan doğruya hamisizlik, intizamsızlıktır. Herkesin iktidarına servetine göre masarif-i hükümete iştirak etmesi şer'an lazım olduğundan şariat-ı mutahhara işte şu lüzuma mebni cevaz göstermiştir. Hükümet herkesi istihdam ederek maişetini temin etmek suretiyle muavenet-i maddiyede bulunmazsa muavenet-i maneviyesi lâyuad ve lâyuhsâdır. Lakin dahil-i daire-i hükümet bulunan bilcümle teb'a ise hükümete karşı hem maddeten hem manen hizmet ve muavenete mecburdur. Çünkü temeddün ve tekemmül ancak hükümetin tealisine vabestedir. Tekalif-i hükümete itiraz-ı menafi'-i şahsiye ve Umumiyyeden a'razdır. Zarar-ı âmi def' için zarar-ı hassın ihtiyar olunması kaide-i şer'iyesine (S.314) tevfikeyn hükümetin tealisini mucib olacak menafinin istihsali için menafi'-i şahsiyesiyi terk etmek yine manen kendi menafiine hizmet demektir.

Hükümet-i muhitini hariçten ecanibe dahilden asayiş-i memleketi ihlale tasaddi edenlere karşı müdafaa ve velat ve hükkam ve memurîn idare ve polis ve jandarma ve kuvve-i askeriyesiyle hukuk-ı teb'ayı muhafaza ve fukara ve eytamın ve alil ve eramilin tedarik-i maişetlerini mütalaa ve mülahazadan başka bir meslek takip etmediğine mebni temin-i menafi'-i âmme fikr-i sahihiyle hükümetin tanzim ve tesis ettiği kavanin ve nizamata tevfikeyn harekete çalışmak herkes üzerine lazımdır. Zinhar kavanin ve nizamata mevzua ahkam-ı celile-i şer' muhalif ve mugayirdir zan olunmasın. Zira nizamata mevcude muvafik akıl ve hikmet ve mutabık hükm-i şeriattir. Ehadis-i şerife-i mezkûreden her biri şu lüzumu isbat için delil-i Elhasıl hükümet herkesin her vecihle hârisi hamisi demek olduğundan Cenab-ı Ahkemü'l-hâkimin ilâ ahir'ed-deveran daim ve büyük ve küçük kaffe-i memurini adalet ve istikametle kaim buyursun. (S.315)

İkinci Fasıl Vezaif-i Telbis Beyanındadır

İşbu fasılın makabline münasebeti edeni bir mülahaza ile zahir olur çünkü herkes her bir hareket ve muamelatında serbest olmayıp hükümete ve adab-ı milliyeye ve efkar-ı

âmmeye tevfik harekete mecbur olduğundan libas ve menazilde dahi kuyûd-ı şeriye ve fûnuniye ile mukid olduğu tebadür eder. Meal-i hadis ya Aîşe tahkik-i Allahu teala ve takaddüs hazretleri mümin kulunun mümin karındaşı nezdine çıkacağı vakit hazır bulunmasını ve ahsen libasını giyip tecemmül etmesini sever demektir işbu hadis-i şerif haber tarzında emr olup teati-i ziyaret ettiğiniz zaman ahsen ve telebbüs ve lücciyeye ve şevâribi tanzim ile tezeyyün ediniz demek olur.

Ebu'l Hasan radiyallahü anhnın elbise-i fâhire iktisa etmesi bazı taraftan istisvab olunmadığını istima' eylediğinde ricalin ahsen-i libas iktisa ile heybet ve vakarını muhafaza eylemesi nisvanın iffetini tezyid eder şimdi zaman kesb-i ittisa' etmekle libas-ı fâhire ile tezeyyün ve tecemmül evvelidir nasıl ki Yusuf aleyhisselam bir nebi-i zişan iken dibâc ve mezheb-i haftan kîr ve murassa' serîr üzerinde oturur idi ancak havayic-i zaruriye-i beşeriyesini temin edemeyip de bunların bedeline muhtaç olanlar bu misillü elbise-i fâhire iktisa etmeleri kabihtir hakim için lazım olan şey hükmünde adalet ve indinde vefa kelamında sadakattir ancak Cenab-ı Hak arzı için laine haram olan şeyleri (S.316) haram ve laine helal olan şeyleri helal eylediğinden elbise-i fâhire ise haram-ı laine değildir cevabını verdiği gibi Ebu Abdullah radiyallahü anhdan müminin yirmi aded elbisesi bulunur ise israf mıdır deyû sual olundukta yani israfın en ednası maşrabada kalan suyu dökmek ve sevb-i savnı yani eyyam-ı mahsusa da giymek için tehiye edilen kıymettar elbiseyi iş göreceği zaman giyipte mübtezel ve mülevves etmek ve meyvenin çekirdeğini atmak olduğundan taaddüd-i -i libas israf değildir demiştir. Bu ise mutlak olmayıp cevârih-i zaruriye için elbisenin bedeline adem-i ihtiyaçla mukiddir zira havayic-i zaruriye-i sairesi temin edilmeyen kimse hariç lüzum yirmi kat elbise edinmesi doğrudan doğruya israftır. Meal-i hadis gömlek bulamayan kimse don giysin ve na'leyn bulamayan mesh giysin demektir. İşbu hadis-i şerifin mantuk-ı münifine nazaran elbisenin mutlaka çok olması ve herkesin telebbüs ettiği elbisenin mislinin telebbüs olunması lazım gelmeyip setr-i avret nokta-i nazarından mefhumunca el-akdam-ı fe'l-akdal kaidesine tevfikten kudret ve istitaat-ı maliye dairesinde olmasına riayetle fazla elbise tedariki fikr ve haliyle mucib kavvam-ı beden olan nafakada kasr ve tasarruf etmek caiz değildir.(S.317) Yalnız kuvve-i maliyesi müsaid ise elbisenin taaddüdünde akmişe-i mergubeden intihabında beis yoktur.

Elbise dahi adet-i hilafında olarak herkesin ta'yib ve takbihine hedef olacak bir tarz-ı acibede olmamalıdır. Çünkü mefhumunca akvam-ı mütemeddinenin tarz-ı telebbüs siyan olmayıp her belde ahalisinin her kavmin kendilerine mahsus lisanları ve adet-ı mer'iyeleri olduğu gibi kendilerine mahsus elbiseleri ve tarz-ı taayyüşleri ve milliyeleri vardır. Her kavim ve her kavmi teşkil eden her sınıf ahali ve hatta mestur'ül avret olmayan akvam-ı vahşiye kendi zi ve kıyafetini takdir ve tahsin ve akvam ve esnaf-ı sairenin tarz-ı telebbüs ve temeddününü tezyif ve takbih edegeldiklerinden hilaf-ı adet bir libas giyipte ortaya çıkmak me'luf olmayanların nazar-ı istiğrab ve istikbahına hedef olarak gülünç bir manzara teşkil edeceği tabiidir. Çünkü o elbise me'luf olanlarca memduh fakat me'luf olmayanlarca medhül ve makduhdur. Nasıl ki adetin muhkem olması nokta-i nazarından her işte adet ve adab dairesinde hareket lazım ise me'kulat ve melbûsât hususunda da daire-i adet ve adabdan tebaüd etmemek lazımdır. Aksini iltizam edenler behemehal müteferrid kalacaklarından maddi ve manevi mehalik ve güna-güna maruz olacakları şüphesizdir. Bu kimse bir sevb edinir ise onu tanzif etsin yani temiz (S.318) giysin ve lekedar olur ise tathîr eylesin mealini meş'ar olan hadis-i şerifi mucibince kirli ve yırtık ve sökük elbise giymek hilaf-ı adabdır. Elbiseyi yıkamak rahat ve bekasına hizmet olduğu ulema-yı i'zamdan ve pak libas giymek düşmanı zelil ve başı taramak vebayı izale ve sakalı taramak dişleri takviye edeceği hazret-i Ali radiyallahü anhdan menkuldür.

Üçüncü Fasl Elvan-ı Elbise Beyanındadır.

Hazret-i Ali radiyallahü anh pamuktan mamul beyaz renkli elbise iktisa ediniz zira aleyhissalatü vesselam efendimizin libası pamuktan idi softan mamul elbiseyi ancak bir illetten naşi iktisa ederler idi. Mamafih Cenab-ı Hak kavline ihsan buyurduğu nimetinin asarını kavlinin üzerinde görmeyi sever ve keten libas giymek enbiya-yı zîşana iktidadır zira enbiya-yı zîşanın libası keten idi demiştir. Meal-i hadis sevb ve ammeye azar gibi melbusatın beyaz renklisini telebbüs ediniz zira beyaz sevb ziyade tahir ve tayyibdir. Asar-ı bahs ve denes görülür ve mevtanızı beyaz kefen ile tekfin ediniz demektir. Hazret-i Ali radiyallahü anhdan siyah renkli haftan ve sarı renkli (S.319) gömlek ve mai renkli taylasan iktisa buyurdıkları ve Ebu Cafer radiyallahü anhdan kırmızı ve pembe renkli ve Ebu Abdullah radiyallahü anhdan yeşil renkli elbiseler giydikleri mervî olup hadis-i şerifi mucibince siyah ve mai ve sarı ve kırmızı ve pembe

ve yeşil renkli elbisenin telebbüsü meşru' ve mesnun olmuş olur. Aleyhissalatü vesselam efendimiz şehri-i Ramazanın yevmi-i ahirinde hazret-i Ali radiyallahü anh ile hazret-i Fatıma'tüz-Zehra radiyallahü anhayı nezd-i saadetlerine davetle hazret-i Ali'yi sağ tarafına ve hazret-i Fatıma'tüz-Zehra'yı sol tarafına oturtuktan ve birer ellerini alıp âgûş-ı saadetlerine koyduktan sonra Cibril-i emin aleyhissalam bana haber verdiği şeyi size haber vermeme buyurdıklarında vuku' bulan iltimasları üzerine yani Cibril-i emin bana haber verdiği yevmi-i kıyamette ben arş-ı Rahmanın sağ tarafında bulunacağım vallahi teali ve takaddüs hazretleri bana iki sevb iktisa eder ki birisi yeşil diğeri pembe gül renklidir veya Alisinde arş-ı Rahmanın sağ canibinde olacaksınız vallahi teali ve takaddüs hazretleri sana da iki sevb iktisa ve ihsan eder ki birisi yeşil diğeri verdidir. Veya Fatma arş-ı Rahmanın sağ cihetinde bulunacaksınız vallahi azim'üş-(320) şan sana da iki sevb iktisa edecektir ki birisi yeşil diğeri verdî olacaktır buyurmuştur. Ama harir bahsine gelince Usame bin Zeyd radiyallahü anhın üzerinde libas-ı harir gördüğü vakit aleyhissalatü vesselam efendimiz yani işte bu libas cennetten nasibi olmaya kimsenin libasıdır buyurdıklarında Usame radiyallahü anh ol babda şeref-sâdır olan emri-i celil-i peygamberiyeye bil-imtisal libas-ı mezkuru çâk etmiştir. Rical için harir ve dibâc giymek caiz olmadığı ve ancak alıp satmakta ve enzar-ı a'daya mehîb görünmek için vakt-i harbde harir ve dibâc giymekte beis olmadığı mesail-i menkuledendir.

Hazret-i Ali radiyallahü anha bir ata binmek üzere ayağını üzengiye basıp elini eğer kaşına uzattığı zaman nuûmet his etmekle lede'l-sual eyerin dibacdan mamul olduğu cevabını alıp binmedikleri mervîdir. Müşar'un ileyh hazretlerinden naklen Ebu Abdullah radiyallahü anh aleyhissalatü vesselam efendimiz hazretleri bizi yedi şeyden nehy ve yedi şeyi emr etmiştir ki menhiyat altından mamul hâtım takınmak ve altından mamul avaniden su içmek ve gümüşten mamul avaniden su içmek ve müzeyyen eğer yastığı üzerine oturmak ve şiddetle kızıl renkli kumaştan ve harir-i ittılâsından mamul elbise giymektir ama memurat-ı marizi ziyaret ve cenazeye ittiba' ve selamı ifşa ve mazlume Nusret ve davete icabet ve yemini muhafaza ve teşmit-i âdisidir demiştir. (S321) Hazret-i Ali radiyallahü anh hadis-i şerifi mucibince fahr-ı kainat efendimiz beni altından mamul hâtımdan nehy etmiş ise de nass-ı hadise nazaran sizi dahi nehy etti diyemem zira hadis-i şerif benim hakkımda şeref-sâdır oldu demiştir. Hatta aleyhissalatü vesselam efendimiz altından mamul hâtım ile tahattüm edip ba'de

çıkardıkları mervîdir. Gömlek ve cübbenin topuktan aşağı irsaline fahr-ı kainat efendimiz men' etmiş ve Ebu Abdullah radiyallahü anh yani gömlek ve cübbenin topuktan tecavüz eden kısmı cehennemdedir yani lâbisini cehenneme sevk eder demiştir. Meal-i hadis bir kimse sevabını kibir ve azamet için uzatıp da arkadan sürümek suretiyle çeker ise Allahu Teala ve takaddüs hazretleri yevm-i mizanda evvel kimseye nazar-ı merhametle nazar etmez demektir. Aleyhissalatü vesselam efendimiz yani cehenneme dahil olanların ekserisi kibir edenlerdir buyurdularında ya Rasulallah kibirden halas mümkün müdür sualine cevaben (S.322) buyurmuştur meali bir kimseye softan mamul libas giyer ve himara bir biner ve dişi keçiyi sağar ve fakara ve miskin ile birlikte oturur ise kibirden necat bulur dedikten sonra tevcih veçhe-i hitab ile ya Ebu Zer bir kimse levazım-ı beytiyesini çarşıdan alıp bizzat hanesine getirir ise tahkik-i kibirden biri olur ya Ebu Zer bir kimse kibir ve azamet asarını mu'lin elbisesinin zeylini irsal ederek arkadan sürünen kısmını çeker ise yevm-i kıyamette Allahu azimüşşan evvel kimseye nazar-ı merhametle nazar buyurmaz ya Ebu Zer ricalin cübbesi öncelerinin insafına kadar olduğundan önceler ile topuklar beynine kadar irsal eden kimse için günah yoktur ya Ebu Zer bir kimse tahsil-i rıza-yı bari-i teala için sevabını topuktan yukarı ref' eder yani kısaltır ise tahkik-i evvel kimse kibirden beri olur demektir. Bir kimse sevb-i his giydiği vakit herkesin o sevbi üzerinde görmesini arzu eder ise hadd-i kibre dahil olur. Mervîdir ki hazret-i Ali radiyallahü anh hâm-ı ketenden mamul sof ile yamalı bir cübbeyi lâbis olduğu halde hitabet etmiş ve lede'l-sual bu hal kalbin huzu' ve huşu'una ve nefsin zilletine ve müminin iktidasına sebeptir demiştir.

Müşar'un ileyh hazretleri hariç az zulüm bir güna emtiaya malik olmadıkları şöyle dursun lüzumu miktara bile mutasarrıf dekl edilir hatta seyfini fûrûht etmek üzere münadiye verdiği bir zamanda lede'l-sual semeniyle cübbe (S.323) mubayaa edeceğim cevabını vermiştir gerçi seyf lazım ise de setr-i avret için cübbe elzem olduğundan müşar'un ileyhın şu muamelesi takdim'ül-ehemm ale'l-mühim kaidesine tevfikeyn seyfi satıp semeniyle cübbe mubayaa etmek lüzumu şerisini mu'lindir binaen aleyh setr-i avret edecek elbise yok iken at ve silah ve saire mubayaa etmek idaresizlikten başka bir şey değildir. Aleyhissalatü vesselam efendimiz imam'ül müminin hazret-i Fatıma'tüz-Zehra radiyallahü anhanın hane-i ismet penahilerine dahil olduklarında müşar'un ileyhanın arkasında deve yükünden mamul bu sevb olduğu halde ileyhe

değirmen tedvir etmekte ve kucağında çocuğunu emzirmekte olduğunu görmüş ve bu hal temin-i idare-i menzil nokta-i nazarından nasıl bir fikir ve hareket rıza-yı cûyânenin mahsulü olduğunu mu'lin bulunduğundan uyûn-ı merahiminden risalet-penahileri için şefkatle dolup yani kızım halavet-i ahireti kazanmak için meraret-i dünyaya tahammül ile zira Cenab-ı perver-digâr alem-i üzerime ve Rabbin ayet-i kerimesini inzal buyurdu deyû teselliyet vermiştir. Ulüvv-i kader ve menzeleti edna bir mülâhaza ile anlaşılın müşar'un ileyhanın hareket-ı vakıasıyla asrımız nisvanının muamelat ve hareket-ı nisvaniyesi acaba kabil-i tatyik midir bu sualin cevabı vicdan-ı nisvana terk ve tevdi' olunur ise elbette kendilerini idaresizlikle itham ederler. (S.324) Hadis-i şerifiyle fahr-ı kainat efendimizin libas giymekte ricalin nisaya ve nisanın ricale teşbihinden zecr ve men' buyurduklarını Ebu Abdullah radiyallahü anh rivayet ettikten sonra yani sizin gençlerinizin hayırlısı emr-i libasta ve sairede ihtiyar olanlara teşbih edenler ve ihtiyarlarınızın şeriri gençlere teşbih eyleyenlerdir demiştir ve acayıpten iki şey buzdun soğuktur ki birisi müsün olan kimsenin sabilenmesi ve birisi sabinin ihtiyarlık evza' ve etvârı göstermesi demek olan beyti ise şâb on yaşını tecavüz eden ve sabi on yaşından dûn bulunan gulâm manasına mevzu' olduğundan Ebu Abdullah radiyallahü anhin kelamıyla beyt-i mezkur meyanesinde mübayenet yoktur. Mazmun hadis-i imameler kavm-i Arabın taçlarıdır Arab ne vakit imamelerini terk ederler ise Cenab-ı Hak onlar menzele-i ve rif'atten tenzil eder. "Arapça" meal-i hadis sarıkla kılınan iki rekat namaz sarıksız kılınan yetmiş rekat namazdan efdaldır demektir yevm-i Bedir'de bera-yı imdad taraf-ı muvahhidine melaikenin kaffesi beyaz sarıklı oldukları Ebu Cafer radiyallahü anhdan mervîdir. (S.325)

Dördüncü Fasıl Büyût ve Emâkin Beyanındadır.

Dârın şerefi sahasının genişliği ve komşularının salah halleri ve dârın bereketi mevzuunun cevdeti ve sahasının vüs'ati ve cîrânının hüsn-i sireti olduğu hazret-i Ali radiyallahü anhdan menkul ve dört haslet-i saadet ve dört haslet-i şekavet cümlesinden olup saadetten olan hasail-i merie-i salih, mesken-i vasi', car-ı salih, mürekkeb-i behîdir yani güzel ve küçücük mürekkebdir şekavetten olan hasail-i erbaa câr-ı sût', merie-i sût', mesken-i dayyık, merkkeb-i sût' der mealini mutazammın hadis-i şerif mervîdir.Meal-i hadis komşunun ırz ve malının komşuya hürmeti katlinin hürmeti gibidir. Yani komşunun sefk damı nasıl haram ise ırz ve malı dahi evvel vecihle

haramdır demektir. Mazmun hadis bir kimse Allaha ve yevm-i ahirete iman eder olduysa misafirine ikram eyleyip komşusuna dahi eza etsin demektir. Kelam-ı hükemadan olup meali câr mûlasıkının icval-i dahiliyesini tecessüs ve ittıla' murad eden kimse perde-i namusunun yırtılmasına sebep olur demektir. Ebu Abdullah radiyallahü anh hanenin tavanı nihayet sekiz arşın irtifaında olmalıdır. Bunun fazlası mesken-i şeyatindir ve hanenin tavanı (S.326) sekiz arşından ziyade mürtefi' olur ise ayet'el kürsi yazmalıdır. Demiştir. Meal-i hadis her bina yevm-i kıyamette sahibi için vebaldir ancak derece-i kifayede az olan vebal değildir demektir. Binaya mübaşeret olunacağı vakit rıza-yı bari için kurban zebh olunması ve lühumuyla mesakin-i it'am edilmesi ve lüzumu olmayan şeyler inşasıyla binada israf olunmaması ve dahil-i hanenin ve müştemilatından olan fena-i hanenin temizlenmesi ve seyfiyeye gidildiği vakit Ebu Hureyre radiyallahü anhdan mervî bulunan ve meali hoca-i kainat efendimiz şita hulûl ettiği vakit hane-i saadetlerine Cuma gecesi dahil ve mevsim-i sayf geldiği vakit Cuma gecesi hariç olurlar idi ve libas-ı cedîd geldikleri vakit Cenab-ı Hakka hamd ü sena eder ve iki rekat teşekkür namazı kılarlar ve eski libası fukaraya iktisa ederler idi demek olan mazmununca Cuma gecesi haneye girilmesi hakkında ehadis-i şerife mervî olduğu gibi vaktinde her kabın ağzının kapanması ve desti ve kırba ve sairenin ağızlarının bağlanması ve kapıların muhkem kapatılıp kandil ve ateşin söndürülmesi hakkında (S.327) hadis-i şerifi mervîdir. Hazret-i Ali radiyallahü anh yani Cenab-ı malik'ül mülk hazretlerinin size temlik ve ihsan ettiği eşyada ve emvalinizden koyun ve kedi ve güvercin ve bunlara şebih şeylerde Cenab-ı Allahın azabından hırz ediniz. Zira bunlardan bazısının zekatından ve bazısının infak ve iâşe ve hüsn-i muhafazasından mesulsünüz demiştir. Meal-i hadis koyun hanede berekettir. Ve tavuk hanede berekettir demektir. Meal-i hadis kırlangıç kuşlarının hanenizde sakin olmalarını men' etmeyiniz.

Mazmun hadis hanenizde evi öğretmiş koyun ve keçi ittihaz ediniz zira şeytan bunlar ile meşgul olup çocuklarınıza tasallut etmez demektir. Kedi, güvercin, horozdan hali olan hane mamur olmayacağı Ebu'l Hasan radiyallahü anhdan ve beyaz horozda evkât-ı savtı ve gayret ve şecaat ve sehavet ve kesret cüma'-ı talim gibi beş hasletin bulunduğu İmam Rıza radiyallahü anhdan mervîdir. (S.328) Abdullah bin Cafer'den mervî olan ve nisainin rivayetinde ziyade bulunan meal-i hadis horoz sadasını işittiğiniz vakit Cenab-ı Hakkın fazl-ı amiminden metalibinizi isteyiniz zira horoz

melek görmüştür ve himarın ve kelbin sadasını işittiğiniz vakit şeytanın şerrinden Cenab-ı Hakka sığınınız zira himar ve kelb şeytan görmüşlerdir demektir. İşbu hadis-i şerifte Cenab-ı Hak horozda melek görmeye idrak halk ettiği gibi mürekkebe ile kelbinde dahi şeytan görmeye idrak halk ettiğine işaret vardır. Esas beyt hakkında tafsilat-ı zaide i'tasından ise imam'ül müminin hazret-i Fatıma'tüz-Zehra radiyallahü anha ale'l Murtaza radiyallahü anha tezvic olduğu vakit cihazı odasının zeminine kavm-i ferş olunup döşeği bağlanmamış bir koyun derisi bir yastık ve üzerine örtmek için bir kaim ve su maşrabası koymak için bir ağaç parçasından ibaret idi deyince insan için lazım olan eşyanın nev' ve miktarı tebadür ve herkes ala meratibihim hanesi eşyasına bir kere atf-ı nazar eder ise israf hususunda ne derecelerde ileri gittiği derhal tezahür eder.

Ömer'ul Faruk radiyallahü anh bir gün saadethane-i nebeviyeye geldiklerinde aleyhissalatü vesselam efendimizi bir hasır üzerinde yatmış ve hasırın örgüsü vücud-ı kutsiyet nümûd hazret-i risalet-penahide eser bırakmış olduğunu (S.329) görmekte fevkalade müteessir olarak ya Rasulallah zat-ı risalet-penahiniz Cenab-ı Hakkın nezd-i maneviyesinde mülük-i kesra ve kuya sıradan ehibba ve eğer miskin onlar neam güna güna müstağrak oldukları halde zat-ı ali-i risalet-penahiniz kuru bir hasır üzerinde yatmak becâ olmadığından şan-ı celil-i nübüvvet-penahi ile mütenasib bir surette mefruşat tedarikine müsaade iltibas eylediği bir zamanda yani ya Ömer meta'-ı dünya onların ve neam-ı ahiret bizim olmasına razı olmaz mısın buyurmuştur. Mervîdir ki mülük ümem-i salifeden birisi gayet müzeyyen ve muntazam bir medine- i dil-güşâ tarh ve inşa etmiş ve şehrin tezyinat ve tanzimatında bir güna ayıp ve noksanı olup olmadığını ahali-i medinede istifsar eylemişti. Ahali-i medine bir güna ayıp ve kusuru olmadığını lisan-ı sitayişle beyan ve fakat içlerinden bir cemaat şehrin iki ayıbı bulunduğunu dermeyan etmeleriyle melek-i mezbur bir ayıba bile razı değil iken iki ayıbın vücuduna izhar asar-ı hiddet ve şiddetle istizah-ı keyfiyet eylediğinde ayıbın birisi mürur zamanla medinenin harab olması ve birisi sahibinin vefat etmesidir. Deyû cevap vermeleriyle melek-i mezbur harab olmayan bina vefat etmeyen adam var mıdır demekle cemaat-i mezkûre cennet baki ve ehli mühlettir diyerek cenneti ve neam-ı cenneti ve cehennemi ve azab-ı cehennemi beyan ve tevsif etmelerinden müteessir olan melek-i mezbur naib ve müstağfir olarak terk-i tac ve taht ile bakiye-i ömrünü Cenab-ı âliyâtta kasr-ı dil-nişin tedarikine hasr etmiştir. Rahmetullahi aleyh. Binaen

aleyh hayat-ı mahdude enfâs-ı madude için tedarik edilen (S.330) eşya-yı menkule ve gayr-ı menkule doğrusu ekser kesir ve yevm-i mizandaki hesap ve vebali o nisbette ekber-i kebir idiğini der-pîş mülâhaza tavsiyesiyle bu fasl dahi hatime pezîr olmuştur.

Beşinci Fasıl Vezaif-i Mariz Beyanındadır.

Ebu Abdullah radiyallahü anh nazm-ı celili ile istidlal ederek insana isabet eden alel ve emrazın kaffesi Cenab-ı Hakim-i Mütteal hazretlerinin takdiriyledir. Fakat kulun müstahak olduğu alel ve emrazdan nazm-ı celili mucibince afv ettiği muaheze buyurduğundan kesirdir ve bir gece hümme evvel kimsenin ma- ba' deyle ma-kablinin kefaretidir ve Cenab-ı Allah bir kuluna nazar-ı merhametle nazar buyurduğunda evvel kuluna ya hümâ veya göz ağrısı veya baş ağrısı ihdâ eder. Ve Ali bin Hüseyin radiyallahü anhüma hümme ne güzel hastalıktır ki her uzvu nisbet-i mütesaviyede hissedar eder. Hastalıkla mübtela olmayan kimsede hayır yoktur bir kimse maraz-ı hümmaya mübtela olmak bir senelik günahın kefaretidir. Zira bir gecelik hümmanın elemi cesedinde bir sene kalır. Mümin maraz-ı hümmaya mübtela olur ise fasl-ı harifte ağacın yaprakları döküldüğü gibi evvel kimsenin günahları dökülür. Hastanın firaşında (S.331) enîni tesbih ve sayhası tehliil ve bir taraftan diğer tarafa dönmesi fi sebilillah cihad ve hal-i marazındaki ibadâtı mağfirettir. Şu halde vefat-ı nimet iade-i afiyet nikmettir. Halbuki bizim için afiyet ehabbdır. Ve imam-ı Ali radiyallahü anh hastalık mümin için rahmet ve tathîr ve müşrik için lanet ve ta'zibdir. Mariz olan müminin üzerinden kaffe-i zenub zail olmadıkça maraz-ı zail olmaz demişlerdir. Fahr-ı kainat efendimiz ehadis-i şerifelerinin sırasıyla mealleri bir kimse hafif ve kerân bir hastalığa düşer yahut beldesinden çıkarak misafir olupta nevafilden ibadât-ı müteadesini Allahu Teala ve takaddüs hazretleri evvel kimsenin hal-i sıhhat ve ikametinde nevafilden işlediği amalin sevabının mislini defter-i maline yazar yani ihsan eder ve bir kimse üç gün hasta olsa velev hümme-yı hafife ve sada'-i kalile olsun validesinden doğduğu gün gibi günahlarından çıkar demektir. İşbu hadis-i şerif-i sani günah-ı sağaire mahsus olduğu nezairinden müstefad olur.

Hadis-i kutsisinin meali ben azimüşşan bir kulumu bir şey ile mübtela ettiğimde evvel kulum sabr edip istiğfar-ı hatır için gelenlere üç gün şikayet etmese lahmını kendi lahmından (S.332) hayırlı lahma ve cildini kendi cildinden hayırlı cilde ve demini

kendi deminden hayırlı deme tebdil ederim eğer vefat eder ise rahmetime kavuşturur ve eğer iade-i afiyet nasib eder isem afiyetle yaşatırım evvel kavim vefat etse de etmese de üzerinde günah yoktur demektir. Ebu Abdullah radiyallahü anh hastalarınıza ıyade ve hakkınızda hayır ile dua etmesini iltimas ediniz zira hastanın duası melaikenin duasına muadildir bir kimse bir gece hasta olupta evvel hastalığı hüsn-i suretle kabul eylese Cenab-ı Hak atmış senelik ibadet sevabı ihsan eder dediğinde hastalığın hüsn-i kabulü ne keyfiyettir deyû sual olundukta hastalığını kimseye şikayet etmeyip sabr etmelidir. Şekva ise hastanın benim mübtela olduğum hastalıkla hiçbir kimse mübtela olmamıştır ve bu hal kimseye isabet etmemiştir. Demek olup yoksa hastanın bu gece rahatsızlığından naşı hiç uyumadım yahut şiddetli nöbet geldi hararetim çoktur gibi ifadatı şikayet değildir demiştir. (S.333)

Altıncı Fasl İyade-i Mariz Beyanındadır.

Meal-i hadis müslimin müslim üzerindeki hakkı altı haslettir. Şöyle ki müslime mülaki olduğun vakitte selam ver ve davet ettiği vakitte icabet ile ve senden nasihat istediği vakitte nasihat et ve aksırıpta Cenab-ı Hakka hamd ettiği vakitte Allah sana rahmet eylesin deyû dua ile ve hasta olduğu zamanda ziyaret ile vefat eylediğinde defn oluncaya kadar cenazesinde hazır ol demektir. Hatta aleyhissalatü vesselam efendimiz civar-ı saadet-i medar risalet-penahilerinde bulunan bir Yahudiyi ziyaret ile hak mücavereti ifa buyurdıkları mervîdir. Arapça misal-i manzumunun meali evvel kimse vefat eylediğinde cenazesine hazır olmayız yani bizim hatırımıza riayet etmeyenin biz dahi hatırına hürmet etmez demektir. İyade-i marizin suret-i icrası hakkında şeref-sadır olan hadis-i şerifi mucibince hareket (S.334) etmelidir. Meal-i hadis iyade-i marizin tamam ve kemali sizlerden biriniz elini marizin eline yahut alınına vaz'la nasılsın bu geceyi nasıl geçirdin bu gün be yolda akşam ettin deyû istifsardır ve mariz hakkındaki duanın tamamı musafahadır demektir. Nass-ı hadise nazaran zair müteaddid olur ise cümlesinin ala hiddet istifsar hatır-ı muamelesini icra ile marizi bîzâr etmeyip içlerinden bir münasebetin icra etmesi ve zavar ister ve ahd olsun ister müteaddid marizin tevehhüm ve tedehhüşünü mucib olacak surette bir tavr-ı sakitane takib etmeyip zemin ve zamana münasib muhavere edilmesi. Fakat hariç ez-lüzum hikayat ve cümle-i asabiyesini tahrik edecek makalat ile marizin bî huzur edilmemesi lüzumunu mu'lindir.

Marizin marizi mesela netice-i mudaribe cerhden ibaret olduğu halde marizin mucib-i infialatı olmamak üzere mudaribe ve mucarahaya dair bahs açmamalı evvel hengamda gerek evvel hastalık nev'inden ve gerek saireden vefat edenleri ve marazın a'dasının hareket ve muamelatını ve şematetini mariza isma' etmemelidir. Elhasıl marizin vülûc olsun infial ve inkisarını bais olacak bilcümle muamele ve muhadeseden ictinâb ve inşirah ve inbisatını calib bulunacak makalat ve muamelat iltizam olunmalıdır çünkü cüz'-i bir hiddet edna bir teessür nekes ve izdiyad-ı marazi müeddi olabilir. (S.335) Ebu Abdullah radiyallahü anh mariz olan kimse hastalığını ihvan ve asdika ve ehibasına i'lam etmelidir ki hem zair ve hem müzevver me'cur olsunlar buyurdıklarında ıyade için nezd-i mariza-i azimet ettiklerinden dolayı züvvar-ı me'cur olurlar ise de mariz nasıl me'cur olur deyû istizah etmeleriyle yani mariz züvvara hasenad kazandırttığı için me'curdur işte bu sebepten naşi nazm-ı celili mucibince marizin defter-i amalane on hasene yazılır ve cennetteki makamı on derece terfi' olunur ve defter-i amalinden seyyie dahi had ve tenzil edilir deyû cevap vermiştir. Marizin marazı üç gün imtidâd ettikten sonra ıyadeye gidilmesi fakat ziyaret her gün olmayıp ya gün aşırı veya üç günde bir olması İmam-ı Cafer radiyallahü anhdan ve Abdullah a'zam-ı ecr ıyade-i marizdir fakat mariz arzu ve iltimas etmedikçe kuûdun tahfif edilmesi hazret-i Ali radiyallahü anhdan menkuldür zira mariz-i hamkanın ziyaretiyle nezdinde tatvil-ı kuûdu sevmez. (S.336) Hadis-i şerifinin meali Allahu Teala ve takaddüs hazretleri yevm-i hesapta bir kuluna hitaben ya İbn Adem hasta olduğum vakit beni ziyaret etmedin buyurduğunda evvel kimse ya Rab sen benim Rabbim ve Malikimsin ve ben senin bir aciz ve zayıf kulunum sen Hay ve Kayyumsun sana elim isabet etmez ta ki ziyaret edeyim dediğinde taraf-ı akdes-i uluhiyetten kulum bilir misin falan kulum hasta oldu da ziyaret etmedin eğer sen evvel kulumu ziyaret etse idin beni evvel kulumun yanında bulur idin yani sevab ve kerameti kazanır idin ve bir kuluna dahi ya İbn adem senden taam istedim de beni it'am etmedin buyurduğunda evvel kimse ya Rab sen Rabb'el aleminsin ben aciz kulun sen azimüşşanı ne keyfiyette it'am edebilirim dediğinde Allahu azimüşşan kulum bilir misin falan kulum senden taam talep etti de it'am etmedin eğer onu it'am etse idin ecir ve sevabını indel İlahiyemde bulur idin. Ve bir kuluna dahi ya İbn Adam senden su istedim de vermedin buyurduğunda evvel kimse ya Rab sen Rabb'el aleminsin ben aciz kulun seni keyfiyette iska edebilirim dediğinde Cenab-ı Hak kulum falan kulumu bilirsin evvel kulum senden su istedi de vermedin eğer verse idin şimdi sevab ve kerametini bulur

idin demektir. Ebu Abdullah radiyallahü anh bir müminin bir mümin nezdine bera-yı ıyade azimeti sabah vakti olursa hane-i marizden çıktığı vakit evvel kimseyi yetmiş bin melaike teşbi' eder ve hastanın yanında oturduğu müddet zarfında (S.337) evvel melaike evvel kimse için evvel gün akşama kadar istiğfar ederler eğer azimeti akşam vakti olur ise yine evvel miktar melaike hem teşyi' ve hem tâb-ı sabah istiğfar ederler demiştir. İbn Abbas radiyallahü anhümadan ve hadis-i şerifi Katâde radiyallahü anhdan mervî olup sırasıyla ıyadenin sevaben a'zami nezd-i marizde tahfif-i kuûddur ve bir marizin nezdine dahil olduğun vakitte sana dua etmek üzere rica ve iltimas ile zira hastanın duası hedef-i icabete ve solda melaikenin duası gibidir nasıl ki melaikenin günahı olmadığından duası müstecabdır hastanın dahi günahı mağfiret olduğundan hal-i ızdırarda duası makbuldür demektir. Yukarıdan biri beyan olunan ehadis-i şerifeleri emr-i ıyade de esas'ül hareket edinip ya gün aşırı yahut üç günde bir ziyaretle hastanın nezdinde kuûdu ve hariç ez-lüzum- 1 kelimatı tatvil ederek hastayı muazzeb etmemeli hasta tatvil-i kuûdu arzu eder ise asar-ı kelal his edinceye kadar oturup suret-i isti'cal göstermemelidir.

Hariç-i ez-vazife hastanın me'kulat ve meşrubata müdahale eylemek ve fikren meşgul edecek hadisattan bahs etmek abes olduğu gibi hastanın rahatsızlığının şiddetinden ve tehlikeli olduğundan bahs dahi abestir çünkü ziyaretten maksad-ı asli hastaya tesliyet-bahşâ kelimat-ı cemile (S.338) iradıyla beraber hastaya dua etmek hastadan dua almaktan ibaret olmakla zairin matmah nazarı şu noktaya mün'ataf olmak lazım gelir bunlardan birisi bir arızaya uğrar ise ziyaretten matlub ve muntazır olan fevaidin hasıl olmayacağı gibi bilahare vicdanına karşı rahatsızlık his edeceği tabiidir.

Yedinci Fasl Tedavi-i Mariz Beyanındadır.

Mariz Cenab-ı Hakka dua veled-i iktiza edviye-i tabiye ile istişfaya sa'y etmek lüzumu ehadis-i şerifeleri ile müstedil olup sırasıyla mealleri tilavet-i Kuran ile şifa talep etmeyen kimseye Cenab-ı Hak şifa ihsan buyurmaz yani Kuran şifa-i mahz olduğundan Kuran-ı azimüşşan kıraatiyle istişfa ediniz ve hastanıza edviye-i tabiye ile tedavi ediniz zira Allahu Teala ve takaddüs hazretleri hiçbir illet inzal etmedi ancak inzal ettiği illete şifa ve deva inzal etti ve bir kimseye bir illet târî olur ise ancak kendi zenub ve kusurundan nâşidir Cenab-ı Hakkın amîm-i fazl ve keremiyle afv ettiği

hastalıkla muaheze eylediğinden ekserdir demektir. Ve bedenin hastalığa mukavemet ettiği müddetçe tedaviden ihtirazla eğer âlâm (S.339) ve ızdırab-ı tahammül-fersa olur ise tedavi ile mealini meş'ar olan hadis-i şerifi dahi mervîdir. Enbiya-yı zî-şandan birisi hîn-i marazında bu hastalığı veren Cenab-ı Allah şifa ihsan etmedikçe tedavi etmem dediği bir zamanda vahy-i celili nazil olduğu Ebu Abdullah radiyallahü anhdan menkuldür. Meali tedavi etmedikçe şifa ihsan etmez zira şifa benden olduğu gibi devada bendendir demektir. Ulema-yı i'zam bir kimse hulûs-ı niyetle âyât-ı Kuran'dan yüz ayete kıraat edip ba'de o ciğere ya Allah dese bir deva-yı ruhanidir ki bunun fevkinde deva olamaz ve bir kimse bir şeyden havf edipte yüz ayete kıraat ettikten sonra üç kere dese havf ettiği şeyden emin olur demişlerdir. Nas tenavül-i taamda iktisat eylese idi bedenleri olup hastalıktan salim olurlardı. Ve yani taamda bir devanın re'sidir maada ise alel ve emrazın evidir yani merkezidir. Hımye bir şeyin bütün bütün terki olmayıp belki taklidi makâl-i hikmet meali Ebu Abdullah radiyallahü anhdan menkuldür. Binâberîn maddi ve manevi hastalığın indifa' için irade-i cüz'iyeyi sarf etmelidir şafi-i hakiki ise ancak Cenab-ı Allah'tır. (S.340)

Sekizinci Fasl Fezail-i Tezvic Beyanındadır.

Ehadis-i şerifelerinin sırasıyla mealleri bir kimse tezvic eylese ancak dininin nısfını istikmal etmiş olur. İmdi nısf-ı bakisinde de Cenab-ı Allah'ın azabından tevakki eylesin. Birinci babın birinci faslında tafsilatı mürur eylediği vecihle din-i İslamın iki şatrı olup birisi imtisal-i evamir diğeri ictinâb-ı nevahî olduğundan işbu hadis-i şerif ile maksad-ı nebevi Allahü a'lem izdivaç terk-i maharimi mucib olup tezevvüçle şatırından birisi muhafaza olunacağından te'hil ediniz ve fiil-i evamir kısmı içinde Cenab-ı Hakkın azabından sakınınız demek olur. Ve bir kimse benim fitratıma muhabbet eder ise sinen-i seniyle tesennün etsin ve nikahta benim sinen-i seniylede birisidir ve bir mütezevvic kimsenin kıldığı iki rekat namaz müteehhil olmayan bir kimsenin geceleri kaim gündüzleri sâim olmak suretiyle ettiği ibadat-ı kesireden efdaldır. Ve sizin mevtanızın en ziyade rezili bekar olanlardır demektir ehadis-i şerifelerinin mealleri tezevvüç ediniz. (S.341) ve zevcelerinizi özr-i şer'i tatlik etmeyiniz zira ıtılaktan arş-ı Rahman hal-i ihtizaza gelir yani neticesi vahimdir. Ve tezevvüç ediniz ve zevcelerinizi bila mucib şer'i tatlik etmeyiniz zira Allahu celle

celâle hazretleri kesir'ün nikah ve ıtlak olan ricali ve nefsinin bir başkasına tezevvüç için talaka sebebiyet veren nisayı sevmez demektir.

Sizin nisanızın efdali veçhi sahîba ve mührü kalîle olandır mealini meş'ar bir hadis-i şerîf dahi mervîdir. İbn Abbas radiyallahü anhümeden mümin olan kimse yevm-i mizanda üç şey için mesul değildir. Birisi celalinden yediği taam ve birisi giydiği elbise ve birisi zevce-i salihadır ve İmam-ı Sadık radiyallahü anh kamer-i burc akrepte ve ayın karanlık olduğu bir zamanda tezevvüç mekruhtur demişlerdir. İmam-ı müşar'un ileyh nisa dört sınıftır ki bir sınıfı rebî'-i merba' ve bir sınıfı cami'i mecma' ve bir sınıfı kerb-i mıkma' ve bir sınıfı gill-ı demiştir. Rebî'-i merba' veledin biri kucağında ve biri batnında bulunan yani çok çocuk tevlîd eden ve cam'-i mecma' arzını muhafaza ve hayrî kesire olan ve kerb-i mıkma' seyyiet'ül halk olan zevciyle hüsn-i muaşeret etmeyen ve gill-i üsare ve mahbusinin boğazına taktıkları bağ gibi olup daima zevcini rahatsız eden demektir. Ala bin Hasan radiyallahü anh beş haslet ictima' etmedikçe maişet nakıs olur ki birisi sıhhat-i beden birisi vüs'at-i rızık ve birisi vüs'at-i dâr ve birisi zevce-i salîha (S.342) ve birisi huzur-ı kalbdîr ve tezevvüç etmek arzu ettiğiniz vakit zevce intihab edeceğiniz merienin yüzünün sabahatini sual ettiğiniz gibi saçında sual ediniz zira saç nisanın cemalinden birisidir ve nisanın hayırlısı tayyibe ve taamı ceyde olup maruf vecihle infak maruf vecihle imsak edendir demiştir. Meal-i hadis nisanın hayırlısı zat-ı hüsn ve cemal olup yüzüne bakınca meserret bahş eden ve günah olmadıkça her bir emrine itaat ve senin gıybetinde zina ve saireden nefsinin ve senin maliki muhafaza eyleyendir demektir. Meal-i hadis bir merie beş vakit namazını eda ve evamir-i meşruasında zevcine itaat eylese el-ıyazübillah işrak-ı bari-i teala ve katl-i nefis gibi günah-ı kebairi olmadıkça evvel merie sabikîn-i evvelîn ile cennete dahil olur demektir. Meal-i hadis bir merie sen ancak benim malımla taayyüş ediyorsun deyü zevcine minnet ve serzeniş etse zevcini razı etmedikçe evvel malik (S.343) mecmuunu fî sebilillah tasadduk eylese bile Cenab-ı Hak sadakasından hiçbir şey kabul etmez. Yani ecir ve sevab ihsan buyurmaz demektir. Mal ve cemali hevesiyle tezevvüç eden kimse nail-i amal olamaz. Zira tezevvüç sinen-i seniye-i hazret-i peygamberiye ittiba' niyet-i halisanesiyle olur ise Cenab-ı Hak mal ve cemali ihsan buyurur. Valideynine karşı tavr-ı mütehakimane bulunan evladdan ve mucib-i helak olan emvalden ve ahlak-ı reddiyesiyle kabl-i avane zevcini ihtiyar eden zevceden istiaze etmelidir. Velûd olan merie-i sevda akîm olan hüsnadan ehîbba ve ahsendir.

Kelamları asar-ı menkuledendir. Kabl'el bi'set sâdât-ı Arab kesret-i mühür ile tefahür ederler idi. Leyle-i Miraç'ta bâ irade-i hakim-i müteal kazadan dört yüz miskal mühür ile hazret-i Fatıma'tüz-Zehra radiyallahü anha alel murtaza radiyallahü anhin kabul ve rızasına mevkuken tezvic olunmuş ve ol babdaki tebşirat-ı vakıa-i hazret-i Seyyid'el Sakaleyn üzerine Cenab-ı Haydar-ı Kerrar telakkiyan ve müftehiran rıza-dade olmuştu.

Şu haberi istima' eden sanâdîd-i kureyş aleyhissalatü vesselam efendimize gelip hazret-i Fatıma mühr-i hasis ve kalil ile tezvic olunup bu ise şan ve şerefe nakısa iras edeceği zeminindeki suret-i ifadelerine karşı hoca-i kainat efendimiz bu babdaki akd-i vaki' sizin bildiğiniz gibi olmayıp belki leyle-i İsrâ'da huriler üzerinedir ve gevher-nisâr etmek huriler dahi işte budur. Ve Fatıma'tüz-Zehra'nın nisarıdır diyerek kemal-i tefahurla toplayıp yek diğere ihdâ eylemek suretiyle (S.344) sidre-i münteha indinde Cenab-ı Halık'üz-zükûr ve'l-inas hazretlerinin irade-i İlahiyesiyle vuku' bulmuştur. Cevabını verip kesret-i mührün mucib-i şan ve şeref olmadığına remz ve işaret buyurmuşlardır.

Ba'de leyle-i zifafda evvel seyyid-i kainat-ı aleyh ekmel'üt-tahiyyat efendimiz hazretleri seyyid'en-nisa hazret-i Fatıma'tüz-Zehra radiyallahü anhayı bagle-i şehbâyı saba reftare-i irkab ettikten ve zemam asteri Selman-ı Farisi radiyallahü anı tevdi' eyledikten sonra zat-ı ali-i risalet-penahi evvel aruse-i mahruseyi hane-i Haydar'a götürmekten iken istima' buyurdıkları gürültü akibinde beraberinde yetmiş bin melaike ile Cibril-i Emin ve onu müteakib yetmiş bin melaike ile Mikail aleyhim'es-salam hazeratını görmekte lede's-sual hazret-i Fatıma'tüz-Zehra'nın icra-yı merasim zifafı için geldiklerini beyanla Cibril-i Emin ve saniyen Mikail aleyhim'es-salam ve salisen melaike ve rabian seyyid'is-sadat efendimiz hazretleri kelime-i tekbiri irad etmeleri ile bundan böyle leyâl-i araisde irad-ı tekbir emr-i mesnun olmuştur. İşte şu kıssadan alınan hisseye nazaran dünyada ve ahirette ulüvv kadar ve mertebesi edna bir mülâhaza ile tebadür eden ve meziyet ve fazileti nisbetinde mühr-i tesmiyesi lazım gelse dünya ve mâfiha mührüne tekabül edemeyen seyyid'en-nisa hazret-i Fatıma'tüz-Zehra'nın mührü yalnız dört yüz miskal fezadan ibaret olduğu bir kere muvazene edilir ise bu babda ifade etmek istediğimiz şey derhal hatıra hutûr eder şöyle ki:(S.345) Rabıta-i zevciyet yek diğerdinden istifade-i maddiye garazına müstened olmayıp yani

zevc ve zevcede hüsün ve an ve servet ve saman gibi hasail-i sûrîyeye atf-ı nikah-ı ehemmiyetle meziyat-ı maneviyeden kasr-ı basîr ve zevce dahi emraz-ı devacdan muntazır olan fevaid ve muhsenatı gözetmeyerek tezyid-i mühr ve hulliyat ve teksir-i cihaz ve tezyinata nisb-ı nazar eder iseler hava-yı sefine-i zevciyetleri nokta-i itidaldan udûl ve refte refte gönüllerin arzu ettiği girdab-ı muhalife duhul ederek mehalik günâ gün ser-nüma-yı zuhur olur. Zira zevceyn anın gibi olup ahd-ı hümanın nazarı hangi noktaya matuf ise ahir dahi onu takip etmelidir ki umur-ı aşiyane-i zevciyet mihver-i matlubda duran etsin şecere-i izdivacın semerat-ı lezizesi iktitaf olunsun çünkü merkez vahidde nâ kabil ictima' olan fikrin mütezadından mahsul makbul beklemek temenni-i muhalden başka bir şey değildir yani zevcenin mehasin-i sûrîyesinden ziyade mehasin-i maneviyesi ve zevcin dahi gına ve servetten ziyade ahlak-ı hasenesi aranmalıdır bu cihetler aranılmayıpta birtakım efkar-ı faside takip edilir ise elbette bina-yı zevciyet paydar olmaz nasıl olabilir mefhumunca esas'ül-fasid üzerine bina-yı metin tesis edilebilir mi işte bina-yı zevciyet dahi salif'ül beyan metin esaslar rasîn faideler üzerine tesis eder ve zevc ve zevce yek diğerini taharri ve takip ederken kâşâne-i zevciyette mülakat eden iki aşık ve ma'suk gibi yek-dil ve yek-cihet akd-i peyvend muhabbetle garaz ve ahdi takip ederler ise emr-i izdivaçtan maddi ve manevi mehasinat mâlâ nihâye hasıl olur. (S.346)

Dokuzuncu Fasl Zevcin Zevce Üzerinde Bulunan Hukuku Beyanındadır.

Meal-i hadis bir kimse zevcesinin fena huylarına sabır ve tahammül eylese Allahu azimüşşan evvel kimseye Eyyüb aleyhisselama i'ta ettiği ecir ve sevab miktarı ecr-i ihsan eder ve bir merie zevcenin fena huylarına sabır ve tahammül eylese Cenab-ı Hak evvel merieye firavunun zevcesi Asiye bint-i müzâhame ihsan buyurduğu ecir ve sevab kadar ecr-i ihsan eder demektir.

Zevcin zevce üzerinde bulunan hukukunu sual eden bir merieye hitaben fahr-ı kainat efendimiz zevcin meşru' olan her bir emrine itaat edip isyan etme ve zevcin izni olmadıkça haneden bir şey tasadduk eyleme ve zevcin ruhsatı olmadıkça tetavvuan sâim olma ve devenin semeri üzerinde olsa bile nefsinin zevcinden men' etme zevcinden izin almadıkça haneden çıkma. Eğer bila izin haneden çıkar isek avdet edinceye kadar semavat ve arza ve rahmete müvekkel olan melaike lanet-han olurlar.

Ricalin taife-i nisadan hürmet ve riayetle memur olduğu ancak validesi olduğu gibi bir merieninde ricalden ihtiramla memur olduğu zevcidir. Ve bir zevcin zevcesi üzerinde bulunan hukukunun yüzde biri nisbetinde (S.347) zevcenin zevc üzerinde hakkı yoktur. Cevabını havi bir hadis-i şerif dahi mervîdir. Meal-i hadis bir merie zevcine lisanıyla eza ve cefa eder ise zevcini razı etmedikçe gündüzleri saima ve geceleri ibadat ve taatla kaim olup fi sebilillah cihad ve köle azad eylese dahi Allahü azimüşşan evvel merienin tasarruf ve adalet ve i'mal-i hasenesinden hiç birisini kabul etmez. Yani mukabilinde ecr-i ihsan etmez ve evvel merie evvela cehenneme girenlerden olur. Zevcesine cevır eden rical hakkında da hüküm böyledir demek olup lisanen ezanın neticesi bu derecelerde ve hîm olursa maazallah darb gibi fiilen ezanın derece-i vehameti münfehim olur. Meal-i hadis zevcine refk ile muamele etmeyip zevcenin kudret ve takatinin fevkinde teklifatta bulunan merienin hasenatından hiç birisini Allahü azimüşşan kabul etmez ve yevm-i mizanda Cenab-ı Ahkemü'l Hakimîn kendisine azabının olduğu halde mülaki olur demektir. Zevcin zevce üzerindeki hukukundan başlıcaları ışık yakmak yemek (S.348) pişirmek ve kapıda istikbal ile hatırını sormak ve peşkir ve ibrık götürmek ve bir illeti olmadığı halde zevcenin davetine derhal icabet etmekten ibaret olduğundan vezâif mevduasına dikkat etmeyen merie bi't-tab' dareynde mesuledir. Fahr-ı kainat efendimiz insanın insana secde etmesi meşru' olsa idi zevcine secde etmek üzere zevceye emr eder idim buyurmuştur. Çünkü bir zevce hukuk-ı zevciyeti tamamıyla ifa etmedikçe hukuk-ı İlahi eda edemez. Hatta ahd-ı risalet-penahide ensardan bir kimse bazı havayıcı için diyar-ı ahire azimet etmiş ve hîn-i azimetinde avdet edinceye kadar haneden dışarı çıkamaması için zevcesine emr ve tenbih eylemişti. Aynı hanede bulunan pederi nâ- mizah olmaktan naşı-i mezbure ıyade-i mariz'ül- zevcenin tembihi hilafında haneden hurûc için bilvasıta müsaade-i iltimas ettiği bir zamanda efendimiz sallallahu teala aleyhi ve sellem yani zevcenin emr ve tembihi dairesinde hareketle haneden çıkma. Zevcenin avdetine kadar hanende oturup zevcine itaat ile cevabını ihbar ve ba'de mezburenin pederi vefat etmekle cenazesinde bulunmak için lede'l istizan yine aynı cevab i'ta olunmakla zevcine itaat için cenazede dahi bulunamamıştı ba'de fahr- ı kainat efendimiz mezbureye yani Allah tebârek ve teala hazretleri zevcine itaatin sebebiyle senin ve babanın günahlarınızı afv ve mağfiret eyledi deyû tebşir eylemiştir. (S.349)

Onuncu Fasl Zevcenin Zevc üzerinde Bulunan Hukuku Beyanındadır.

Meal-i hadis Cibril-i Emin merieye hüsn-i muamele için bana vasiyet etti hatta emr-i vasiyetin suret-i cereyanına nazaran merienin fuş-ı beyyine cesareti sabit olmadıkça tatliki caiz değil zan ettim gerçi talak caiz ise de siz merielerinizi bir mecburiyet-i şeriye olmadıkça tatlik etmeyiniz demek olduğu gibi bir kimse tabiatın kerye gördüğü velev bir kelime olsun zevcesinden sadır olan şeye tahammül etse Allahü Teala ve takaddüs hazretleri evvel kimsenin rakabesini cehennemden azad ile cennete idhal eyler ve defter-i a'maline iki yüz bin hasene kayd ve imla ve iki yüz bin seyyie imha ve derecesini iki yüz bin kere a'la ve bedeninde bulunan her bir şiiir adedince bir senelik ibadet sevabı i'ta eder mealini mutazammını ruvattan menkul hadis-i şerifte vaki' a'dad-ı kesretten kinaye olup aşiyane-i zevciyette hasb'el beşeriye ser-nüma-yı zuhur olacak mekruhat-ı lisaniyeye lüzum-ı sabr ve tahammülü meş'ar ve yevm-i mizandaki mükafat-ı nâmütenahiyesini mübeşşirdir. Meal-i hadis bir kimse helalinden kazandıktan sonra onunla ehl ve ıyâlini infak eylese Allahü azimüşşan evvel kimseye ıyâli (S. 350) üzerine infak için sarf ettiği her bir dirhemini yedi yüz kere zaafını ihsan eder. Meal-i hadis ümmetinden ricalin hayırlısı şöl kimselerdir ki onlar ehl ve ıyâli üzerine tekebbür etmezler ve ehl ve ıyâlini esirgeyip merhamet ederler ve onlara cevr ve taaddi etmezler demektir. Bir merie huzur-ı risalet-penahiye gelip ya Rasulallah ben taattur ve tezeyyün edip nefsimi zevcime arz ettiğimde benden a'raz ediyor ne yolda hareket edeyim benim zevcim üzerindeki hakkım nedir deyû istifsar eylediğinde fahr-ı kainat efendimiz yani Cenab-ı Hakkın azabından sakın ve zevcene itaat ile senin zevcen üzerinde bulunan hakkın zevcenin seni kendi tenavül ettiği taam ile it'am ve telebbüs ettiği elbise ile ilbas edip seni mesağ-ı şer'i olmaksızın darb ve takbih etmemesinden ibarettir buyurmuştur. (S.351)

On birinci Fasl Zevc ve Zevceden Her Birinin Ahire Karşı İzhar-ı Asar ve Muhadenet Etmelerinin Lüzumu Beyanındadır.

Dokuzuncu ve onuncu fasıllarda münderiç edille-i şeriye ile zevcin zevce ve zevcenin zevc üzerinde bulunan hukuku tebeyyün ve ahd-ı hümânın ahire karşı mükellef oldukları vazife taayyün olduğundan zevc ve zevcenin nazar-ı dikkatleri vezâif-i mezkureye nazır olarak zevc ve zevce garaz ve ahdi takipte ayneyn gibi olmalıdır yani ayneyn uzuv ve ehad gibi olup birisinin nazar-ı dikkati hangi noktaya matuf ise ahiri dahi onu takip ettiği ve ahd-i hümâ ahir ile kuvvet ve selaset iktisab eylediği gibi zevc

ve zevcenin dahi emr-i irade ve tasarrufta matmah nazarları nokta- i vahideye mün'ataf ve fikirleri muavenet ve müşarekete münhasır olmalıdır. Tarafeynin fikirleri nokta-i ittihadan tebaüd ve icra-yı vezâif-i zevciyette tekasül ve tesamuh eder ise rişte-i zevciyet refte refte kuvvetini gayb etmeye başlayacağından bilahare halavet-i zevciyet meraret-i mefarekati intaç edecek ve bu ise her ikisi için mucib nedamet olacaktır. Anef'ül-beyaz zevcin vazifesi vas' ve iktidarı dairesinde ailesini infak ve iksa ve kâh ve bî-kah efrâd-ı ailesini darb ve tekdir ve tatbih ve tahkir etmeyip haklarında hüsn-i muamele icra etmekten ibaret olduğundan zevc şu vazifeye riayet etmez ise hukuk-i zevciyete adem-i riayetle itham olunacağı (S.352) gibi zevce dahi şer tayin ettiği vezâifin ve levazım iffet ve istikamet icrasında hilaf-ı zevciyet kusur ve fütur gösterir ise sırrına mazhar olacağı tabiidir. Yani birinin tamir ve termimine çalıştığı aşiyane-i zevciyeti diğeri hedem ve tahrib ve tavr-ı dil-nüvaz-ı insaniyeti tarz-ı dürüş tahvil ve tebdil eyler ise meyanelerinde cây-gîr olan vedd ve muhadenet mübeddel nefret ve bürüdet olup hararetle kat' rişte- i zevciyetten başka cay-ı selamet kalmaz. Mülük ve ibaret bulunan zaifin haklarında su-i muameleden hazr ediniz. Mealini meş'ar-ı mervî olan hadis-i şerif mazmununca lisanından başka bir kuvveti bir salahiyeti haiz olmayıp her vecihle acize ve her hususta himaye ve malunet-i ricale muhtaca bulunan taife-i nisa haklarında muamele-i bârda ve darb ve tekdir ve takbih ve tahkiri becâ gören rical lisan-ı şer'den ne kadar tevbih edilse becâdır. Çünkü guruh-ı nisve-i zaife ve kalben dakikadır rical bunların tedarik-i havayic-i zaruriyelerine ve haklarında muamele-i hatır-ı nuraniye memurdur. Meal-i hadis ümmetim sizden her biriniz bir (S.353) haris bir hafız olup reayanızı hıfz ve himaye hususundaki muamelatınızdan mesul olacağınızdan ona göre hareket ediniz. Şöyle ki ulul-emr olan nas üzerine bir hami bir haris olup taht-ı vilayet ve himayetinde bulunan reayasından mesuldür. Ve rical zevcesine ve ehl-i beytine râi olup onların infak ve iksalarından ve hukukunu ifadan mesul ve merie dahi zevcinin hanesinde râiye olup evvel dahi vezâif-i beytiyeyi ifa edip etmediğinden mesuledir ve hidemetçi dahi seyyidinin malına râi olup hıfz ve mesalihini hakkıyla ikameden mesul ve rical-i babasının malında râi olup hıfz ve tedbir maslahattan mesuldür. Elhasıl sizlerden her biriniz râi ve her biriniz reayanızın hukukunu muhafaza edip etmediğinizden mesulsünüz demektir. Gerek işbu hadis-i şerif gerek fusul-ı sabıkada mürur eden ehadis-i şerife bina-yı zevciyetin tarh ve teşkili maddeten zevce manen zevceye ait olduğunu mu'lindir. Zevc-i ifrad ve tefrid etmeyerek ifa-yı levazım-ı raculiyete çalıştığı bir zamanda zevce vazife-i nisvaniyesini

ifaya sa'y etmez ve esas beyt-i tabir olunan eşyayı yerli yerine vaz' ile hüsn-i muhafaza eylemez ise bina-yı zevciyat elbette tevehhün eder elbette rabita-i zevciyet inhilal pezir olur.

Mar'el-beyan zevcin vazifesi levazım-ı beytiyeyi bi't-tedarik götürmekle beraber acize, zaife her vecihle muavenete muhtaca olan refika-i hayatına hürmet (S.354) mahsusa da bulunup hatırını tatyib etmekten ve zevcenin vazifesi dahi hamî-i mahsusa olan zevcinin evamir-i meşruasına itaat ve inkıyadla değmek, pişirmek, yıkamak ve haneniz tanzimat ve tanzifatına ve mahsul-i ömür ve izdivaçları olan çocuklarına bakmak ve her bir hususta zevcenin emir ve tembihini kendi fikri üzerine tercih etmek vel-hasıl zevcinin inkisar-ı hatırını mucib olacak her türlü hareketten tevakki etmekten ibarettir.

Tarafeyn-i vezâif müterettibelerine riayet ederler ise aşiyane-i zevciyetleri mamur ve âbadan ve hayat-ı müstearlarından müstefid olarak madam'ül hayat handan ve şadan olurlar. Zaten izdivaçtan matlub ve muntazır olan fevaid ve muhassenatta budur bunu husule getirecek esbabın başlıcası zevc ve zevceden her biri vezâif-i mevdualarına riayetle beraber her bir hususta mâfevkine bakmayıp daima madununa bakarak hal-i hâzırına teşekkür etmelidir. Zevc ve zevcenin fıkdanı-i melahat ve sabahatinden ve zevce dahi zevcinin sikalet ve hassasiyetinden ve ehadü hümâ ahirin hareket-ı gayr-ı müstahsenesinden dil-gîr oldukları ve tevhid-i fikr-i kabil olamadığı halde her ikisi daima bir azab-ı vicdaninin taht-ı tesirinde kalmalarından ise şer-i şerifin gösterdiği mesağ dairesinde müfârakat edip ehadü hümâ ahirin müsavi-i ahvalini şuna buna bahs-i şekva ve refte refte tevsi' daire-i husumetle hakim huzurunda yek-diğerini teşhir ile fasl-ı davaya kıyam etmek kanun-ı edepde müstakbeh olan hâlâtandır. Gerçi talak caizdir fakat Ebu Hureyre radiyallahü anhdan mervî ve Allahu Teala (S.355) ve takaddüs hazretleri bilâ öZR-i şer'i kat'-i nikaha bazı ve fekk-i rikaba muhabbet eder mealini mu'lin olan hadis-i şerifi mucibince talakı icab edecek esbabın vücudu şarttır huzuzat-ı nefsanıyeye ittiba'la vuku' bulan talak meş'um ve mütacasirleri mezmumdur çünkü tezevvüden maksad-ı asli mâdâm'ül hayat bir refik tedarikinden ibaret olduğu bir zamanda taraf-ı zevceden talakı icab edecek bir hal ve hareket ikâ' olunmadıkça vuku' bulan talakın taraf-ı zevcede kalacak ve ilel ebed vicdanına karşı bir bâr-ı girân mahkumiyet ve mahcubiyet altında bulunmasına sebep olacaktır. Nasıl olmaz salif'ül

beyan taife-i nisa-i acize vazife olup nazm-ı celili mucibince her halde ricalin muavenet ve muzaheretine muhtaç olduğu halde hasb'el beşeriye sadır olan nâ-becâ kelimelerini afv etmeyipte rabita-i zevciyeti mikraz-ı talak ile kat' etmek muvafık-ı insaniyet olmasa gerektir.

Bu kadar bir kusuru afv edemeyen kimse büyük cürm ve isyanlarına karşı ne yolda ne yüzle Cenab-ı Haktan mağfiret talebinde bulunabilir. Kelam-ı hükemadan olup meali ağlayana merhamet etmeyen rahmete Mevladan mahrum olur ve hatayı afv etmeyen kişiden kudret ve iktidar selb olunur. (S.356) Mürüvvetin tamamındandır ki her vecihle ahirde olan hukukunu unutup gayrın sende olan hukukunu zikr eylemek ve mukteza-yı beşeriyet eylediğin fenalığı her ne kadar az olsa da istiksar edip başkasının senin hakkında ettiği fenalığı büyükte olsa istisgar ederek afv etmek demektir. Akl-ı beşerin on olup dokuzu ricalde olduğu ve nisanın nisa olmak nokta-i nazarından hususiyet hallerini pîş-i nazar te'mil ve insafa alarak zevcesinin darb ve tekbirine şöyle dursun mes'udiyet ve mesruriyetine hasr-ı mesai etmek insaniyet ve İslamiyet iktizasındandır. Hülasa-i kelam ahd-ı zevceyn lezzet-i hayat ve refah-ı hal ve saadet gibi semerat-ı izdivacı ahirin vücuduyla iktitaf edeceğinden her ikisi refiki hayatına müntedarâne fakat ihtiramkarane muamele-i mütekabile-i mütemadiyede bulunmaları iktiza eder. (S.357)

On İkinci Fasl Zevc ve Zevce Hakkında Bazı Müteferrikat Beyanındadır.

Meal-i hadis merienin kendi hanesinde kaldığı namazın fazileti camide cemaatle kaldığı namazdan yirmi beş derece fazladır meal-i hadis üç şeydedir ki birisi fersde birisi meriede ve birisi dârdadır demektir. Merienin mührünün kesreti ve zevcine adem-i itaatle gayr-ı vülud olmasıdır fersin şuûmu ise ahlakının fena olması ve üzerine bandırmamasıdır ama dârın şuûmu sahası dar komşuları şerir ve uyûbu kesir olandır. Nazm-ı celili mantıkınca Allahü azimüşşan nebi-i muhteremi mekarim-i ahlak ile tahsis eyledi imdi ümmetim siz nefsinizi tecrübe ediniz eğer mekarim-i ahlaktan nefsinizde bir şey var ise Cenab-I Hakka hamd ü sena ve tezayüdüne rağbet ve itina ediniz yakîn, kanaat, sabır, şükür, hilm, hüsün-i halk, sehâ, gayret, şecaat, mürüvvetten ibaret bulunan hasail-i aşere mebhush anha olan mekarim-i ahlak cümlesindedir mealini meş'ar bir hadis-i şerif dahi mervîdir. Mefhar-ı mevcûdât efendimiz fezail-i

gaza ve cihadı beyan buyurduğu bir (S.358) sırada bir merie ya Resulallah nisa için fezail-i cihaddan hisse yok mudur deyû sual eylediğinde cevaben yani merienin hamli ve vaz' hamli ve ba'de veledini irza' ile memeden kat'i arasındaki müddetler zarfında hudud-ı a'daya melazımatla tarassut eden mücahidin ecir kadar ecir vardır eğer bu müddet zarfında vefat eder ise evvel merieye fi sebilillah şehid olanın menzelesi gibi menzele vardır buyurmuştur. İmam-ı Cafer radiyallahü anh bir kimse bir merieye nazar edipte gözünü semaya ref' eylese yahut nâ mahrem olduğundan naşi bakmaktan ictinâb için gözünü kapasa gözünü semadan indirinceye yahut açincaya kadar Cenab-ı Allah evvel kimseye cennette bir huri tezvic ve ihsan eder ve nisa-i ecnebiyeye birinci nazar nazırın lehine ikinci aleyhine üçüncü helakına nazırdır demiştir zira birinci nazarda kasd-ı mutasavver olmadığından mahv ise de ikinci üçüncü nazar ale'd-derecat behemehal kasttan münbais olacağından dünyevi ve uhrevi dâi-i mesuliyettir.

Ebu Abdullah radiyallahü anhdan mervîdir ki Musa aleyhisselam tûr-ı Sina'da ya Rab ind-ı maneviyende hangi amel inzaldir deyû münacat eylediğinde taraf-ı akdes-i uluhiyettir efdal-i a'mal hubb-ı etfaldır zira İbn azimüşşan etfali fitrat-ı tevhid üzerine halk ettim eğer etfali imate eyler isem rahmetle cennetime idhal ederim hitab-ı şerefvaki' olmuştur. (S.359) Fahr-ı risalet efendimiz yani bir merie mihrini zevci dahil olmaksızın zevcine tasadduk ve hibe eder ise Allahu Teala ve takaddüs hazretleri evvel merieye hibe ettiği her bir dinar için bir güle azad etmiş kadar sevab ihsan eder buyurduğunda ya Rasulallah ba'de'd-duhûl nasıl olur deyû sual etmeleriyle ba'de'd-duhûl mührünü zevcine hibe etmek beyn'ez-zevceyn ülfet ve muhabbet husulüne sebep olur buyurmuştur. (S.360) (

Beşinci Bab İnsanın Mahlukat-ı Hayvaniye ve Nebatatiye Karşı ve Vezaifi ile Şer'i Hatt-ı Hareketi Beyanında Beş Fasldır.

Birinci Fasl Nev-i Beşerin Hayvanata Karşı Olan Vezaifi Beyanındadır.

Hadis-i şerifi mervî olup meal-i dabbe Cenab-ı Halik'ül ervah ve'l eşbah hazretlerine münacat ile ya Rab nazm-ı celili mucibince sinn-i helak cihan- ı Rezzak-ı alemsin erzakına vasıta olan nev'-i benî Adem olmakla benim üzerime götüremeyeceğim yükü tahammül etmeyecek ve benî işba' ve iska edecek sadık bir sahibe nasib ile diye dua

eder demektir. Hadis-i şerifinin meal-i münifi Allahü Tebârek ve Teala hazretleri tahkik-i refk ve selamiyete muhabbet ve refk ve mülayemetle muamele edenlere muavenet eder. İmdi lâgar ve nâ-tuvân olur ise menazili tecavüz etmeyip derhal menazile inzal ederek iktisab-ı kuvvet için işba' ve iska ediniz. Eğer menzil-i arz-ı mücerrebe yani suyu ve otu mahal ise suyu ve otu bol mahall-i münasib taharri ediniz. Eğer arz yani (S.361) otu ve suyu bol ise derhal menzele ile işba' ve iska ediniz demektir. Hadis-i şerifinin mazmun münafi-i tahkik-i dabbenin sahibi üzerinde hukuku vardır ki bir menzele nazil olduğu vakit kendi havayicinden evvel dabbenin alefinden başlamak ve su yanından geçerken dabbeye su arz etmek ve dabbede halkına hamd ve tesbih eylediğinden yüzüne vurmamak fi sebilillah cihad vakti müstesna olmak üzere dabbenin üstünde durmamak ve takatinin fevkinde yük tahmil etmemek ve iktidarından yürümek ve koşmak için teklif ve tazyik etmemek hayvanın sahibi üzerinde bulunan hukuku cümlesindedir demektir. Hadis-i şerifinin meali dabbe rakibinin altında iken ayağı koyupta düştüğü vakit rakibi dabbeye hitaben düştük der ise dabbe lisan-ı hal ile Cenab-ı Halık-ı Kainat hazretlerine karşı a'zaların secde ediyor seni rencide etmek için düşmedim. Beni mazur tut diye cevap verir demektir. Ve ala'l murtaza Allahu anh devabın yüzüne vurmayınız ve devaba lanet (S.362) ve darb ve şetm ve tahkir ile asar-ı gılzat göstermeyiniz. Zira Allahü Teala ve takaddüs hazretleri devaba lanet edenlere lanet eder yani bab-ı rahmetinden teb'id ile mücazat eder demiştir. Ali bin Hüseyin bin Ali radiyallahü anhüm deveye rakiben kırk defa hac etmiş ve hiçbir defa kamçı ve dikenin ve saire ile vurmamış ve fena bir söz söylememiştir. Cenab-ı risalet-penah efendimiz onun eline dağ vurmaktan ve yelesini ve kuyruğunu kesmekten nehy etmiş ve çünkü hîr-i dabbenin altında olup yelesi ise libası ve kuyruğu yelpazesidir. Ve dabbe bir tarafa gitmek istemez ve bir şeyden ürker ve kaçır ise zinhar dövmeyiniz zira dabbe sizin görmediğiniz eşyayı ve ecsam-ı latifeyi görür buyurmuştur.

Fakir bir seferde kervanın aheste reftarından beyzar olarak refika-yı tarikimden ayrılıp münferiden haylice ilerlemiş idim güzergahımda bulunan bir cebelin eteğine gelince senin-i adideden beri asla görülmediği halde rakib olduğum atın ve hiletten bila sebep huylanıp ileri gitmek istemediği ve zirve-i cebele atf-ı nikah cebanetle geri kaçmaya çalıştığı cihetle yoluna devam etmesi için sarf edilen mesai bir faideyi müfid olmadığından zor bâzû ile zemam idaresine sarılıp orada tevakkufa mecbur olmuştur.

Ve netâ ki kervanın takarrübünü his eden at derhal bir reftar ihtiyat-kârane ile yoluna devamla başlamış fakat kâh ileriye kâh geriye atf-ı nazar-ı dikkat etmesi ve lâ kişnemesi ve hilaf-ı mu'tad hareket etmesi bir hiss-i kabl'el vuku' (S.363) ile bir tehlikenin ser nûma-yı zuhur olacağını mu'lin idiyse de ne faide ki ortada şu hali icab edecek ve tehlikeyi bildirecek hiçbir eser hiçbir sebep görülemedi. Kervanın kürkü gibi takarrüb ettiği vakit fakir zirve-i cebele çıkıp taraf-ı diğerine inmekte iken taşın arkasından iki nefer şahs-ı müsellağ önüne çıktığı ve atın hareket-ı mütelâşiyanesine karşı şahsın merhumın takarrüb edemeyip enamil-i bürhan hayret nekrân olmakta buldukları halde zirve-i cebele suûd eden kervanı görmeleriyle heman vadi-i firara şitaben olmuş ve atın dahi derhal hal-i sükuneti avdet eylemiştir. Şu vakıa fakir için iki ders ibret teşkil etmemiştir ki birisi refik-i tarikten ayrılmamak ve birisi ol babdaki hadis-i şerife imtisalen ahval-i mümasile de hayvana haber ve ikrah etmemektir. Edille-i mesrude ile insanın mahlukat-ı hayvaniyeye karşı olan vezâifi tayin ve hayvanatın me'kulatına ve temin-i istirahatine dikkat ve ihtimamla darb ve şetm ve tazyik ve tahkir gibi muamelatın menhi-i anı olduğu tebeyyün etmiş ve çünkü ehadis-i şerife-i mezkûreden bazısı doğrudan doğruya ve bazısı haber tarzında emr olup ümmetim hayvanata böyle muamele ediniz demekten ibaret bulunmuştur.

Şu halde açlığa, susuzluğa, hastalığa maruz bulunan ve fakat ihtiyacatını lisanen ifade edemeyen biçare hayvanata refk ve mülayemetle muamele etmeyerek tahammülünün fevkinde yük yükletmek, koşturmak, dökmek, sökmek, lanet etmek yelesini (S.364) kuyruğunu kesmek alnına ve sair mahallerine dağ vurup ta'zîb etmek vakit ve zamanıyla iskasına, iaşesine, istirahatine, dikkat etmemek ve katli mecaz olan pire, hayye, akrep, fare, çekirge gibi ve mazarrattan başka bila sebep bir karıncayı bir kuşu bir sineği öldürmek ve mizan-ı insafın muvazenesiyle mütenasib olmayan hareket ve muamelatla tazyik ve ta'zîb etmek menhi-i anıdır çünkü hılkat-i asliyede insan ile hayvanın bir güne fark ve tefavütü olmayıp yalnız nev-i benî Adem şeref ve akıl ve zeka ile hayvanat ve nebatatın üzerine mükerrem ve müşerref olmakla hayvanatın zaman-ı idaresine malik ve mutasarrıf olduğuna nazaran hayvanat hakkında çeşm-i insaf mikyas-ı sahih ve yedd-i adalet kıstas sarıh olur ise yevm-i mizanda mucib ecir ve mesûbât ve aksi ise müstelzim muaheze ve mücazat olacak hem de mücazat-ı hayvanat hakkında becâ görülen muamele nev'inden bulunacaktır. Bais-i icad-ı alem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz üzerinde hamulesiyle ağaca bağlı bir deve

görmekle bunun sahibi nerededir. Bu ne kadar insafsızlık ve mürüvvetsizliktir. Yevm-i mizanda bu deveyi böyle yük altında bıraktığı için muhasamaya hazır olsun buyurmuştur.

Kibar-ı evliyaullahtan birisine bu derece-i aliye ve menzele-i refiayı ne gibi a'mal-i hasene ile ihraz eylediniz deyû sual eylediklerinde ben vaktiyle bir rençberin hizmetkarı idim. O gözleri fevkalade sever ve temin-i istirahatlerine şöl mertebe çalışır idim ki o gözlerin yatacağı yeri tathîr ve kuru gübre (365) ile tefriş ederek evvela kendim yatıp tecrübe ile o gözlerin rahat edeceğine kanaat hasıl etmedikçe o gözleri yerlerine bağlamazdım bunun için şu mükafata nail oldum demiştim. Salif'ül beyan hayvanat dahi Cenab-ı Halik-ı kainat hazretlerinin mahlukatı olup a'mal ve meta'da nev'i benî Ademin refiki ve muavinidir. En ağır işlere mütehammildir. İnsan hayvanata yalnız huşunet ve gılgat göstermemekle değil. Onlara güzel bakmak ve munsıfane muamele etmekle mükelleftir. Gerçi hayvanatın lahm ve cild ve istifadeye nev'i benî Ademin hakkı var ise de onlara eziyet etmeye ve asar-ı huşunet göstermeye hakkı yoktur. Cenab-ı Erhamürrahiminin rahmet ve mağfireti rahiminedir. Mealini mutazammın olan hadis-i şerifini bilcümle mahlukata karşı olan her bir muamelatta esas'ül hareket edinmeli ve kaffe-i hayvanat, siretini abes görmemelidir. Zira Cenab-ı Hakkın mahlukatında asla ve kat'a abes yoktur. Hayvanatın faidesiz zan olunanlarının ne kadar fevaidi olduğunu ancak Cenab-ı Allah bilir.

Mahkidir ki Nuh aleyhisselam dört gözlü gayet biçimsiz bir kelb görüp teşni' ta'yib eylediği bir zamanda kelb teala bir lisan-ı fesahat beyanla ya Abd'ül-Gaffar nakşımı yahut nakkaşımı ta'yib ediyorsun eğer nakşı ta'yib (S.366) ediyorsun böyle dört gözlü olmak benim yedd-i iktidarımında değildir. Eğer irade elimde olsa idi dünyaya değil dört gözlü esasen kelb olarak gelmezdim eğer nakkaşı ta'yib ediyorsun senin ta'yibinden nakkaşa bir güna ayıb târî olmaz. Zira Arapça dediğinde Nuh aleyhisselam hatasını takdir ederek müddet-i medîde asti'fa-yı hata için ağlamış ve kesret-i bekasından nâşî asıl ism-i şerifleri Abd'ül-Gaffar iken ba'de tesmiye olunmuştur. Nazm-ı celili mucibince Cenab-ı Halik-ı kainat her bir mahluku hikmet ve maslahatın icab ve tab' ve isti'dadın iktiza eylediği üzere suret ve manada vech-i hüsn üzerine halk ve icad buyurmuştur hikmet-i baliğa-i samadaniyesiyle tuyûr ve ayaklarıyla boyunlarını tavîl halk etmiştir ta ki bunlar istihsal kuvvetle te'min havayic-i zarurîyeleri mutezir

olmasın eğer tuyûr ve boyunlarıyla ayakları mütefavit olarak boyunları kısa olsa idi taayyüş edemezlerdi zira yatmayıpta ayakta buldukları zaman yerden ağzıyla bir şey alamızdı yatsa kurbunda bir şey bulamayıp te'min-i maişet edemezdi kezalik ayakları kısa olsa idi mâ halk lehlerindeki fevaid hasıl olamazdı. Nev'i benî Ademin kaffe-i a'zası ise icabat hıkkatle emr-i maaşının kendisiyle salih ve hasıl olduğu şey ile mukadderdir yani kaffe-i a'zası bir lüzuma mebni halk olunmuştur ne fazlası ne de noksanı vardır şu halde her ne kadar eşkalde ihtilaf ve ihsan ve hüsn (S.367) olmakta iftirak etseler bile cemi' mahlukat hıkkatinde hüsn'dür bu da nazm-ı celili ile müstedelldir rahmetullahi aleyh mahlukattan kabîh olan bera-yı imtihan kabîh ve fakat emr-i rahmandan süduru itibarıyla hüsn'dür zira müstahsenat müstakbehat mukabilinde hüsn olduğundan hüsn-i behemehal bir kabihe muhtaçtır ta ki kabîh mukabilinde hüsnün hissini zahir olsun demiştir. Demek oluyor ki Cenab-ı sani-i alemin her bir san' ve fiili cemil olmasıyla beraber hayır ve şer ve hüsn ve kabîhin halkı olduğundan ecsam-ı kabihe zarra ile takyid ve tahsis ederek halık'ül-kurd ve'l-hanazir ve'l-hayat ve'l-ekarib deyû tavsif etmek muvafık olmayıp belki "Halık-ı külli şey" deyû tavsif olunur. Her ne kadar kubh kabîh ise de kabîhin kubhu hasene nisbetle kabîh olup yoksa zatında ve halk ve icadında asla ve kat'an kubh yoktur Ezan cümle himar lisan-ı isti'dadıyla olduğu suret ve hıkkati taleb etmekle Cenab-ı Halık-ı kainat himarı lisan isti'dadıyla istediği suret üzerine mütenasiben halk ettiği gibi kilab ve hanazir ve hayat ve akarib dahi lisan-ı isti'dadlarıyla istedikleri suret üzerine mahluktur hayvanattan bazılarının semm ve aslı ve bazılarının beyza ve lebni ve lahm ve cild ve izamı olmak gibi fevaid ve mazarratı haiz olmaları a'yan sabitelerinin mukteziyatı ve kelb ve fare gibi bazı hayvanatın gayr-ı me'kul olarak necis olmaları zat ve tabiatlarının icabatıdır ya lahmla mahlukatın alem-i alem-i anasırda suret ve sıfatı kendi mertebesinde suret-i kemal (368) ve sıfat-ı kemaldir eğer mahlukat-ı mevcuda mukteziyat isti'dadıyla olduğu suret ve sıfat üzerine alem-i anasıra gelmese idi tarif-i kemalden çıkıp kabîh ve nakıs olurdu. Halbuki Cenab-ı Halık'ıl-ervah ve eşbah hazretlerinin mahlukat ve masnuatında kabîh mutasavver değildir.

İkinci Fasl Nev'i Beşerin Nebatata Karşı Olan Vezaifi Beyanındadır.

Nazm-ı celilinin tefsir ve te'vilinde müfessirin a'zam-ı semadan tulu' eden şems ve kamer bürûc ve menazillerinde hesap miktarlarıyla icra-yı vazife ederler. Ve arzdan

tulu' eden nebatat ile eşcar cenab-ı bari-i tealinin irade-i samadaniyesine mükellifinin tav'an itaatleri gibi teb'an itaat ve inkıyad ederler ve necm-i kürüm ve sebzevat gibi saki olmayan ve şecr-i saki olan yahut her nebatına tohum verdikten sonra saki kurur ise nebat ve kurumayıpta sene-i atiyeye kalır ise şecrdir ve icram-ı semaviye-i ulviyeden şems ve kamerin leyl ü nehar ecra-yı vezâif muntazamalarıyla umur-ı kainat süfliye kesb-i intizam eder. Ve necm ve şecrin tab'an secdeleri erkan-ı salavattan rükn-i mu'lin gibi olmayıp belki zıll ve sayeleriyle itaatten yahut nazm-ı celili mucibince (S.369) nev'i benî Ademin fehm ve idrak edemeyeceği ibadetten veya Cenab-ı Erhamürrahimin Kur'an-ı muciz'ül beyanında şems ve kamer nimetin semaviyetin uluviyetin mukabilinde necm ve şecr gibi nimetîn süfliyetini zıkr ve beyan buyurmasında ecram-ı semaviyeden olan şems ve kamerin icra-yı vezâif-i muntazamaları hubub ve semardan ümmehât-ı erzak olan necm ve şecrin iktisab-ı intizam ettiğine remz ve işaretten ibarettir demişlerdir. Şu halde nebatat ve eşcarın tesbih ve ibadetlerinin hakikat ve mahiyetini bilmek Cenab-ı Halık-ı kainata mahsus fakat bunlarında tesbih ve ibadetleri ayet-i celile-i mezkûre ile müdellel ve mansus olduğuna cezmen i'tikad etmek vacibdir.

Neşidesinin meali ismar ve eşcar ve evrak ve izhardan her biri hatta saha-i arzda nabit olan her ot "La ilahe illallah Muhammeden Rasulallah" diyerek Cenab-ı Halık gün ve mekanın vahdaniyet ve ferdaniyetini ve hazret-i peygamberin bi'setini tasdik ve ikrarla vezâif-i müterettibelerini ifa ediyorlar hassa-i akıl ve zekayı haiz olmayan nebatat ve hayvanat azamet ve ceberut huda-yı müteal hazretlerine karşı arz-ı tezellül ettikleri halde şeref ve akıl ve zeka ile mahlukat-ı saireden mümtaz olan nev'i benî beşerin sebep-i hilkatini suret-i teşkil ve terkibini teemmül ve ifa-yı vecibe-i ubudiyetle همیشه münacat ve tezellül etmesi icabat hilkatindendir demektir. (S.370) Şeyh Sa'di merhumun sehab-ı rahmet-feşân, ve rüzgar ve zan, mâh ve hurşid taban, zemin ve asman elhasıl cümle zerrat cihan ki her biri bir vazife ile meşgul oldukları bir zamanda sen kendini her bir tekalif-i diniye ve dünyeviyeden azade ser ve zehabıyla Cenab-ı Mün'im-i hakikinin lütuf ve ihsanı olan erzak-ı mukadderdeki gaflet ve ataletle tenavül etmeyesin yani sende vazife-i mevdua-i ubudiyet ve beşeriyetini bilâ kusur ifa eylesin şu mezkuratın kaffesi senin için rûz ü şeb bilâ kusur velâ fütur ferman Halık-ı kainatı ifaya çalıştıkları halde senin vezâif-i mühimme-i beşeriyetini ifa etmemekliğin şart-ı insaf mıdır elbette değildir öyle ise sende icra-yı vazifede sa'y-ı

beliğ ile demek olan ebyât-ı belîğanesi dahi vecibe-i ubudiyetin ifası için irad edilmiş bir kıt'a-i nadide bir küfte-i nadiredir tafsilat-ı mezkûre ile tefhimine çalıştığım cihet Cenab-ı Halık-ı kainat mahlukat ve mevcudatın kaffesini bir hikmete bir faideye mebni halk ve icad ve içlerinden nev'i benî Ademe bunlardan istifade için ihsan-ı istidad buyurmuş olmakla zinhar mahlukat ve masnuattan hiç birisi hatta badi-i nazarda en basit görülen bir yaprağı bir otu (S.371) bile istihfaf ve istihkar etmeyerek onlarında alemin cümlesinden olduğu itikad cazimanesinde bulunmalı ve halk ve icadı turuk-ı beşerin harcında bulunan mahlukat ve masnuatın eserden müessere intikal-i tarikiyle Halık ve Sâni' olan cenab-ı perver- digâr alemi takdis ve tenzih etmelidir. Cenab-ı Hakkın azamet ve ceberut mülk ve melekütüne nisbetle nev'i benî Ademle hâr ve hâşâkın hatta kaffe-i kainatın asla değeri ve ehemmiyeti yoktur çünkü kaffe-i kainat arz ve hâdis olup arz ise ma'dûm hükmündedir mahlukat ve mevcudatın sebab-i hilkati ol babda şeref-nazil olan âyât-ı celile ve şeref-sadır olan ehadis-i nebeviye tedkîk ve mülahaza olunursa Allahü azimüşşan varlığını, birliğini, şerik ve şebihden, veled ve vâlidenden, zaman ve mekandan münezze kudretiyle Halık, gınasıyla razık olduğunu bildirmek için bu alem gün ve fesadı ketm ve ademden saha-i vücuda götürdükten sonra eşref-i mahlukat olan nev'i benî Ademe hitaben kullarım işte manzurunuz olan ümmehât-ı mahlukatı halk ettim bunlardan her biri sizin için bir faideyi müfiddir ve size de eşref-i a'za olan akli ihsan ettim mamafih ceza-i ihtiyariyi dahi uhde-i idarenize tefviz eyledim binaen aleyh esbab-ı istifadeyi taharri ediniz bunlar sizin maişetinizi te'mine baliğan kafidir.

Ümmehât-ı mahlukatı halk etmek sizin iktidar-ı beşeriyetinizin fevkinde olup bunları tehîye etmek mukteza-yı şan-ı rububiyetim idi bunlardan meşruan istifade ise sizin vazife-i ubudiyetinizdir hitab-ı kutsiyet-nasa bile alem-i ervahta zat-ı ecl ve alasına ibadat ve taat için ahd ü misak almış ve vezâif-i (S.372) beşeriye hüsn-i ifa eder ise dünyevi ve uhrevi mükafat ve aksi halinde muaheze ve mücazat görüleceğini bildirmiştir müellifin "Arapça" namındaki risalesinde müfessilen beyan olunduğu üzere bir danayı bir koyunu bir ağacı yoktan var etmek Rabb'el âlemine mahsus bir keyfiyet olup fakat bunlar saha-i vücuda geldikten sonra danayı zer'le teksir ağacı garsla terbiye ve telkih ve koyunun lahm ve lebeninden ve cild ve sofundan ihtiyacat-ı beşeriyeyi tedarik ve te'min ve her bir nebatat ve eşcarın hasaisini tahkik ve tedkîk mürebbi-i sani olan insanlara ait bir vazife-i beşeriyedir. Nasıl ki Adem aleyhisselam

yeryüzüne hebût ettiğinde evvel emirde fenn-i celil felâhatle emr olunmuştur binaen aleyh herkes maişetini istihsal için ziraat, hırsaset, ticaret ve sairede taharri ederek mahsulat mesaisinden hem kendisini ve hem enba-yı cinsini müstefid etmeli ve semeratını yevm-i mizanda hasad etmek üzerinde tohum a'mal-i hasene zer'ini ehemm ve akdam-ı vezâif bilmelidir.

Mevzu' bahisten müstefad olacağı vecihle kuvve-i enbatiyesini i'lam için toprağın elvanından ve nebatat ve eşcarın envaindan ve hubub ve büzurun aksamından ve zer' ve hasadın ahvalinden bahs etmeyeceğim zira bunlar ilm-i nebatat kitaplarında müfessilen beyan olunmuş ve ol babda tefsilat zaideye kitabımızın hacmi nâ müsaid bulunmuştur. Ancak bahs etmek cihet tab' insan bağ ve bostan ve reyyahîne ve misal cild-i berin bir zemin rengine mail olduğu ve muhit-i Osmani ise bir cay-ı (S.373) berin ve güzide-i ruy-i zemin olup hak pâkî gül ve reyyahîn ve enva'-ı şükufe ve nesrin ve eşcar ve meyve-i güzin yetiştirmeye müsaid halkı birer ravza-i dil-güşâ birer mesire-i ferah-feza bulunduğu halde bunları el-halet'ül hizze tabiatlarına terk ederek layıkıyla istifade edemediğimizi arz etmekten ibarettir. Mamafih her ferd âferîde dünyaya memur olmak için gelmeyip ancak rençber oğlu rençber olarak gelmiştir. Binaen aleyh şecere-i tayyibe-i ziraattan semere hâr ve hasais-i nebatattan hissedar olmak üzere herkesin nazar-ı dikkati hak pâkî ma'tuf ve sehl ve cibalin revnak-şiken tarâvet bahar olmasına masruf olarak muhitimiz gıpta-i ferma-yı aktâr-ı cihan olmalıdır. Semadan sîm ve zer yağdırmaya kudret-i fatıra-i İlahiye kâfil iken sîm ve zer inzal etmeyip ancak sîm ve zeri tevîd edecek bârân feyz-resân ihsan buyurması kullarının sa'y ile te'min-i fevaid etmeleri hikmetine mübteni ve hadis-i şerifi dahi şu lüzumu ifhama müstenid olmakla yoruluncaya kadar çalışmalı çabalamalı ihtiyacat beşeriyeyi ziraat ve hırsaset, san'at ve ticarete arayıp te'min maişet terfi'-i menzilet için hiçbir kimseye ser-fürü etmemelidir. Cenab-ı Sani-i alem esbab-ı maişetin ümmehatını halk etmiş ve istifade hususunu kullarına tevdi' eylemiştir. Güna gün rayihalar türlü türlü fasileler rengarenk şükufelerle müzeyyen olarak câ becâ ahz-ı mevki' eden nebatat ve eşcarın salif'ül beyan bir hikmeti (S.374) bir hidmeti olup el-halet'ül hizze ekserisinin hasais-i nebatiyesi keşf edilemediğinden zîr perde-i istitarda kalmakta fakat vakit merhununa intizaran her biri hasais-i mevduasını sinelerinde saklamaktadır.

Sa'y-i beşer ise her şeyi saha-i husule isale kâfil ve kavî-i meşhuru ise herkes için her vakit sehl'ül-tatbik bir kanun-ı kâfidir.

Üçüncü Fasl Şeriatın Nehy Ettiği Şeyler Beyanındadır.

Cünüb ilen taam etmek, dişleriyle tırnakları kesmek, hamamda misvak, istimal etmek, cevami' ve mesâcidde tükürmek, fare artığını yemek. İki rekat olsun namaz kılmadıkça mesacide girip çıkmak, meyvesi idrak eden ağaç altına ve yol üzerine tebevül ve tegavvut etmek, sol el ile yemek, bir tarafa dayanıpta yemek, mekabiri kireçle sıvamak, mekabirde namaz kılmak, açıkta gusül olunduğunda mahall-i avreti setr etmemek, istinca ibriğinden su içmek. Mâ rakid üzerine ve güneşe ve kamere karşı bevl etmek, bir aded na(S.275) ile yürümek, ayakta iken giymek, helada kibleye müteveccih olmak Hastalık esnasında sayha ve feryâd etmek, cenazenin ta'dad ederek savt-ı bala ile ağlamak, evvel vecihle ağlayanları dinlemek, taife-i nisa için cenaze teşyi' etmek, âyât-ı celile tahrir ederken bir ayeti yahut bir harfi tükürükle silmek, tükürükle kur'andan bir şey yazmak. Rüyada kasden yalan söylemek zî ruh hayvanat-ı tasvir ve tersîm etmek hayvanatı ve hayvanattan bir uzvunu ateşle yakmak. Vakt-i salavatı ilan ederken şetm etmek, hîn-i mücâmaatta çok söylemek, hanenin mezbelesinde yatmak, ellerinde et ve balık rayihası olduğu halde uyumak, hayvan gübresi ve çürümüş kemik ile istinca etmek, zevcinden ruhsat almadıkça merie-i hanesinden çıkmak, zevcinin gayrısı için tezeyyün etmek, lüzum-ı sahih-i ilcasıyla merienin mahreminin gayr-ı rical ile beş kelimeden ziyade mükâleme etmek, meyanelerinde sevb olmaksızın merie-i merieye mübaşeret etmek, zevciyle olan muamele-i zevciyeti merie-i merieye söylemek kibleye karşı ve tarik-i âmm üzerinde ehliyle cima' etmek, ricalin rical diğere kız karındaşını bana tezvic eder isek kız karındaşımı sana tezvic ederim diyerek ahd ü hümayı uhraya mehr kılmak.

Kahin ve müneccime gitmek, sözlerini tasdik etmek, tavla ve satranç oynamak, ud ve tambur çalmak, abes ve gıybeti istima' ve nemmamlık etmek nemimeyi dinlemek, fasıkînin fasık olduklarını bilerek taamlarına icabet etmek (S.376) kaziben yemin etmek, şarap içilen sofrada mahalde oturmak, bir kimse zevcesiyle birlikte hamama girmek Cenab-ı Hakkın gayrıya dai-i muhadese etmek, bir kimsenin yüzüne vurmak, zeheb ve fezadan mamul âvânîden yemek ve içmek, rical için harir ve dibâc ve

bükülmüş ibrişim giymek, isfırar ve ihmırar etmeksızın yani idrak etmeksızın ağaçtaki meyveyi satmak, tavla ve satranç ve dama tahtası ve pulu i'mal edip satmak. Eski hurmayı ağaçta taze hurmaya ve kuru üzümü taze üzüme satmak menhidir mezkuratın cümlesi alel ve emraz-ı cismani tevlîd ettikleri gibi dünyevi ve uhrevi dai-i mesuliyettir. Ebu imame radiyallahü anhdan mervî olan hadis-i şerifinin meali şarab içen ve sâkılık eden alan, satan ve şarabı i'mal eden, ettiren ve bir şeyi mübah ile mübadele eden, ettiren ve semen-i şarab ile bir şeyi mübah alıp ekl eden kimseler Cenab-ı Hakkın rahmetinden ba'ıddir demektir çünkü Cenab-ı risalet- efendimiz hazretleri lanetle memur olmadığından bu misillü ehadis-i şerife de vaki' olan lanet lafzı taraf-ı risaletten dua ve inşa olmayıp ancak vahy-i İlahi ile şarabdan veçhe-i min'el vücûh istifade edenlerin rahmet-i İlahiden baîd olduklarını ihbardır.

İbn-i Ömer radiyallahü anhümadan mervî olan hadis-i şerifiyle ekl-i riba ve ketb-i riba ve şehadet-i riba ve şehadet-i (S.377) zur menhi olduğu gibi zemmi ile musafaha ve inşad-i şiiir ve sanayi' olan eşyayı mesâcidde sual ve mesâcidde sell-i seyf menhidir. Yüzüne vurmak ve hadis-i şerifiyle mümin karındaşının mahall-i avretine bakmak ve tasavvur etmek, merie merienin avret mahalline bakmak taam ve mahal-i sücuda üflemek, turuk ve maabirde ve evdiye ve mekabirde ve murabıt abil ve hayvanatta namaz kılmak, ve karıncayı öldürmek ve yüzüne dağ vurup alamet yakmak, ve Cenab-ı Hakkın gayrısıyla ve sûr-ı Kur'andan birisiyle yemin etmek, ve cünüb olduğu halde mescidde oturmak, ve gece gündüz yatarken üryan olmak, ve çarşamba ve cuma günleri hacamat etmek, ve cuma gününde hatîb-ı mübezzirde iken camide tekellüm etmek ve tunçtan ve bakırdan mamul yüzük takmak, hâtımı üzerine hayvan sureti yapmak, tulu'-ı şems zamanında güneş bir mızrak kadar irtifa' etmeksızın ve güneşin gurûbu vaktinde hal-i isfırrarda iken ve vakt-i zeval dahil olmaksızın güneşin istivası indinde namaz kılmak, yevm-i fatrda ve yevm-i nahr ile eyyam-ı teşrikte oruç tutmak menhidir. Hadis-i şerifi mucibince elleriyle alıp içmeyerek içtiği gibi su içmek, su kuyusuna tükürmek, üç günden ziyade mümin karındaşına darılmak, miktar beyan etmeksızın götürü pazarlık ile altını altına gümüşü gümüşe satmak almak menhidir. (S.378) Hadis-i şerifinin delail-i zimniyesiyle istidlal olduğu üzere nefsini medh etmek, lüzumundan ziyade ihvan ve cîrânına sum'a ve riya için bina yapmak menhidir. Komşunun hududuna hıyanet etmek ve talim ettiği Kur'an-ı azimüşşanı unutmak ve hanesine olmak, hîn-i meşî ve harekette asar-ı kibir ve gurur göstermek ve zevce-i

mutlakasının mehrinde zulüm etmek ve şehadeti ketm etmek, komşusuna eziyet verecek hal ve harekette bulunmak menhidir. Meal-i hadis Cibril-i Emin bana daima cari-i tavsiye eder idi hatta emr-i İsa'nın suret-i devam ve cereyanına nazaran câr carre varis olur zan etmiş idim demektir işbu hadis-i şeriften murad nebevi bir vuslata câr varis-i menzelesinde olduğuna işaret vardır denilmiştir. Meal-i hadis bir kimse bir müslime ikram eylese evvel kimse Cenab-ı Hakka ikram etmiş yani vazife-i ubudiyetini ifa eylemiş olur demektir. Mazmun hadis bir kimseye fahişe yahut şehvet-i arz olupta evvel kimse Allahü Teala ve takaddüs hazretlerinden havfen onlardan ictinâb eylese Allahu azimüşşan evvel kimseye cehennemi haram eder. (S.379) Yani cehenneme girmez ve yevm-i kıyametin hevl ve şedaidinden emin ve Kur'an-ı Keriminde ayet-i kerimesi mucibince vadini incaz eder demektir. Kendisine haram olan merie ile musafaha eden kimse Cenab-ı Hakkın saht ve gazabına layık ve kendisine haram olan merieyi bi'l-intizam taht-ı idaresine alan kimse yevm-i kıyamette şeytaniyla beraber ateşten bir zincir ile yek diğere merbut olarak cehenneme atılmaya müstehak olur ve bey' u şirâda bir müslime hıyanet eden kimse yevm-i kıyamette taife-i Yahûd ile haşr olunur yani ümmetim bunlardan ictinâb eylesinler mealini mutazammın hadis-i şerif mervî olduğu gibi bir kimse bir müslimin yanağına yahut yüzüne vursa tevbe etmedikçe yevm-i kıyamette Allahu Teala evvel kimsenin izamını kırar ve dağıtır ve cehenneme girinceye kadar elleri bağlı olarak haşr olunur. Ve bir kimse mümin karındaşına kalbinde hıyanet fikriyle yatsa tevbe edinceye kadar Cenab-ı Allah kendisine sâhit ve gazab olduğu halde beytutet eder yine sâhit ve gazab olduğu halde sabah eder. Ve bir kimse tehdidini infaz ve îkaa kâdir iken gayz ve gazabını hazm edip hilm eylese Allahu Teala evvel kimseye şüheda ecri kadar ecir ihsan eder. Ve bir kimse mümin karındaşının gıyabında bir kimsenin aleyhinde itale-i lisan eylediğini istima' edipte onu red eylese Allahu Teala evvel kimseden dünya ve ahirette şerden bin kapı red eder. Eğer redde kâdir iken red (S.380) etmese mümin karındaşını gıybet eden kimsenin günahı kadar günah yazılır. Ve bir kimse dünyada emanete hıyanet ederek sahibine red etmeyipte ba'de evvel kimseye mevt idrak eylese millet-i İslamın gayrı üzerine vefat eder ve Cenab-ı Hakk kendisine gazab-nâk olduğu halde mülaki olur. Ve bir kimse nâsdan bir kimse üzerine yalan şehadeti eylese cehennemin derk-i esfelinde münafikîn ile beraber lisanından asılır. Ve bir kimse hıyanetle ahz olunduğunu bilerek bir mal iştirâ eylese hıyanet eden kimse gibi olur. Ve bir kimse mümin karındaşının kendi üzerinde bulunan hakkından bir şey tevkif

eylese Allahu Teala evvel kimse üzerine tevbe edinceye kadar rızkının bereketini haram eder. Ve bir kimse bir fahişe işiyle ifşa eylese evvel kimse evvel fahişeyi işleyen gibi olur. Ve bir kimse mümin karındaşı cihet-i farzdan arz-ı ihtiyaç edipte evvel kimse ikraza kadar iken ikraz etmese Cenab-ı Hak evvel kimseye cennetin rayıhasını haram kılar. Ve bir kimse su-i halk ashabından olan zevcesinin halkına sabır ve tahammül eylese Allahu Teala evvel kimseye şakirin sevabı ihsan eder. Mealini meş'ar haber tarzında ehadis-i şerife dahi mervûd ki ümmetim siz şehadet-i zûrdan ve hıyanetle alındığını bildiğiniz malı iştiradan ve zimmetinizde bulunan hukuk-ı nâsdan bir miktarını habs ve tevkiften ve ifşa-yı fevahişten tevakkî ile (S.381) mehmal emken kaza-yı havayice gayret ve su-i ahlakına sabır ile mukavemet ediniz demek olur. Ve bir kimse sıla-i rahim için nefis ve malıyla akrabası nezdine azimet etse Allahu azimüşşan evvel kimseye yüz şehit sevabı ihsan ve her bir hatvesi için kırk bin hasene i'ta ve defter-i a'malinden kırk bir seyyie mahv ve kırk bin derece ref' eder ve kain evvel kimse Cenab-ı Hakka yüz sene sabıran ve muhtesiben ibadet etmiş gibi olur. Ve bir kimse bir muhtacın havayic-i dünyadan bir hacetine kifayet eylese evvel hacetten avdet edinceye kadar Cenab-ı Allahın rahmetine müstağrak olur. Ve bir kimse bir gün bir gece hasta olupta züvvarına şikayet etmese Allahu Teala yevm-i kıyamette evvel kimseyi berk-i lâmi' gibi sıratı mürur edinceye kadar İbrahim aleyhisselam ile haşr eder. Ve bir kimse bir marizin hacetini sa'y eylese ister kaza etsin ister etmesin marizde ister akrabasından olsun ister olmasın validesinden tevellüd ettiği gün gibi cemi' zünûbdan çıkar. Ve bir kimse bir mümini gam ve gussasından kurtarıp şâd ve mesrur eylese Allahu Teala evvel kimseyi yetmiş iki ahiret ve yetmiş iki dünya kerbinden halas eder ki en ehveni kıyasıdır. Ve bir kimse hak sahibinin hakkını i'taya iktidarı var iken gösterse evvel kimse üzerine on misli hatie vardır. Yani malın bedenlen sıla-i rahim vecibesini ifa ve muhtaç olanlara muavenet icra ediniz ve hastalığınızdan (S.382) şikâyet etmeyiniz ve mariz olanlara iyade ile havayicine sa'y ediniz ve mağmum ve mehmum olanların def'-i gam ve hemmi için tesliyet veriniz ve üzerinizde bulunan hakkı vakit ve zamanıyla sahibine i'ta ediniz mealini meş'ar bir hadis-i şerif dahi vardır.

O kişilere sadaka veren mümin kimseye verdiği her bir dirhem için uhud dağı kadar cennet mutluluğu vardır; meal-i hadis bir kimse fakara ve mesakine bir sadaka verse evvel kimse için tasadduk ettiği her bir dirhem için ve neâm cennetten cebel-i Uhud gibi

ecir ve sevab vardır demektir. Kötülüğü kazma/ısrar etme, günahlarını gözünde büyütme; senin gözünde büyük olan tövbe sayesinde büyük olmaz, senin küçük saydığın günahlar ise yapmakta ısrar ettikçe küçük kalmaz; mazmun hadis her ne kadar gözünüze küçük görünür ise de şerden hiçbir şeyi istihkar ve büyük görünen hiçbir şeyi istikbar ve istiksar etmeyiniz. Zira istiğfar ile kebir ve ısrar ile sağır yoktur. Yani tevbe ve rücu' ile Cenab-ı Haktan mağfiret talep olunur ise günah her ne kadar büyük olsa da Allahu azimüşşan dilerse afv eder ve bir günah her ne kadar sağairden olsa dahi ısrar ile büyür günah-ı sağair derecesinde kalmaz demektir. (S.383) Ebyât-ı beliğanesinin mealı Rabb'el alemin ve Erhamürrahimin olan hüda-yı lem yezel hazretleri bir kimseyi her bir gûnahtan dolayı muaheze etse idi evvel gûnahkarın vücudu zemini nale ve keryane ve zamanı ah ve efgana getirir idi. Yani evvel kimsenin müstahak olacağı azab-ı zemin ve zaman terehhüm ederdi. Cenab-ı Hakkın huzur-ı maneviyesinde li-hikmetin dağ gibi olan günah-ı kebirî ile saman çöpü kadar olan günah-ı sagira müsavidir. Bazı kere cilve-i Rabbani olarak dağ gibi büyük günahları afv edip onunla bile cennete isal eder ve bazı kere küçük bir günah sebebiyle muaheze ve mücazat edip cehenneme idhal eyler binaen aleyh her halde beyn'el havf ve'l reca bulunmak lazımdır. Yani ne Cenab-ı Hakkın rahmet- i umumundan kat'-i ümid etmeli ve ne de mekir ve azabından emin olmalıdır demektir. Ve şu'radan birisi de şu manayı tazmin için (S.384)

Dördüncü Faslı Hülâsa-i Vezâif-i Beşeriye Demek Olan Hukuk Beyanındadır.

Birinci hak Allah'tır. İkinci babın birinci ve ikinci fasıllarında beyan olunduğu vecihle Cenab-ı Hakkın kulları üzerinde bulunan hakkı ferdaniyet ve vahdaniyeti kalben tasdik lisanen ikrarla beraber zat-ı ecel ve a'lasına ibadat ve taattir ki hakikat-i imanda budur. İkinci hak nefistir Birinci babın birinci ve ikinci ve üçüncü ve dördüncü ve beşinci fasıllarında müfessilen beyan olunduğu vecihle nefsi taat-i mevlaya tergîb ve huzuzat-ı nefsaniyeden terhîdir. Üçüncüsü hakk-ı lisandır. Lisani yaramaz sözden hıfz ile kelam-ı hîr-i tekellüm ettirmektir tafsilatı birinci babın dokuzuncu faslındadır Dördüncüsü hakk-ı izindir Kulağın hakkı gıybet ve semaî helal olmayan şeyleri istima' ettirmemektir tafsilatı birinci babın sekizinci faslındadır. Beşincisi hakk-ı ayndır. Gözün hakkı helal olmayan şeye bakmamak ve âyât-ı i'zama bakıp ibret akmaktır tafsilat birinci babın yedinci faslındadır. (S.385) Altıncısı hakk-ı yeddir. İlk hakkı helal

olmayan Şeye el uzatmamaktır. Tafsilatı birinci babın on sekizinci faslındadır. Yedinci hak ricaldir. Ayağın hakkı helal olmayan mahalle gitmemekten ibarettir. Tafsilatı birinci babın on üçüncü faslındadır. Sekizincisi hakk-ı batndır. Batnı haramdan hıfz ile beraber helalinde hadd-ı marufundan fazla ekl etmemektir. Daha ziyade malumat birinci babın onunda faslındadır. Dokuzuncusu hakk-ı fercdir. Bu da birinci babın on birinci fasl mucibince zinadan hıfz etmek ve başkasına göstermemektir. Onuncu hak salavattır. Namazın insan üzerinde bulunan hakkı namaz Cenab-ı Hakka mevsil-i mirkat olmak ve musalli esna-yı salavatta huzur-ı Rabb'el aleminde bulunmak Şerefine nail olmasına vesile olmasıdır. Namazın Şu hak ve Őerefini bir kere bildikten sonra musalli zıll ve zaruret ve acz ve meskenet kendisine ve izzet ve azamet ve gına ve kudret Cenab-ı ma'buda mahsus olduğunu tasdik ve teyakkun ile kalben ve cismen hukuk-ı salavatın ikame ve ifası icab eder tafsilat-ı lazimesi ikinci babın ikinci ve altıncı ve yedinci faslında muharrirdir. (S.386) On birinci hak haçtır Hac Cenab-ı Hakkın hizmetinde bulunmak ve zünûbdan firar için bir meferr olmak münasebetiyle hakk-ı celil ve ibadetin malı ve bedeni kısımlarını cami' olmasıyla sevabı cezıldir. On ikincisi hakk-ı savmdır Savm müftirat-ı selaseye karşı taraf-ı uluhiyetten mevzu' bir perde demek olmasıyla hakk-ı savma riayet olunur ise zikr olunan perde-i sâim olan kimseyi nâr-ı cehennemden setr edecek ve riayet olunmaz ise nâr-ı cehennem bilâ hail ihrak eyleyecektir binâberîn savmın hakkı ne derecelerde azim olduğu edna bir mülahaza ile tezahür eder hac ve savmın tafsili müellifin necat'ül mükellefin namındaki eserinin fasl-ı mahsuslarında muharrirdir. On üçüncü hak sadakadır Hakk-ı sadaka dünyada def'-i bela ahirette def'-i azaba sebep olmasıdır ki lazım'ül ifa bir hak-ı celildir tafsilatı ikinci babın onuncu faslındadır. On dördüncü hak sultandır Hakk-ı sultan can ve mal ve evlad ve ıyâli _ ve himâyet ve hudud-ı bilad-ı İslamiyeyi tasallut a'dadan sıyanet olup bu dahi bir hakk-ı azim olduğundan her bir evamir-i meşruasına teslim ve rıza ve davet-i hayriyesine itinadır dördüncü babın birinci faslında tafsilat vardır. On beşinci hak muallimdir Üçüncü babın birinci faslında beyan olduğu vecihle muallimi tazim ve meclisini tevkîr ve takririni hüsn-i telakki ve uyûbunu setr ve ihfa ve menakibini izhar ve a'ladan ibarettir. (S.387) On altıncı hak zevcedir Dördüncü babın onuncu faslında tafsilatı mürur ettiği vecihle zevcenin enise ve refika olmak suretiyle Cenab-ı Halık'üz-zükûr ve'l enâs hazretlerinin kullarına bir nimet-i mahsusası olduğundan hakkında ihtiramat-ı faikada bulunup erkekler kadınlardan güçlüdür. Erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar; nazm-ı

celilinin ricale bahş ettiği vazifenin savr-ı icraiyesinde kusur etmeyerek it'am ve iksasına ve hakkında muamele-i mücamele icra ve icadına çalışmaktır. On yedincisi hakk-ı memluktur Hademe ve memalik li-ebeveyn karındaş olmak ve rezzakı ise Cenab-ı rezzak-ı alem olup sana tevdi' olunmaları seni tecrübe ve imtihana mübtene bulunmak nokta-i nazarından Cenab-ı Hakkın onları sana in'am ve ihsan ettiği gibi onlara ihsan etmek ve onlarda tab' insanın istikrah ettiği bir hal görülür ise istiblaline sa'y ile tahkir ve ta'zib etmemektir. On sekizinci hak validedir Üçüncü babın dördüncü faslında tafsilatı mürur ettiği vecihle bu da validenin veledini müddet-i medîde batnında götürmesi ve ba'de't-tevlîd tûl-ı müddet âgûş müşfikanesine alıp irza' eylemesi ve her bir hususta kendi huzur ve rahatını aramayıp veledinin temin-i istirahatine sa'y etmesi olup nîk ve bedî hayır ve şerri fark ve temyiz-i iktidarını haiz olmayan tıfl-ı nevzadına karşı validenin her vecihle ihtiyar eylediği muamele-i maderane doğrusu hakkı ifa edilir şeylerden değildir. (S.388) On dokuzuncu hak valididir. Üçüncü babın üçüncü ve dördüncü faslında mürur ettiği vecihle veledin alem-i vücuda gelmesi validin vücuduna mütevakıf olduğundan bununda bir hakk-ı azim olduğu bi'l-bedahe sabittir. Yirmincisi hakk-ı veleddir. Üçüncü babın yirmi birinci faslında tafsilatı mürur ettiği üzere veled ve validin cüz'i ve dünyada her bir hayır ve şer muamelatında valide muaf olduğu gibi hüsn-i terbiye ve taliminden ve taat-i rahmana sevk ve delaletinden valid mesul olduğundan valid şu nokta-i nazardan mukteza-yı übüvveti icra ile evladına lütuf ve ihsan eder ise mesab ve kusur ve imsak ile isaet eyleser ise muatab olacağı tabiidir. Yirmi birinci hak uhuvvettir. Savr-ı icraiyesi üçüncü babın altıncı faslında gösterildiği üzere karındaş kişinin kolu ve kanadı ve izzet ve kuvveti demek olduğundan insan karındaşını hayra delalet edip şerre alet etmemek ve hakkında mehma-emken icra-yı levazım nasihat ve uhuvvet ve atifetle taat-ı mevlaya sevk etmektir. Yirmi ikincisi hakk-ı mevladır. Mevla abdi zıll-i rıkkıyetten _ nakl ve iade ve Cenab-ı Halık-ı lem yezel hazretlerinin ubudiyetinde istidama için rakabeden rişte-i rıkkıyete mahluku fekk ve izale eylediğinden mevla abd için hayat ve mematında halkın akdam ve evlası demek olmakla nefis ve malıyla mevlaya hürmet ve muavenet lazım'ül icra bir hakk-ı azimdir. (S.389) Yirmi üçüncü hak zî'l ma'ruftur. Tafsilatı ikinci babın onuncu faslında mürur eylediği vecihle sahib-i marufa lazıme-i teşekkürü ifa ve hakkında cenab-ı vahib'ül a'mal hazretlerine hayır ile dua etmektir. Yirmi dördüncüsü hakk-ı müezzindir. İkinci babın altıncı faslında zikri sebak ettiği vecihle müezzin Cenab-ı bari-i teala hazretlerini müzekkir ve ibadat ve taat zamanının

hulûlünü muhtar olduğundan hakk- 1 teşekkürü haizdir. Yirmi beşincisi hakk-1 imamdır. İkinci babın altıncı faslında sebak ettiği üzere imam-1 muktedî ile cenab-1 ma'bud-1 hakiki beyinde vasıta olup muktedî tarafından kıraat ve dua eylediğinden ve kusur ve noksanı nefesine raci' ise de adab ve erkan-1 salavatı itmam ve ikmal eder ise hasıl olan ecir ve sevab meyanelerinde seviyyen müşterek olduğundan savr-1 mezkûre ile imamın muktedî üzerinde lazım'ül ifa hakk-1 teşekkürü vardır muktedî yevm-i mizanda işte şu vecibeden mesuldür. Yirmi altıncısı hakk-1 celistir. Üçüncü babın dokuzuncu faslında tafsilatı mürur eylediği vecihle celis ve musahibin meclisini taziyik ile rahatsız etmemek ve izni olmaksızın meclisinden kalkmamak ve seyyiatını ferâmûş edip hasenatını hıfz etmektir. Yirmi yedincisi hakk-1 cârdır. Bu ise gıyabında hukukunu hıfz ve sıyanet ve şuhud ve vicahında bezl-i ikram ve inayet ve mazlum olur ise nusret ve su-i halini setr ve ihfaya gayret ve kabul edeceği memul ise nasihat ve serd edeceği azar-1 meşruayı (S.390) telakki ve kabul ile taksirat-1 vakiasını afv e müsaraat ve hüsn-i suretle muaşerettir. Yirmi sekizincisi hakk-1 muhibdir. Üçüncü babın sekizinci faslında görüldüğü üzere muhib hakkında hürmet ve merhamet ve izhar asar-1 lütuf ve mekremettir. Yirmi dokuzuncusu hakk-1 şeriktir. Şerikin gıyabında her bir hukukuna kifayet ve huzurunda riayet ve her hususta şerikin re'yine müracaat ve mal şirkete hıyanetten mücanebettir. Otuzuncusu hakk-1 maldır. Bu da malı vecih-i helal üzere iktisab vecih-i helal üzere infaktır. Otuz birincisi hakk-1 dâyindir. Tesviye-i dine kudreti var ise derhal i'ta kudreti yok ise kavl-i leyyin vird-i latif ile iskat ve irzadır. Otuz ikincisi hakk-1 halîttir. Hakk-1 halît hîl ve desais-i a'mal ve istimal ile aldatmak ve hudud ve sinnevr ve sairede hukukuna tecavüz etmemektir. Otuz üçüncüsü hakk-1 müddeidir. Bu da ol babdaki dava ve mütalebesinde mahk olup olmadığına müddei aleyhin vicdanı şahid olduğundan eğer müddei davasında mahk ise matlubunu ifa ve mubtil ise refk ce mülayemetle iskan ve ifna' etmektir. Otuz dördüncüsü hakk-1 hasımdır. Hasımının aleyhinde müddeinin ikame ettiği davada müddei mahk ise (S.391) muamele-i mücameleye mübadiret ve mubtil ise Cenab-1 Hakkın azab ve ikabından tevakki ve mücânebet ve tevbe ve istiğfar ile daire-i hakkaniyete müracaat etmektir. Otuz beşincisi hakk-1 müsteşirdir. Üçüncü babın yirminci faslında görüldüğü üzere müsteşar müsteşir için bir re'y-i hüsn görür ise işaret etmek eğer re'y-i sevab görmez ise re'y-i hüsn ashabına delalet etmektir. Otuz altıncısı hakk-1 müsteşardır. Müsteşarın re'yi müsteşirin re'yine tevafuk etmez ise müsteşarın re'yi hilafında hareketten ihtiraz ve tevafuk eder ise lazıme-i teşekkürü

ifaya itina etmektir tafsilatı üçüncü babın on dokuzuncu faslındadır. Otuz yedincisi hakk-ı müstahsihtir. Nasihat isteyen kimseye refk ve rahmetle hakikat ve ciddiyet dairesinde bezl-i nasihattir. Otuz sekizincisi hakk-ı nasihtir. Bu da bilcümle kelimatını telakki ve isga ve nesayihi muvafık hal ve maslahat olur ise Cenab-ı Hakka hamd ü sena ve nasihin nashi hata olduğu tezahür eder ise muaheze etmemeye itinadır. Otuz dokuzuncusu hakk-ı kebirdir. Bu da şeybtini ve tevkîr ve tefhim ve alem-i İslama evvelce dahil olduğundan naşi şanını ve tazim ile beraber esna-yı râhda önüne geçmemek ve yolunu kesmemek ve hiçbir hususta teçhil ve tahtie etmemek ve seni teçhil ve tekdir eder ise sabır ve tahammül edip mukabele ve müdafaa etmemektir. (S.392) Kırkıncısı hakk-ı sağirdir. Bu da sağirin talim ve terbiyesinde merhamet ve kusurunu afv ve seyyietini setr ve her halde refkle muavenettir hakk-ı kebir ile hakk-ı sağir için birinci babın on sekizinci faslında tafsilat vardır. Kırk birincisi hakk-ı saildir. Bu da mesul-i i'taya kâdir ise sailin ihtiyacı miktar-ı i'tadır tafsilat ikinci babın on sekizinci faslındadır. Kırk ikincisi hakk-ı mesuldür. Mesul her ne i'ta eder ise ma't-teşekkür ahz ve red eder ise öZRÜNÜ kabul etmektir tafsilat ikinci babın on birinci faslındadır. Kırk üçüncüsü hakk-ı mesi'dir. Bu ise ve kusurunu afv edip mukabele-i bil misal cihetine gitmemektir. Kırk dördüncüsü hakk-ı milliyettir. Bu da selamı izharla beraber millettaşlarından her birine merhametle bakmak ve hata ve edenlere refkle muamele etmek ve meyanelerinde ser-zede-i zuhur olacak muamelat ve muhasamatı islah eylemek ve müteezzi olacakları halattan tevakki ile onlara kendi nefsi gibi muhabbet etmek ve nefsinde kerye gördüğü şeyi onlarınhakkında da mekruh görmek ve büyüklerine valid ve valide gibi hürmet ve küçüklerine karındaş ve evlad gibi riayet etmektir. Kırk beşincisi hakk-ı Hristiyandır. Hristiyanların ehl-i İslam üzerinde bulunan hakları ırz ve can ve mallarını hüzn-i muhafaza ile haklarında bir güna gadir ve hıyanet etmemektir. (S.393) Mahkidir ki hazret-i Ömer'ul Faruk radiyallahü anh zaman-ı hilafetinde bir Hristiyandan mubayaa ettiği atın ayıbı zuhur etmekle redd-i mebi' ahz-ı semen etmek istediğinde bayi-i merkum muvafakat etmemekle bit'terazi tarafından kadı şerih hükm ta'yin olunmuştu. Kadı-i meşar-ı ileyh tarafnin iddia ve müdafaatını istima' eyledikten ve ayıb-ı mezkurun kadim veya hadis olduğu bir nehc-i şer'i sabit olmayıp bayi' adem-i ulema yemin ettikten sonra ya halife-i Rasul-ı ah yani ya mebi'i al yahut aldığın gibi red ile zira ayıbın nezdinizde hudûsi mümkünattandır deyû hükm eylediğinde halife-i meşar-ı ileyh yani bu babdaki hükm-i celil-i şer'i ancak böyle midir. Dediğinde kadı meşar-ı ileyh neam ya halife

böyledir. Deyû cevap vermekle satvet ve celadeti afakınız cihan olan bir halife ile beş paye bir Hristiyan meyanında kaide-i müsavata riayet eylediğine mükafaten kadı-i meşar-ı İlahi Küfe kadılığına tayin buyurmuştur. Zikr olunan hukukun kaffesine misal-i iradına kitabın hacmi nâ müsaid olduğundan ve fakat bunların cümlesinden yevm-i hesapta herkes alâ hiddet sual olunacağından ona göre hareket lazımdır.

Beşinci Fasl Bazı ve Vesâyâ-yı Şer'îye Beyanındadır.

Ehadis-i şerifelerinin meali bir hususta teberri ve tahallüs için beyan-ı (S.394) özür eden kimsenin e'zar-ı mesrudesini ister sadık olsun ister kâzib kabul etmeyen kimse yevm-i kıyamette benim şefaatime nail olmaz ve Allahu teala ve takaddüs hazretleri salahı mucib olan kizbi sever ve fesadı müeddi olan sıdkı sevmez yani bir kimse bir kusur edipte ba'de beyan-ı mazeretle istifa-yı kusur eder ise özrünü kabul ve fesadı müeddi olan doğrudan adûl ediniz demektir.

Vakt-i harbde ittihaz hile ve ıslah zat'ül-beyan ve telif beyn'el-zevceyn için kizbin cevazı mezkur hadis-i şerif ile istidlal olunmuştur. Ulema-yı azam rahimallahü teala bir vecih onu yirmi beş hasletten Cenab-ı Hak ikrah eder demişler ve mekarih-i mezkûre hakkında alâ hiddet ehadis-i şerife rivayet eylemişlerdir. Birincisi namazda el ve ayak ile oynamak İkincisi sadaka verir iken etmek. Üçüncüsü kabristanda gülmek. Dördüncüsü sokakta diğerinin ayıbını kesb-i ittila' için bakmak . Beşincisi başkalarının mahall-i avretine bakmak. Altıncısı esna-yı mucâmaatta çok söylemek. Yedincisi yatsı namazını eda etmeksizin yatıp uyumak. Sekizincisi yatsı namazını kıldıktan sonra tûl müddet oturup konuşmak. Dokuzuncusu peştemalsiz sema altında yani açıkta yıkanmak. Onuncusu örtüsüz sema altında yani açıkta mucâmaat etmek. (S.395) Onbirincisipeştemalsizüryanolaraknehrevedenize girmek. On ikincisi üryan olarak yani peştemalsiz hamama girmek. Onüçüncüsü namazı eda etmeksizin ezan ve ikamet beyninde konuşmak. On dördüncüsü fırtınalı havada sefineye binmek. On beşincisi etrafı duvar ile muhat ve muhrez olmayan mürtefi' duvar üzerinde yatıp uyumak. On altıncısı yalnız olarak bir hanede yatmak On yedincisi haiz iken zevcesine cima' etmek. On sekizincisi ba'de'l-ihtilal kabl'el-gusül zevcesine cima' etmek. On dokuzuncusu meczum olan kimse ile meyanesinde bir arşın kadar boşluk bulunmadıkça konuşmak. Yirmincisi nehr-i cârî kenarına yol etmek. Yirmi birincisi

esmarı idrak eden ağacın altına tebevül ve tegavvut etmek Yirmi ikincisi ayak üzerinde gusül etmektir. Yirmi üçüncüsü ışık olmaksızın bir haneye girmek Yirmi dördüncüsü esna-yı namazda üfürmek Yirmi beşincisi ayak üzerinde don giymek.

Mekrûhât-ı mezkurenin nass-ı ayet ve bazıları nass-ı sünnetle menhi ve mekruh olup bunlardan bazıları ümmi ve bazıları veledin ahrası olmasına mucib olduğundan bunlardan tevakki icab eder. Ve yine ulema-yı azam ümmet-i Muhammed'den on kimse Cenab-ı Hakkın rahmetinden. (S.396) Ba'ıddir ki onlarda katil ve sahir ve deyuş olanlar ve zevcesine hilaf-ı adab ve tayy eden ve hayvanata ve tayy eden ve zat-ı mahremine nikah ve fitne ve fesada sâî olan ve ehl-i harbe silah veren ve zekat-ı mefrûzayı vermeyen ve malan bedenlen istitâati olupta fariza-i haccı ifa etmeyendir. Ve her maden evvel şebabı marazdan evvel sıhhati ve fakirden evvel gınayı ve mevtten evvel hayatı ganimet bilmelidir. Ve Cenab-ı Hakk sekiz nefer kimsenin ibadetini kabul etmez yani mukabilinde ecir ihsan etmez birisi mevlasından firar eden köle birisi zevcinden firar eden merie birisi muktedî olanların mekruhu olan muktedî birisi sekran birisi dafi' bol ve tagavvuttur. Ve dört haslet alamet-i şekavettir ki birisi cümûd-ı ayn yani haşyet-i İlahi için ağlamamak birisi kasvet-i kalb birisi tûl-ı emel birisi dünyada bekaya muhabbettir

Ve üç haslet alamet-i nifaktır ki birisi kelamında kizb birisi va'dinde hulf birisi emanete hıyanettir ve dokuz haslet nisyan-ı îrâs eder o da ekşi elma ve ot ve peynir ve fare artığı yemek ve kitabe-i kabri okumak ve iki kadın arasında yürümek ve kehleyi yere atmak ve ense çukurundan kan almak ve mâ râkid üzerine bol etmektir demişlerdir ve her birisi için ehadis-i şerife rivayet etmişlerdir. Yukarıdan beri serd ve edilen adaba riayet dareynde mucib saadet ve selamet ve aksi ise her halde bais rezalet ve nedamettir tamam'ül kalam bada'üs-salat ü vesselam.

“Hatime”

(S.397) Hasail-i celile-i insaniyenin savr ve icraiyesinde bir küçük mikyas demek olan işbu kitâb fevaid-i nisab bir mukaddeme ve beş bab ile reşide-i hadd-i hitam olup müellifin “Necat'ül-mükellefin” namındaki eseriyle tebyîn-i mesail-i diniye ve temin-i menafi'-i milliye için garaz ve ahdi takipte şecere-i tayyibe-i şeriatten müteşâ'ab

gasnîn müebbedin ve müeyyidîn olmuştur mukaddeme de beyan ve ifade olunduğu vecihle kitabın cem' ve tertibinden maksad-ı asli "arapça" efendimiz hazretlerinin da'vât-ı mefruza-i hazret-i hilafet-penahilerini ifa ve isticlâbdab ibaret olmakla işbu kitabın -asr-ı maarif-i hasr cenab-ı nâ-cidar a'zamıda pezira-yı hüsn-i hitam olduğundan dolayı müterettib uhde-i ubudiyetim olan dua-yı devam ömür ve afiyet ve sena-yı kıyam izz ü şevket şehenşahi bir âverde-i lisan-ı şükür ve ve secde- gâh ahdiyete vaz' cephe-i ubudiyetle "İçinde bulunduğumuz her hal için ve önemli olan her işte bize başarmayı nasip ettiği için yüce Allah'a hamd olsun" cümle-i duaiyesi yad ve tilavet kılındı heze'l-kitâb-ı âlî yedd-i müellife rahm ve gafr-ı mâ selefe muharrem'ül haram ve aşrîn ve ba'de'l-elf ve'ş-şeref hâmiden ve musalliyen ve mufavvazan ve mütevekkilen ve müminen ve müslimen ve salat ü vesselam ala rasul'üs- ve efdal'il-halk-ı ecmain ve ala alik ve ashaba ve ittiba' ila yevm'id-din amin seyyid'il-mürselin. (S.398) Müellif tarafından tanzim edilen fezleke-i manzumedir Nüşa-i mergube-i hıfz ve selamettir edeb

Zübde-i makbule-i fazl ve keramettir edeb Feyz-yâb olmaksı dareynde muradın ey feta Her alem-i selem feyz ve şerafettir edeb Daima mamure-i adaba ikbal eyleyip kalma hiccira-yı sefalette saadettir edeb Dinle nasihat kendine eyle şî'ar adabı kîm Din ve dünyada heman insana zinettir edeb Hüsn-i endam akıbet-i fanidir ama her zaman Gevher-âsa deler bâ daim taravettir edeb Bülbül hoş güya benzer mi gurâb yâve-gû Daima şirin sahnla hoş sohbettir edeb olma sefil anka gibi ayet-i itina

İrtifa'-i kader için minhac-ı izzettir edeb

Ve hadis-i hak bi'set-i peygamberi tasdik ile Şükr-i nimet sabr-ı nikmetle kanaattir edeb İttiba' etme sakın nefis ve hevaya bir zaman. Hem zehadet hem ibadet hem diyanettir edeb Kûşe-gîr ya sakit ol o başa peyrev olma hiç. Ebkem ve a'ma, asamm-ı izzetle ve hiddettir edeb. (S.399) Hamil evvel besdir sana her kâh silah-ı terbiye Sima-i a'daya bir seyf-i celadettir edeb

Evvel kibarın bendesi hem de sigarın dayesi Adl ve insaf ile izhar-ı rezanettir edeb Can ve mal ve ırz ve namusîn hemişe herkesin Rahm ve refk ve cedd ve cehd ile sıyanettir edeb Hubb-ı bazı evvel hakikat-i hadimi Tıfl ve abd ve nisve ve mağdure

nusrettir edeb Can ve malında main evvel daima mazlumlara Zalime refk ile i'lam-ı diyanettir edeb Kavl ve fiilinde sakın hezl ve mizahtır her vakit Tavr-ı ciddiyetle ibraz-ı metanettir edeb Hüsni-zan et herkese ıslah-ı nefse sa'y ile Halk ve haktan ile istihya zehadettir edeb Etme zinhar su-i istimal-i insaniyeti Herkese izhar-ı asar sadakattir edeb Haslet-i kizb ve nemime-fâş ısrardan sakın Va'di ifa sıdkla hıfz emanettir edeb Serf ve sirkat kizb-i iman ve şehadet hetk-i ırz Kibir ve gıybet efek ve ifsaddan beraattir edeb (S.400) ekl ve şerbin hadd-i marufin tecavüz etmeyip Şer'e tevfik sevble nazm-ı kıyafettir edeb Kimseyi incitme hem hakka tecavüz eyleme Hasb'el-imkan herkesi ırzaya gayrettir edeb. Hem metin ol hem mekin ol hem fehim ve müstakim Vak' ve vaz' ve kavl ve ef'ale riayettir edeb Emr-i maruf nehy-i an'il-münker olup subh ve mesa Hakka ya havf ve reca hakkıyla taattir edeb Hükmi-şer'e çeşm-i istihfaf ile bakma sakın Hısn-ı şer'e sıdkla arz-ı dehalettir edeb.

Her umurunda şeriat-i habline muhkem sarıl Taib ve müstağfir ol hüsni-nedamettir edeb Şer' ve talimata tevfik eyleyip her halini Her zaman emr-i evveli el-emre itaattir edeb İzdiyad-ı ömrüne sultan Reşadın şevketa Sıdkla der-gâh-ı mevlaya münacattir edeb Hamdullah ki tamam oldu kitâb-ı müstetab Hırz-ı can asa her an hıfz ve kıraattir edeb Yazdı beş babla kalem-i tarih te'lifin heman "Din ve dünyada salah ve izz ü rif'atir edeb"

1328 İstanbul

(Hürriyet Matbaası) Çemberlitaş Civarında Tavuk Pazar numara:19

1328

4. ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Abdullah Şevket tarafından telif edilen Ahlak-ı Dini adlı eser ifade-i mahsusa ile başlamakta akabinde mukaddime beş bölüm ve manzum şeklinde bir fezdekeden meydana gelmektedir. Eserin birinci bölümü yirmidört fasıldan oluşup şahsi vazifeleri, ikinci bölümü onaltı fasıldan oluşup dini vazifeleri, üçüncü bölümü yirmi üç fasıldan oluşup medeni veya toplumsal vazifeleri dördüncü bölüm oniki fasıldan oluşup, resmi vazifeleri ve son bölüm ise beş fasıldan oluşup bitki ve hayvanlara karşı vazifeleri içermektedir.

Abdullah Şevket, eserin başından yazma nedenini; insanların ahlaka ve dine olan ihtiyacına binaen olduğunu açıklamaktadır. Ona göre bütün inanç ibadet ve muamelat ilkelerinin özü güzel ahlaktır. Bu sebeple ahlaka ilişkin detaylı şekilde konuların ele alınacağı ve herkesin anlayacağı bir dilin kullanılacağı bir eser yazma ihtiyacı duyulmuştur. Abdullah Şevket eserini yazarken ahlakla ilişkili ayet ve hadislerden bol miktarda örnekler vermektedir. Yalnız ayet ve hadislerin kaynağını göstermemiştir. Eserinde özellikle sahih ve hasen derecesindeki hadisleri ifade etmektedir. Hadislerin sebeplerini yazmama sebebi olarakta metnin halk tarafından kolay anlaşılır ve yalın olmasıyla izah etmektedir.

Yazar ifade-i mahsusa adlı başlangıç kısmından öncelikle Allah'a hamd ve sena ile Hz. Peygamber'e salavat sahabe, alimler ve mürşitlere övgü ve dualarda bulunmaktadır. Akabinde babasına ve yaşadığı dönemin padişahı Sultan Reşat'a övgü ve dualarda bulunmaktadır. Abdullah Şevket eserinin mukaddime kısmını ise iki bölüm halinde yazmıştır. Birinci bölümde insanların dine ihtiyacına değinmektedir. İkinci bölümde ise insanların yöneticiye ihtiyacına değinmektedir. Bu ihtiyaçları insanların birlik ve beraberlik içerisinde yaşama ihtiyacına bağlar. Dolayısıyla birlik ve beraberlik oluşabilmesi için bir düzen kurulması gerekir. Bu düzenin oluşabilmesi için ise dünyevi hayatın arka planda kalması gerekir. Buna rağmen hala nefesine uyup dünyevi hayata bağlı kalanlar için önlem amaçlı adil yöneticilere ihtiyaç vardır.

Abdullah Şevket'in eserlerinde işlediği konuları ve bu konuları seçme şeklini incelediğimiz kadarıyla halkın faydasını gözettiğini, üslubunun öğretici ve açıklayıcı nitelikte olduğunu görmekteyiz. Ahlak-ı Dini adlı eserinde genellikle nefis terbiyesine önem vermiş olup, hem kişisel hem de toplumsal hayatta ilişkilerin iyi niyet üzerine kurulu olması yönündedir. Diğer taraftan yazar zihinde tasarlanan ancak fiiliyata dökülmemiş konulara ilişkin düşüncelerini açık bir şekilde açıklamasa da ameli ahlaka dair yaptığı açıklamalara baktığımızda bu konudaki görüşlerine dair fikir sahibi olmak mümkündür.

4.1 Nazari Ahlak Konuları

Nazari ahlakta genellikle insan hareketlerinin amacı üzerinde durularak hayır ve şerrin ne olduğu, iyiliğin niçin yapıldığı, mutluluk, görev sorumluluğu, vicdan konuları vb.konular araştırılır. Böylece insan, iyi ile kötünün, hayır ile şerrin farkını daha iyi kavrayıp, iyiyi nasıl yapıp, kötünden nasıl sakınacağını öğrenmiş olur. Yazar bu konuları esas alarak ameli ahlak konuları içerisinde yer yer bahsetmiştir.

Yazarın ahlak tanımında üç nokta ön plandadır. Birincisi güzel ahlakın dine önem vermek ve dine bağlılıkla olduğunu bunun yanında dinde yapılmaması gereken davranışların özünde güzel ahlakın olduğunu belirtmektedir. İslam ahlak filozofları tarafından ahlak; eylemlerin düşünmeden yapıldığı nefiste bulunan meleke şeklinde tanımlanmıştır. Yazar da benzer şekilde tanımlamaktadır. Yazarın üzerinde durduğu ikinci önemli nokta ise ahlakın tanımı hususunda filozofların ahlak tanımıyla benzerlik göstermektedir.

Abdullah Şevket'in ahlakla ilgili önem verdiği üçüncü önemli nokta ise güzel ahlakı insan için temel bir karakter olarak düşünmesidir. Bu açıdan yazar güzel ahlakı insan için yaratılıştan getirdiği asli ilke olarak düşünmektedir. Abdullah Şevket ahlak konusunda ruh ve nefis ayrımı yapmaktadır. Yazara göre güzel ahlak ruhun kötü ahlak ise nefsin özelliğidir. Dolayısıyla ruh iyi ve güzel davranışların kaynağı nefis ise kötü ve çirkin davranışların kaynağıdır. O bu açıdan tasavvufi ahlak anlayışına yakınlaşmaktadır. Çünkü tasavvufi ahlak anlayışında da nefsin terbiye edilerek kötülüklerden arındırılması ve ruhun emrinde olması esastır.

Ahlak-ı Dini de Abdullah Şevket güzel ahlak konusunda bireysel ahlaki uygulamalara önem vermektedir. Düşünürümüze göre kişi öncelikle kendisi güzel ahlaki uygulamalıdır. Sonra başkalarına örnek olmalıdır. Bunun yolu ise kalbi kötülüklerden temizleyip reziletlerin yerine faziletlerle donatmaktır. Abdullah Şevket kalp ile nefis kavramlarını birbirinin yerine kullanmaktadır. Ona göre kalp veya nefis dört güce sahiptir. Bu güçler: Behimi yani hayvani, Sebui yani öfke, Şeytani yani şehvet gücü ve Rabbani yani şeytani gücü kontrol eden güç. İnsanın ahlaklı olması rabbani gücün eseri olan akıl veya ruh ile dini emir ve yasakların diğer üç gücü kontrol edebilmesine bağlıdır. Şayet insan diğer üç gücün kontrolünde olursa güzel ahlaktan tamamen uzaklaşır.

Abdullah Şevket eserin isminden de anlaşılacağı üzere ahlakın temellendirilmesi konusunda dini veya vahyi öncelemektedir. Düşünürümüze göre Allah'ın vahiyle gönderdiği gerek itikat gerek ibadet gerekse muamelet ile ilgili bütün husuların esası insanın ahlaklı olmasıdır. Bu sebeple o eserinde kurandaki ahlak ilkelerini ve Peygamberimizin hayatında uyguladığı ahlaki davranışları ahlakın temelleri olarak detaylı bir şekilde izah etmektedir. İslam ahlakçılarının ortaya koyduğu faziletleri o Kur'an ve sünnetten deliller getirerek açıklamaktadır. Yine düşünürümüze göre dinin ahlak alanındaki en büyük özelliği yaptırım gücünün kuvvetine dayanmaktadır. Çünkü ahlaki alanda eylem ve davranışları din ahirette ödül ve ceza ile üst seviyede bir yaptırım gücüne bağlamaktadır.

Abdullah Şevket eserinde ahlakın temellendirilmesinde dini esas aldığı için akli açıklamalara ve temellendirmelere çok fazla yer vermemektedir. Sadece ahlaki ilkelerin uygulanması hususunda toplumsal düzeninin gerekliliğini vurgulamak amacıyla kesinlikle bir yöneticinin olması gerektiğini açıklarken akli deliller getirmiştir. Ona göre ahlaki ilkelerin uygulanmasında yöneticilerin rolü büyüktür. Çünkü toplumsal düzen ve huzur herkesin ahlaki ilkeleri uygulamasına bağlıdır. Bunu sağlayabilmek ve kontrol edebilmek içinde mutlaka toplumda bir yöneticiye ihtiyaç vardır. Yine yazarımız dünya ile ilişkili gibi görünen hiçbir hususun dinden ayrı ve bağımsız olmadığını vurgulamaktadır. Bunu delillendirmek için Maide Suresi ikinci ayette geçen bir (iyilik)ve takva üzerine yardımlaşmanın emredilmesini

zikretmektedir. Ona göre bir(iyilik) insanların rızasını takva ise allahın rızasına işaret etmektedir. Ahlaklı kişi ise bu iki rızayı birbirine en fazla yaklaştırabilen kişidir.

4.2 Ameli Ahlak Konularından Örnekler

Abdullah Şevket'in Ahlak-ı Din-i adlı eserinde genellikle ameli ahlak konusundan bahsedilmiştir. Yazar eserlerinde günlük hayatta güzel davranışlar sergilemek, salih ameller işlemek, ahlaklı davranışlarda bulunmak gibi konulara sıklıkla yer vermiştir. Abdullah Şevket için çaba göstermek, emek sarfetmek güzel ahlakın önemli noktalarındandır. Konu için bir hadisten örnek verecek olursak; "Allah bir kavmin kötülüğünü dilerse onlardan çalışmayı alıp dolaşmayı bırakır" Yani açıklayacak olursak çok konuşmak, boş işlerle uğraşmak yerine, çok çalışmak, emek vermek gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanında bir işin gerçekleşmesi ve güzel sonuçlar alınabilmesi için yeterince sabır göstermek gerekir. Çünkü bilmek gerekir ki rızık sahibi Allah'tır. Fakat payımıza ne düşeceğini bilmediğimiz için her zaman en iyisi, en güzeli için çabalamalıyız.

Abdullah Şevket çaba ve gayretin yanında tembelliğe de değinmiştir. Tembellik insanların dünya ve ahireti için zararlıdır. Başarısızlığın başlangıcıdır. Dinimiz insanları tembellikten sakındırmıştır. Aynı zamanda bütün Peygamberler insanları tembelliğe karşı uyarılmışlardır. Düşünürümüz Özellikle genç ve gücü kuvveti yerinde olan kişilerin evden çıkıp rızkının peşinden koşmamasını eleştirmiştir. Her türlü başarının yolu çalışkanlıktan geçer. Bir işi bitirmenin ardından hemen yeni bir işe başlamak gerekir.

Abdullah Şevket hased etmenin üzerinde de durmuştur. Ona göre ahlaksız davranışların sebebi hasettir. Bilindiği üzere haset, bir kimsenin hayırlı bir işi veya evi,malı, mülkü, ilmi olsa o kimseden bunların gitmesini, onda olmayıp kendinde olmasını istemektir.bu oldukça tehlikeli hem dinen hem de kişinin kendisine psikolojik anlamda zarar verebilecek bir etkidir. Bunun tam tersi ise yani başkasında olanı kıskanmaktan ve onun yok olmasını dilemekten ziyade kendisinde de olmasını istemek hased değil gıpta etmek olur. İmrenmek, güzel dileklerde bulunmak mümine yakışan davranışlardır.

Abdullah Şevket'in önemle üzerinde durduğu bir diğer konu ise kibirdir. Kibir büyüklenmek, kendini başkalarından üstün görmek, başkalarını aşağılamaktır. Bu da oldukça tehlikelidir çünkü şeytana ait bir özellik olan kibir, onun Hz. Adem'e secde etmesini engellemiştir. Küfür ve inkarın en önemli sebebi kibirdir. Bu nedenle islam bir ahlaki kusur olan kibri yasaklamıştır.

4.3 Terbiye ve Ahlak Terbiyesine İlişkin Görüşleri

Abdullah Şevket eserinin son kısmında terbiye ile ahlak ilişkisi üzerinde durmaktadır. Ona göre terbiye güzel ahlakı elde etmek için yapılan bütün eğitim faaliyetleridir. Terbiyeli olmak ise insan fitratında var olan meleke ile dinen emredilen ve yasaklanan eylemler çerçevesinde hareket etmektir. Dolayısıyla yine bu bölümde de Abdullah Şevket terbiye ile ahlak arasındaki ilişkiyi değerlendirirken ahlakın dini kaynağına vurgu yapmaktadır. Terbiye ile ilgili olarak üzerinde durduğu önemli bir hususta bunun eğitimle kazanılabileceğidir. Düşünürümüze göre esasında insanın mayası Allah tarafından güzel ahlakı kabul etme yönünde yoğurulmuştur. Fakat Allah'ın insana vermiş olduğu bu güzel ahlak melekesini fiili hale dönüştüren insanın kendi çabasıdır. İşte bu çabanın tamamına da terbiye denilmektedir.

Abdullah Şevket eseri ile ilgili düşünceleri ele aldığı medeni vazifeler bölümünde alim ile şehit arasında karşılaştırma yapmaktadır. Bir toplum için alimin ve ilmi topluma öğreten muallimin üzerinde durmaktadır. Terbiye dolayısıyla alim ile muallimi eşit görmektedir. Ayrıca bir muallimde bulunması gereken nitelikleri ve somut olarak ifade etmektedir. Ona göre etkili bir muallim; öğrencisinin sorduğu her soruya sabırla ve sakince, alay etmeden gayet ciddi bir tutum sergileyerek cevap veren, kendisini başkalarına karşı üstün görmeyen, öğrencilerine ve topluma karşı nezaket kurallarına uygun, öğrenciyi kötü etkileyecek davranış ve ilimlerden koruyan, önce kendisi Allah yolunda ilerleyip, sonra da öğrencisine bunu aşıl原因an bireyler olmalıdır.

Düşünürümüz bu bölümde daha sonra bilgi ile eylem arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Bu çerçevede özellikle eyleme dönüştürmeyen insanı kötü davranışlardan arındırmayan bilginin gerçek bir bilgi olmadığını zikretmektedir. Klasik eserlerde geçen ifadesinde ona göre gerçek muallim ile alim olan kişidir. Yazarımız, Muallimin

öğrenciye kazandıracığı en önemli özelliklerden birisinin de Allah rızasını esas almayı öğretmek olduğunu savunmuştur. Ayrıca talebede bulunması gereken vasıfları da zikreder. Ona göre etkili bir talebe; öğreticisinin karşısında olabildiğince saygılı olan, izin almadan herhangi bir soru sormayan, öğreticisinin her konuda kendisinden daha bilgili olduğunu idrak eden, edep kurallarına uygun hareket eden, alaycı değil ciddi bir tutum sergileyen bireylerden oluşmalıdır.

Abdullah Şevket yine bu bölümde çocuk terbiyesi ile ilgili görüşlerini de açıklamaktadır. Günümüz için de geçerli olan çocuk terbiyesi ile ilgili temel esasları zikretmektedir. Ona göre çocuğun terbiyesinde çocuğu anlamaya dayalı, aşamalı ve hikâye ve masal gibi eğlendirici yöntemler kullanılmalıdır. Çocuk için yasaklanan bir şeyin niçin yasaklandığı, yapması gereken bir şeyi niçin yapması gerektiği ayrıntılı bir şekilde anlatılmalıdır. Aksi takdirde çocuk bu tür açıklamalar olmaksızın ve kendi yaşına uygun yöntemler kullanılmaksızın terbiye edilmeye çalışılırsa bu faydadan çok zarara sebep olur. Yazarımız çocuğu din eğitimi konusunda da hadislerde zikredilen klasik yaklaşımı benimsemiştir. Küçüklükten itibaren salatı selam ve kelime-i tevhid gibi dini ifadelerin öğretilmesi gerektiğini söyler. Hadiste buyrulduğu üzere yedi yaşından itibaren abdest ve namazın öğretilmesi gerektiğini zikretmektedir.

5. SONUÇ

Yaptığımız çalışmada Abdullah Şevket'in Ahlak-1 Dini adlı eserinin tamamı Osmanlıcadan Latin harflerine çevrilmiştir. İçerikte Arapça hadis, ayet ve şiirler de vardır. Başlangıç olarak yazarımızın hayatı ve eserleri ile ilgili bilgi verilmiştir. Sonrasında İslam dininde de önemli bir yer tutan ahlak kavramını önce Abdullah Şevket'in Ahlak-1 Dini adlı eserinde ahlaka bakış açısı üzerinden daha sonra da İslam düşüncesi geleneği çerçevesinde ahlak kavramı ele alınmıştır. Bildiğimiz üzere Ahlak, insanlık tarihinin her döneminde önem arz eder. Birçok açıdan ele alınan Ahlak, insanların ilişkileri, topluma karşı sorumluluk, aile ahlakı vb. birçok açıdan dönemlere ışık tutmuştur. Tez olarak çalıştığımız bu eser son dönem Osmanlı düşüncesine ait olup, ahlak alanında bu dönemin özelliklerini taşıması, sistematik ve bütüncül olması açısından dikkate değer bir eserdir. Ayrıca Abdullah Şevket, eserleri ile son dönem Osmanlı düşüncesinde etkili olmuş bir düşünürdür. Bu sebeple ahlak düşüncesinin devamlılığını ortaya koymak ve Osmanlı Türkçesinde yazılan eserleri tespit edip çeviri yazısını yapmak önem arz etmektedir. Eserin içinde önemli yer tutan ahlak, sosyal bir varlık olan insanın toplum içinde mutlu huzurlu bir şekilde yaşayabilmesi için oluşturulan kurallar bütünü olarak ifade edilebilir. İnsan için önemli olan ahlak, her dönemde üzerinde durulan önem verilen bir konu olmuştur. Ahlak, sosyal bir varlık olan insanın toplumda diğer insanlarla birlikte huzur içinde yaşamaları için koyulan kurallardır. Bu sahada birçok eser kaleme alınmış ve bu eserler dönemin eğitim kurumlarında okutulmuştur. Abdullah Şevket'in incelediğimiz bu eserinde, Ahlakın hem teorik hem de pratik yönlerini içerdiğini gözlemledik. Dolayısıyla bu çalışmamızda İslam dininde de önemli bir yer tutan ahlak kavramını Abdullah Şevket'in Ahlak-1 Dini eserinde ahlaka bakış açısı üzerinden ele alarak değerlendik.

KAYNAKLAR

- Çağrı, Mustafa. *İslam Düşüncesinde Ahlak*. İstanbul: Dem Yayınları, 2020.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1999.
- Dikici, Recep. “Karamürsel Nâibi Abdullah Şevket ve Osmanlı Dönemindeki Diğer Kocaelili (İzmitli) Alimler.” (Ed.) H. Selvi, M. B. Çelik, A. Yeşildal; *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II* içinde (1941-1961); Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2016.
- Hamdi, Ahmet. *Ahlâk-ı Dinî*. İstanbul: Hürriyet Matbaası, 1328.
- Hamdi, Ahmet. *Necâtü'l- Mükellefin*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1317.
- Hanioğlu, Mehmet Şükrü. “Meşrutiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/388-393. Ankara: TDV Yayınları, 2004. “
- Kaya, Umut.). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlıda Ahlâk Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2013.
- Kılıç Recep. “Ahlâkı Temellendirme Problemi”. *Felsefe Dünyası*, 8/2 (1993).
- Meydan, Hasan. “Son Dönem Osmanlı Mütefekkirlerinden Abdullah Şevket'in Ahlak ve Terbiyeye İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017).
- Sami, Şemsettin. *Kamus-ı Türki*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2004.
- Yaran, Cafer Sadık. *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2020.
- Yıldırım, Âdem. “Osmanlı Türkçesiyle Yazılan İlmihal Eserleri ve Muhteviyatı (II) Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkçe İlmihaller”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/46 (2016).